

UNIVERSITY OF TARTU

**MINOR URALIC LANGUAGES:
STRUCTURE AND DEVELOPMENT**

Edited by Ago Künnap

Tartu
1994

UNIVERSITY OF TARTU
UNIVERSITY OF GRONINGEN

**MINOR URALIC LANGUAGES:
STRUCTURE AND DEVELOPMENT**

Edited by Ago Künnap

Tartu–Groningen

1994

UNIVERSITY OF TARTU
UNIVERSITY OF GLOUCESTER

This book is supported by the EC TEMPUS Office

MINOR LINGUISTIC LANGUAGES
STRUCTURE AND DEVELOPMENT

Edited by Ago Kõnnap

ISBN 9985-56-065-5

© Tartu Ülikool, 1994

Tartu Ülikooli Kirjastuse trükikoda
Tiigi 78, EE2400 Tartu
Tellimus nr. 254.

PREFACE

The cooperation between the University of Groningen and the University of Tartu in the framework of the European Community TEMPUS project "Minor Languages and Cultures in Contact" has successfully continued also in the field of the Uralic languages, thanks to Associate Professor of Phonetics at the University of Groningen Tjeerd de Graaf's initiating action and supervision.

In the academic year of 1992/1993 specialists in the Uralic studies of both universities intercommunicated actively, visiting each other, delivering lectures, and getting acquainted with the organisation of study work as well as applying obtained experiences in their own universities. Estonian was taught in Groningen and Dutch in Tartu, Dutch-Estonian/Estonian-Dutch dictionary is being compiled. The students of the University of Tartu have enjoyed the possibility of studying in Groningen, where in addition to Dutch many other subjects and languages were taught to them, including Low German. The latter is particularly important from the point of view of investigating the history of the Estonian language.

As an example of the joint work between the specialists in the Uralic studies the book "Minor Uralic Languages and Their Contacts" (edited by Ago Künnap) was published in 1993. The present edition adds to our joint publications. The book contains articles as by the academic staff as well as by post-graduate students. The latter represent speakers of several minor Uralic languages. The book can also be regarded as an essential study aid in the Uralics.

EC TEMPUS Office could not, regrettably, extend the above mentioned project to Lithuania and Poland for the academic year of 1993/1994 as it was originally planned. However, the financing of the cooperation between Groningen and Tartu

is continuing. It is one of the prerequisites of further realisation of our teamwork plans between the two universities, the evidence of which is the production of the present book.

Hereby I would particularly thank Professor of the Finno-Ugric Languages at the University of Groningen László Honti for his efficient help in compiling the present book.

8.3.1994

PHRASES

Ago Künnap

The cooperation between the University of Groningen and the University of Tartu in the framework of the four-year University TEMUS project "Minor Languages and Cultures in Contact" has successfully continued also in the field of the Baltic languages thanks to Academic Professor of Finnish at the University of Groningen Jost de Groot's initiative and support.

In the academic year of 1993/1994 cooperation in the field of both universities' internationalised study was organised, both being based on a very successful and long-term agreement of study work as well as applying obtained experience in their own universities. Besides two taught languages and Dutch in Dutch-Lithuanian/Finnish-Lithuanian bilingual courses, the students of the University of Tartu have enjoyed the possibility of studying in Groningen, where in addition to Finnish were other subjects and languages were taught in their teaching in Dutch. The main is particularly important from the point of view of investigating the history of the Baltic languages.

An example of the joint work between the universities in the field studies the book "From Baltic Languages and Their Contacts" (edited by Ago Künnap) was published in 1993. The general editor also is our joint publication. The book contains articles by the authors and as well as by post-graduate students. The latter represent speakers of several minor Baltic languages. The book can also be regarded as an essential study aid in the courses.

The TEMUS Office could not overlook, taking the above-mentioned project in Lithuania and Finland's the academic year of 1993/1994 as a very successful example, the possibility of the cooperation between Groningen and Tartu

Paul Alvre
(Tartu)

SOOME KEELE *o-*, *õ-* JA *oi-*, *õi-*TÜVEDE MITMUSE VORMISTIK

Lühiülevaade soome keele *a-*, *ä-*, *e-* ja *i-* tüvede mitmuse vormistikust on ilmunud "Fenno-ugristica" numbreis (15, 16, 17 ja 18). Ülevaade *u-*, *ü-* tüvede mitmuse vormistikust on avaldatud raamatus "Minor Uralic Languages and Their Contacts" (Tartu 1993, lk. 19–25). Siin jätkub kokkusurutud vormis mitmuse obliikvakäänete tüüpide vaatlus, kusjuures eraldi tõstetakse esile *o-*, *õ-* ja *oi-*, *õi-* tüvede kõige diferentseerituma arenguga käänded — genitiiv, partitiiv ja illatiiv. Soome keele mitmuse vormide detailse analüüsi leiab lugeja siinkirjutaja käsikirjalisest doktoriväitekirjast "Morfoloogis-äännehistoriallinen tutkimus monikkovartalon muodostuksesta suomesa verrattuna sukukieliin" (Tartu 1965, 1122 lk.), *o-*, *õ-* ja *oi-*, *õi-* tüvedele on seal pühendatud 90 lehekülge (lk. 817–906).

Eesvokaalne *õ-* ja *õi-* variant on tekkinud alles peale läänemere-soome aluskeele perioodi lõppu. *oi-* tüvede puhul langesid ainsuse ja mitmuse vormid varakult kokku, mis põhjustas uute mitmusetüüpide tekkimist just selles sõnatüübis. On arvatud (L. Posti), et juba lms. aluskeele varasel perioodil arenes eriline *a-* mitmus, millest on säilinud jälgi eesti ja vadjaka keeles. *a-* mitmus on nendes keeltes siiski hilisemat päritolu, kuigi ta sünnikoldeks võib pidada *oi-* tüvesid nagu *si-* ja *loi-* mitmusegi puhul.

Rõhuta asend. Lähtetüüpideks nii *o-*, *õ-* kui *oi-*, *õi-* tüvede puhul **peltoina* (: *pelto*), **taloina* (: *talo*).

1a. Diftong *oi*, *õi* ≡ häälikuseaduslikult või analoogiliselt nagu teistegi diftongiliste mitmuse tüvede puhul: satA *halvoiks* 'halgudeks', satY *teŋvoista* 'tegudest', hL *verkoil* 'võrkudel', hK *pelloiks* 'põldudeks' jt.; — b. *ai* (< *aoi*): smM *laisa* (< **laidoissa*) 'küünides'. Raskesti hääldatav triftong on asendatud diftongiga nagu pronoomenis *nuoilla* > *nuilla* 'nendel'; — c. *oī* (< *oi*) lõpukao tõttu: hK *elloil* 'viljadel'; — d. *oe* (< *oi*) reduktsioonialadel: pK *keinoella* 'abinõudega'; — e. *õ* (< *oi*): hL *verkõsta* 'võrkudest' jt.; — f. *oī* (< *oi*): sL *talo'ssá* 'majades' jt.; — g. *o* (< *oi*) paljudes murretes: satY *pelvoks* 'hirmudeks', hK *pellos* 'põldudes', hS *pelossani*

'= mina oma hirmudes', sIv *eukoks* 'eitedeks', sLäv *talośśa* 'majades', sE *isol''a* 'suurtel', vI *huonośś* 'halbades' jt. Eriti üldine on diftongi järelkomponendi kadu komitatiivis, mistõttu murdeti esineb paradigmaatilist vaheldust *o* : *oi*, näit. hL *talonēs* 'sinu majaga' : *taloina* 'majadena'.

2. Tugevaastmeline mitmus esineb samadel murdealadel kui teistes sõnatüüpides: a. sekundaarne diftong *oi*, *ōi* ≡ : hK *peltoilt* 'põldudelt', pP *tüttöillä* 'tüdrukutel' jt.; — b. *oē*, *ōē*; *oe*, *ōe* (< *oi*, *ōi*): sPv *tüttöellä* 'tüdrukutel' jt.; — *pittoesta* 'pidudest' jt.; — c. *ō*, *ō̄* (< *oi*, *ōi*): smAL *kattōl* 'katustel'; — d. *o*, *ō* (< *oi*, *ōi*): smAL *tüttōl* 'tüdrukutel'.

Etümoloogiliselt tuleb tugevaastmelisest mitmusest hoida lahus adverbitüüp satY *viikkoissa* 'nädalati', mis tõenäoliselt on kujunenud adverbide *paikkeilla*, *jalkeilla* mõjul.

3. *si*-mitmus oma kõige algupärasemal kujul (ainult *si*-tüvedes) esineb Vihti murrakus: *nis kukkois* 'nendes kukkedes'; edelamurdeis ka teistes sõnatüvedes: *kaevoZist* 'kaevudest', *niämen Bōrōsist* 'neeme kummitustest'.

4. *loi*-, *lōi*-mitmus idamurdeis: sL *taloloilta* 'majadelt'; — (*oi* > *oē*) sIv *taloloissa* 'majades'; — (*oi* > *oe*) sLäv *verkkoloessa* 'võrkudes'.

Vanas kirjakeeles on reegliski diftongiline mitmuse tüvi: Agr. *wryoilla* 'orelitel', Westh. *teghoistansa* 'oma tegudest', Fin. *pidhois* 'pidudes', Sor. *raoista* 'pragudest' jt.; juhusliku astmeüldistusena: Koll. *patoista* (pro *padhoista*) 'tammidest'. Harvad *i*-ta juhud on kas trükivead või peegeldub neis areng *oi* > *o*, eriti komitatiivis: Pacch. *waimonens* 'tema naisega' jt.

Praegune kirjakeel jätkab diftongilise mitmuse tüve viljlemist: *tytöillä* 'tüdrukutel', *kriteerioista* 'kriteeriumidest'. Luulekeeles esineb vahel ka *loi*-, *lōi*-mitmus, näit. E. Leinol *laaksoloista* 'orgudest'.

Rõhuline asend. 1a. *oi*, *ōi* ≡ : smE *perinōis* 'pärandustes', hP *elikoilles* 'sinu loomadele' jt. hS *talikoilt* 'sõnnikuharkidelt' jt.; — b. *oē*, *oe* (< *oi*) reduktsiooniladel: sPv *tuomijoessa* 'kohutes'; — sIv *kepakoena* 'malkadena'; — c. *ō*, *ō̄* (< *oi*, *ōi*): pL *männiköönä* 'männikutena'; — d. *o* (< *oi*): smE *tadikkonan* 'minu sõnnikuharkidena'.

2. Tugevaastmeline mitmus on rõhulises asendis esindatud ainult Soome lahe piirkonnas (mitte Põhja-Soomes): TütS *avantoista* 'jääaukudest'.

3. *loi*-, *lōi*-mitmuse tarvitamine on piiratum kui kahesilbilistel sõnadel: vI *männikkölōiss* 'männikutest'.

Vanas kirjakeeles on diftong säilinud: Sal. *Capalois* 'mähkmetes' jt. Juhuslikud *i*-ta vormid on kirjutus- või trükivead: Agr. *ansioista* 'teenetest'.

Praegune kirjakeel on säilitanud diftongilise mitmuse tüve: *männiköillä* 'männikutel', *kohtaloista* 'saatustest'.

Genitiiv

Rõhuta asend. Lähtetüübiks on läänemurdeis ainsusetüveline genitiiv **pelto δ en*, idamurdeis mitmusetüveline genitiiv **peltoi δ en*. *oi*-tüvedel puudub vahe ainsuse- ja mitmusetüvelise genitiivi vahel: **talo δ en*.

1. *-jen* (*j* on ainsusetüvelises tüübis siirdehäälik, mitmusetüvelises tüübis *i > j*): smE *oodoje* (< **outo δ en*) 'tundmatute', slv *tyttöjen* 'tüdrukute' jt. Paiguti Savo murdealal kohatav *peltoijen*-tüüp tuleb eelmisest lahus hoida, sest see on tekkinud kontaminatsiooni teel (*peltojen* + *peltoin*).

2a. *-oi(n)*, *-öi(n)* on esindatud laial alal nii lääne- kui idamurdeis: satA *peltoi(n)* 'põldude'; — b. *-oē(n)*, *-öē(n)* ja *-oen*, *-öen* reduktsioonialadel: pK *kirkkoē(n)* 'kirikute', sP *verkkoen* 'võrkude' jt.; — c. *-ōn* (< *-oin*): sLv *verroon* 'tulumaksude' jt.; — d. *-o(n)* (< *-oin*): smE *peitto* 'tekkide'.

3a. *tte(n)-*, *tten-* ja *le(n)*-lõpuliselt kontaminatsioonid: To *poroit-*ten 'põhjapõtrade' jt.; TurY *talöten* 'majade', *kantöten* 'kändude'; — smE *kukotte* 'kukkede'; — smE *outtote* 'tundmatute'; — b. *-he(n)* genitiiv-illatiivides: vI *juoppoihe* 'joodikute'.

4. *si*-mitmuse genitiiv: a. konsonanttüveline: hL *taloisten* (: *talo i*) 'majade', *kukkoisten* ~ smE *kukosten* 'kukkede'; — b. vokaaltüveline: Vih. *emoisijen* (: *emoi*) 'emiste'.

5. *loi-*, *löi*-mitmus: a. *-jen*: sE ν *taloloijen* 'majade'; — b. kontraheerunud lõpuga genitiiv: vI *peltoloi* 'põldude'; — c. *-he(n)* genitiiv-illatiivides: slv *talolöihen* 'majade', (*öi > öē*) *tüttölööhe(n)* 'tüdrukute', (*oi > oe*) *verkkolöehen* 'võrkude'; — d. *-ten* (väga väikesel murdealal): sE ν *talolöiten* 'majade'.

Vanas kirjakeeles on esindatud ainsusetüvelise genitiivi järgmised variandid:

1a. *- δ en* vanimail kirjanikel: Agr. *heickodhen* 'nõrkade' jt.; — b. *-oin* + *δ en*-genitiivi kontaminatsioon: Agr. *heickoi δ dhen* 'nõrkade', *Menoidhen* 'minekute'.

2a. *-o ϵ en*: Pacch. *Orpoen* 'orbude', Sal. *Aaldoen* 'lainete'. Pole võimatu, et Põhja-Soome kirjanikel *j > Ø* idamurdelisest tüübist **peltoi δ en > peltojen > peltoen*; — b. *-oin*, *-öin* üldisima esinemusvariandina: Ups. ev. *pääkalloin* 'pealuude', Hem. (nõrgaastmelisena) *pedhoin* 'kiskjate', Elim. *Awioiwaimoin* 'abielunaiste', Raum. *kirckoin* 'kirikute' jt.

Praeguses kirjakeeles on ülekaalus *jen*-lõpuline genitiivitüüp: *peltojen* 'põldude', *kiinteimistöjen* 'kinnisvarade'. Neljasilbilistest võõrsõnadest kasutatakse vastavalt kaasrõhule (2. silbil) ka *den-* ja *tten-*lõppe: *kriteerioiden* ~ *kriteerioitten* 'kriteeriumide'. Kontraheerunud genitiivitüübil (*maestroin* 'maestrote') on kõrgstiili

varjund. *loi-*, *lõi-*mitmust kasutatakse harva luulekeeles (*laaksoloiden* ~ *laaksoloitten* 'orgude').

Rõhuline asend. Lähtetüüpideks ainsusetüveline **permantoden* ja mitmusetüveline **permantoiden*.

1. *-jen-*: hS *talikkojen* 'sõnnikuharkide', Ke *juurakojen* 'juurikate', smM *männiköijen* 'männikute' jt.

2a. *-oi(n)*, *-õi(n)* on samuti nii ainsuse- kui mitmusetüvelise päritoluga: vI *männikköi* 'männikute' jt.; — b. (reduktsioonialal *oi* > *oé*, *oe*) pK *kaukaloén* 'künade'; — sLäv *asuntoen* 'korterite' jt.

3. Mitmusetüvelisi genitiive: a. *-jen-*: smM *männiköijen* 'männikute' jt.; — b. *-jjen-*: sPv *nimiköjjen* '(kellegi nimel olevate) loomade'; — c. *-ðen-*, *-len-*, *-ren-*: (*oi* > *ō*) pL *nimikooðen* ~ *nimikooren* 'nimiloomade', satY *asunnoiden* 'korterite' jt.

4. Ebareeglipäraseid genitiivivorme: a. *-tten-*: hS *permannoit-*ten 'põrandate jt.; — (*oi* > *o*) *aoringotten* 'päikeste'; — b. *-te(n)*: smE *aorinkote* (< *aurinkoin* + *-ten*) 'päikeste'; — c. *-he(n)* genitiiv-illatiivides: vI *männikköihe* 'männikute'; — (*oi* > *oe*) sIv *kepakoehen* 'malkade'; — d. *-nnen* ~ *-nen* (harva): To *ahkiainen* ~ *ahkiainen* 'sütsaanide'. Käändelõpp üldistunud ühesilbilistest pronoonenitest (*ninnen* ~ *ninen* 'nende').

5. *si-*mitmuses konsonanttüveline genitiiv: smE *kaukloste* 'moldide'.

6. *loi-*, *lõi-*mitmus: vI *männikkölöi(he)* 'männikute'.

Vana kirjakeele *ðen-*tüübist on esindatud järgmised variandid:

1a. *-ðen* vanimail kirjanikel: Agr. *ansiodhen* 'teenete'; — b. mitmusetüvelisena või *-oin* + *-ðen* kontaminatsioonina: Agr. *waihingoidhen* 'kahjude'.

2. *-oin* (pro *-uin*): Mart. *lwatoin* (milles *o* pro *u*) 'lubatute'.

3. *-tten* üldistatud teisest deklinatsioonitüübist: Koll. *cartanoittensa* 'oma mõisate', *duomioitten* 'kohtute' jt.

Praegune kirjakeel kasutab peamiselt *jen-* ja *den-*, *tten-*lõpulisi genitiive: *aurinkojen* 'päikeste' 89,4% — *auringoï/den* ~ *-tten* 11,6%. Kontraheerunud käändelõpuga vormi *aurinkoin* soosib luulekeel.

Partitiiv

Rõhuta asend. Lähtetüübid **peltoïda* (: *pelto*) ja **taloïda* (: *taloï*).

1a. *-oja*, *-õjä* (milles *i* > *j*): hS *tüttöjä* 'tüdrukuid' jt.; possessiivsufiksi ees murdeti *j* > *jj*: sIv *verkojjän* 'tema võrke'; — b. *-oi*, *-õi* lõpukao tõttu lõunapoolseis murdeis: smE *halvoi* 'halge' jt.; — c. *-oe* (< *-oi*): sL *huonoe* 'halbu'; — d. *-o* (< *-oi*): smE *peito* 'tekke'.

2. *-ta* (pleonastiline partitiiv): smE *puukoitan* 'minu pusse'.

3. *si*-mitmus: a. *oi*-tüvedes Vihti murrakus: *kukkoisi* 'kukkesid'; — b. edelamurdeis ka *o-*, *õ*-tüvedes: *ätossi* '(mingi püha) eelõhtuid'.

4. *loi*-, *lõi*-mitmus: a. *ta-*, *tā*-lõpp on ootuspärane: sL *kokkoloita* 'jaanitulesid' jt.; — (*oi* > *oē*, *oe*) slv *taloloēta* 'majasid', *verkkoloēta* 'võrke'; — b. kontraheerunud lõpuga vormid kagumurdeis: vI *kirkkoloji* 'kirikuid' jt.

Vana kirjakeel. Alates Agricolast on ülekaalus *oja-*, *õjä*-lõpulised vormid: Agr. *Cvroia* 'kurte', Mart. *pauoia* 'ube', piibel (1642) *ruohoja* 'rohtusid', Koll. *wercoja* 'võrke', Raj. *Kircoia* 'kirikuid'. Lõpukaolist tüüpi nõrgas astmes on viljelnud peamiselt Hemminki: *tiedhoi* 'teateid', *oudhoi* 'tundmatuid'. Temal ja vähesel määral teistelgi võib kohata ka pleonastilist partitiivtüüpi *taloita* 'maju'.

Praegune kirjakeel kasutab kahesilbilistest sõnadest *oja-*, *õjä*-lõpuliselt partitiive: *kukkoja* 'kukkesid'. Neljasilbilistest on kolmesilbiliste sõnade analoogial tarvitusel ka *ta-*, *tā*-vorm: *petājikkōitā* ~ *petājikkōjā* 'männikuid'.

Rõhuline asend. Lähtetüüp **permantoita*.

1a. *ta-*, *tā*-lõpp ootuspärane, nõrk aste teiste käänete mõjul: hS *talikoita* 'sõnnikuharke' jt.; — b. (*oi* > *oe*) slv *kepakoēta* 'malku'; — c. (*oi* > *ō*) pL *vahippōta* 'kahjusid'.

2a. Dentaalita lõpp (rõhuta asendi mõjul): smE *permonojaki* 'põrandaidki' jt.; — b. lõpukaolistes vormides sekundaarne diftong: hK *koivikoi* 'kaasikuid', *männikkōi* 'männikuid' jt.

3. *si*-mitmus: smE *kauklossi* 'molde'.

4. *loi*-, *lõi*-mitmus: vI *männikkōlōi* 'männikuid'. Dentaalita lõpp on rõhuta silbi järel ootuspärane.

Vanas kirjakeeles on *ta-*, *tā*-lõpu säilimine üldine: Agr. *rõückiōite* 'hunnikuid', Koll. *Cartanoita* 'mõisaid' jt.

Praeguses kirjakeeles on võimalik nii *ta-*, *tā*- kui dentaalita lõpp. Nende esinemissagedus sõltub sõnatüübist: *karpaloita* 'jõhvikaid' 78,4% — *karpaloja* 21,6%, *louhikoita* 'kivihunnikuid' 29,7% — *louhikkoja* 70,3%.

Illatiiv

Rõhuta asend. Lähtetüübid **peltoihen* (: *pelto*), **taloihen* (: *talo*).

1. *h* > \emptyset enamikus murdeis: a. *-oi(n)*, *-õi(n)*: hS *tekoi(n)* 'tegudesse' jt.; — b. *-oēn*, *-ōēn* (< *-oin*, *-ōin*): slv *tüttōēn* 'tüdrukutesse'; — c. *-oen*, *-ōen* (< *-oin*, *-ōin*): sPv *pittoēn* 'pidudesse'.

2. *h* \equiv paiguti või üldistatud rõhulisest asendist: a. *-he(n)* illatiiv-genitiiv: vI *talloihe* 'majadesse'; — (*oi* > *ō*) sLv *verroohe* 'tulumaksudesse'; — b. *-hi(n)* (*oi* \equiv või *-oin* + *-hin*): hK *kirkkoihin* 'kirikutesse' jt.; — (*oi* > *oē*, *oe*) sPv *pittoēhin* ~ *pittoehin* 'pidudesse'; — (*oi* > *ō*) pL *talōhi(n)* 'majadesse'; — (*oi* > *o*) pK *verkkohin*

'võrkudesse' jt. Siia rühma kuulub ka pleonastilise possessiivsufiksi-ga hK *peltohis* 'tema põldudesse'; — metateesijuhud põhjamurdeis: pK *verkhoin* (< *verkkohin*) 'võrkudesse', Ke *talhoin* 'majadesse', To *verkhoin* 'võrkudesse'; — c. -h: hK *pitoih* 'pidudesse'; — (oi > o) hK *verkkoh* 'võrkudesse'.

3. s-illatiivide põhjaks on kontraktsioonitüüp *peltoin* 'põldudesse', *taloin* 'majadesse': a. -sse: smAL *kattoisse* ~ (sekund. diftong oi > õ) *kattoosse* 'katustesse'; — b. -sin: hE *põllöisin* 'öökullidesse'; — c. -sīn: hL *peltoisin* 'põldudesse'; — d. -ssi(n): smE *verkoissi* 'võrkudesse'; — (oi > o) *talossin* 'majadesse'; — e. -s: smE *kukois* 'kukkedesse'; — f. -sa- possessiivsufiksi ees: hL *taloisas* ~ (oi > õ) *talõsas* 'tema majadesse'.

4. loi-, lōi-mitmuses: a. -he(n): sLv *taloloihe* 'majadesse'; — (oi > oe) slv *verkkoloehen* 'võrkudesse'; — b. -hi(n): vL *pelloloihi* 'põldudesse'; — (oi > oe) slv *verkkoloehin* 'võrkudesse'; — c. -h: sav *kantoloih* 'kändudesse'; — d. kontraheerunud käändelõpp idamurrete lõunaosas: äür *kattoloi* 'katustesse'.

Vana kirjakeel. 1a. -hin (harva ka -hīn), mille ees sageli oi > o: Agr. *tecohin* 'tegudesse' jt.; — b. oi ≡ on juhuslik: Mart. *kirkoihin* 'kirikutesse' jt.; — c. Abr. Acchr. *menoihiin* 'minekuisse'. — 2. Kontraheerunud käändelõpuga vorme võib kohata kuni XIX sajandi trükisteni: Agr. *werkoins* 'tema võrkudesse', Westh. *casuois* 'sinu näkku', Fin. *luuloin* 'arvamustesse', Ljung. *mazoin* 'maksudesse', Goth. *armoins* 'tema armudesse', piibel (1642) *isoin* 'suurtesse'.

Praegune kirjakeel kasutab ainult hin-lõpulist illatiivi: *peltoihin* (: ains. illat. *peltoon*) 'põldudesse', *taloihin* (: ains. illat. *taloon*) 'majadesse'.

Rõhuline asend. Lähtetüüp *permantoihen.

1. Ootuspärane on käändelõpu h säilimine: a. -hen illatiivgenitiivis: sLv *kepakkoehen* 'malkadesse'; — b. -hi(n), mille ees sageli nõrk aste: sE *avannoihi* 'jäääukudesse' jt.; — (oi > o) smE *rapakohi* 'porilompidesse'; — (oi > oe) sPv *kartanoehin* 'mõisatesse'; — (oi > õ) pL *rapakkōhi(n)* 'porilompidesse'; metateesitüüp To *kallihoin* 'kaljudesse'; — c. -hī(n) (-īn + -hin): satA *asūnnoihī(n)* 'korteritesse' jt.

2. Kontraheerunud käändelõpuga illatiivid rõhuta asendi mõjul: hS *talikoin* 'sõnnikuharkidesse' jt.; — (oi > oe): sLäv *asuntoen* 'korteritesse'.

3. s-illatiivid: a. -sīn: hL *autioisīn* 'tühjadesse'; — b. -s: smE *permonoisiki* 'põrandatessegi'; — -sa: smE *permonoisaki* 'põrandatessegi'.

4. loi-, lōi-mitmus: vI *männikkōlōi(he)* 'männikutesse', sLv *avantoloihe* 'jäääukudesse' jt.

Vana kirjakeel: **Ia.** -hin: Hem. *Capaloihin* 'mähkmetesse' jt.; — **b.** oi > o harva rõhuta asendi mõjul (või trükiveana): Agr. ja Juust. *capalohin* 'mähkmetesse'. — 2. Kontraheerunud illatiiv rõhuta asendi mõjul tuli põhiliselt kasutusele alles XVII ja XVIII sajandil: Sor. *Capaloijn* 'mähkmetesse' jt.

Praeguses kirjakeeles oli varem reegliski, et *hin*-lõpp liitub tugevaastmelisele mitmuse tüvele: *asuntoihin* 'korteritesse', *männikkõihin* 'männikuisse'. Praegu on lubatud ka nõrgaastmeline *asunnoihin*, kuid see esineb harvemini.

Kontraheeruvad noomenid

Kirjakeel nagu enamik murdeidki kasutab kontraheerunud mitmuse tüve: *talkoissa* 'talgutes', *tienoita* (: *tienoo*) 'paikkondi', *ehtoita* 'õhtuid'. Luulekeeles on võimalik ka *h poeticum*: *talkohissa*. Genitiivis domineerib *den*-lõpp: *talkoiden* 'talgute' 82% — *talkoitten* 18%; luulekeeles ka *hien*- ja *hitten*-lõpp võimalik (*talkohien*, *talkohitten*). Illatiivis on soositum *hin*-lõpp: *talkoihin* 64% — *talkoisiin* 36%. Luulekeeles on võimalik veel *sin*-lõpuline vorm (*talkohisin*, *ehtohisin*).

Lühendid

Abr. Acchr. = Abraham Acchrenius, **Agr.** = Agricola, **Elim.** = Elimaeus, **Fin.** = Finno, **Goth.** = Gothus, **Hem.** = Hemminki, **hK** = Kagu-Häme murre, **hL** = Lõuna-Häme murre, **hP** = Põhja-Häme murre, **hS** = Kesk-Häme murre, **Juust.** = Juusten, **Ke** = Kemijõe murre, **Koll.** = Kollanius, **Ljung.** = Ljungo, **Mart.** = Martti, **Pacch.** = Pacchalenius, **pK** = Kesk-Pohjanmaa murre, **pL** = Lõuna-Pohjanmaa murre, **pP** = Põhja-Pohjanmaa murre, **Raj.** = Rajalenius, **Raum.** = Raumannus, **Sal.** = Salamnius, **satA** = Ala-Satakunta murre, **satY** = Ylä-Satakunta murre, **sav** = savakomurre, **sE** = Edela-Savo murre, **sEv** = Edela-Savo välisrühma murre, **sIv** = Ida-Savo välisrühma murre, **sL** = Lõuna-Savo murre, **sLv** = Lõuna-Savo välisrühma murre, **sLäv** = Lääne-Savo välisrühma murre, **smAL** = Alam-Luuga murre, **smE** = soome edelamurre, **smM** = Kesk-Skandinaavia metsasoomlaste murre, **Sor.** = Sorolainen, **sP** = Põhja-Savo murre, **sPv** = Põhja-Savo välisrühma murre, **To** = Torniojõe murre, **TurY** = Turu ülamaa murre, **TütS** = Tütarsaare murre, **Ups. ev.** = Upsala evangeeliumi fragment, **vI** = Viiburi idamurre, **Vih** = Vihti murrak, **vL** = Viiburi läänemurre, **Westh.** = Westhi tekst, **äür** = äürämöismurre.

Пауль Алвре
(Тарту)

ФОРМЫ МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА ОСНОВ НА -o, -õ И -oi, -õi В ФИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Передний по образованию вариант основ на -õ, -õi появился уже после периода существования прибалтийско-финского языка-основы. В основах на -oi произошло совпадение форм единственного и множественного числа, что и обусловило появление новых типов мн. числа именно в группе этих типов слов.

Дифтонгические oi-евые и õi-евые формы мн. числа (*peltoilla* 'на полях', *tütöillä* 'у девочек') встречаются в финских диалектах на более широком участке, чем можно было бы предполагать их появление в результате утраты второго компонента дифтонгического сочетания в безударном положении в слове. В отдельных диалектах в результате звуковых закономерностей или под влиянием аналогии развитие дифтонгов oi и õi приводило к образованию гласных *oë, õë, oe, õe, õ, õ, oi, õi, o, õ* (напр. sPv *tuomijoëssa* 'в судебных приговорах', рК *keinoella* 'средствами', hL *verkõsta* 'из сетей', sL *talo'issa* 'в домах' и др.). В формах на -o и -õ различие между единственным и множественным числом утрачивалось (*pellolla* 'на поле, на полях'). В савоских диалектах палатализованный согласный звук в падежном окончании свидетельствует о том, что прежде в этих формах был признак мн. числа i (sP *kirkol'la* 'у церквей' и др.). В старой письменности дифтонг в основе мн. числа сохраняется как в ударных, так и в безударных позициях (*teghois* 'в делах', *Capalois* 'в пеленках'). Формы без i, если не считать иллатива двусложных слов (*tecohin* 'в дела' и др.), представляют собою случайные явления. В современном литературном языке также употребляется только дифтонгическое мн. число (*peltoi-*: *pelto* 'поле', *permantoi-*: *permento* 'пол'). Сохраняется повсеместно и возникший в более позднее время дифтонг в именных основах стяженных слов (*ehtoi-*: *ehtoo* 'вечер' и др.). В поэзии возможен и нестяженный тип на -h (*talkohien, talkohitten* 'толоки').

si-евые формы мн. числа в юго-западных финских диалектах и на непосредственно примыкающих к ним участках обнаружены лишь в двусложных именных основах (smE *kaevoZist* 'из колодцев' и др.). Самые древние формы si-евого мн. числа (только в основах на -oi) сохраняются в говоре Вихти: *kukkoisi* (: *kukkoï*) 'петухов' и др.

В некоторых местностях *loi-, lõi-*евые формы мн. числа

встречаются чаще в основах на *-oi*, *-ōi*, чем в словах на *-o*, *-ō* (напр. *slv kukkoloita* 'петухов', но *peltojä* 'его полей'). Это обстоятельство, а также ряд других фактов позволяют умозаключать, что *si*-евое мн. число, как и *loi*-, *lōi*-евые его формы, проникли и стали употребляться прежде всего в группе слов, оканчивающихся на *-oi*, *-ōi* и имеющих ласкательно-уменьшительное значение.

Предпосылкой для происхождения мн. числа на *-i* с сильной степенью чередования послужила утрата *δ* в падежной форме генитива, а также появление секундарного дифтонгического сочетания (**verkkoiden* >> *verkkoin* 'сетей'). В формах мн. числа на *-i* с сильной степенью через секундарный дифтонг *oi*, *ōi* или сохраняется, или же видоизменяется (*oi*, *ōi* > *oē*, *ōē*, *oe*, *ōe*, *ō*, *ō̄*, *o*, *ō̄*) — подобно исконному дифтонгу (напр. *hK peltoilt* 'с полей', *sPv tüttöellä* 'у девочек', *smAL kattōl* 'на крышах', *smAL tüttöl* 'у девочек' и др.).

Весьма пеструю картину во множественном числе представляют падежные формы генитива, партитива и иллатива. Здесь устанавливается большое количество форм по аналогии, а также контаминации падежных форм, имеющих самые разнообразные окончания.

Paul Alvre
(Tartu)

ÜBER DEN PHRASEOLOGISMUS *sundid ja sandid* IM ESTNISCHEN

Die phraseologische Wendung *sundid ja sandid* 'alle Menschen' findet sich im Wörterbuch "Eesti keele mõisteline sõnaraamat" (Begriffliches Wörterbuch der estnischen Sprache) in der Begriffsgruppe INIMENE ('MENSCH') (EKMS I:Sp. 650). Daß es sich nicht um ein reines Reimspiel handelt, wird dadurch deutlich, daß die Wendung *sant ja saks* 'Bettler und Herr', d.h. 'jeder' (unter KÕIK 'ALLE', EKMS II:Sp. 189) ungefähr die gleiche Bedeutung hat, wobei hier die Einzelwörter durchaus verständlich sind.

Die Gegenüberstellung von Herr und Bettler (oder Bauer) wird auch in einigen Sprichwörtern sichtbar, z.B. *Saksa uni on sandi sõõmaaeg* 'Wenn der Herr schläft, kann der Bettler essen'; *Saksal tuled, sandil elad* 'Kommst als Herr, lebst als Bettler'; *Mis saksale lubatud, on talumehele keelatud* 'Was dem Herrn erlaubt ist, ist dem Bauern verboten' usw. (EV III:14 ff.). Solche Sprichwörter gehen weit in das Mittelalter zurück. Das erste kommt schon in der Grammatik von H. Göseken (1660) zweimal vor: *Saza unne on santi Sõhmen aigk* und *Saza uñe on santi sõhmen aigk* (MLO:358, 410). In diese oder eine sogar noch frühere Periode fällt auch die Entstehung der Wendung *sundid ja sandid*.

Das Wort *sundid* ist ein Antonym des Wortes *sandid* 'Bettler', genau wie auch *saks* 'Herr' in der Wendung *sant ja saks* seinem Gegenteil entgegengesetzt wird. Da die beiden Wendungen im großen und ganzen die gleiche Bedeutung besitzen, können wir von der Arbeitshypothese ausgehen, daß man unter *sundid* Herren, Gutsherren oder mindestens einen bestimmten Teil von ihnen versteht. Das entsprechende Wort ist im Laufe der Zeit aus dem aktiven Sprachgebrauch verschwunden und nur auf der Grundlage alter Texte zu belegen.

Bevor wir das Wort *sundid* einer genaueren Analyse unterziehen, sei erwähnt, daß auch die Wörter *saks* und *sant* nicht finnougri-schen Ursprungs sind; das erste geht auf das altschwedische *sax(e)*

‘auch: Kaufmann’ (SKES IV:952; EKET:151) zurück; das andere ist aber eine Entlehnung aus dem Niederdeutschen *sante* ‘heilig’ (EKET:152; EEW VIII:2699), das wiederum auf das gleichbedeutende lateinische *sanctus* zurückgeht. Einen anderen Ursprung hat allerdings *sant* in der Zusammensetzung *santlaager* (vgl. das deutsche *Schand-Luder*; EKET:152). Wie wir im folgenden sehen werden, handelt es sich auch bei *sundid* um eine Entlehnung.

Wenn man von der Form *sundid* das Merkmal des Plurals *-d* abtrennt, bleibt der Stamm *sundi-* übrig, der auch im Verb *sundima* ‘zwingen’, im Substantiv *sund* (: *sunni* : *sundi*) ‘Zwang’ und in den Ableitungen *sundija* ‘Antreiber’, *sundimatu* ‘zwanglos, ungezwungen’, *sunniline* ‘Fronarbeiter’, *sunnik* ‘Verfluchter’ usw. vorkommt. Auf den slawischen Ursprung dieser Wortfamilie, darunter auch des Schimpfwortes *sunnik* ‘проклятыи’ hat schon M. Veske aufmerksam gemacht; dieser Standpunkt ist im folgenden bei der Behandlung der ostseefinnisch-(alt)slawischen Sprachkontakte immer wieder aufgegriffen worden (Becke 1890:160; Mikkola 1938:76 ff.; Kalima 1952:163 ff.; SKES IV:1109). J. Kalima hat in den Wortartikeln *suntia*, *suntio*, *sontio* ‘Kirchendiener’ als slawische Entsprechungen russ. *sud’já* (судья) ‘Richter’, *sud* (суд) ‘Gericht’, *sudít* (судить) ‘urteilen’ u.a. (< **sqđ*, vgl. altbulg. *sqđzji* ‘iudex’, *sqđz* ‘iudicium, iudex’, *sqđiti* ‘iudicare’), wobei er betont, daß sich in den ostseefinnischen Sprachen der alte slawische Nasalvokal widerspiegelt (Kalima 1952:163 ff.). Das etymologische Wörterbuch der finnischen Sprache gibt als etymologische Entsprechungen des finn. *suntio* usw. und des estnischen *sundija* ‘Richter’ u.a., *sundida*, *mõisasundja* das russ. *судя* ‘Richter’ (< altslawisch **sqđi*, das vom Wort **sqđz* ‘Gericht’ abgeleitet ist) (SKES IV:1109). P. Ariste hat unter Hinweis auf Sreznevski darauf aufmerksam gemacht, daß **sqđz* schon in der Ursprache auch die Bedeutung ‘кара, наказание’ gehabt hat, die übrigens im livischen Wort *suñd* ~ *sunn* ‘richten, strafen’ erhalten geblieben ist (Ariste 1936:116).

Die ursprüngliche Bedeutung des Verbs *sundima* — ‘richten, strafen’ ist bis heute verschwunden, aber F. J. Wiedemann bringt in seinem Wörterbuch in den Artikeln ‘richten, rächen’ noch solche Beispiele wie *jumal suñdigu* ‘Gott strafe’, *surmale suñdima* ‘zum Tode verurtheilen’, *suñdija* ‘Richter’, *jumala suñnitaw* ‘der unter Gottes Gericht steht’, *kohus suññib teda ära* ‘das Gericht wird es durch einen Machtspruch entscheiden’ u.a. (Wied.: Sp. 1091). In der gleichen Bedeutung ist das Verb *sundima* auch von O. W. Masing verwendet worden, z.B. *Inglismaa ... sadab sinna oma ma kurjateggijaid, nenda kuidä meiegi wallitsuse polest sesugusid Sibberi sunnitakse minnema* ‘England ... schickt dorthin seine Verbrecher, genauso wie unsere Gerichte solche nach Sibirien verurteilen (Mas. N III:363) (EKMS II: Sp. 18). Noch geläu-

figer ist diese ursprüngliche Bedeutung bei den Schriftstellern des XVII. Jh.; dazu einige Beispiele: bei G. Müller *Sælt piddab tæma ielles tullema, sundima nedt ellawat ninck nedt Surnuth* 'Da wird er auferstehen, um über die Lebenden und die Toten zu richten' (NEP:92); *Waidt nedt Pannitzet piddada, emis sen wymse Peiwa Sundimuße* ('des Gerichts') *pohle, nedtsamat waiwada* (NEP:252); bei J. Rossihnius *Sihski ütle minna teile, Tyro ninck Sydoni kessi sahb parrembiste keuma wihmse sundusse* ('des Gerichts') *ajal* (SULK:160); bei H. Stahl *Ke temma sisse ussup / se ep sahp mitte sunditut / Ke agkas mitte ussup / se on jo sunditut* 'Wer an jhn gläubet / der wird nicht gerichtet / Wer nicht gläubet / der ist schon gerichtet' (HH III:86); *Era sundket mitte ...* 'Richtet nicht ...' (HH III:99); *Münno on se sundiminne ninck mar / minna tahan sundma ninck tassoma* 'Die Rache ist mein / Ich wil vergelten' (HH III:27), bei H. Göseken *sundima* 'richten, (urtheilen)' (MLO:337); bei J. Hornung *Agga ke ei ussu, se peab ärra sunnitama* 'Wer nicht glaubt, wird gerichtet werden' (Horn.:74). Auch in der Übersetzung des Neuen Testaments kommt *sundimine* in der Bedeutung 'Gericht, Strafe' vor: *Wist on se Mees üks Mehhe eksia, kedda Jumjala Sundminne ei lasse ellada* 'Dieser Mann muß ein Mörder sein, welchen die Rache Gottes nicht leben läßt.' (UT, Ap.T.:28, 4) (EKMS II:Sp. 18).

Die ersten Belege des vom Verb *sundima* abgeleiteten Substantivs *sundija* 'Richter, Bestrafer' finden sich schon im Katechismus von Wanradt-Koell: *on kannatanut sen sundyan Pontio Pylatussen ayal* 'hat zu Zeiten des Richters Pontius Pilatus gelitten' (WK) (EKMS II: Sp. 19). Diese Tradition setzt sich in den folgenden Jahrhunderten fort, wie die entsprechenden Beispiele bei H. Stahl *se öigke sundija* 'der gerechte Richter' (HH IV:199), N. Göseken *sundia* 'richter, (judex)' (MLO:337), in der Übersetzung des Neuen Testaments *Olle pea hämeleline omma Wihhamehhe wasto, et Wihhamees sind ei annaks sundjale* 'Sei willfährig deinem Widersacher bald, auf daß dich der Widersacher nicht überantworte dem Richter' (Matthäus 5, 25) (EKMS II: Sp. 20).

Aus dem vorher Gesagten läßt sich die vermutliche Bedeutung der analysierten Form *sundid* ableiten; es ergibt sich also im großen und ganzen die Bedeutung 'Gutsherr als Vorsitzender des Patrimonialgerichts', d.h. Person, der eine uneingeschränkte Macht über den feudal abhängigen Bauern, den Bettler, gegeben war. Inhaltlich ist damit das Problem der Redewendung *sundid ja sandid* gelöst. Mit der formalen Seite ist aber nicht alles in Ordnung. Phonetisch scheint eine direkte Entwicklung *sund(i)jad > sundid* nicht möglich, wenn man nicht gerade den Einfluß des Reims von *sandid* annimmt. Das wäre aber nicht sehr wahrscheinlich.

Eine wahrscheinlichere Lösung ergibt sich, wenn man statt einer

Ableitung auf *-ja* von einem entlehnten Stamm eine direkte Entlehnung des altslawischen Substantivs **sedī* annimmt; dadurch kann sich nur die Form *sundi* ergeben. Überraschenderweise treffen wir diese (und nur diese) Form bei G. Müller an, z.B. *Jumal eb ole mitte v̄z Jumall, ke sedda kuria / woib saldida, Erranes tema on v̄z eike Sundi, ein Gott der teglich drewet; Nemlich, das er nicht ein zörniger ninck Wally Sundi / echk Racker olle, Erranes, v̄z ErraLunnastaya, ninck se eike Armuline Awitaya* 'unser Gott ist nicht ein Gott, der dieses Böse dulden kann, sonder er is ein gerechter Richter ... und strenger Richter ist, sondern ein Erlöser und ein richtiger liebevoller Helfer' (NEP:310). G. Müller ist der einzige Schriftsteller, in dessen archaischer Sprache *sundi* noch vorkommt. Wahrscheinlich geht die Wendung *sundid ja sandid* gerade auf diese Periode zurück.

Um unsere Analyse abzuschließen, muß noch erwähnt werden, daß die Singularform *sundi* allmählich durch *sunt* verdrängt wurde. Die Ursache liegt in der proportionalen Analogie *sandid : sundid = sant : x; x = sunt*. Zugleich geriet die direkte Bedeutung von *sundi* allmählich in Vergessenheit, worauf das handschriftliche "Lexicon" von S. H. Vestring *Minno päle kaibab Sunt ja Sant* (S. FA:50), das Wörterbuch von Wiedemann *minu peale kaebab sunt ja sañt = 'über mich klagt ein Jeder'* (Wied.: Sp. 1005) oder auch die Sprichwörter *Olgu peig sunt ehk sant, kui aga mees* 'Sei der Bräutigam arm oder reich, Hauptsache, er ist ein Mann' und *Tüdrukul ükskõik, sunt v̄oi sant* 'Dem Mädchen is es gleich, Herr oder Bettler' (EV III:466) hinweisen. Die ursprüngliche Bedeutung des Wortes *sunt* ist schon F. J. Wiedemann undeutlich geblieben, da es als Stichwort im Wörterbuch fehlt. Die eingangs erwähnte Vermutung, daß *sundi* als direktes Synonym von *saks* 'Herr, Gebieter' auftritt, ist auch bei der Variante *sunt* noch sichtbar in dem Sprichwort *Talupojad toitvad saksad ja sandid*, von dem in der Lutsi-Mundart die folgende Variante belegt ist: *Kündjā miis, täl vaia ravida' sunti ni santi* 'Der Sämman hat jeden zu ernähren (Herren und Bettler)' (EV III:261, 262).

Abkürzungen

EEW = J. Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch I–III, Helsinki 1983; **EKET** = A. Raun, Eesti keele etümoloogiline teatmik, Rooma–Toronto 1982; **EKMS** = A. Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat, Stockholm 1968–1979; **EV III** = Eesti vanasõnad III. Hrsg. von A. Krikmann und I. Sarv, Tallinn 1985; **FA** = A. Krikmann, Fraseoloogiline aines eesti vanemais grammatikais ja sõnaraamatuis, Tallinn 1986; **HH** = H. Stahl, Hand- vnd

Haufbuch, Riga/Reval 1632–1638; **Horn.** = J. Hornung, Ma Kele Koddõ ning Kirgo Ramat, Riga 1694; **MLO** = H. Göseken, Manuctio ad Linguam Oesthonicam, Reval 1660; **NEP** = Neununddreißig Estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600–1606, Dorpat 1891 (= Verh. GEG XV); **SKES IV** = E. Itkonen, Aulis J. Joki, Suomen kielen etymologinen sanakirja IV, Helsinki 1969; **SULK** = J. Rossihnius, Südestnische Übersetzung des Lutherischen Katechismus, der Sonntags-Evangelien und -Episteln und der Leidensgeschichte Jesu, Jurjev (Dorpat) 1898 (= Verh. GEG XIX); **Wied.** = F. J. Wiedemann, Eesti-saksa sõnaraamat. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest, Tallinn 1973.

Literatur

Ariste P. 1936, *Sunnik* // Eesti Keel 4. S. 116; **Kalima, J.** 1952, Slaavilaisperäinen sanastomme. Tutkimus itämerensuomalaisten kielten slaavilaisperäisistä lainasanoista, Helsinki (= SKST 243); **Mikkola, J. J.** 1938, Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch, Helsinki.

Веске М. 1890, Славяно-финские культурные отношения по данным языка, Казань.

Paul Alvre
(Tartu)

EESTI FRASEOLOGISMIST *sundid* ja *sandid*

Resümee

sunt on ilmselt *sandi* antonüüm selles eesti fraseologismis. Kuid raskem on seletada *sundi* algupära. Autor oletab laenu vanaslaavi **sodi* → eesti vana kirjakeele *sundi*, põhitähenduseks 'kohtunik'. Sõna *sant* eeskujul tekkis kuju *sunt*.

Iris Audova
(Tartu)

ALGRIIMIST KARJALA RAHVALAULUDES

Algriim on iseloomulik stiilivõte paljude rahvaste luules, nii ka läänemeresoome rahvaste regivärsilises laululoomingus.

Algriimi mõiste sisu on tihedalt seotud keelega (Leino 1970: 11), üldiselt mõistetakse selle all sõna algushäälikute kordust (näiteks värsis). Läänemeresoome keelte puhul tähendab algriim sõnaalgulise konsonandi ja sellele järgneva vokaali — *Laulavat lapittaretki* (SKVR 314) 'laulavad lapitaridki', sõnaalgulise vokaali — *Immet itkien šanou* (KKR 44) 'neitsid nuttes ütlevad' ja sõnaalgulise konsonandi — *Pirttini petäjikössä* (SKVR 419) 'mu tare männikus' kordust, samuti seda, kui sõnad värsis algavad erinevate vokaalidega — *Orjana anoppilassa* (SKVR 557) 'orjana ämma kodus'. Kahte esimest kordust nimetatakse soome terminoloogias **tugevaks algriimiks**, kahte viimast aga **nõrgaks algriimiks** (Leino 1970: 12). Eesti keeles on Eduard Laugaste kasutanud vastavalt termineid **kakskõlariim** ja **ükskõlariim** (Laugaste 1969: 33), lugedes ükskõlariimiks ka sama vokaali kordumise erinevate sõna alguskonsonantide järel — *Mai jooks kase palve'elle*. Teised uurijad pole niisugust häälikukordust algriimiks pidanud. Ka erinevate vokaalidega algavate sõnade moodustatud algriim on olnud kauane vaidlusküsimus (Leino 1970: 219 jj.). Küsimusele, missugust algriimi on taotletud ja missugust mitte, saab vastata alles siis, kui arutada välja juhusliku algriimi tõenäosus ja võrrelda seda algriimi tegeliku esinemissagedusega. Niisugune lähenemine on Pentti Leino uurimuse "Strukturaalinen alkusointu Suomessa" (Helsinki 1970) nurgakivi. Statistiliste arvutustega tõestab ta oma uurimismaterjali põhjal, et erinevate vokaalidega algavate sõnade moodustatud algriimi on taotletud ainult kahehäälikelistes värssides (Leino 1970: 227), erinevate konsonantide järgset sama vokaali kordumist pole aga taotletud (Leino 1970: 187 jj.).

Alljärgnevas on lähtunud põhiliselt Leino algriimikäsitlusest, kuigi juhusliku algriimi tõenäosust käesoleva uurimismaterjali põhjal välja arvatud pole. Algriimiks on loetud niisiis eespool kirjeldatud tugev ja nõrk algriim (erinevalt Leinost on eri vokaalidega al-

gavate sõnade moodustatud algriimi kõikjal arvestatud, v.a. sõnade *ei* ja *on* puhul). Uurimismaterjaliks on olnud 1273 Kalevala-aineliste jutustavate rahvalaulude värssi (edaspidi *eepika*) ja 1603 lüüriliste rahvalaulude värssi (edaspidi *lüürika*). Eepilised rahvalaulud pärinevad V. Jevsejevi koostatud kogumikust "Karjalan kansan runot" I ("Kalevalan-aiheiset kertovaiset runot"), lüürilised aga suurogumiku "Suomen kansan vanhat runot" VII osa "Raja- ja Pohjois-Karjalan runot" 2. köitest. Tähelepanu on pööratud järgmistele küsimustele: 1) algriimisisaldus erineva sõnade arvuga värssides ning lüürikas ja eepikas eraldi; 2) valdavad algriimitüübid; 3) algriimi paiknemine värssis.

1. Algriimisisaldus erineva sõnade arvuga värssides ning lüürikas ja eepikas eraldi.

Algriimi uurimiseks on otstarbekas liigitada materjal kõigepealt sõnade arvu järgi värssis, arvestades mõningal määral ka lauseehitust (Leino 1970:148). Sõnade loendamisel jäävad arvestamata *ei* (*en*, *et*), *ja*, *on*, *i*, *a*, *da* (vrd. Leino 1970:50–51). Nii on saadud järgmised rühmad: 1) kahe sõnalised värssid (lüürikas 264 e. 16,5%, eepikas 141 e. 11,1%); 2) kolme sõnalised värssid (lüürikas 893 e. 55,7%, eepikas 666 e. 52,8%); 3) nelja sõnalised värssid (lüürikas 240 e. 15,0%, eepikas 244 e. 19,2%); 4) 2 + 2 konstruktsiooniga värssid, s.t. värssid, mis koosnevad kahest komaga eraldatud osalausest, näit. *Kyllä kuulin, kukko laulo* (SKVR 309) 'Küll kuulsin, kukk laulis'; niisuguseid värse on lüürikas 23 e. 1,4%, eepikas 47 e. 3,6%; 5) liitsõna sisaldavad kolme sõnatüvega värssid (lüürikas 108 e. 6,7%, eepikas 75 e. 5,4%); 6) liitsõna sisaldavad nelja sõnatüvega värssid (lüürikas 32 e. 2,0%, eepikas 35 e. 2,8%); 7) viiesõnalised ja pikemad värssid (lüürikas 25 e. 1,6%, eepikas 33 e. 2,6%); 8) poolikud jm. erandlikud värssid (lüürikas 18 e. 1,1%, eepikas 32 e. 2,5%; edaspidi lühidalt "muud värssid"). Liitsõna sisaldavad värssid on eraldi võetud sellepärast, et liitsõnade asend regivärsi rütmikas ja nende osavõtt algriimist moodustab omaette probleemiringi (Kuusi 1952:244–245, Leino 1970:168 jj.), mis jääb käesolevas kirjutises käsitlemata.

Värsirühmade algriimisisaldusest annab kõige parema ülevaate tabel 1.

Lüürikas on peaaegu kõikides värsirühmades rohkem algriimi kui eepikas, erandiks ainult 2 + 2 konstruktsiooniga värssid ja "muude värsside" rühm. Kokku on lüürikas 1355 algriimilist värssi e. 84,5%, eepikas 902 (70,9%). See kinnitab Matti Kuusi tõdemust, et lüürilistes lauludes on rohkem algriimi kui eepilistes (Kuusi 1953:205–206). Samuti võib märgata, et suurema (tüvi)sõnade arvuga rühmades on algriimi rohkem (2 + 2 konstruktsiooniga lüürikavärsside vähest algriimisisaldust võib pidada juhuslikuks, sest neid värse on vaid 23) ja et liitsõna sisaldavates värssides on roh-

Erinevate värsirühmade algriihilisus

Värsirühm	Algriihilisi värsse			
	Lüürikas		Eepikas	
	Arv	Protsent	Arv	Protsent
Kahesõnalised	211	79,0	90	63,8
Kolmesõnalised	766	85,8	466	70,0
Neljasõnalised	200	83,3	186	76,2
2 + 2 konstruktsioon	18	78,3	43	91,5
Lütsõnu sisaldavad:				
kolmetüvelised	97	89,8	67	89,3
neljatüvelised	31	96,9	33	94,3
Pikemad värsid	23	92,0	29	87,9
Muud värsid	9	50,0	18	56,3
Kokku	1355		902	

kem algriiimi kui sama tüvede arvuga liitsõnadeta värssides.

2. Valdavad algriiimitüübid.

Algriiimi süstematiseerimisel on tuginetud P. Leino põhimõtetele (Leino 1970: 51 jj.). Algriiimi põhiühikuks on algriiimipaar, s.t. kahe algriiimse sõna moodustatud sõnapaar, näit. *Kukkuemme käköset* (SKVR 319) 'kukume käokesed'. (Algriiimipaar võib olla tugev või nõrk (vt. eestpoolt), võimalik on ka sõnakordus.) Ühes värsis võib olla ka kaks algriiimipaari, näit. *Millā maksān piijan pilkan* (KKR 123) 'millega maksan piiga pilke' sisaldab algriiimipaarid *millā maksān* ja *piijan pilkan*.

Samuti on võimalik kolmikriim — *Vaikka vierisin veteen* (SKVR 370) 'kuigi veereksin vette' ja nelikriim — *Majanmuutto muille maille* (SKVR 497) 'kolimine muile maile'. Ka kolmik- või nelikriimi sisaldavad värsid on tegelikult analüüsitavad algriiimipaaride kaudu (vrd. Leino 1970: 78). Kolmikriimiga värsis on kolm algriiimipaari. Värsis *Vaikka vierisin veteen* on need *Vaikka vierisin*, *vaikka veteen* ja *vierisin veteen*. Nelikriimiga värsis on aga kuus algriiimipaari; värsis *Majanmuutto muille maille* on need *majanmuutto*, *majan muille*, *majan maille*, *muutto muille*, *muutto maille* ja *muille maille*. (Selline käsitus on vajalik algriiimi paiknemise analüüsimeks.)

Loomulikult oleneb erinevat tüüpi algriiimivõimaluste hulk sõnade arvust värsis. Kahesõnalises värsis saab kõne alla tulla ainult üks algriiimipaar, neljasõnalises aga kõik mainitud võimalused. Suurema sõnade arvuga värssides on võimalusi veelgi rohkem.

Alljärgnev tabel näitab erinevate algriiimitüüpide esinemist vär-

sirühmiti (arvud tabelis näitavad, mitmes värsis vastav algriiimitüüp esineb; pikemate ja nn. muude värsside rühm on jäetud arvestamata).

Tabel 2

Algriiimitüübid erinevates värsirühmades

Värsirühm	1 AR-paar		Kolmikriim		2 AR-paari		Nelikriim	
	L	E	L	E	L	E	L	E
Kaheõnalised	211	90						
Kolmeõnalised	658	417	108	49				
Neljasõnalised	142	134	43	35	12	17	3	
2 + 2 konstr.	7	27	3	6	7	9	1	1
Liitsõnu sisaldavad värsid:								
kolmetüvelised	88	52	9	15				
neljatüvelised	14	21	10	10	6	1	1	1
Kokku	1120	741	173	115	25	27	5	2

AR-paar = algriiimipaar, L = lüürika, E = eepika

Kõige rohkem on üht algriiimipaari sisaldavaid värsse, teisi algriiimitüüpe esineb tunduvalt vähem. Seda saab põhjendada mitmeti: 1) ühe algriiimipaari saab moodustada kõigis värssides, kuna nn. mitmikriimide võimalused tekivad alles vastava sõnade arvuga värssides; 2) kaht algriiimuvat sõna on kergem leida kui kolme või nelja; 3) algriiimil on oma optimaalne määra, "kõikide sõnade alliteerumine mõjub ebameeldivalt" (Laugaste 1969:92).

3. Algriiimi paiknemine värssides.

Kui värs koosneb ainult kahest sõnast, võivad need olla algriiimis või mitte, algriiimi paiknemine ei tekita mingeid küsimusi. Alates kolmeõnalisest värsist tekib aga juba rohkem võimalusi. Kui kolmeõnalises värsis on üks algriiimipaar, võivad selle moodustada 1. ja 2. sõna — *Nato naisissa pahimaks* (SKVR 470) 'nadu naistest pahimaks', 1. ja 3. sõna — *Pantihpa lehmän paimeneksi* (KKR 188) 'pandi lehma karjaseks' või 2. ja 3. sõna — *Ampu tähet taivahilta* (KKR 260) 'laseb tähed taevastest'.

Neljasõnalistes värssides võivad ühe algriiimipaari moodustada kas 1. ja 2. sõna — *Iče istuu kannon piähä* (KKR 187) 'ise istub kännu peale', 1. ja 3. sõna — *Ajo päivän, ajo toisen* (KKR 189) 'ajās (sõitis) päeva, ajas teise', 1. ja 4. sõna — *Kuni minun huuto kuulunoupi* (KKR 189) 'kuni minu hüüd kuuldu', 2. ja 3. sõna — *Kui on pitkät pilven rannat* (SKVR 419) 'kui on pikad pilve ääred', 2. ja 4. sõna — *Emändä leipoo kivisen leivän* (KKR 123) 'perenaine küpsetab kivise leiva' või 3. ja 4. sõna — *Kun sinä nälkäni näkisit* (SKVR 598) 'kui sa mu nälga näeksid'.

Kolmikriimi puhul on kolmesõnalistes värssides kõik sõnad algriimis, neljasõnalistes värssides võivad kolmikriimi moodustada 1., 2. ja 3. sõna — *Monen miehen mieli vier* (SKVR 548) 'mitme mehe meel veeres', 1., 2. ja 4. sõna — *Ostasin Oulusta hyvän orhin* (SKVR 585) 'ostaksin Oulust hea täku', 1., 3. ja 4. sõna — *Pieni lapsi penkin piästä* (KKR 340) 'väike laps pingi pealt' või 2., 3. ja 4. sõna — *Otti kuusen kuivia käpyjä* (KKR 189) 'võttis kuuse kuivi käbisid'.

Kaks algriiimpaari võivad moodustada 1. ja 2. sõna ning 3. ja 4. sõna — *Immet itköy, naiset nagrau* (KKR 314) 'neitsid nutavad, naised naeravad', 1. ja 3. ning 2. ja 4. sõna — *Häntä pitkä, harja paksu* (KKR 189) 'saba pikk, hari paks' või 1. ja 4. sõna ning 2. ja 3. sõna — *Eipä minua minjät itke* (SKVR 410) 'ei ju mind miniad nuta'.

Kolmesõnalistes värssides on kõige rohkem algriimi sõnapaarid 2.3. (lüürikas 289 e. 43,9 % üht algriiimpaari sisaldavatest kolmesõnalistest värssidest, eepikas 205 e. 49,2 %). Järgneb sõnapaar 1.2. (lüürikas 208 e. 31,6 % üht algriiimpaari sisaldavatest kolmesõnalistest värssidest, eepikas 110 e. 26,4 %). Sõnapaar 1.3. on lüürikas algriiimiline 161 värsis (24,5 %), eepikas 102 värsis (24,4 %). Seega leiab ka siin kinnitust Matti Sadeniemi ja Pentti Leino tähelepanek, et algriiim eelistab kõrvuti (või lähestikku) asetsevaid sõnu (Sadeniemi 1951:91; Leino 1970:180). Eepikas, tõsi küll, on 1.2. oma esinemissageduselt üsna lähedane sõnapaarile 1.3. Samuti võib täheldada, et algriiim eelistab värsi lõpuosa, kuna sõnapaarid 2.3. on algriiimi kõige rohkem.

Neljasõnalistes värssides (siin on arvesse võetud kõik värsid, nii üht kui kaht algriiimpaari kui ka kolmik- või nelikriimi sisaldavad; algriiimpaare on seega rohkem kui algriiimilisi värsse) on kõige rohkem algriiimi sõnapaarides 3.4. ja 2.3. Lüürikas on nende osakaal peaaegu võrdne (vastavalt 23,6 % ja 23,3 % kõigist algriiimsetest sõnapaaridest), eepikas sisaldab 3.4. aga märksa rohkem algriiimi (31,1 %, 2.3. sisaldab 22,0 % algriiimi). Kolmandal kohal on lüürikas 1.3. (19,7 %), eepikas küll 2.4. (13,9 %), aga 1.3. on sellega peaaegu võrdne (13,6 %). 2.4. ja 1.4. on lüürikas võrdselt eelviimasel kohal (13,1 %), 1.2. kõige viimasel (7,7 %). 1.2. on viimasel kohal ka eepikas (9,5 %), 1.4. ei sisalda aga sellest märkimisväärselt rohkem algriiimi (9,9 %).

Neljasõnalised värsid kinnitavad, et algriiim karjala rahvalauludes eelistab värsi lõpu- (või kesk)osa. Värsi algusosa (sõnapaar 1.2.) on neljasõnalistes värssides algriiimiks peaaegu sobimatu, hoolimata sellest, et tegemist on kõrvuti olevate sõnadega. Võib väita, et algriiim eelistab küll ka neljasõnalistes värssides kõrvuti olevaid sõnu, kuid mitte sõnapaari 1.2.

Huvitav on võrrelda algriiimi paiknemist tavalistes neljasõnalis-

tes värssides ja 2 + 2 konstruktsiooniga värssides. Kuna viimaseid on vähe, on lüürika ja eepika kokku võetud. Võrdlusandmed esitatakse järgnevas tabelis.

Tabel 3

Erinevate sõnapaaride algriiimisaldus tavalistes neljasõnalistes ja 2 + 2 konstruktsiooniga värssides

Sõnapaar	Vastavaid algrüümipaare					
	Neljasõnalised värssid				2 + 2 konstruktsiooniga	
	Lüürika		Eepika			
	Arv	Protsent	Arv	Protsent	Arv	Protsent
1.2.	24	7,7	26	9,5	24	22,9
1.3.	60	19,7	37	13,6	36	34,3
1.4.	41	13,1	27	9,9	6	5,7
2.3.	73	23,3	60	22,0	10	9,5
2.4.	41	13,1	38	13,9	16	15,2
3.4.	74	23,6	85	31,1	13	12,4
Kokku	313	100%	273	100%	105	100%

2 + 2 konstruktsiooniga värssides on kõige algriiimilisem sõnapaar 1.3. (34,3%), järgneb 1.2. (22,9%). 2.4. ja 3.4. on algriiimisalduselt lähedased (15,2% ja 12,4%). Kõige vähem on algriiimisõnapaaris 1.4. (5,7%). Seega esineb tavaliste neljasõnaliste värssidega võrreldes olulisi erinevusi.

Sõnapaari 1.3. asetumist esikohale võib seletada sõnakordust sisaldavate värsside suure arvuga — tüüp *Iski kerran, iski toisen* (KKR 313) 'lõi korra, lõi teise'. 2 + 2 konstruktsioon soodustabki kordusi. Kordusi sisaldub 21 värssis ja neist 20-s paikneb see sõnapaaris 1.3.

Teine oluline erinevus võrreldes tavaliste neljasõnaliste värssidega on sõnapaari 1.2. rohke osavõtt algriiimist. Taas võib põhjust otsida värssi ülesehitusest: kuna värss koosneb kahest osapoolest, siis püütakse kumbagi poolt eraldi algriiimi panna (vrd. Leino 1970:90 ja 161). See aitaks seletada, miks sõnapaari 2.3. osatähtsus on väiksem kui tavalistes neljasõnalistes värssides, kuid mitte seda, miks sõnapaaris 2.4. on rohkem algriiimi kui sõnapaaris 3.4. Kuna algriiimsete sõnapaaride absoluutarvud on siin väga väikesed, ei tohiks muidugi kaugeleulatuvaid järeldusi teha.

Tugeva ja nõrga algriiimi vahekorra käsitlus jääb käesoleva kirjutise raamest välja, samuti liitsõnade algriiimi küsimus. Edasisel algriiimi uurimisel oleks huvitav probleem algriiimi seos süntaksiga. Samuti võiks võrdluseks eespool kirjeldatud meetodiga analüüsida

teiste läänemeresoome rahvaste (näiteks vadjalaste) regivärsilisi rahvalaule.

Kirjandus

KKR = Karjalan kansan runot I. Kalevalan-aiheiset kertovaiset runot / Kokoonpannut V. Jevsejev. Tallinn 1976; **Kuusi, M.** 1952, Kalevalaisen säkeen, säeryhmän ja runon painavoituvedusta // Virittäjä. Lk. 241–261; 1953, Kalevalaisen runon alkusointuisuudesta // Virittäjä. Lk. 198–208; **Laugaste, E.** 1969, Sõnaalguline ja sisealliteratsioon eesti rahvalauludes. Eesti rahvalaulu struktuur ja kujundid I. TRÜ Toim. 234, Tartu; **Leino, P.** 1970, Strukturaalinen alkusointu Suomessa (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 298), Helsinki; **Sadeniemi, M.** 1951, Die Metrik des Kalevala-Verses (= Folklore Fellows Communications 139), Helsinki; **SKVR** = Suomen kansan vanhat runot VII. Raja-ja Pohjois-Karjalan runot 2. Muita kertovaisia runoja. Toisinnot 934–1480. Lyyrillisiä lauluja. Toisinnot 1481–3811. Julkaissut A. R. Niemi (= Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 143 II), Helsinki 1931.

Iris Audova
(Tartu)

ON THE ALLITERATION IN KARELIAN FOLKSONGS

Summary

This article deals with the alliteration in lyrical and epic Karelian folksongs, concentrating on the next problems: 1. The frequency of the alliteration; 2. The main types of the alliteration; 3. The location of the alliteration in the verse.

In summary one can come up with the following:

1. There is more alliteration in lyrics than in epics. There are 1355 alliterative verses (84.5 %) in lyrics but 902 (70.9 %) in epics. In general there is more alliteration in verses with larger number of words.

2. The majority of alliterative verses are the ones that contain one alliterative word pair.

3. The most alliterative word pairs are the 2.3. and 1.2. in three-word verses, the 3.4. and 2.3. in four-word verses. In conclusion alliteration favours neighbouring words and the end part of the verse.

Sirkka-Liisa H a h m o
(Groningen)

SUOMEN KOLMITAVUISISTA -nO-LOPPUISISTA SANOISTA

“Suomen sanojen alkuperä”-teoksessa on *kartano*-sanan yhteydessä mainittu, että sm. *-no* voi olla omaperäinen johdinaines, samanlainen kuin sanoissa *Parkano*, *keltano* ja *pyörtänö*. Mutta onko olemassa itämerensuomalaista tai suomalaista *-nO*-johdinta? Hakulisen “Suomen kielen rakenne ja kehitys”-teoksessa (1979) ei selaista mainita. NS:ssä on *-nO*-loppuisia kolmi- tai useampitavuisia sanoja mainittu 20, mutta näistä 16 on nuoria tulokkaita, vierassanoiksi luettavia sanoja, joissa *-no* on peräisin originaalista¹. Jäljelle jää SSA:n mainitsemien kolmen appellatiivin lisäksi vain *kormanö* ‘tasku’. SKES:ssä on näiden lisäksi kaksi *-no*-loppuisia hakusanaa *kuupano* ‘heinäsuova’ ja *suhmano* ‘hame’. Mistä näiden kuuden sanan vartalon *-nO* on peräisin?

1. Suomen *kartano* ‘piha; suuri maatila, hovi; rakennus, asumus’ -sanalle on esitetty vastineet karjalasta, vatjasta ja liivistä: karj. *kartano*, vatj. *kartano*, *kartino*, liiv. *kāranD*, *kāranD* ‘talonpoikaistalo, talo; piha’. Liivin asun on Kettunen (LiWb: 151) selittänyt metateesin tietä syntyneeksi: < **karranto* tai **kāranto*. Tämän selityksen ovat useimmat hyväksyneet (esim. Posti 1942: 172; SSA: 318).

Kartanoa pidetään kiistattomasti germaanisena lainasanana ja sitä on verrattu goot. *garda* ‘aitaus, tarha’, mfr. *garda* ‘puutarha’, mas. *gardo* ‘id.’, saks. *Garten* ‘id.’; goot. *gards* ‘talo’, mn. *garđr* ‘aitaus, talo’ jne. -sanoihin (SKES: 166); germaanisen alkuperän esitti ensimmäisenä Moller jo vuonna 1756. Jonkin verran keskustelua on aiheuttanut se, mikä germaaninen vartalo on tämän ims. sanan lähtömuotona. Thomsen (1869: 121, 1890: 170–171) ja Setälä (1913: 378–379) yhdistävät sen germ. *a*-vartaloon, jonka jatkajia ovat mn. *garđr* m. ‘Zaun, Wall, Umfriedung, Hofmauer; umzäunte

¹ Nämä ovat seuraavat: *albiino*, *andantiino*, *borsaliino*, *galvaano*, *inferno*, *kasino*, *kimono*, *lugiino*, *meriino*, *neutriino*, *pianiino*, *ristorno*, *ritorno*, *sopraano*, *sordino*, *unisono*.

Stelle; Hof(platz); Hof, Gehöft, Anwesen', mruots. *garber* m. 'Zaun; umzäunte Stelle; Hofplatz mit umgebenden Gebäuden; Hof, Gehöft', ruots. *gård* 'piha, talo, aitaus' tai germ. *i*-vartaloon, jonka jatka- ja on goot. *gards* m. 'house, family, court' (Lehmann 1986:147). Karsten (1915:116, 1943/44:169) sitä vastoin yhdistää sen germ. *n*-vartaloon, kgerm. **gardan*-, kskand. **garda*-, jonka jatkajia ovat isl. *garði* m. '(Teil der) Futterkrippe', norj. *garde* 'Viehzaun', ruots. murt. (Gotlanti) *garda*, goot. *garda* m. 'Viehhof', mysaks. *gardo* 'Garten'. Karsten, joka (1943/44:169) pitää Thomsenin ja Setälän lähtömuotoa virheellisenä, selittää ims. *kartano*-sanana *n*:n olevan lähtöisin kskand. *garda*-sanana yksikön akkusatiivimuodosta **gardan*, johon on lisätty suomalainen *o*-elementti (?johdin). Col- linder (1932:80) pitää tätä hypoteesia mahdollisena, mutta ei tarpeellisenä. SSA (318) mainitsee kaikki kgerm. asut mahdollisina lähtömuotoina, mutta ei ota kantaa minkään puolesta erityisesti. Näyttää siltä, että se pitää kaikkia mahdollisuuksia samanarvoisi- na ja niissä tapauksissa, joissa *n* ei voi selittyä germ. originaalista käsin, se voi olla omaperäiseen *-no*-johtimeen kuuluva.

Koska meillä ei ole yhtään muuta (laina)sanaa, jossa voidaan olettaa olevan tällainen vanha johdin, lienee tässäkin syytä etsiä selitystä muualta. Luontevinta on lähteä siitä, että sanan origi- naali on kgerm./kskand. **gardan*-, *n*-vartaloineen maskuliini, jonka yks. kaikki muut sijat paitsi nominatiivi ovat olleet *n*-loppuisia. Vartalon loppu-*o*:ta on vaikea katsoa germaaniseksi; germ. tahol- la tässä sanassa vain mon. genetiivissä on *o*, mutta ei ole help- poa selittää sanan lainautuneen monikon genetiivissä. Selitystä pitää kai etsiä ims. taholta. Odotuksenmukainen olisi itämeren- suomessa *a*-vartalo, siis **kartana*, vrt. sm. murt. *takana* 'lasi' < ven. *stakdn* 'id.' (SKES); tähän vartalotyyppeihin ovat mukautuneet myös vanhat lainat, joiden originaali on *nō*-loppuinen, esim. *aka- na* ~ kgerm. **aganō* (LÄGLW:20), *hamina* ~ ?kgerm./kskand. **haminō*- (LÄGLW:79). Jos lähdetään siitä, että *kartanokin* on lainautunut *a*-vartaloisena, nykyisen vartalon *o*:n voisi olettaa loh- jenneen monikkovartalosta: **kartanoi*-. Ensi kuulemalta se ei ehkä tunnu uskottavalta, sillä nyky-suomalaiselle *kartano* on ensi sijassa 'huomattavan iso maatila, herraskartano, rälsstitila', joita ei yhden kielenpuhujan lähipiirissä ole useinkaan monia. Sitä paitsi hyvin monet ihmiset olivat aikoinaan riippuvaisia yhdestä tietystä karta- nosta. Jos sen sijaan lähdetään merkityksistä 'piha(maa)' tai 'ta- lon rakennusryhmä', jonka germaanisten kielten perusteellakin voisi olettaa olevan alkuperäisempi, monikko onkin jo ymmärrettävämpi. Pihoja tavalliseen maataloonkin kuului yleensä kaksi: miespiha ja karjapiha (ks. esim. Vuorela 1979:274). *Kartano*-sanana varhais- sempaan monikolliseen käyttöön viittaa sekkin, että Agricolan teok- sissa *kartano*-sanana 14 esiintymästä vain kolme on yksikkömuodos-

sa. Useissa kohdin Agricola on käyttänyt sitä rinnan *huone*-sanana kanssa, esim. "Jotca istutetut ouat sijnä HERRAN Honees / heiden pite meiden Jumalan Cartanoissa wihertemen" (AT III:348). Kalevalassakin esiintyy *kartano* monikollisena, esim. *Kalman kartanot* 'hautausmaa' (Kal. 17:380). Huomattakoon, että myös *piha*-sanaa on käytetty Kalevalassa monikollisena mm. 'kodin' merkityksessä, esim. "tuln kukkana kotihin, / ilona ison pihoille" (Kal. 4:157-158), "ilman pitkillä pihoilla" (Kal. 1:115) 'avaruudessa'.

2. *Keltano* 'Hieracium, mykerökukkaisia, maitiaisnesteisiä ruohoja, joiden keltaiset mykeröt ovat lehdettömän vanan t. vars. lehtivarren latvassa' (NS) -sanana yhteydessä NS:ssä viitataan sanaan *keltamo* 'Chelidonium maius, keltakukkainen myrkyllinen unikkokasvi' (NS). *Keltanosta* en ole löytänyt kuin yhden murretiedon Orivedeltä, jossa se tarkoittaa samaa kuin yleiskielen *keltamo*, siis 'Chelidonium maius'. Myöskään Suhosen "Suomalaiset kasvinnimet"-teoksessa ei *keltanosta* ole yhtään murretietoa, vaan kaikki eri Hieracium-sukuun kuuluvien kasvien nimet, joissa perusosana on *keltano* (esim. *harakankeltano*, *korvakeltano*, *lyhytlehtinen keltano*) ovat peräisin kasvioista, varhaisimmat tiedot useimmiten Lönnrotin kasviosta, tai Lönnrotin sanakirjasta. Sanalla *kelta* ja erilaisilla *kelta*-alkuisilla yhdyssanoilla murteissa sen sijaan nimitetään hyvin monia keltakukkaisia kasveja, mm. sekä keltamoa (Chelidonium maius) että keltanoa (Hieracium) (Suhonen 1936:101, 175-177), samoin *kelta*-sanana vastineilla muissa itämerensuomalaisissa kielissä. *Keltanoa* eivät tunne myöskään vanhimmat sanakirjat; Lönnrotin sanakirja on ensimmäinen, joka mainitsee sen. Onkin hyvin todennäköistä, että *keltano* on ollut hyvin paikallinen muodoste, josta Lönnrot on ottanut sen kasvisuvun nimitykseksi, mutta se voi olla kokonaisuudessaankin Lönnrotin luomus².

3. *Kormano* 'tasku; piilo, kätkö' on monimuotoinen murreksena, jonka variantteja ovat mm. *kormana*, *karmana*, *karmanto*, *kormani*, *kormeni*, *kormelo*, *kormon(t)o*, *korvanto*. Sen levikki on itäinen: lähinnä kaakkoismurteissa, mutta hajatietoja on muualtakin itämurteista.

Kormanolla on vastineita inkerissä, karjalassa, lyydissä, vepsässä, vatjassa ja virossa: ink. *kormano*, *kormento*, *kormona*, *kormuna* 'tasku' (IMS); karj. *kormano*, *kormena*, *kormani*, *kormana* 'id.' jne. (KKS), lyyd. *korman* (pl. nom. *kormanad*), *korman(i)* (pl. nom. *kormanid*) (LMS), veps. *korman* (g. *kormanan*) (SVJ), vatj. *kormana*, *kormuna* (SSA), vatjK. *karmanto* (VKKMS), vatjM. *kormuna* (VKMMS), vir. *karman* (*karmani*) (ÖS), *karmand*, *karmandi*, *karmandu* 'id.' (Wied., EEW).

² Myöskään *keltamo*-sanasta ei ole kuin muutama murretieto.

Kormano variantteineen ja sen vastineet muissa ims. kielissä ovat (eri-ikäisiä) lainoja venäjältä. Sanan ensi tavun vokaalin vaihtelu *o ~ a* selittyy venäläisestä originaalista käsin: osittain se on ven. murt. *kormán* 'tasku', osittain kirjakielinen ven. *karmán*. Originaali on siis *n*-loppuinen. Tähän on ims. kielissä liitetty useammanlaista vokaalia: *a*, *o*, *i*. Odotuksenmukainen olisi *-na*-loppuinen asu. Myös konsonantismissa on vaihtelua. On vaikea sanoa, mikä näistä on varhaisin ja/tai alkuperäisin. Vanhimmat sanakirjatiedot ovat Jusleniuksen sanakirjasta, jossa esiintyy *cormendo*, Gananderilla on tämän lisäksi asut *kormeto* ja *kormeno*. Kaiken kaikkiaan ei ole syytä olettaa *-no*-loppuista varianttia alkuperäisimmäksi; *o* on pikemminkin voitu saada *-nto*-loppuisista asuista.

4. *Kuupano* 'heinäkasa, ruko, jäkäläkasa' on muresana, josta on tietoja vain osasta suomen murteita (Satakunta, Pohjois-Häme, Etelä- ja Keski-Pohjanmaa sekä Kainuu). Samoilla alueilla, tosin vähäisemmässä määrin, tunnetaan asu *kuupana*. Sukukielistä ei vastineita ole.

Kuupanoa pidetään melko yleisesti germaanisenä tai skandinaavisena lainana ja sen originaaliksi on esitetty kgerm. **kūþan-* tai kskand. **kuþā*, vrt. ruotsin murt. *kuve* 'heinäruko', *kue* 'kahdeksan viljalyhdettä käsittävä pyöreä keko'. Lainaetymologian esitti ensimmäisenä Karsten (1915: 126; ks. myös Karsten 1943/44: 243–244; SKES: 251; SSA: 457). Sekä semantiikan että äänneasun puolesta sanan germaaninen alkuperä tuntuu uskottavalta. Germaaniseksi originaaliksi on esitetty *n*-vartaloinen sana, jonka yksikön obliikvisijoissa sekä kantagermaanissa että kantaskandinaavissa on *n*. *-n*-voisi siis selittyä siten, että sanaa ei olekaan lainattu nominatiivissa vaan jossakin muussa sijassa. Vartalon loppuvokaalia ei sen sijaan voida selittää germaanisesta originaalista käsin. Odotuksen mukainen on *na*-loppuinen vartalo, siis *kuupana*, jollaista asua murteissa esiintyykin. Asu *kuupano* voisi tässäkin (samoin kuin edellä *kartano*-sanassa) selittyä monikosta lohjenneeksi: *kuupanoita* oli pellolla tavallisesti enemmän kuin yksi.

5. *Pyörtänö*-sanasta on murteissa runsaasti variantteja: *pyörtäne*, *pyörtänä*, *pyörtämö*, *pyörtäyne*, *pyörtynä* jne. (näiden levikistä ks. Ruoppila 1967: 35–36). Näiden katsotaan kuuluvan ims. *piennar* (*pientare-*) -sanaan, jolla on vastineita kaikissa muissa itämerensuomalaisissa kielissä paitsi vepsässä: ink. *pēntara* 'kasvi- maan penkki; hautakumpu; jään tai aukean kentän yli kulkeva tie' (IMS), karj. *piennar* (g. *pientaren*), *pienner* 'piennar, reunus, (kyn- tämätön) kaista' (KKS), lyyd. *piendār*, *-ar*, *-ar* id. (LMS), vatj. *pēntarā* 'pientare', *pēnter* (g. *pēntera*) 'kasvipenkki' (SKES), vir. *peenar*, *pennar*, *pinnar* (g. *peen(d)ra*, *pendre*) (ÖS, VMS) 'piennar; kasvi-, kukkapenkki', (dem.) *peendrakene*, liiv. *piendrōks*,

piendriks 'piennar'. Tämän sanan kantasuomen asu on ollut **pēndar* (g. **pēntaren*).

Ennen kuin **pēntare*-vartalosta on päädytty *pyörtänö*-asuuu on sen ensimmäisen tavun vokaali labiaalistunut — $\bar{e} > \bar{o} > \bar{u}\bar{o}$ — (Virtaranta 1957:483) ja sen lisäksi *r* ja *n* ovat metateettisesti vaihtaneet paikkaa. Järjestys on voinut olla myös päinvastainen, sillä murteissa on myös asuja, joissa on tapahtunut vain metateesi, esim. *piartane*, *piartänä* (Orivesi) (nämä murretiedot ovat Virtarannalta — 1957:483). Sekä labiaalistuminen että metateesi ovat tapahtuneet suhteellisen varhain, sillä jo Martin maalain suomennoksessa on asut *pyörtänö*, *pyörtänä* ja *pyörtäne* (SKES:539). Vartalon lopputavu *-nō* ei siis *pyörtänössä* ole johdin, vaan *n* on alun perin kuulunut vartaloon. Vartalon loppuvokaalin vaihtelukin on varhaista. Voitaisiin ajatella, että labiaalistumisen ja metateesin jälkeen olisi ollut *pyörtänä*-asu ja sen monikosta olisi abstrahoitunut suhteellisen laajasti *pyörtänö*, mutta mahdollista on myös se, että vartalon loppuvokaali \bar{o} on syntynyt ensi tavun labiaalivokaalin vaikutuksesta.

6. *Suhmano* 'hame' on suppea-alainen kaakkoismurteiden sana (Rautu ja Sakkola). Suomen lisäksi siitä on tieto inkeristä, jossa ahtaasta tiukasta vaatteesta on sanottu: *mikä nūt semmonen suhmano on mätettä päälle* (IMS). Tämä sana on todennäköisesti lainattu venäjämästä, vrt. ven. *sukmán* 'verkatakki, kauhtana, vilainen sarafaani' (SKES:1089). Laina on varmaankin myöhäinen. On vaikea löytää selitystä sille, miksi lainasanan loppuvokaaliksi on tullut *o* eikä *a*. Siihen on saattanut vaikuttaa sanan ensimmäisen tavun labiaalivokaali. Sama venäjän sana on lainattu myös viroon, jossa tunnetaan murresana *sukman* (gen. *sukmani*) 'Unterrock der Setu-Weiber' (EEW).

Paikannimet ovat monessa suhteessa vaikeita etymologioitavia ja siksi niistä on vaikea sanoa, onko kyseessä johdos, yhdyssana vai suora laina. Siitä syystä *Parkano*-nimen käyttö esimerkkinä *-no*-johduttamisesta sanasta ei ole onnistunut. *Parkano*-nimelle on toisenlaisia selityksiä. Se on kansanomaisesti liitetty *kanto*-sanaan. Kansanperinteen mukaan olisi Parkanonjärven pohjoispäässä ollut erämiesten merkinä parkattu puu (kuusi) (parkkaaminen oli tervasten kuorimista pystyyn). Kun puusta oli enää jäljellä kanto, siis *parkkakanto*, se toimi edelleen erämiesten maanmerkinä. Tästä olisi edelleen kehittynyt haplologisesti *parkanto*. Nissillä on *Parkano*-nimelle, jonka alkuperäinen asu on hänen mukaansa ollut *Parkana* (asiakirjoissa laajasti 1500-luvulla *Parkana*, joskus myös *Parckana*) toinen selitys: se on mitä todennäköisimmin yhdistettävä 1500-luvun verokirjoissa mainittuun moniasuiseen sukunimeen (Parckinen 1558, Parchinen, Parchuinen 1554, Parchanan 1556, Parckainen 1558, Parkana 1560, Parainen 1562, Parkanan 1564, Parkan, Parckoinen 1571, ym.). (Virtaranta 1946:307–308; Nissilä 1971:423.)

Edellä olevan perusteella voitaneen päätellä, ettei suomen kielessä ole eikä ole ollut *-nO*-johdinta. Niissä harvoissa kolmitavuisissa *-nO*-loppuisissa sanoissa, joita suomessa on, *-nO* kuuluu jo vieraskieliseen originaaliin (vierassanat) tai se on tullut siihen joko monikkomuodoista abstrahoituneena tai sanassa esiintyvien labiaaliäänteiden vaikutuksesta.

Lyhenteet

germ. = germaaninen; **goot.** = gootti; **ink.** = inkeri; **isl.** = islanti; **karj.** = karjala; **kgerm.** = kantagermaaninen; **kskand.** = kantaskandinaavinen; **liiv.** = liivi; **lyyd.** = lyydi; **m.** = maskuliini; **mas.** = muinaisalasaksa; **mfr.** = muinaisfriisi; **mn.** = muinaisnorja; **mruids.** = muinaisruotsi; **murt.** = murteissa, murteellinen; **mysaks.** = muinaisyläsaksa; **norj.** = norja; **ruots.** = ruotsi; **saks.** = saksa; **vatj.** = vatja; **vatjK.** = vatjan kielen Kukkosin murre; **vatjM.** = vatjan kielen Mahun murre; **ven.** = venäjä; **veps.** = vepsä; **vir.** = viro.

Kirjallisuus

AT = Agricolan teokset I-III. Näköispainos, Helsinki-Porvoo 1931; **Collinder, B. 1932**, Die urgermanischen lehnwörter im finnischen (= Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala). S. 28 : 1, Uppsala; **EEW** = J. Mägiste, Estnisches etymologisches Wörterbuch I-XII, Helsinki 1982-1983; **Ganander, Chr.**, Uusi suomen sanakirja — Nytt Finskt Lexicon I-III. Näköispainos, Porvoo-Helsinki 1937-38; **Hakulinen, L. 1979**, Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos, Helsinki; **IA** = Index Agricolaensis I-II, Helsinki 1980; **IMS** = R. E. Nirvi, Inkeröismurteiden sanakirja, Helsinki 1971; **Juslenius, D.**, Suomalaisen Sana-Lugun Coetus. Stockholm 1745. Näköispainos. Helsinki 1968; **Kal.** = Kalevala (Uuden Kalevalan kahdeskymmenesneljäs painos), Helsinki 1964; **Karsten, T. E. 1915**, Germanisch-finnische Lehnwortstudien. Ein Beitrag zu der ältesten Sprach- und Kulturgeschichte der Germanen // Acta Societatis Scientiarum Fennicae XLV : 2.; 1943/44, Finnar och germaner. Folk- och kulturberöringar från tre årtusenden (= Folkmålsstudier 9-10), Helsingfors; **KKS** = Karjalan kielen sanakirja I-IV: A-P, Helsinki 1968-1993; **Lehmann, W. P. 1986**, A Gothic Etymological Dictionary, Leiden; **LiWb** = L. Kettunen, Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung, Helsinki 1938; **LMS** = J. Kujola, Lyydiläismurteiden sanakirja, Helsinki 1944; **LÄGLW** = A. D. Kylstra et al., Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen I: A-J. Amsterdam-

Atlanta, GA 1991; Lönnrot, E., Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja I-II. 1874/80. Lisäviikko Elias Lönnrotin Suomalais-Ruotsalaiseen Sanakirjaan. Toimittanut A. H. Kallio. 1886. Kolmas, manual-menetelmällä jäljennetty painos, Porvoo 1958; Moller, A. 1756, Kort Beskrifning öfwer Est- och Lifland. Wästerås; Nissilä, V. 1971, Parkanon ja Kihniön erä- ja asutuskausi nimistön valossa // H. Rantatupa (toim.), Parkanon ja Kihniön kirja, Jyväskylä. S. 421-446; NS = Nykysuomen sanakirja I-VI, Porvoo 1951-1961; ÖS = R. Kull, E. Raiet, Öigekeelsussõnaraamat, Tallinn 1976; Posti, L. 1942, Grundzüge der livischen Lautgeschichte (= Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia 85), Helsinki; Ruoppila, V. 1967, Kalevala ja kansankieli, Helsinki; Setälä, E. N. 1913, Bibliographisches verzeichnis der in der literatur behandelten älteren germanischen bestandteile in den ostseefinnischen sprachen // FUF 13. S. 345-475, FUF 13a. S. 60-64; SKES = Y. H. Toivonen, E. Itkonen, A. J. Joki, R. Peltola, Suomen kielen etymologinen sanakirja I-VI, Helsinki 1955-1978; SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja I: A-K, Helsinki 1992; Suhonen, P. 1936, Suomalaiset kasvinnimet, Helsinki; SVJ = M. I. Zajceva, M. I. Mullonen, Slovar' vepsskogo jazyka, Leningrad 1972; Thomsen, Vilh. 1869, Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske. En sproghistorisk undersøgelse, København; 1890, Berøringerne mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettske) Sprog. En sproghistorisk undersøgelse, København; Virtaranta, P. 1946, Länsiyläsatakatuntalaisten murteiden äännehistoria I. Konsonantit, Helsinki; 1957, Länsiyläsatakatuntalaisten murteiden äännehistoria II. Vokaalit, Helsinki; VKKMS = L. Posti, S. Suhonen, Vatjan kielen Kukkosin murteen sanakirja, Helsinki 1980; VKMMS = Lauri Kettunen et al., Vatjan kielen Mahun murteen sanasto (= Castrenianumin toimitteita 27), Helsinki 1986; VMS = V. Pall, Väike murdesõnastik I-II, Tallinn 1982-1989; Vuorela, T. 1979, Kansanperinteen sanakirja, Porvoo-Helsinki; Wied. = F. J. Wiedemann, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Zweite vermehrte Auflage, St. Petersburg 1893.

Sirkka-Liisa H a h m o
(Groningen)

ÜBER DIE FINNISCHEN DREISILBIGEN WÖRTER AUF -no

Zusammenfassung

Im SSA wird gesagt, daß -no in ostseefi. *kartano* 'Gutshof; Hof(platz)' (< germ.) ein einheimisches Ableitungssuffix sein könne, wie z.B. in *Parkano* Name eines Kirchspieles in Finnland, *keltano* 'Habichtskraut, Hieracium' und *pyörtänö* 'Rain'. Es ist aber

fraglich, ob es im Finnischen ein Ableitungssuffix *-nO* gibt. Im NS werden nur 20 drei- oder mehrsilbige Wörter genannt, deren Stamm auf *-nO* endet; diese Gruppe umfaßt 16 Fremdwörter (z.B. *albiino* 'Albino', *kimono* 'Kimono'), die drei Appellativa *kartano*, *keltano* und *pyörtänö* sowie *kormano* '(Hosen)Tasche'. Im SKES gibt es noch zwei weitere Stichwörter von diesem Typ, nämlich *kuupano* 'Heu-, Flechtenhaufen' und *suhmano* 'Frauenrock'. Vier von diesen sechs Wörtern sind fremder Herkunft: *kartano* < germ. **gardan-*, *kuupano* < germ. **kuþan-*, *kormano* < russ. *karmán*, dial. *korman*, *suhmano* < russ. *sukmǎn*. Falls *kartano* und *kuupano* im Akk. Sg. übernommen worden sind, haben alle vier Lehnwörter das *n*-Element von der lehngabenden Sprache bekommen. *Keltano* kommt kaum in den finnischen Dialekten vor; es kann eine von Lönrot konstruierte Neubildung sein. *Pyörtänö* ist durch Labialisierung und Methathese aus ostseefi. **pēndar* (**pēntare-*) 'Rain' entstanden; auch in *pyörtänö* stammt das *n* aus dem ursprünglichen Stamm. Das *o*-Element könnte teilweise von dem ostseefi. Plural abstrahiert sein, teilweise kann es unter dem Einfluß eines labialen Lautes der ersten Silbe entstanden sein. Es gibt keinen Grund anzunehmen, daß *-nO* im Finnischen ein Ableitungssuffix ist.

Heinike Heinsoo

(Tartu)

PERSONAALPRONOOMENITE KASUTAMINE NING SUBJEKTI JA PREDIKAADI ISIKUKONGRUENTS VADJA KEELES

Verbi isikukongruents on palju kitsam kui arvukongruents. See kehtib vaid verbi finiiivormis. Arvukongruents mõjutab kõigis läänemeresoome keeltes — peale eesti ja liivi keele — ka liitvormide mineviku partitsiipi: sm *olen lukenut* — *olemma lukeneet*, krjVesj *olen lugennun* — *olemma lugennut*, vps(kesk) *miinā lugenu* — *mi lugeneded*, isH *olen lukkēnD* — *oleman luGenēD*, vdj *elēn lukēnnu* — *elēmma lukēnnūD*.

1. ja 2. isiku puhul on kongruentsi sisselülitajaks vaid üks võimalik subjekt: vastava isiku personaalpronoomen, kusjuures verbi isikulõpud on arvu ja isiku jagamatud ühendmorfeemid. Nendes isikutes tavaliselt inkongruentsi ei esine, kuna subjekti klass on suletud. Muidugi võib personaalpronoomen lauses eksplitsiitselt puududa.

Singulari 1. isikus on subjektiks personaalpronoomen *miā* ja finiiiverbi lõpuks üldisemalt *-n*, vaatamata sellele, et vadja keelele on omane *-n* vokaliseerumine sõna lõpus. *-n* on säilinud finiiiverbi sg. 1. pöörde lõpumorfeemina läänemurdes (v.a. Kerstova), Kukkusi murdes ja kreevini murdes kindla kõneviisi olevikus, lihtminevikus ja konditsionaalis: *miā keitān munakakku* Kuk 'ma küpsetan munakooki'; *miā tapazin ühē švētsilaizēkā ühtē* Lii 'ma kohtusin ühe rootslasega'; *miā pannisin monta turvassa sinna ja männisin üleZ* Kuk 'ma paneksin mitu redelit sinna ja läheksin üles'; *annan, ompalan* kr 'annan, õmblen'.

Häälikuseaduslike muutuste vastast *n*-i säilimist võis põhjustada ainsuse 1. pöörde vormi eriline funktsioon, ehkki vadja keeles poleks funktsioon kannatanud ka sel juhul, kui sg. 1. pöörde lõpuks oleks olnud pikk vokaal nagu idavadjas: *miā teitā epētā kui magataG* Itš 'ma teid õpetan, kuidas magada'; *miā vət' tei kolrozņeiza tūt... evveza lehmiā lūhsi i pissi jalgā, naglā pāle tallazi* Itš 'ma tegin kolhoosilaudas tööd, lüpsin lehma, ja torkasin jala (katki),

astusin naela peale'. Keelejuhiti võib pikk vokaal olla ka lühene-
 nud (Adler 1968 : 11). Häälikuseaduslikku pöördelõpu -n kadu võib
 kohata ka mõnedes eesti murretes (Saareste 1955 : 94). L. Kettu-
 nen on vaadelnud vadja verbi 1. pöörde lõpu -n assimilatsioonide eri
 lausefoneetilistes ümbrustes ja pannud kirja sellised juhtumid nagu:
sütām pīpū 'süütan piibu', *pām peļemā* 'panen põlema', *el lähe*
 'ma ei lähe' jne, aga ka assimilatsioonita juhte: *annan poigale* 'an-
 nan pojale', *veġtan koiralta* 'võtan koeralt'... Eriti assimileerumis-
 aldis on eitusverbi sg. 1. pööre: *miā ev_veinnu vātā* Sav 'ma ei
 võinud vaadata'; *em_mie nāhnūd* Kuk 'mina ei näinud'. L. Kettu-
 nen järeldab, et kui kõneleja taotleb "selget" väljendusviisi, oskab
 ta assimilatsiooni vältida. See viitab tema arvates sellele, et sõna
 funktsioonil on alati olnud oma osa lõpu -n ajaloos. Kui näiteks
 mõningates lausefoneetilistes positsioonides tekkis pikk vokaal, siis
 ühtlustus see selles morfoloogilises rühmas kõikidesse positsiooni-
 desse, teistes rühmades, kui see tundus funktsionaalsena, sai domi-
 neerivaks mõningates positsioonides säilinud -n (Kettunen 1930 :
 104).

Pluurali 1. isikus on subjektiks idavadja, Kukkusi ja Vaipole
 murdes ilmselt isurimõjuline personaalpronoomen *mū*, Pummalas
 ja Lempolas diftongiseerunud *mūō* ning mujal *mō*. Finiitverbi lõpu-
 morfeemiks on kindla kõneviisi olevikus ja lihtminevikus ning tin-
 givas kõneviisis läänevadjas üldiselt -*mma*, -*mmā*, Jõgõperäl -*mme*,
 -*mmē*, idavadjas -*mmaG*, -*mmāG*: *mū keik üvillā mēlillā annim-
 me luvā* J 'me kõik hea meelega andsime loa', *mū sinne menim-
 māG* Itš 'me läksime sinna'; *mō ģlimma vēl pēnet tūtterikkeizeD*
 M 'me olime veel väikesed tüdrukukesed', *mūō tātā ain narrī-
 zimma* Pum 'me narrisime teda alati'. Pluurali 1. isiku puhul
 võib märgata ka üldisikulist või impersonaalset kasutust: *pesās
 silto, pannas māļ kase ģltši siz d'erugaD pālē sis sinneGā šūbaD
 ja? ...pān_allā pannasē i lāzītas ķeītši rāto makkāmā. sis ōmis
 kasta ģlkā ķeītši illamv̄p poiZ, rihhē tās pūhimmeG, kui jo kaijē
 ģlgē kuvvō siommāG i vīmmeG lavahsimiļ* Itš 'Pestakse põrand,
 pannakse kõik need õled maha. Siis kaltsuvaibad peale, siis sinna
 kasukad...pea alla pannakse, ja heidetakse kõik ritta. Siis hommikul
 koristame need õled kõik ära. Toa pühime taas puhtaks, kui juba
 selle õlekoo seome ja viime laudile'. Keelejuht kasutab vaheldumisi
 impersonaali ja mitmuse 1. pööret, kuna ta on isegi osalenud selles,
 millest ta räägib, samas aga on verbiga väljendatud tegevus üldi-
 ne. Kindla kõneviisi mitmuse 1. pööret kasutatakse ka imperatiivi
 vastavas isikus: *mēm̄mā minūkā māzikkā* M 'lähme minuga maa-
 sikale!'; *issuskā pällĀ ja lähemmĀ* Kuk 'istuge peale ja lähme!'

Verbi mitmuse 1. pööre on aldis lausefoneetilistele muutustele.
 Siin võib viimase silbi vokaali redutseerumise või kao tõttu esineda
 tunnuse -*mm*- lühenemist ja idavadjas lõpu -*G* kadu: *ģlīm pikka-*

raizeD Luu 'olime väikesed', *dāze mōm uskonnu* Luu 'isegi meie ei uskunud', *issuzimm da otimm kēs...* J 'istusime ja ootasime, kunas...'. Ainult idavadjale omase sandhinähtusena võib sõnalõpuline -G assimileeruda järgneva sõna alguskonsonandiga: *menimāš skoulū* Itš 'läksime kooli' (Adler 1968 : 18).

Singulari 2. isikus on subjektiks personaalpronoomen *siā* ja pöörde lõpp on kindla kõneviisi olevikus ja lihtminevikus ning tingivas kõneviisis kõigis murretes -D: *kuhē sie rutaD?* Lem 'kuhu sa ruttad?'; *no vot, läht šid makkāmā nāid uneza kehnoa unD* Itš 'no vaat, läksid magama, nägid unes halba und'. Sg. 2. pööret kasutatakse ka üldisikuliselt: *kuhē tātā ullua vēD* J 'kuhu seda hullu viid (= kuhu teda ikka viia on)'; *i vot sis tā mā eli küllu, pika se, ku paed ātsē, paed vassā vārjā, pit panet kanni vassā vārjā i vet'ko tuleb lūhsāmā lehmā, tā mā lūhzāb ātsē pīta* Kat 'Ja vaat, siis ta oli kuulnud, see teenijatüdruk, kui paned äkke, paned vastu värvavat, pulgad paned nõnda vastu värvavat, ja kui tuleb ju lehma lüpsma, ta lüpsab äkke pulka'.

Pluurali 2. pöördes on subjektiks isurimõjuline personaalpronoomen *tū* idavadjas, Kukkusis ja Vaipooles; Pummalas ja Lempolas *tūō* ning mujal *tō*. Pl. 2. pöördes on verbi lõpuks läänevadjas ja Kukkusis -*tta*, -*ttā*; Jõgõperäl -*tte*, *tte*; idavadjas -*ttaG*, -*ttaG*: *leikkāgā iżze, kui miltizet palat tahotta* M 'lõigake ise, millised tükid tahate'; *i tū, juttēb, elivetteG mokomaD ku mū nūd* Itš 'ja teie, ütlete, olite sellised kui meie nüüd'. Läänevadjas võib pöörde lõpus esineda ka vokaali kadu: *minē perāš sūtuzitt kevassi?* Kat 'miks te kõvasti vihastusite?'. Vadja keeles viisakusvormina pluurali 2. pööret praktiliselt ei kasutata. Need, kes omavahel vadja keelt räägivad, on lähisugulased või eluaeg koos elanud. Siiski võib küsitleja märgata, et keelejuht teda vahel teietab. Tegemist on juba vene keele ja kultuuri mõjuga.

3. pöörde kasutus erineb teistest pööretest selle poolest, et subjekti klass ei ole suletud. Peale personaalpronoomeni võib subjektiks olla substantiiv ainsuses või mitmuses. Seega on 3. pöördes tegu nii isiku- kui arvukongruentsiga (arvukongruentsist vt Heinsoo 1986 : 46 jj) ja subjektidenotaat ei pea olema inimlik elusolend nagu teiste pöörete puhul. Kui sg. 3. pööre viitab kõnealusele isikule, väljendab seda vastav substantiiv singulari nominatüvis või personaalpronoomen *tāmā*: *tāmā issup lallē evvē* Itš 'ta istub talle õuele'. Personaalpronoomen võib olla ka lühenenud: *tām eb lentānnū a ūppi* M 'ta ei lennanud, aga hüppas'. Kukkusi ja mõned Jõgõperä keelejuhid kasutavad isurimõjulist personaalpronoomenit *hān* või *hān*: *hān tuli meccāz hānel vassā* Kuk 'ta tuli metsas talle vastu'. Kui subjektidenotaat on elutu, on subjektiks substantiiv või demonstratiivpronoomen *kase*, *se*. Demonstratiivpronoomen võib asendada ka personaalpronoomenit ja vastupidi: *kui se tēp se hak-*

ka Kuk 'kuidas ta teeb, see eit?'; *a nāil eli trenģi, se vetti, pāt pani keik kummullā* Luu 'Aga neil oli sulane. See võttis, pani kõik potid kummuli', *se jekaterinburgā linn on uralā pālinnA, siltā hān on ni mākelikko* Kuk 'see Jekaterinburgi linn on Uurali pealinn, sellepärast ta on nii mäginē'. Demonstratiivpronoomeni kasutus personaalpronoomeni asemel on haruldasem kui eesti või soome keeles. Isikulise asesõna ärajätt pikkades jutustustes on tavaline.

Sg. 3. pöörde tunnuseks on kindla kõneviisi olevikus -B: *sis peremmēs katsop suppia* Luu 'siis peremees vaatab suppi'. Indikatiivi imperfekti ja konditsionaalis esineb sg. 3. pöörde lõpus imperfekti või konditsionaali tunnus: *naizikko rāgāhti ja jutteli: ep sā* 'naine karjatas ja ütles: "Ei tohi!"; *tāmā antaiz mille a täl eb ē enel* Luu 'ta annaks mulle, aga tal pole endal'. Teatud tüüpides võib imperfekti 3. pöordes esineda vaid verbi tüvi: *i vdruck jeutu* M 'ja äkki sattus'. Singulari 3. pööret kasutatakse ka üldisikuliselt, eriti kui formaalseks predikaadiks on modaalverb: *kaneit sēmenit sāp sūvvā* J 'neid seemneid võib süüa'; *piāb litsipā kattsoa* J 'tuleb lähemalt vaadata'. Neil verbidel on modaalses kasutuses vaid sg. 3. pööre (Heinsoo 1990 : 38 jj). Samuti esinevad ilma grammatilise subjekti- ja alati sg. 3. pöordes mitmed seisundit ja protsessi väljendavad ühepöordelised kogejakausatiivid (Heinsoo 1984 : 36 jj).

Pluurali 3. pöordes on subjektiks noomeni pluurali nominatiiv või personaalpronoomen *nāvāD* idavadjas ja Matis, *nāmāD* Jõgõperäl, *nāmā(D)* Kattilas ja isurimõjuline *hū* Kukkusis ning keelejuhiti Jõgõperäl: *siz hū noist' i kovaš nagrAmā* Kuk 'siis nad hakkasid kõvasti naerma'. Esineb ka demonstratiivpronoomeni *kane(D)* kasutamist: *sis kane tušvD viskovaD dengõ* Itš 'siis need (= nad) tulevad viskavad raha'. Pl. 3. isiku personaalpronoomen võib puududa, kui tegemist on refereerimisega või verbikasutus on üldisikuline: *minū isā pajatti. tšerikoš tulevad, a kabakkāsē menevāD* Kat 'Minu isa rääkis. Kirikust tulevad, aga kõrtsi lähevad'; *kui sai pojolē i tūtrikolē kahtšümmei vuotta, a siz menivāt tsāuzivād meizā* Lem 'kui poiss ja tüdruk said kahekümneaastaseks, siis läksid käisid mõisas'.

Pluurali 3. pöordes on tunnuseks -vaD, -vāD: ...*nāmā kõikki tečivāt ned hitrostit* Ahl 'nemad kõik tegid need kavalused'; *No nāmā čāntūzivāt tagāz kotōse i jutteliwat ādālē, sile atamanile...* Ahl 'noh, nad pöördusid tagasi koju ja ütlesid isale, sellele atamanile...'; *elivād mēz da nain* Set 'elasid mees ja naine'; *no vātavad vātavad etšto tāmā kurissuB, piāp spasti. no i ūppivāt spatat* Itš 'No vaatavad, vaatavad, et ta poob ennast üles, peab päästma. Noh ja hüppavad päästma'. Harvem esineb ka oleviku tunnuse -vakadumist: *jütt umalā no koñuhad lahtsid makkāmā* Itš 'jootis purju need tallipoisid läksid magama'.

Tänapäeva kõnekeeles on tavalisem impersonaali kasutamine pluurali 3. pöörde asemel: *nē olciki ne noijoD* Kuk 'need olidki need nõiad'. Impersonaali kasutust selles positsioonis leidub juba Ahlqvisti grammatika tekstinäiteis: *Jo nāci se nōrikko, što tul-las takā sōzaret* Ahl 'juba nägi see pruut, et tulevad tagant need õed'. Siiski on Ahlqvisti grammatikas Kattila keelekasutusel põhinevais tekstinäiteis tugevalt ülekaalus 3. pöörde kasutamine (Ahlqvist 1856). Setälä 1889. aastal Mati külas kirja pandud tekstides on esinemas juba impersonaali kasutamise kasuks: *nāvād jāti nāi-tā sōttāmā, i nāvād sōti nānnē lihā dai lūd panti kottisē i menti vāl'ā* Set 'nad jäid neid söötma, ja nad sõid nende liha ja luud panid kotti ja läksid ära'; *eletti mēz da nain* Set 'elasid mees ja naine'. Seaduspära, millal kasutatakse impersonaali, millal pl. 3. pöoret, pole, vaheldumisi on samalt keelejuhilt kirja pandud *elivād mēz da nain* ja *eletti mēz da nain* jne (Setälä 1964). Mustoneni Vaipoolle ja Kattila tekstides on samuti kasutusel nii impersonaal kui ka mitmuse 3. pöore: *pulmavāti kōik issutaa lavva tagan, viinaa i õlutta juvva i laulōtaa, noorōt issuvat lavva takan akkuna kōhal i suut annōtaa* Must 'pulmarahvas kõik istub laua taga, viina ja õlut jookvad ja laulavad, noored istuvad laua taga akna kohal ja suudlevad'. Domineerib siiski impersonaal (Mustonen 1883). Sama on märgata ka tänapäeva Vaipoolle keelekasutuses. Idavadjas seevastu on impersonaali kasutamine 3. pöörde asemel haruldasem.

Läänemeresoome idapoolsel keelealal on rohkesti vanu alasid, kus impersonaal on pannud pluurali 3. isiku vormi taanduma. Seda nähtust peetakse vene keele mõjul tekkinuks (Yli-Vakkuri 1986 : 83).

Verbi isikukongruentsi süntaktiline mõjuala on kitsas. Kongrueruvad morfeemid liituvad ühele konstituendile. Mitmed uurijad ongi pidanud kongruentsi redundantseks pinnajooneks, mille järele pole mingit vajadust (Jespersen 1933 : 337, Tuomikoski 1971 : 276).

Lühendid

Ahl = Ahlqvist 1856; **isH** = isuri keele Hevaha murre; **Itš** = Itšäpäivä; **J** = Jögöperä; **Kat** = Kattila; **kr** = kreevini; **krjVesj** = karjala keele Vesjegonski murrak; **Kuk** = Kukkusi; **Lem** = Lempolä; **Lii** = Liivtsülä; **Luu** = Luuditsa; **M** = Mati; **Must** = Mustonen 1883; **Sav** = Savokkala; **Set** = Setälä 1964; **sm** = soome keel; **vdj** = vadja keel; **vps** = vepsa keel.

Kirjandus

Adler, E. 1968, Vadjalaste endisajast I. Idavadja murdetekste, Tallinn; Ahlqvist, A. 1856, Wotisk Grammatik jemte språkprof och Ordförteckning, Helsingfors; Ariste, P. 1948, Vadja keele grammatika, Tartu; Heinsoo, H. 1984, Ühepöördelised verbid vadja keeles // Fenno-ugristica 11, Tartu. Lk. 27–36; 1986, Aluse ja öeldise arvukongruentsist vadja keeles // Fenno-ugristica 13, Tartu. Lk. 46–59; 1990, Modaalverbidest vadja keeles // Fenno-ugristica 16, Tartu. Lk. 38–44; Jespersen, O. 1933, Language: its nature, development and origin, London; Ketunen, L. 1930, Vatjan kielen äännehistoria, Helsinki (= SKST 185); Mustonen, O. A. F. 1883, Muistoonpanoja Vatjan kielestä // Virittäjä 1, Porvoo. S. 144–188; Saareste, A. 1955, Väike eesti murdeatlas, Uppsala (= Skriften utg. av Kgl. Gustav Adolf akad. Nr. 28); Setälä, E. N. 1964, Suomen kielen lauseoppi, Helsinki; Tuomikoski, R. 1971, "Nexus" suomen lauseopissa // Virittäjä 2. S. 263–279; Yli-Vakkuri, V. 1986, Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö, Turku (= TYSKYKLJ 28).

Хейнике Хейнсоо
(Тарту)

УПОТРЕБЛЕНИЕ ЛИЧНЫХ МЕСТОИМЕНИЙ И СОГЛАСОВАНИЕ СУБЪЕКТА И ПРЕДИКАТА В ЛИЦЕ В ВОДСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Конгруэнция глагола в лице действует только в случае финитной формы глагола и является прогрессивной конгруэнцией.

В отношении 1-го и 2-го лица зачинителем конгруэнции может быть только один субъект — личное местоимение соответствующего лица, причем личными окончаниями глагола служат неделимые составные морфемы числа и лица. В этих формах инконгруэнция обычно не встречается, поскольку класс субъекта закрыт. Личное местоимение в предложении может эксплицитно отсутствовать. В 3-м лице мн. ч. в современном разговорном языке распространилось употребление имперсонала.

Tette Hofstra
(Groningen)

HÄNGT AM WEBSTUHL EINE SPINNE? ZU OSTSEEFI. *kangas*

Die ostseefinnischen Sprachen haben im Bereich von Gewebe und Kleidung mehrere Lehnwörter, unter denen auch Entlehnungen aus dem älteren Germanisch. Folgende, hier in ihrer (Suomi-)finnischen Form zu nennende ostseefinnische Wörter germanischer Herkunft begegnen nicht nur im Ingrischen, Karelischen und/oder Lüdischen, sondern auch im Wepsischen und/oder im Estnischen und zum Teil auch im Wotischen und/oder im Livischen:

		fi.	ingr.	karel.	lüd.	weps.	wot.	estn.	liv.
<i>hame</i>	'(Frauen-)Rock'	x	x	x	-	-	x	x	x
<i>lakki</i>	'Mütze, Hut'	x	x	x	-	-	-	x	x
<i>paita</i>	'Hemd'	x	x	x	x	x	(x)	(x)	-
<i>sukka</i>	'Strumpf, Socke'	x	x	x	x	-	x	x	x
<i>vaate</i>	'Stoff, Tuch'	x	x	x	x	x	(x)	?	-
<i>vaippa</i>	'Mantel, grobe Decke'	x	-	x	-	-	x	x	-

lakki kann laut Hakulinen (1979:358) auch als Ableitung von *lakka* 'Schirm-, Schutzdach' gedeutet werden. Auch wenn es eine Ableitung von diesem germanischen Lehnwort sein sollte, dürfte es angesichts seiner Verbreitung bereits späturnfinnisch gewesen sein.

Auf die Anfertigung von Kleidung beziehen sich folgende Wörter germanischer Herkunft:

		fi.	ingr.	karel.	lüd.	weps.	wot.	estn.	liv.
<i>kaide</i>	'Weberkamm'	x	x	-	-	-	-	x	x
<i>lanka</i>	'Faden, Garn'	x	x	x	x	x	x	x	x
<i>neula</i>	'Nadel'	x	x	x	x	x	x	x	x
<i>taina</i>	'großer Zwirnspindel'	x	-	x	x	x	-	x	-
<i>tiuhta</i>	'Weberkamm, Band- gatter im Webstuhl'	x	x	x	x	-	-	x	-

Beide Verzeichnisse können noch um weitere, allerdings weniger verbreitete Wörter aus ihrem Bedeutungsfeld erweitert werden.

Ein allgemein ostseefinnisches Wort, für das autochthone Herkunft nur ausnahmsweise (z.B. Itkonen 1983: 205) angenommen zu werden scheint und das gewöhnlich mit Vorbehalt als germ. Lehnwort gedeutet wird, ist urfi. **kangas*. Zunächst eine Übersicht über Verbreitung und Semantik:

Fi. *kangas* 'Gewebe, Tuch, Zeug, gewebter Stoff'; ingr. *kaŋGaZ* 'kotona kudottu tai kudottavana oleva pellavakangas; selbstgewebtes Leinentuch' (IMS); karel. *kankas* 'kangaspuilla kudottu t. kuteilla oleva kangas; (Pl.) kangaspuut' (KKS); lüd. *kangaz* '(kudottava) kangas, kutoma; kangaspuut' (LMS); weps. *kangaz* 'hausgewebtes Gewebe im Herstellungsprozeß im Webstuhl und im fertigen Zustand; Kette, Kettfäden' (SVJ); wot. *kaŋaZ* 'kangas, paksumpi kotona kudottu kangas' (VKKMS); estn. *kangas* 'Gewebe, Zeug; Kette, Aufschlag' (EEW); liv. *kāŋaZ* 'Gewebe, Zeug' (Liv. Wb.).

Hinzu kommt eine Ableitung von **kaŋk-* mit *-Vri*, einem frequenten Suffix zur Bildung von Nomina agentis: fi. *kankuri* 'Weber', karel. *kankuri* 'id.', estn. *kangur* 'id.' und — vielleicht aus dem Estnischen entlehnt — liv. *kaŋgər* 'id.'. Man vergleiche zu dieser Ableitung Hakulinen (1979: 176–177).

Der Gedanke, daß *kangas* und *kankuri* germanischer Herkunft sein können, wurde bereits 1873 (DWb. V: 162–163, s.v. *kanker*) geäußert. Das germanische Vergleichsmaterial umfaßt u.a. an. *kongur-* in *kongur-váfa*, auch *kongul-váfa* 'Spinne', schwed. dial. *kang(e)ro* 'Spinne', *kängelvāv* 'Spinnengewebe' und (mit Umbildung nach *gangan* 'gehen') ae. *gange-wifre*, *gangel-wæfre*, auch *gongewifre*, *gongel-wæfre* 'Spinne'. An. *-váfa* und ae. *-wifre*, *-wæfre* sind Ableitungen von urgerm. **weþ-* 'weben'. Spätmdh. *kanker* m. 'Spinne' wird gern, trotz lautlicher Unklarheiten, mit an. *kongur-* verglichen, z.B. Kluge–Seebold (1989: 351–352). Es sei hier nachdrücklich festgestellt, daß die an. und die ae. Wörter die Spinne, nicht das Gewebe bezeichnen. Angesichts der Tatsache, daß fi. *kankuri* einerseits 'Weber' bedeutet und andererseits dem an. *kongur-* ähnelt, ist es verständlich, daß für an. *kongur-* (ohne *váfa*) die Bedeutungsentwicklung 'Weber' > 'Spinne' und ein Zusammenhang mit dt. *kanker* angenommen wurden und noch heute, wenn auch mit Zweifel, angenommen werden.

Altgermanische Formen sind außerhalb der Komposita, deren Bestimmungsglied als mutmaßliche Ausgangsform der Entlehnung angesehen worden ist, nicht belegt. Es ist daher schwierig, eine germanische Grundform zu rekonstruieren. In Frage käme u.a. urgerm. **kangura-* > urn. **kangura-*; vgl. dazu Blöndal Magnússon (1989: 538), der mit einem Hinweis auf fi. *kankuri* 'Weber' ("Lehnwort aus dem Germanischen") meint, daß *kongur-* 'Netz oder etwas Gestricktes oder etwas Geflochtenes' zu bedeuten scheine. Auch

wenn das *r* in den belegten Formen auf urgerm. *z* (> urn. *R* > an. *r*) zurückgehen sollte (etwa urgerm. **kanguza-*), würde die germanische Form lautlich nicht besonders gut passen. Für germ. **kangura-* läßt sich die im Ostseefinnischen vorkommende Bedeutung 'Gewebe' nicht nachweisen. Für ein germ. Verbum **keng-* oder **kang-* gibt es offenbar keine Evidenz. Pokorny (1959:380) verzeichnet s.v. idg. **gengh-* 'drehen, winden, flechten, weben' nur germ. und slav. Nomina. Mit einer Ausnahme (schwed. dial. *kång* 'lebhaft, erregt (von Pferden)', das eigentlich 'sich heftig drehend' sein soll) sind alle von Pokorny a.a.O. aufgeführten Nomina Substantive. Verba werden nicht genannt. Falk und Torp (1 1910:510) meinen s.v. *Kingelvæv* (norw., 'Spinnewebe'): "Nach finnisch *kangas* 'gewebe' zu urteilen, das germ. lehnwort sein muß, scheint eine germ. wurzel **kang* 'spinnen oder weben', wahrscheinlich eigentlich 'umdrehen, winden', existiert zu haben". Die Bemerkung im SSA s.v. *kangas* (I 1992:298) im Anschluß an die mit Fragezeichen versehene Herleitung aus dem Germanischen, daß "germ. **kang-* 'kehrätä, kutoa'" die Grundlage von ae. *gange-wifre*, an. *kongurváfa* usw. 'Spinne' sei, hätte also ein zusätzliches Fragezeichen haben sollen.

Die Undurchsichtigkeit der germanischen Wortgruppe sowie die unterschiedliche Semantik der germanischen und der ostseefi. Wortsippe mahnen zur Vorsicht bezüglich der Herleitung von *kangas* aus germ. **kangura-* oder einer ähnlichen Form. Germanische Herkunft wird anfangs von Karsten (1915:94-95, Anm. 7) vertreten: "... finn. *kangas* 'Gewebe' gegenüber aisl. *kongur-váfa*, nschwed. dial. *kangerö* 'Spinne' < **kangur-wāvu* > **kangur-ōvu* ... Das Vorderglied spiegelt sich wieder in finn. *kankuri* 'Weber, Weberin', das eine gekürzte Zusammensetzung ist nach der Art von finn. *murkina* 'Frühstück' (germ. **murgina-*).“ Karsten erwähnt aber diese Etymologie von *kangas* und *kankuri* in seinem 1943-44 erschienenen Buch nicht mehr. De Vries (1962:342) hält s.v. *kongul-*, *kongurváfa* 'Spinne' allerdings fi. *kankuri* unter Berufung auf die 1915 von Karsten vertretene Auffassung noch für ein germ. Lehnwort. Die Herleitung von *kangas* aus dem Germanischen wird von Koivulehto (1981:346; 1984:223), Joki (1989:20) und Häkkinen (1990:252) gutgeheißen; sie findet sich auch bei Kluge-Mitzka (1967:346). SKES (I 1955:155f.), Hakulinen (1979:360), Raun (1982:30), EEW (1982-83:689) und SSA (I 1992:298) zweifeln an der Richtigkeit der Herleitung aus dem Germanischen. Laut T. Itkonen (1982:205) ist *kangas* autochthon.

Im EEW äußert Mägiste die auf Thomsen (1890:257) zurückgehende Vermutung, es könne sich bei *kangas* "evtl. um eine ural-seefi. Abl. vom Adj.-st. *kang-* (s. *kange* ['stark, hart, steif']) handeln mit etwa der urspr. Bed. 'starkes, steifes Gewebe'" (EEW 1982-83:689). Im SSA wird diese Vermutung nur in den Literaturanga-

ben, nicht im Haupttext des Lemmas *kangas* erwähnt; dies dürfte bedeuten, daß SSA sie ablehnt. Es sei zugunsten dieser Deutung von *kangas* darauf hingewiesen, daß *kangas* als 'stark(es Gewebe)' im Gegensatz zu fi. *aivina* 'gereinigter Flachs; feines Leinen', ingr. *aivina* 'gereinigter Flachs', karel. *aivina* 'eine Art von (gekauftem) Stoff' stehen könnte; auch *aivina* soll dem Ursprunge nach ein Adjektiv sein (vgl. dazu Kylstra et al. 1991:19-20).

Viele (nahezu) allgemein ostseefinnische Wörter auf *-as*, Gen. *-a(h)an*, sind germanischer Herkunft: man vergleiche dazu die von Koivulehto (1981:346-347, Anm. 45f.) vorgelegte Aufzählung.

Die alte Herleitung von *kangas* aus dem Germanischen ist nicht besonders gut gelungen, aber vielleicht findet sich ein anderes Original. In einigen ostseefinnischen Sprachen bedeutet *kangas* das Gewebe, das noch im Webstuhl hängt, also das Gewebe, dessen Herstellung noch im Gange ist: ingr. *kangaz* 'kotona kudottu tai kudottavana oleva pellavakangas' (IMS), karel. *kankas* 'kangaspuilla kudottu t. kuteilla oleva kangas; (Pl.) kangaspuut' (KKS); lüd. und weps. *kangaz* bedeutet laut SSA (I 1992:298) ebenfalls 'kotona kudottu t. kudottavana oleva kangas' und 'kangaspuut'. Licht auf die ursprüngliche Bedeutung des finnischen Singulars wirft auch folgende Stelle in der finnischen Bibelübersetzung aus dem Jahre 1642: *Ja hänen keihäns varsi oli nijncuin cangan orsi* (1. Samuel 17:7), womit aus der Lutherbibel vom Jahre 1545 die Stelle "Vnd der schafft seines Spiesses war wie ein Weberbawm" vergleichbar ist. Die Bedeutung 'Webstuhl' (fi. 'kangaspuut') findet sich überdies beim lett. Wort *kangas* f. (Pl.) 'Webergestell', das laut Thomsen (1890:257) und SKES eine Entlehnung aus dem Livischen ist. Man vergleiche auch fi. *luoda kangas*, *luoda kangasta* 'anscheren oder anzetteln', *panna kangasta* 'ein Gewebe aufziehen oder an den Webstuhl reihen' (Erwast), *panna kangasta* 'sätta upp en väf', *istua kankaalla* 'sitta till väfs', *olla kankailla* 'vara under väfning' (Lönnrot), fi. Mundart von Kiihtelysvaara *kangas* 'luomapuilla olevista loimilangoista' (also 'auf dem Scher- oder Zettelrahmen befindlicher Kettengarn oder Aufzug' (Nirvi); weps. *roda kangaz* 'die Kettenfäden (Längsfäden) für ein Gewebe vorbereiten' (SVJ); estn. *kangast looma*, *kangast ehitama* 'ein Gewebe aufschlagen', *kangas peale ajama* 'die Werfte (letid) vom Scherrahmen auf den Webstuhl bringen' (Wiedemann). Es liegt der Gedanke nahe, daß das Wort *kangas* ursprünglich das im vertikalen Webstuhl hängende Gewebe bezeichnete. Der ursprüngliche ostseefinnische Webstuhl war vertikal; vergleiche dazu Kaukonen (1962:334). Erwägenswert wäre nun, ob nicht irgendein Zusammenhang mit entweder urgerm. **ganga-z* oder urgerm. **χanga-z* vorliegen kann.

Auf urgerm. **ganga-z*, eine Ableitung vom Verbum **ganga-n* 'gehen' werden folgende Wörter zurückgehen: mhd. *ganc* m. 'eine

bestimmte Anzahl Fäden in der Kette oder zum Aufzug' (Terminus der Weberei; Lexer 1986:53), mnd. *ganc* m. 'in der Weberei vorgeschriebene Breite des Aufzugs, der Kette, aus einer vorgeschriebenen Anzahl von Fäden, verschieden für die verschiedenen Sorten Laken und Leinen' (Lasch-Borchling 1933:12-14). Das Dänische kennt *gang* — außer in anderen Bedeutungen — ebenfalls als Fachausdruck der Weberei: dän. *gang* 'antal af 40 kædetråde', laut Dahlerup (1924:672, 681) eine Weiterentwicklung von *gang* 'hvert enkelt af de tilfælde, hvori en handling finder sted'. Ugerm. **ganga*-z m. bzw. **ganga*- n. hat in anderen Bedeutungen eine größere Verbreitung erfahren: got. *gagg* n. 'Weg, Straße'; ahd. *gang* m. 'Gang, Gehen; Bewegung, Lauf, Weg, Zug, Schritt', as. *gang* m. 'Gang, Weg, Verlauf, Ergehen', afries. *gang* m. 'Gang', ae. *gang* m. 'going, journey; progress, track, footprint; flow, stream, way, passage, course, path, bed; drain, privy; (Pl.) steps, platform, stage', *gang* n. 'hap, occurrence', an. *gangr* m. 'Gehen, Gang, Schritt; Bewegung; Abtritt', *gang* n. im Pl. *gəng* 'Gänge, Wege'. Man vergleiche zu dieser Verbreitung außer Seebold (1970:213-216) die gängigen Wörterbücher altgermanischer Sprachen. Die Belege des Terminus der Weberei sind verhältnismäßig jung und auf den kontinentalen Teil des Westgermanischen und das Dänische beschränkt. Dies mahnt zur Vorsicht, denn es kann ein erst mittelalterlicher technischer Terminus vorliegen. Genauso gut vorstellbar aber, wenn nicht gar wahrscheinlicher ist, daß sowohl das bezeichnete technische Verfahren wie auch der Terminus wesentlich älter sind und die Art der überlieferten (früh)mittelalterlichen Texte die Ursache dafür ist, daß der Fachausdruck *gang* erst spät und in beschränktem Umfang in Erscheinung tritt.

Noch eine weitere Herleitungsmöglichkeit kann erwogen werden, und zwar die Entlehnung einer Ableitung vom Verbum **χανχαν*- 'hängen'. Zu **χanga*-z / **χανχα*-z als Bezeichnung von Textil könnte auf folgendes hingewiesen werden: ahd. *umbihang* m. 'Vorhang, Wandteppich' (Wells 1990:653) (< ugerm. *-*χanga*-z; vgl. Seebold 1970:249-250, s.v. *hanh-a*- 'hängen'), mhd. *umbe-hanc* m. 'Um-, Vorhang, bes. rings um die Wand oder sonstwie aufgehängter Teppich', *vor-hanc*, *für-hanc* m. 'Vorhang' (Lexer 1986:243, 303), got. *faura-hāh* n. 'Vorhang' (< ugerm. *-*χανχα*-; vgl. Seebold a.a.O.). Die ahd. und mhd. Wörter zeigen, daß ein hängendes Tuch als "Hang" bezeichnet werden kann. *kangas* bedeutet, wie oben gezeigt wurde, im Finn., Ingr., Karel., Lüd. und Weps. auch 'Gewebe, das sich noch im Webstuhl befindet', m.a.W. 'Gewebe, das noch im Webstuhl hängt'.

Lautlich wären unter der Voraussetzung einer frühen Entlehnung, die sich mit der allgemein ostseefinnischen Verbreitung von *kangas* gut vertragen würde, ugerm. **ganga*-z und ugerm.

**χanga-z* beide möglich. Sowohl *urgerm. *g-* wie auch *urgerm. *χ-* werden durch *urfi. *k-* reflektiert; bekannte Beispiele sind *fi. keihäs* 'Speer' (auch *karel., lüd., weps.*) ~ *urgerm. *gaiza-z* > *an. geirr* m. 'id.' bzw. *fi. kallio* 'Felsen' (nicht *liv.*, sonst allgemein ostseefi.) ~ *urgerm. *χalljōn-* > *an. hella* f. 'flacher Stein, flacher Felsen am Meer'. Inlautendes *urgerm. *-ng-* wird durch *urfi. *-ηk-* (in der schwachen Stufe **-ηg-*) reflektiert, wie z.B. *fi. rengas* 'Ring, Reifen' (nicht *liv.*, sonst allgemein ostseefi.) ~ *urgerm. *χrenga-z* > **χringa-z* > *an. hringr* m. 'Ring' zeigt.

Semantisch dürften beide Herleitungen in Betracht kommen, wenn auch der Umstand, daß *kangas* sich auch auf die Anfertigung und auch auf die Vorbereitung für die Anfertigung des Tuches zu beziehen scheint, stärker auf *urgerm. *ganga-z* deutet. Lautliche Kriterien lassen eine Herleitung aus **ganga-z* außerdem noch zu einer späteren Zeit als Entlehnung aus **χanga-z* als möglich erscheinen; allerdings liegt angesichts der Verbreitung im Ostseefinnischen der Gedanke an eine frühe Entlehnung nahe.

Abkürzungen

ae. = altenglisch; **afries.** = altfriesisch; **ahd.** = althochdeutsch; **an.** = altnordisch; **as.** = altsächsisch; **dän.** = dänisch; **dt.** = deutsch; **estn.** = estnisch; **f.** = feminin; **fi.** = finnisch; **germ.** = germanisch; **got.** = gotisch; **idg.** = indogermanisch; **ingr.** = ingrisch; **karel.** = karelisch; **lett.** = lettisch; **liv.** = livisch; **lüd.** = lüdisch; **m.** = maskulin; **mhd.** = mittelhochdeutsch; **mund.** = mittelniederdeutsch; **n.** = neutrum; **norw.** = norwegisch; **Pl.** = Plural; **schwed.** = schwedisch; **slav.** = slawisch; **urfi.** = urfinnisch; **urgerm.** = urgermanisch; **urn.** = urnordisch; **weps.** = wepsisch; **wot.** = wotisch.

Literatur

Biblia 1642, Biblia, Se on: Coco Pyhä Raamattu Suomexi, Stockholm; Blöndal Magnússon, Á. 1989, Íslensk orðsifjabók, sine loco; Dahlerup, V. 1924, Ordbog over det Danske Sprog VI, København; DWb. = Grimm, J. und W., Deutsches Wörterbuch V, Leipzig 1873; EEW = Mägiste, J., Estnisches Etymologisches Wörterbuch I-XII, Helsinki 1982-83; Erwest, K. 1888, Finnisch-Deutsches Wörterbuch, Tawastehus; Falk, H. S., Torp, A. 1910-11, Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch I-II, Heidelberg; Hakulinen, L. 1979, Suo-

men kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos, Helsinki; Häkkinen, K. 1990, Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa, Helsinki; IMS = Nirvi, R. E. Inkeröismurteiden sanakirja, Helsinki 1971; Itkonen, T. 1982, Välikatsaus suomen kielen juuriin // Virittäjä 86. S. 190–229, 349–386; Joki, A. 1989, Sanastomme perusainekset // J. Vesikansa (toim.), Nykysuomen sanavarat. Porvoo-Helsinki-Juva. S. 7–27; Karsten, T. E. 1915, Germanisch-finnische Lehnwortstudien. Ein Beitrag zu der ältesten Sprach- und Kulturgeschichte der Germanen (= ASSF XLV:2), Helsingfors; 1943–44, Finnar och germaner (= Folkmälsstudier IX–X), Helsingfors; Kaukonen, T.-I. 1962, *Sarka* ja *kangas* vanutetun villakankaan nimityksinä // Virittäjä 66. S. 329–335; KKS = Virtaranta, P., Karjalan kielen sanakirja I–, Helsinki 1968–; Kluge, F., Mitzka, W. 1967, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, 20. Aufl., Berlin; Kluge, F., Seebold, E. 1989, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, 22. Aufl., Berlin-New York; Koivulehto, J. 1981, Reflexe des germ. /ē¹/ im Finnischen und die Datierung der germanisch-finnischen Lehnbeziehungen // Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur (Tübingen). S. 103, 167–203, 333–376; 1984, Pronssikautemme uudistuva kuva // Virittäjä 88. S. 217–225; Kylstra, A. D. et al. 1991, Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen I, Amsterdam-Atlanta; Lasch, A., Borchling, C. 1933, Mittelniederdeutsches Handwörterbuch I:2, Lf. 6, Hamburg; Lexer, M. 1986, Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch, 37. Aufl., Stuttgart; Liv.Wb. = Kettunen, L., Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung, Helsinki 1938; Lönnrot, E. 1874–80, Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja I–II, Helsinki; LMS = Kujola, J., Lyydiläismurteiden sanakirja, Helsinki 1944; Luther, M. 1545, Die gantze Heilige Schrift Deudsch, Wittenberg (Neudruck Darmstadt 1972); Nirvi, R. E., Kiihtelysvaaran murteen sanakirja, sine loco & sine anno; Pokorny, J. 1959, Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch I, Bern-München; Raun, A. 1982, Eesti keele etümoloogiline teatmik, Rooma-Toronto; Seebold, E. 1970, Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch der germanischen starken Verben, The Hague-Paris; SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VI, Helsinki 1955–1978; SSA I = Itkonen, E., Kulonen, U.-M. (päätoim.), Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja I (= SKST 556), Helsinki 1992; SVJ = Zajceva, M. I., Mullonen, M. I., Slovar' vepsskogo jazyka, Leningrad 1972; Thomsen, V. 1890, Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog. En sproghistorisk Undersøgelse, København; de Vries, J. 1962, Altnordisches etymologisches Wörterbuch, 2. Aufl., Leiden; VKKMS = Posti, L., Suhonen, S., Vatjan kielen Kukkosin murteen sanakirja, Helsinki 1980; Wells, J. C. 1990, Althochdeutsches Glossenwörterbuch, Heidelberg; Wiedemann, F. J. 1893, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch, 2. Aufl., St. Petersburg.

Тетте Хофстра
(Гронинген)

СВИСАЕТ ЛИ С ТКАЦКОГО СТАНКА ПАУК?
О ПРИБАЛТИЙСКО-ФИНСКОМ СЛОВЕ *kangas*

Резюме

Часто сомневаются в давнем возведении прибалтийско-финского слова *kangas* 'ткань' к германским языкам (ср. древненорв. *kongur-* в древненорв. *kongurváfa* 'паук'). Свойственное множественному числу *kankaat* значение 'ткацкий станок', выражения типа фин. *luoda kangas* 'сновать' и подобный прибалтийско-финский словарный материал позволяют считать вероятным исходом древнегерм. слово **ganga-z* (> средневерхненем. *ganc* м. 'определенное количество ниток в строю или для подвешивания'). В статье обращается внимание также на фонетическую и семантическую близость слов *kangas* и древнегерм. **χanga-z* (> *-hang* в древневерхненем. *umbi-hang* м. 'стенный ковер, занавес', и пр.).

László Honti
(Groningen)

ZUR FRAGE NACH DEM ASPEKT UND TEMPUS IN DER URALISCHEN GRUNDSPRACHE

0. Setäläs Monographie über die Tempus- und Modusstamm-
bildung in den finnisch-ugrischen Sprachen (Setälä 1887/1981)¹ hat
sich als ein Werk von bleibendem Wert erwiesen. Viele seiner Er-
gebnisse gelten auch heute als richtig. Die meisten von ihnen haben
den Status grundlegender Kenntnisse der Finnougristik. Die nach-
folgenden Forschergenerationen haben jedoch auch eine Reihe von
Teilproblemen in einem anderen Licht erscheinen lassen, welcher
Umstand den globalen Wert der Pionierarbeit Setäläs nicht ver-
ringert. Wenn heutzutage die Problematik der grundsprachlichen
Modi und Tempora aufs neue unter die Lupe genommen wird, kann
Setäläs Forschung nicht außer acht gelassen werden.

1. Eine seiner wichtigsten Feststellungen ist, daß der finnisch-
ugrischen Grundsprache der Ausdruck des Aspektes und nicht der
des Tempus eigen war: "... man kann schließen, daß die Tempo-
ra ursprünglich keine Zeitstufe, sondern eine Aktionsart,²
das Präs[ens] die dauernde, nicht abgeschlossene, und das Präteri-
tum die abgeschlossene Handlung, bezeichnet haben. Auch aus dem
Gebrauch der Tempora ersieht man, daß sie eigentlich keine Zeit be-
zeichnen, zu deren Angabe sie auch kein Element enthalten ... Da
aber die Handlung vom Standpunkt des Sprechenden aus entwe-
der als gegenwärtig oder als vergangen oder als künftig erscheint,
das Präsens überhaupt ein Tempus der gegenwärtigen und künftigen
(nicht vergangenen) Zeit und das Präter[itum] ein Tempus der
vergangenen Zeit" (Setälä 1887:174).

Diese Auffassung widerspiegelt sich in den Stellungnahmen

¹ Diese Arbeit erschien ursprünglich im Jahre 1886. Als 2. Band der
Serie JSFOu wurde sie erneut in 1887 und 1981 und zwar unverändert
veröffentlicht.

² Wie es aus dem Text hervorgeht, hat Setälä eigentlich Aspekt mit
der Aktionsart gemeint. Zum Zusammenhang zwischen Aktionsart und
Aspekt vgl. Klein 1974:77ff., 103; Lyons 1990:706.

vieler späterer Finnougristen.³ Es lohnt sich einige von ihnen zu

³ Natürlich hat sich auch Budenz, der Gründer der ungarischen Finnougristik und z.T. Setäläs Zeitgenosse, mit dieser Frage beschäftigt, besonders in seiner Arbeit zur Morphologie der finnisch-ugrischen Sprachen (Budenz 1884–1894). Seine Auffassung weicht aber wesentlich von dem Standpunkt ab, der ihm in der Fachliteratur im allgemeinen zugeschrieben wird: "Az állítmányoknak bizonyos időre vonatkozását az ugor [= finnugor; L. H.] nyelvek csak az indicativus-módnál fejezik ki ... — s itt is az amúgy is értett jelen idő ellenében csak a múlt idő nyert megkülönböztetett kifejezést ... Ezen functio (tempus praeteritum) kitételére alkalmazott alakok közt egy van, amely az ugarságnak mindkét ágában előfordúl (finn *meni*, lapp *manni*, magy. *mene*) s e szerint még az ugor [= finnugor; L. H.] alapnyelvből való" (Budenz 1893: 179 und 1884–1894: 351). Korhonen hat die Budenzsche Auffassung richtig interpretiert: "A Setälät vezérlő legfőbb elgondolás, mely szerint az időés módjelek deverbális képzőkre vezethetők vissza, már Budenz alakutánában is világosan megfogalmazódott" (Korhonen 1987–1988: 113). Budenz stellte nämlich keine These auf, wonach die finiten Verbalformen in der finnisch-ugrischen Grundsprache nicht temporale sondern aspektuale Verhältnisse angedeutet hätten. Vom Thema meines Aufsatzes her ist es nicht von besonderem Belang, worin sich Budenz' Meinung von der Setäläs unterscheidet. Es ist aber wissenschaftsgeschichtlich interessant, was Budenz tatsächlich behauptete. Ich denke, Szinnyeis Rezension über Setäläs Monographie (Szinnyei 1893) hat das Misverständnis verbreitet, das sich in der Literatur ziemlich oft wiederholt (z.B. Angere 1956: 103; Ravila 1957: 4; Itkonen 1966: 285). Das Misverständnis besteht darin, daß Budenz ähnlich wie Setälä die Tempusfunktionen der grundsprachlichen finiten Formen beurteilte. Die Quelle des Misverständnisses muß Szinnyeis folgende Bemerkung gewesen sein: "A tempustöveknek ez a fölfogása jóformán teljesen megegyez azzal, a melyet Budenz az ő egyetemi előadásaiban már régebben (1875–76) fejtegetett (vö. hagyatékát: NyK. XXIII. 179)" (Szinnyei 1893: 464). Ich kann natürlich nicht wissen, was Budenz damals an der Universität Budapest vorlas. Wir können aber leicht nachsehen, was für einen Standpunkt er jedenfalls schriftlich vertrat. Wenn wir die Stelle in Budenz' Arbeit, auf die sich Szinnyei berief, aufschlagen, finden wir folgendes: "A modus-, illetőleg modus tempus-jelentéssel járó igealak, mely az alanya mutató személyragokat elfogadván, állítmányigévé válik, az ugor [= finnugor; L. H.] nyelvekben részint külön képzőkkel készül, részint még a csupa igetővel egyező (jelen többnyire ilyen az indicativus, másutt az imperativus alak, időre nézve az indic. praesens-alak). Az ugor modus- és tempus-töket, a mennyiben az alannyal egyenletben állanak, névszótözszerűeknek, az az nomen agentis-féléknek kell tekintenünk ... Egyébként a modus és tempus kifejezésére használt képzések eredetét részben bizonyos fogalomhatározó (frequentativ-continuativ, momentan-perfectiv) igetőképzésekben találjuk meg" (Budenz 1893: 179–180 und 1884–1894: 351–352). Wie aus dem Zitat hervorgeht, sah Budenz den Präsensstamm einen bloßen Verbalstamm an. Ebenso identifizierte er das Präteritumsuffix *j mit dem gleichlautenden Suffix des Nomen agentis (Budenz 1893: 182 és 1884–1894: 354). Was die Bemerkung Szinnyeis jedoch einigermaßen verständlich macht, ist, daß Budenz im Zusammenhang mit dem wogulisch-ostjakischen Tempussuffix s vom Präteritalstamm mit momentanem Wert spricht (Budenz 1893: 184 és 1884–

erwähnen. Genau dieselbe Meinung wie Setälä vertrat Szinnyei (1922: 119), und in ähnlichem Sinne äußerte sich auch Klemm: "Ha a fgr. igealakokat vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy azokon semmiféle olyan jel nincs, amely eredetileg idő megjelölésére szolgált volna, a fgr. igealakok tehát eredetileg semmiféle időt sem fejeztek ki. E nyelvi jelenségnek megvan a maga lélektani oka" (Klemm 1928-1940: 71). Angere dachte sogar, Setälä habe die Verhältnisse in der finnisch-ugrischen Grundsprache zufriedenstellend erklärt, es wären nur noch die Verhältnisse in der uralischen Grundsprache zu erhellen.⁴ Er formulierte seine Einschätzungen von der Frage Aspekt und/oder Tempus in der uralischen Grundsprache auf der Suche nach Spuren der angeblichen Verwandtschaft zwischen dem Uralischen und dem Jukagirischen im Sinne Setäläs: "... es ist durchaus nicht erstaunlich, daß wir keine dem Uralischen und Jukagirischen gemeinsamen Tempussuffixe finden, da das Uralische möglicherweise noch gar keine Tempussuffixe gekannt hat. Vieles spricht dafür, daß in der uralischen Ursprache überhaupt keine Tempussuffixe vorhanden gewesen sind" (Angere 1956: 110)⁵. In seinem uralistischen Kompendium weist schließlich Collinder nur nebenbei im Zusammenhang mit einem eventuellen **k*-Präsenssuffix darauf hin, daß es vielleicht etwas Gemeinsames mit dem Ausdruck von Aspekt und Modus hatte (Collinder 1960: 246, 303ff., vgl. auch 264-265).

Fast 100 Jahre nach dem Erscheinen von Setäläs Werk hat nun Janhunen einen skizzenhaften Überblick der charakteristischen Zü-

1894: 356; das Wogulische hat wirklich ein Momentansuffix *s*), wobei er nicht wahrnahm, daß das tscheremissische Tempussuffix *š*, welches er mit dem Suffix des Nomen *agentis* für identisch hielt, mit dem obugrischen Tempussuffix zusammenfällt. Budenz rechnete also nur im Falle des wogulisch-ostjakischen Tempussuffixes mit einem ursprünglich momentanen (~ momentan-perfektiven) Suffix, was die Grundlage für die irreführende Aussage Szinnyeis war.

⁴ "Über die Tempussuffixe des Uralischen gibt es noch keine Untersuchung mit genügend überzeugenden Resultaten. Dagegen liegt eine ausgezeichnete Arbeit Setäläs über die Tempusendungen im Finnougrischen vor ... Nach dem Erscheinen von Setäläs Abhandlung ist es sinnlos, die Tempusendungen des Finnougrischen erneut zu untersuchen, um so mehr als, noch vor Setälä Budenz zu demselben Resultat gekommen war. Auch Szinnyei hat das Ergebnis gutgeheißen ..." (Angere 1956: 102-103).

⁵ Eine ähnliche Ansicht vertritt Décsy, der meint, es sei natürlich, in der frühen Phase der Sprachentwicklung verständlich, in der sich die uralische Grundsprache befand, daß es keiner grammatikalisierte Tempusausdruck gab. So hätte die uralische Grundsprache die temporalen Verhältnisse mit Hilfe von Adverbien ausdrücken können (Décsy 1990: 77), dazu vgl. die sog. "tenseless languages" (s. Comrie 1985: 50ff.; Comrie 1991: 82-83). Für die finnisch-ugrische Grundsprache erschließt Décsy zwei Tempora: "Das Zeichen des Präsens war ... die Nullstufe, das des Präteritums das *i* (*j*)" (Décsy 1965: 158).

ge der uralischen Grundsprache veröffentlicht, in dem er die Auffassung vorlegt, die dem Standpunkt Setäläs äußerst nahe steht und wonach der die uralische Grundsprache über finite tempussuffixlose Verbalformen mit unterschiedlichen Zeitstufen verfügte.⁶ Außerdem habe es ein mit Hilfe eines deverbale Nomensuffixes gebildetes Vergangenheitsparadigma gegeben. Janhunen hat bei der Formulierung dieser Auffassung die gut und seit langem bekannten Verhältnisse im Samojedischen (s. Castrén 1854:373; Prokof'ev 1931:441; 1935:65; 1937:40, 72, 88, 115; Hajdú 1966:72; 1987:246) im Auge behalten. Der Verfasser der Inventarisierung der Eigenschaften der uralischen Grundsprache hat in einem unlängst erschienenen Handbuch auf die Behauptung Janhunens mit Vorsicht ("It is now claimed ...") verwiesen (Raun 1988:563). Und vor kurzem hat sich Raija Bartens in einer Studie mit den ältesten Tempora der uralischen Sprachen befaßt, in der sie versuchte, die aus der uralischen und finnisch-ugrischen Grundsprache vererbten Tempussuffixe (und andere Morpheme der Konjugation) der Tochtersprachen als Träger älterer (grundsprachlicher) aspektualer Funktionen darzustellen (Bartens 1993).

2. Bevor ich meine Ansicht bezüglich der Frage "Aspekt und/oder Tempus in der uralischen Grundsprache?" vorlege, möchte ich auf einige terminologische Fragen eingehen.

2.1. Dies betrifft vor allem den Aorist, welcher Name als Bezeichnung eines samojedischen Tempus (das im Nordsamojedischen kein Suffix, d.h. ein Ø-Morphem hat) in der samojedologischen und uralistischen Fachliteratur in den letzten Jahrzehnten des öfteren gebraucht worden ist. Janhunen hat in seiner Skizze aufgrund des samojedischen "Aorists", der von dem perfektiven oder imperfektiven Aspekt des Verbs abhängig entweder Vergangenheits- oder Gegenwartswert habe, für die uralische Grundsprache ähnliche Ver-

⁶ "The ordinary conjugation without a tense morpheme was probably originally neutral with regard to time, forming an aorist that could refer to present, future, or even past actions depending upon the semantics of the verb (a similar system exists today in Samoyed)" (Janhunen 1982:36). Auch hinsichtlich der indogermanischen Grundsprache ist der Gedanke aufgetaucht, daß dem Aspekt eine wichtige Rolle zukam. Die Meinungen hierüber gehen aber stark auseinander: Szemerényi weist zurück, daß der Aspekt irgendeine nachweisbare Rolle gehabt hätte (Szemerényi 1989:332ff.), Beekes sagt zu dieser Frage überhaupt nichts (s. Beekes 1990:279), Lehmann dagegen meint aufgrund des Altgriechischen und anderer indogermanischer Sprachen, daß man mit einer morphologisch bezeichneten grundsprachlichen Aspektkategorie rechnen muß (Lehmann 1993:179-180, vgl. auch 177). "We may assume a similar situation for the stages of the proto-language, though in early periods expression for aspect was more fundamental than that for tense" (Lehmann 1993:181; vgl. auch Comrie 1991:83-84). Erst später hätten sich in einigen Dialekten Tempussuffixe herausgebildet, andere Dialekte dagegen hätten eher den Aspekt beibehalten.

hältnisse wie im Samojedischen angenommen, und Bartens versuchte diese Annahme zu bestätigen.

Obwohl Aspekt und Tempus nahverwandte Begriffe sind, sind sie dennoch nicht gleichzustellen. Der eine fällt nämlich nicht vollkommen mit dem anderen zusammen. Aus der reichen diesbezüglichen Fachliteratur habe ich einen Artikel (Fabó 1985), der unter Berufung auf neuere Literatur die Zusammenhänge zwischen den beiden Begriffen klarzulegen versucht, als Ausgangspunkt zu meinem Gedankengang gewählt, um in Anlehnung an ihn dem Wesen des uralischen "Aorists" und den Verhältnissen in der uralischen Grundsprache näherzukommen. Laut Fabós Überlegungen ist Aspekt eine nicht-deiktische Zeitkategorie. Aspekt gibt nur seine eigene Zeitstruktur an, d.h. er weist nicht auf den Zeitpunkt der Handlung sondern nur auf eigene, "innere" Zeit hin. "Az aspektus tehát egy olyan időfajta, amely nem közzvetlenül adott. Az aspektusfüggvény értékeként kapott időszerkezet (pl.: folyamatos) végső aspektusértékét egy oppozícióban kapja meg (ebben az esetben a befejezettél való szembenállásban). Ezért az aspektus röviden: időrelációk oppozíciója" (Fabó 1985: 139). Die unterschiedlichen Erscheinungsformen des Aspekts treten also als Glieder binärer Oppositionen (perfektiv-imperfektiv, durativ-momentan usw.) auf. Die in den uralistischen Forschungen am meisten zum Vorschein kommenden Aspekte lassen sich folgendermaßen definieren: "A szituációk egyidejűségéből adódó relációkat nevezzük imperfektiv (folyamatos) aspektusnak, a szituációk egymásutánjából adódóakat perfektivnek (befejezett)" (Fabó 1985: 135). Aspekt kann grammatikalisiert, an gewisse morphologische Merkmale gebunden sein (Fabó 1985: 132). (Aufgrund des Samojedischen hat Márk Ähnliches festgestellt; s. Márk 1983.)

Wie bereits oben erwähnt wird die suffixlose, aspektuale Unterschiede widerspiegelnde Konjugation der samojedischen Sprachen in der herkömmlichen Literatur Aorist genannt. Mir scheint freilich, daß dieser Name nicht der geeignetste Terminus technicus zur Benennung dieser Personsformen im Samojedischen ist. Er wurde von dem sowjetischen Samojedologen Prokof'ev (Prokofjew 1931: 441; Прокофьев 1935: 65; Прокофьев 1937: 40, 72, 88, 115) eingeführt, der damit ein "unbestimmtes, neutrales Tempus" entweder mit perfektivem oder imperfektivem Aspekt gemeint hat⁷ (vgl. Кузнецова и др. 1980: 235). Danach hat sich dieser Terminus in der Fach-

⁷ "Für das Ostjak-Samojedische gibt Castrén folgende Verbalformen an: drei Zeiten für den Indikativ, einen Konjunktiv, einen Imperativ, einen Infinitiv und zwei Gerundiumformen ... Die »erste Zeit« Castréns, mit der kein bestimmter Zeitbegriff verbunden wird, könnte als Aorist, die »zweite« als Praeteritum, die »dritte« als Futurum bezeichnet werden" (Prokof'ev 1931: 441).

literatur durchgesetzt (z.B. "preesensin (aoristin) muodot": Ravela 1960: 249; Hajdú 1966: 72; Hajdú 1968a: 77; Hajdú 1968b: 61, 145; Bergsland 1973: 45). Der samojedische "Aorist" drückt sowohl temporale wie auch aspektuale Verhältnisse aus, wie dies aus der von den Samojedologen gegebenen Beschreibungen hervorgeht (z.B. Hajdú 1987: 246)⁸, der im System der Tempora die Stelle des Präsens einnimmt⁹ (s. Itkonen 1966: 280, ebenso Кузнецова и др. 1980: 235). So gibt der "Aorist", das Tempus mit Ø-Tempussuffix, dank dem durch die Semantik des Verbs bestimmten Aspekt, die "innere" Zeit im Verhältnis zu dem Moment der von dem Verb ausgedrückten Handlung oder Geschehens an. Wenn das Verb perfektiven Aspekts ist, drückt es eine vor der Äußerung abgeschlossene Handlung oder ein Geschehen mit Konsequenzen bis zu dem Moment der Aussage aus, deren Ergebnis in der Gegenwart (zur Zeit der Äußerung) wirksam ist. Wenn das Verb dagegen imperfektiven Aspekts ist, drückt es entweder eine nach der Äußerung eintretende Handlung oder eine Handlung gerade im Gange zur Zeit der Aussage

⁸ "Sie [= die samojedischen Sprachen; L. H.] besitzen ... über die Verbformen mit Tempussuffix hinaus eine spezifische, aoristisch (oder neutrales Verbtempus) genannte suffixlose verbale Paradigmenreihe, bei deren einzelnen Formen der präsentische bzw. vergangenheitliche Tempuswert von der Aktionsart (bzw. Aspekt) abhängt. So haben z.B. die Verben *χā-š* 'sterben', *temtā-š* 'kaufen' oder *madā-š* 'zerschneiden' momentanen Charakter: Das im Verbstamm ausgedrückte Handeln oder Geschehen ist nicht temporal meßbar, es dauert nur einen Augenblick und gehört bei seiner Beendigung schon zur Vergangenheit. Die Formen solcher momentaner Verben ohne Tempussuffix und sonstige Ableitungssuffixe haben Vergangenheitswert: *χā* 'er ist gestorben', *temtā-dm* 'ich habe gekauft', *madā-n* 'du hast geschnitten' usw. Es gibt jedoch eine andere Gruppe von Verben, deren Aktion als durativ bezeichnet wird. So gibt das z.B. mit den Verben (Inf.) *jil'ē-š* 'leben', *junrā-š* 'fragen', *χā-nā-š* 'krank werden, leiden' ausgedrückte Handeln oder Geschehen einen Dauerzustand an. Deshalb hat die Verbindung Stamm + Suffix in ihnen Präsenswert: *jil'ē-dm* 'ich lebe', *junrā-n* 'du fragst', *χānā* 'er ist krank'. Wenn das Vergangenheitsuffix *-š* zu diesen Verben durativer Aktionsart hinzutritt, läßt es ihre Bedeutung Vergangenheitswert bekommen" (Hajdú 1987: 246).

⁹ "Jurakissa aoristin on oppositiiosa toisaalta ural. kantakielestä periytvän preeteritin toisaalta futuurin kanssa. Sen perusfunktio on siten selvästi preesensin, jota se kontinuaatiivisissa verbeissä merkitseekin" (Itkonen 1966: 280). In Décsys jurakischer Chrestomathie werden auch nur present tense und past tense besprochen (Décsy 1966: 34ff.). Die Meinung von Meščaninov weicht wesentlich davon ab: "в самодских языках нет еще подлинного деления по временам. Вместо него выступает иное деление, а именно: выражение действия в процессе (аорист) и констатирование факта действия в прошлом (прошедшее время)" (Meščaninov 1949: 67, vgl. auch 67-68). Vgl.: "Tempukset muodostavat systeemin, ja yhden tempuksen merkitys on parhaiten tai peräti ainoastaan kuvattavissa suhteuttamalla se muiden merkityksiin" (Larjavaara 1990: 217).

aus, weshalb es sinnlos ist, den samojedischen "Aorist" als "unbestimmtes, neutrales Tempus" zu deuten.¹⁰ Dabei muß noch erwähnt werden, daß der (perfektive oder imperfektive) Aspekt an dem aus dem reinen Verbalstamm bestehenden Verb morphologisch unbezeichnet bleibt. Die Vergangenheitsformen verlegen die Handlung dagegen in eine — im Vergleich mit dem Zeitpunkt der Äußerung — fernere Vergangenheit.¹¹

Die Funktionen des suffixlosen Tempus des Samojedischen lassen sich mit denen des Aorists in indogermanischen Sprachen nicht in Einklang bringen. D.h. die Deutung des samojedischen Tempus mit Ø-Tempusmorphem als Aorist im Sinne Prokof'evs ist nicht mit der ursprünglichen Bedeutung dieses Begriffes zu vereinbaren. Der Aorist soll in den indogermanischen Sprachen, wo er zuhause ist, den perfektiven Charakter der Ereignisse irgendwann vor der Handlung wiedergeben.¹² Ich habe schon früher versucht, auf diese termino-

¹⁰ Wenn die samojedischen Verben mit perfektivem Aspekt als Verben resultativen Charakters, die mit imperfektivem Aspekt als Verben nichtresultativen Charakters interpretiert werden, können vielleicht die Werte Aktualität und Tempus im Präsens besser auseinandergelassen werden.

¹¹ "Неопределенное время имеют все глаголы как со значением совершенности, так и со значением несовершенности действия. В связи с этим неопределенное время неопределенного глагола обозначает совершающееся, а также совершившееся (чаще в недавнем прошлом) действие ... Прошедшее время выражает относительную давность происшедшего или происходившего действия и заключает в себе противопоставление настоящему. Там, где этого противопоставления нет, даже в тех случаях, когда речь идет о действиях, явно не относящихся к данному моменту, повествование может вестись в неопределенном времени" (Терещенко 1965: 895; vgl. auch Терещенко 1973: 137-138).

¹² Altgriechisch: "Aorist (perfective past)" (Comrie 1991: 19; vgl. auch Lyons 1992: 314-315). "Aorist (ἀόριστος: unbestimmt; ~ Vergangenheit mit ingressiver oder effektiver Aktionsart)" (Lewandowski 1985: 1094). "Aorist [griech. aóristos <unbestimmt>. Griech. Bezeichnung für den perfektiven Aspekt, manchmal eingeschränkt auf perfektiven Aspekt im Präteritum ..." (Bußmann 1990: 88). "perfectief aspect Aspect dat door het werkwoord aangeduide handeling of gebeurtenis als afgerond geheel beschouwt, zonder verdere verdeling in opeenvolgende fasen als begin, midden en eind. Perfectief aspect wordt in veel talen grammaticaliseerd. Deze grammaticaliseerde vorm wordt soms ook wel aangeduid met de term aoristus, vooral wanneer het gaat om verleden-tijdsvormen met perfectief aspect" (Kost 1990: 158-159). "Аорист (греч. aóristos) — грамматическая категория праиндоевропейского глагола, выражающаяся совокупностью нескольких парадигм личных форм, различных по своей структуре и происхождению, но имеющих относительно общее видо-временное значение недлительного совершенного прошедшего действия" (Ярцева 1990: 37). Hinsichtlich des Aorists im Altkirchenslawischen s. Гамазович 1991: 200, im Altrussischen Кузнецов 1959: 190-191. Der morphologisch bezeichnete Aspekt hat das frühere komplizierte Tempussystem und den Aorist im Russischen verdrängt

logische Ungenauigkeit aufmerksam zu machen (Honti 1985:69).

2.2. Ich sehe eine Art Ungenauigkeit auch bei der Benennung eines in der ungarischen Literatursprache nicht mehr existierenden Tempus, des "elbeszélő múlt", d.h. der "erzählenden Vergangenheit" mit den Suffixe *á/é, a/e* (und *ó/ő*). Benkő hat den Namen "folyamatos múlt" (imperfektive, unvollendete Vergangenheit) gebraucht (Benkő 1980:213). Bartens nennt dieses Tempus Imperfekt (Bartens 1993:23). Aufgrund seiner Funktionen in der älteren ungarischen Sprache¹³ scheint mir die Benennung "elbeszélő múlt", "erzählende Vergangenheit" treffender zu sein, ja ich möchte sogar "Aorist" vorschlagen. Es sei noch hinzugefügt, daß E. Abaffy in den von ihr verfaßten Kapiteln in der historischen Grammatik des Ungarischen (Benkő 1991) dieses Tempus mit eben so vielen Namen belegt hat, wie Tempussuffixalternanten in den verschiedenen Stammtypen oder Personsformen auftreten (E. Abaffy 1991a; E. Abaffy 1991b). Erst später ist sie zu dem herkömmlichen Namen "elbeszélő múlt" zurückgekehrt.¹⁴

(s. Серебrenников 1968 : 67–68 und die dort zitierte Literatur). Es wird auch behauptet, daß der Aorist im Altgriechischen "zeitlos" sei, aber alle Tempora seien "zeitlos": "Man kennt aus der griechischen Grammatik von alters her die Unterscheidung von Primärtempora (Präsens, Perfekt, Futur, Futur II) und Sekundärtempora (Imperfekt, Aorist, Plusquamperfekt). Die Unterscheidung ist nach morphologischen Gesichtspunkten vorgenommen ... Die Primärtempora gelten als Zeitformen der Gegenwart und Zukunft, die Sekundärtempora als Zeitformen der Vergangenheit. Aber diese Bindung der Tempusgruppen ist nicht aufrechtzuerhalten. Das Primär-Tempus Perfekt kann auf Vergangenes zurückschauen, und das Sekundär-Tempus Aorist kann außer Vergangenen auch Gegenwärtiges oder Zukünftiges bezeichnen. Von diesem Tempus hat man schon öfter gesagt, es sei zeitlos. Wir stimmen dieser Feststellung zu, weiten sie jedoch auf alle Tempora aus. Alle Tempora des Griechischen sind zeitlos" (Weinrich 1971:289).

¹³ "Leggyakoribb múlt idő szövegekben az úgynevezett elbeszélő múlt, a látá ~ láta (tőn, lőn) típusú igeidő, amely a múltban megtörtént eseményt, valamely eseményláncolat egy-egy láncszemét fejezi ki, anélkül hogy a beszélő a jelennel kapcsolatba hozná" (Bárczi 1963:161). "Az -á/-é jeles, elbeszélő múltnak nevezett idő ... a görög aoristos[höz] és a latin perfectum historicumhoz hasonlóképpen funkcionál: a múltban megtörtént eseményt fejezi ki anélkül, hogy a beszélő a jelennel kapcsolatba hozná. Független ez az igeidő a cselekvés tartós vagy mozzanatos, befejezett jellegetől is" (E. Abaffy 1983:139). Noch vgl.: "A közvetlen élő beszédet tükröző szövegekben, pl. párbeszédekben és levelekben az -á/-é jeles múlt a közelmúltat fejezheti ki ... A közelmúltnak -á/-é-vel való jelölése az élő beszédben, feltehetően a kései ómagyar korszakban is (mint ma is), nyelvjárási sajátosság volt" (E. Abaffy 1992:153–154).

¹⁴ "A kései ómagyar korszak igeragozási rendszere a kijelentő módban négyféle múltat ismer. Alaki szempontból kettő közülük egyszerű, kettő összetett. Az egyik egyszerű múlt oly sok változattal rendelkezik, hogy ezeket összefoglalva elbeszélő múlt néven, jelentéstani elnevezését hasz-

3. Bartens behandelt die Verhältnisse bezüglich der Kategorien der Konjugation der uralischen Grundsprache in dem Sinne, daß das Uralische eigentlich noch über keine entwickelten verbalen Formkategorien verfügte (Bartens 1993). Im folgenden versuche ich ihre Feststellungen kurz zusammenzufassen. Das Uralische besaß anfänglich tempussuffixlose finite Formen, die des Aorists, die vom Verbalaspekt abhängig bald Gegenwart, bald Vergangenheit ausdrückten. Erst später haben sich aus Verbalnomina (Nomina agentis) mit Bildungssuffixen Vergangenheitsformen herausgebildet. Das Ableitungssuffix **s* ist bereits in der uralischen Periode zum Vergangenheitsuffix geworden,¹⁵ **j* dagegen erst später. Laut Janhunen waren ihre ursprünglichen Funktionen: “-*j* action, actor, ? completed action ... -*sā*/*-sā* action, actor, ? completed action” (Janhunen 1982:34). Bartens, die sich bei ihrer Studie auf Janhunens Aussagen stützt, äußert sich nicht deutlich (sondern nur indirekt) dazu, ob diese Verbalnomina Partizipien des perfektiven oder imperfektiven Aspekts waren. Hinsichtlich der von Janhunen angenommenen Funktionen des Suffixes auf *s* scheint sie vorsichtiger zu sein: “Janhunen rekonstruoi uralilaisien kantakieleen verbinominin suffiksin *sā/sā*, jolla olisi ollut kaksi funktiota, nimetä teko tai tekijä ... Jo uralilaisessa kantakielessä tällä suffiksilla olisi kuitenkin ollut tempustunnuksenkin luonne Janhusen mukaan” (Bartens 1993:24). Andererseits mißt sie ihm im Zusammenhang mit dessen tschere-missischer Fortsetzung die ursprüngliche Funktion eines Partizipi-ums bei unvollendeter Handlung bei. Dasselbe sagt sie auch vom Suffix “*j* : -*je*” (Bartens 1993:29).¹⁶ Sie sieht die Tempusfunktionen des letztgenannten Suffixes und des für das grundsprachliche Präsens rekonstruierten **k*-Präsenszeichens in den Tochtersprachen folgendermaßen: “Imperfekti ja preesens rakentuvat useassa tapauksessa samojen tunnusten varaan ... Tällä omituiselta vaikuttavalla päällekkäisyydellä on yksinkertainen selitys: sekä imperfekti että preesens ovat edustaneet imperfektiivistä aspektia ja perustuneet päättymättömän tekemisen partisiippiihin” (ibd.).

näljuk az alaki kérésekkel foglalkzó alfejezetben is” (E. Abaffy 1992 : 123).

¹⁵ Künnap ist anderer Meinung: “Man kann annehmen, daß es im Ursamojedischen noch kein einziges Tempuszeichen gab, obwohl das Verbalnomensuffix **-sV* schon damals den Anstoß zu ihrer intensiven Entwicklung zu den Präteritumszeichen geben konnte, indem es als solches in Verbindung mit dem Präteritumszeichen der finnisch-ugrischen Sprachen **-sV* stand” (Künnap 1978 : 142).

¹⁶ Ich sehe nicht deutlich, ob Bartens diese Partizipialsuffixe für Suffixe imperfektiven Aspekts der uralischen Grundsprache oder für Suffixe imperfektiven Aspekts in derjenigen Entwicklungsphase der einzelnen Tochtersprachen hält, in der sie sich zu Tempussuffixen umgewertet haben.

3.1. Zur Auffassung Bartens' habe ich die folgenden Bemerkungen.

Auch ich bin der Meinung, daß das Vergangenheitsuffix **j* mit dem auf **j* zurückzuführenden Element, welches in einigen deverbalen Ableitungen nominalen Charakters und in Präsensformen der finnisch-wolgaischen Sprachen auftritt, identisch sein kann. Ich glaube aber nicht — und wahrscheinlich hat auch Bartens das nicht so gemeint —, daß dieses **j* die Funktionen unterschiedlicher Tempora (Präsens und Imperfekt, vgl. Mordwinisch) gleichzeitig erworben hätte. Im Gegensatz zur Position Bartens' beschränkt sich aber das **j* als Vergangenheitsuffix gar nicht auf den finnisch-permischen Zweig. Es ist in dieser Rolle auch in zwei ugrischen Sprachen und zwar im Ungarischen und im Ostjakischen bekannt. Die Formen der ungarischen "erzählenden Vergangenheit" sind nämlich — im Gegensatz zu Benkő (1980:215) — nur mit der Annahme eines **j*-Suffixes zu deuten. Auch in der ostjakischen Vergangenheit mit \emptyset -Suffix ist ein **j* verschwunden (Honti 1985:71–72), dessen Spuren immer noch nachzuweisen sind (s. Rédei 1990; Rédei 1991). Dasselbe Element — außer dem **k* — funktioniert als Präsenssuffix auch in der Konjugation des Wogulischen (s. Honti 1985:53; Honti 1988:157, 158).

Außerdem hat Benkő seine Idee hinsichtlich der historischen Hintergründe der genannten ungarischen Vergangenheitsform nicht völlig so erklärt, wie Bartens sie interpretiert.¹⁷ Benkő deutet nämlich nicht alle möglichen Formen der erzählenden Vergangenheit als Formen, die ein auf **k* zurückzuführendes Element enthalten, sondern nur jene der sieben einsilbigen Verba vom Typ *tesz ~ te- ~ tev-* (*~ tegy-*) 'tun, machen' mit sowohl konsonantisch als auch vokalisches auslautendem Stamm — diese Verba habe ich übrigens in den drei ugrischen Sprachen als Verba mit instabilem Stamm bezeichnet (Honti 1985). Er behauptete (polemisierend gegen Ansichten, nach denen diese Verba ursprünglich \emptyset als Vergangenheitsuffix hätten), daß sie ihr Tempus einst mit diesem **k* gebildet hätten: "Én mindenesetre az *sz-szel bövülő v tövű igék* folyamatos múltú alakjainak magyarázatában a fentebb 1. számmal megjelölt *felfogást* [s. Benkő op. cit.:213; L. H.] tartom valósnak, illetőleg igazolhatónak, ami egyúttal ezeknek a vizsgált szövegekben is előforduló igealakoknak a jelölt voltát helyezi előtérbe. Az időjel előzményeként azon-

¹⁷ "Myös unkarissa menneen ajan tempusten tunnuksilla on yhteys unkarin päättymättömän ja päättyneen tekemisen partisiippiin. Benkő selityksen mukaan unkarin imperfektin tunnus (*k* tai mahdollisesti *pA*) on identtinen unkarin päättymättömän tekemisen partisiippiin tunnuksen kanssa. Unkarin perfektin tunnus (*t*, *tt*) on vastaavasti identtinen päättyneen tekemisen partisiippiin tunnuksen kanssa (Benkő 1980, 215)" (Bartens 1993:23).

ban nem a $*j$ -t, hanem az eredetileg igenévképző funkciójú $*k > *j$ -t, illetőleg $*p > *β$ -t tekintem” (Benkő 1980:215). Weiterhin: “Az időjelnek $-γ$, de még inkább $-β$ előzményéből következhető labializáló, illetőleg labializálódó fejlődése természetesen nem mond ellent a folyamatos múlt más ige csoportbeli $-á/-é$ jele keletkezésének. A $-γ$ jelváltozat illabialis vokalizációja mindezeket bőven megokolhatja, sőt az sincs kizárva, hogy más irányból az egész fejlődésbe az említett ősi $*j > j$ időjel is belejárzott, akár még az sz -szel bővülő v tövű igék esetében is [!; L. H.] ... A velaris hangrendű igékben az általánosabb $-á$ időjel — akár $*-γ$, akár $*-j$ volt is az előzménye [!; L. H.] — nem szükségszerűen $-é$ -ből ... illeszkedett ...” (Benkő 1980:216; vgl. noch E. Abaffy 1991a:104, 107–109). Es ist also gar nicht die Rede davon, daß Benkő oder die an der von Benkő geleiteten Arbeit an der historischen Grammatik des Ungarischen Beteiligten (Benkő 1991 und Benkő 1992) das Suffix dieses Tempus ausschließlich mit der Hypothese $*-sk > *-sj > \bar{V} \bar{S} V$ erklären wollten. In einem früheren Aufsatz habe ich Benkös Versuch, das Suffix der erzählenden Vergangenheit des Ungarischen auch nur zum Teil (d.h. nur in den Verben mit instabilem Stamm) aus einem Morphem abzuleiten, welches seiner ursprünglichen Funktion nach als Bildungssuffix von einem Particium praesentis interpretiert worden ist, in Zweifel gezogen: “folyamatos melléknévi igenéből jelen idejű igealakok szoktak kialakulni, míg a befejezett igenevek múlt idejű igealakok forrásául szolgálhatnak” (Honti 1985:67–68; s. auch Rédei 1984). Zu meiner damaligen Position sei es noch hinzugefügt, daß ich es gegenwärtig nicht mehr für berechtigt halte, von einem Partizipialsuffix $*k (> *j)$ zu sprechen (diese meine Ansicht möchte ich aber in einem anderen Aufsatz ausführlicher begründen). Folglich kann m.E. kein Partizipialsuffix $*k$ für die Grundsprache postuliert werden, das als Grundlage für das ungarische Vergangenheitsuffix $á/é, a/e, ó/ö$ oder für andere Tempussuffixe (Präsenssuffixe) in anderen verwandten Sprachen hätte dienen können.

3.2. Die Vergangenheitsuffixe $*s$ in uralischen und $*j$ in finnisch-ugrischen Sprachen bezeugen, daß die uralische bzw. finnisch-ugrische Grundsprache über Vergangenheitskonjugation(en) verfügte. Dies bedeutet, daß es auch ein anderes Tempus, nämlich das Präsens (bei dem man mit \emptyset und/oder $*k$ als Tempuszeichen rechnen kann, wie dies allgemein in der Fachliteratur angenommen wird), in den genannten Grundsprachen existieren mußte. Da sich ein Vergangenheitsuffix $*j$ im Samojedischen nicht nachweisen läßt, muß angenommen werden, daß sich das $*j$ in der späteren Phase, d.h. in der finnisch-ugrischen Grundsprache in zwei Suffixe, in ein Vergangenheitsuffix und in ein Partizipialsuffix unvollendeter Handlung (das zur gleichen Zeit auch als Suffix zur Bildung von Nomina agentis dient) aufgespalten hat. Angesichts dieser zwei

Funktionen liegt die Annahme nahe, daß es die ältere, ursprüngliche Rolle des *j war, imperfektive Partizipien zu bilden. Davon ausgehend wäre das neue Tempus auf *j Träger des Imperfekts geworden. Demzufolge hätte die Vergangenheit auf *s als Präteritum gelten können. In den einzelnen finnisch-ugrischen Sprachen oder Sprachgruppen ist dann entweder das eine oder das andere Tempus verschwunden, oder sie sind miteinander zusammengefallen (das eine Suffix tritt nur in gewissen Personen oder in Verba eines gewissen Stammtyps auf, das andere dagegen in den übrigen Personen oder Verben), oder aber es entstand eine Umordnung der Funktionen (wie dies der Fall im Ostostjakischen ist).

Es wäre schwierig anzuzweifeln (und ich will das auch nicht tun), daß viele Tempussuffixe der uralischen Sprachen partizipialer Herkunft sind, wie dies u.a. auch Bartens' Studie deutlich gemacht hat. Was aber sie vorlegt, muß noch in der präuralischen Periode (aber spätestens unmittelbar vor der Auflösung der uralischen Grundsprache) vor sich gegangen sein, weil die Tempussuffixfunktion des *s in der uralischen Grundsprache nicht in Frage gestellt werden kann. So gab es sicherlich eine Periode vor der Auflösung des Uralischen, als das Uralische das absolute Tempus (vgl. Comrie 1985: 36ff.) sowie den Modus analytisch (mit Hilfswörtern, Adverbien) ausdrückte und dadurch als eine tempuslose Sprache ("tenseless language", vgl. Comrie 1985: 50ff.; Comrie 1991: 82f.) galt. Zu dieser Zeit konnten bestenfalls nur die Person und/oder der Numerus des Subjekts am Verb bezeichnet werden. Das Tempus mußte jedoch auf andere Weise entweder mit Tempussuffix oder mit Hilfswörtern gekennzeichnet werden — wohl eine universelle Erscheinung (Sternemann, Gutschmidt 1989: 100–101). Aspekt mag eine inhärente Eigenschaft des grundsprachlichen Verbs wie heute im Samojedischen gewesen sein. Als aber das Suffix des Particium praeteriti (*s) die Funktion der Vergangenheit schrittweise übernahm, mußten die bisher temporal neutralen finiten Formen mit Ø-Morphem zum Träger der Funktion Gegenwart werden. Es ist nicht auszuschließen, daß sie ihre Aspektualität weiterhin beibehielten. In diesem Falle könnten die Verhältnisse im Samojedischen als uralisches Erbe angesehen werden; sie könnten aber ebenso gut auch eine ursamojedische Neuerung darstellen.

3.3. Bartens ist der Auffassung, daß der "Aorist" der uralischen Grundsprache als Präsens in mehreren finnisch-ugrischen Sprachen (obwohl nicht unbedingt in allen Personen) funktioniert. Das ist die Lage im Finnisch-Wolgaischen, Syrjänischen und Ungarischen (Bartens 1993: 27–28). In den permischen Sprachen ist der Aorist heute als Präsens gebräuchlich (Bartens 1993: 28). Im Ost- und Südostjakischen lebt er als Vergangenheit weiter (Bartens 1993: 25). Es ist wohl nicht überflüssig, die Frage zu stellen, ob sich

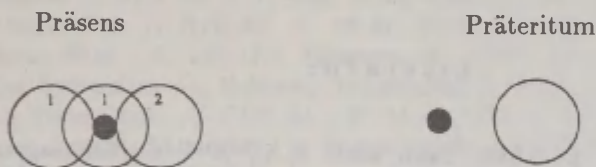
ein Tempus wie der von Janhunen und Bartens geschilderte Aorist mit Aspektfunktionen in der uralischen Grundsprache in einigen finnisch-ugrischen Sprachen zum Präsens und im Ostjakischen zum Vergangenheitstempus hätte entwickeln können.

Der grundsprachliche "Aorist" auf Ø-Morphem wäre — laut Darstellung Janhunens und Bartens' entsprechend den Verhältnissen im Samojedischen — eine temporal neutrale Kategorie gewesen, der in Abhängigkeit von der Semantik des Verbs Bezug auf einen Zeitpunkt entweder vor oder nach der Äußerung gehabt hätte. Dieses Ø-Morphem ist aber nicht der Träger eines gewissen Aspekts (z.B. entweder Aspekt des Perfektivs oder Aspekt des Imperfektivs), oder mit anderen Worten: Es gab kein Aspektmorphem, welches entweder Träger des perfektiven oder des imperfektiven Aspekts gewesen wäre. Da das Ø-Morphem bald perfektiven bald imperfektiven Aspekt verkörperte, gab es (im Gegensatz z.B. zum Russischen) keine Möglichkeit, die Opposition Perfektiv-Imperfektiv mittels unterschiedlicher Morpheme zum Ausdruck zu bringen. So ist es ohne weitere Bedingungen unmöglich, daß sich die zwei nur semantisch bedingten Aspekte mit Ø-Morphem zum Ausdruck zweier verschiedener Tempora (zur Vergangenheit im Ostjakischen und zum Präsens in einigen anderen finnisch-ugrischen Sprachen) hätten entwickeln können. Es ist nicht vorstellbar, daß der uralische "Aorist" bei der Entwicklung der Tempusverhältnisse in den individuellen Sprachen oder Sprachgruppen in Richtung Gegenwart oder Vergangenheit verschoben wurde. Der "Aorist" auf Ø wurde mit der Entstehung der Vergangenheit auf *s' in der uralischen Grundsprache das eine Element der neu entstandenen temporalen Opposition, in der dem "Aorist" nur Gegenwart als Tempuswert zukommen konnte. Dies konnte auch als Futur verstanden werden. Dies ist die Lage heute im Samojedischen, wo der "Aorist" nicht nur (perfektiven oder imperfektiven) Aspekt der Handlung, sondern auch absolute, externe Zeit — in Opposition zur Vergangenheit (Präteritum) —, nämlich Präsens ausdrückt.¹⁸

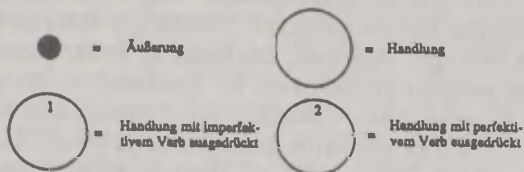
In den samojedischen Grammatiken habe ich keinen Hinweis darauf gefunden, daß Aspekt in den Vergangenheitsformen eine Rolle spielt. Da dieses überhaupt nicht thematisiert wird, kann ich mir vorstellen, daß Verbalaspekt im Samojedischen in den Vergangenheitsformen ohne Bedeutung ist. Wenn diese Vermutung richtig ist,

¹⁸ Hierzu vgl. noch: "A single non-past form indicates either the present or future ... In certain languages a simple 'timeless' form is *par excellence* present, while both past and future are facultatively expressed by overtly marked forms. Thus in Khasi of Assam, the past and future have auxiliaries, while the present does not, and this form which is present *par excellence* can also be used to express the past or future" (Greenberg 1966: 87).

paßt weiter dazu, daß im Samojedischen Tempus und nicht Aspekt die dominante Kategorie ist. Mutatis mutandis trifft dasselbe auch für die uralische Grundsprache zu. Ich stelle mir vor, die temporalen und aspektualen Verhältnisse der Tempora im Samojedischen (und in der uralischen Grundsprache) folgendermaßen veranschaulichen zu können:

wo die Symbole die folgenden Bedeutungen haben:

Wenn der angebliche, mit \emptyset -Morphem gekennzeichnete "Aorist" wie bei Janhunen und Bartens keinen festen Tempuswert in der uralischen Grundsprache gehabt hätte, hätte er nicht in Opposition mit der Vergangenheit auf **s* stehen können.¹⁹ Oder: als die Formen auf \emptyset mit der Erscheinung der Formen auf **s* imperfektiven Aspekt zu vertreten begonnen und die Formen auf **s* den perfektiven vertraten, ging zur gleichen Zeit die Möglichkeit für die Formen auf \emptyset verloren, einmal den imperfektiven, das andere Mal den perfektiven Aspekt zu vertreten. Wird dem grundsprachlichen Tempus auf \emptyset Gegenwartswert beigemessen, was mir aus Obigem als unvermeidliche Konsequenz erscheint, wird sowohl das Präsens wie auch das Futur aus der Präsensfunktion entstehend verständlich, kaum aber eine Vergangenheitsfunktion (wie im Ost- und Südostjakischen). Und falls mein Gedankengang immer noch richtig ist, gibt es keine Möglichkeit für eine Umwertung des "Aorists" des Uralischen zur Vergangenheit des Ostjakischen.

¹⁹ Vgl. "Tempusjärjestelmän selittäminen aspektikategoriasta käsin merkitsee myös sitä, että perfektin täytyy olla yhtä vanha kuin imperfekti (eli imperfekti + preesens); toinen ei ole syntynyt ilman toista" (Bartens 1993: 26).

Fazit: Ich kann nur annehmen, daß die uralische Grundsprache höchstwahrscheinlich zwei Tempora, ein Präsens auf \emptyset ($\sim *k$) und ein Präteritum auf $*s$, hatte; dem Präsens war ja möglicherweise auch der semantisch bedingte Aspekt "imperfektiv-perfektiv" zueigen.

Literatur

- E. Abaffy, E. 1983**, Latin hatás a XV–XVI. századi magyar igeragozásban // Balázs, J. (Hrsg.), *Areális nyelvészeti tanulmányok*, Budapest. S. 113–179; **1991a**, Az igemód- és igeidőrendszer // Benkő 1991. S. 104–121; **1991b**, Az igei személyragozás // Benkő 1991. S. 122–159; **1992**, Az igemód- és igeidőrendszer // Benkő 1992. S. 120–183; **Angere, J. 1956**, Die uralo-jukagirische Frage. Ein Beitrag zum Problem der sprachlichen Urverwandtschaft, Stockholm; **Bárczi, G. 1963**, A magyar nyelv életrajza, Budapest; **Bartens, R. 1993**, *Suomalais-ugrilaisten kielten tempuksista* // Saarinen, S., Luutonen, J., Herrala, E. (Hrsg.), *Systeemi ja poikkeama. Juhlakirja Alho Alhoniemen 60-vuotispäiväksi 14.5.1993 (= Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 42)*, Turku. S. 21–37; **Beekes, R. S. P. 1990**, *Vergelijken-de taalwetenschap. Tussen Sanskrit en Nederlands, Utrecht*; **Benkő, L. 1980**, *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegelmélei*, Budapest; (Hrsg.) **1991**, *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. kötet. A korai ómagyar kor és előzményei*, Budapest; (Hrsg.) **1992**, *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/1. kötet. A kései ómagyar kor. Morfematika*, Budapest; **Bergsland, K. 1973**, *The Mordvinian Conjugations as a Problem of Reconstruction* // MSFOu 150. S. 44–52; **Budenz, J. 1893**, *A mód- és időalakok. (Az ugor nyelvek összehasonlító alaktanához)* // NyK 23. S. 178–190; **1884–1894**, *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana*. Budapest; **Bußmann, H. 1990**, *Lexikon der Sprachwissenschaft*, Stuttgart; **Castrén, M. A. 1854/1966**, *Grammatik der samojedischen Sprachen*, St. Petersburg (= UAS 53), Bloomington–The Hague; **Collinder, B. 1960**, *Comparative Grammar of the Uralic Languages*, Stockholm; **Comrie, B. 1985**, *Tense*, Cambridge–London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sidney; **1991**, *Aspect*, Cambridge–New York–Port Chester–Melbourne–Sidney; **Décsy, Gy. 1965**, *Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft*, Wiesbaden; **1966**, *Yurak Chrestomathy (= UAS 50)*, Bloomington–The Hague; **1990**, *The Uralic Protolanguage: A Comprehensive Reconstruction (= Bibliotheca Nostratica. Volume 9)*, Bloomington; **Fabó, K. 1985**, *Az aspektus egy lehetséges formális definíciója és jellemzése* // NyK 87. S. 130–140; **Greenberg, J. H. 1966**, *Language Universals* // Sebeok, Th. A. (ed.), *Current Trends in Linguistics. Volume III. Theoretical Foundations*, The Hague–Paris. S. 61–

112; **Hajdú, P. 1966**, Bevezetés az uráli nyelvtudományba, Budapest; **1968a**, The Samoyed Peoples and Languages (= ÜAS 14), Bloomington–The Hague [1. Auflage: 1962]; **1968b**, Chrestomathia Samoiedica, Budapest; **1987**, Die uralischen Sprachen // Hajdú, P., Domokos, P., Die uralischen Sprachen und Literaturen, Budapest–Hamburg. S. 21–450; **Honti, L. 1976**, Az osztják személyjelölő szuffixumok történeti áttekintése // NyK 78. S. 71–119; **1985**, Széljegyzetek instabil tövű igéink történetéhez // NyK 87. S. 49–87; **1988**, Die wogulische Sprache // Sinor 1988. S. 147–171; **Itkonen, E. 1966**, Kieli ja sen tutkimus (= Universitas 4), Helsinki; **Jahnunen, J. 1982**, On the Structure of Proto-Uralic // FUF 44. S. 23–42; **Klein, H. G. 1974**, Tempus, Aspekt, Aktionsart (= Romanistische Arbeitshefte 10), Tübingen; **Klemm, A. 1928–1949**, Magyar történeti mondattan. A magyar nyelvtudomány kézikönyve II/6, Budapest; **Korhonen, M. 1987–1988**, Budenz József tudományos eredményei a mai nyelvészet szemszögéből // NyK 89. S. 109–123; **Kost, H. 1990**, Prisma van de taal. 2000 taalkundige begrippen van A tot Z verklaard, Utrecht; **Künnap, A. 1978**, System und Ursprung der kamassischen Flexionssuffixe II. Verbalflexion und Verbalnomina (= MSFOu 164), Helsinki; **Larjavaara, M. 1990**, Suomen deiksis (= Suomi 156), Helsinki; **Lehmann, W. P. 1993**, Theoretical Bases of Indo-European Linguistics, London–New York; **Lewandowsky, Th. 1985**, Linguistisches Wörterbuch, Wiesbaden; **Lyons, J. 1990**, Semantics, Cambridge – New York – Port Chester – Melbourne – Sidney; **1992**, Introduction to Theoretical Linguistics, Cambridge; **Márk, T. 1983**, A nyelvi idő nyomában // Bereczki, G., Domokos, P. (Hrsg.), Uralisztikai tanulmányok (= Hajdú Péter 60. születésnapja tiszteletére), Budapest. S. 255–261; **Prokof'ev, G. N. [Prokofjew, G.] 1931**, Materialien zur Erforschung der Ostjak-Samojedischen Sprache. Die Tasovsche Mundart I–III // UJb. 11. S. 91–98, 293–297, 440–452; **Raun, A. 1988**, Proto-Uralic Comparative Historical Morphosyntax // Sinor 1988. S. 555–571; **Ravila, P. 1957**, Über die Tempusstambildung der finnisch-ugrischen Sprachen (= JSFOu 59/4). S. 1–10; **1960**, Nominaalilause ja finiittimuodot // Vir. 1960. S. 245–250; **Rédei, K. 1984**, A neutrális idő (aoristos) nyomai egyes uráli nyelvekben // NyK 86. S. 113–117; **1990**, Adalék a finnugor *-j (-j) múltidő-jel megfelelőihez // MNy. 86. S. 75–77; **1991**, Kiegészítő megjegyzések a finnugor *-j (-j) múltidő-jel osztják folytatójához // MNy. 87. S. 447–449; **Setälä, E. N. 1887/1981**, Zur Geschichte der Tempus- und Modusstambildung in den finnisch-ugrischen Sprachen (= JSFOu 2); **Sinor, D. (ed.) 1988**, The Uralic Languages. Description, History and Foreign Influences. Handbuch der Orientalistik, Leiden–New York–København–Köln; **Sternemann, R., Gutschmidt, K. 1989**, Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft, Berlin; **Szemerényi, O. 1989**, Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft, Darmstadt; **Szinnyei, J. 1893**, Setälä E. N. Zur Geschichte der Tempus- und Modusstambildung in den

finnisch-ugrischen Sprachen, Helsingfors, 1886 // NyK 23. S. 452-465; 1922, Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft. Zweite, verbesserte Auflage, Berlin-Leipzig; Weinrich, H. (1971), Tempus. Besprochene und erzählte Welt. Zweite, völlig neubearbeitete Auflage, Stuttgart.

Гаманович А. Церомонах 1991, Грамматика церковнославянского языка, Москва; Кузнецов П. С. 1959, Очерки исторической морфологии русского языка, Москва; Кузнецова А. И., Хелмский Е. А., Грушина Е. В. 1980, Очерки по селькупскому языку, Москва; Мещанинов И. И. 1949. Глагол, Москва-Ленинград; Прокофьев Г. Н. 1935, Селькупский (остяко-самоедский) язык. Часть первая. Селькупская грамматика, Ленинград; (ред.) 1937, Языки и письменность народов Севера. Часть I. Языки и письменность самоедских и финно-угорских народов, Москва-Ленинград; Серебренников Б. А. 1968, Об относительной самостоятельности развития системы языка, Москва; Терещенко Н. М. 1965, Ненецко-русский словарь, Москва; 1973, Синтаксис самодийских языков. Простое предложение, Ленинград; Ярцева В. Н. (ред.) 1990, Лингвистический энциклопедический словарь, Москва.

Ласло Хонти
(Гронинген)

К ВОПРОСУ О ВИДЕ И ВРЕМЕНИ ГЛАГОЛА В УРАЛЬСКОМ ЯЗЫКЕ-ОСНОВЕ

Резюме

Автор статьи рассматривает утверждение Р. Бартенс о возникновении категории времени на основе вида глагола в уральском языке-основе. Он делает вывод, что нельзя согласиться с мнением, согласно которому первоначальное "неопределенное" время (т.н. "аорист") с суффиксом \emptyset в праязыке легло в основу развития выражения глагольных времен современных уральских языков. Глагол языка-основы мог выражать видовые отношения, но нельзя предполагать, что праязыковое "неопределенное" время, выражающее то совершенное, то несовершенное действие, стало, с одной стороны, настоящим временем во многих современных уральских языках и, с другой стороны, прошедшим временем в хантыйском языке. Автор считает, что глагольные формы с нулевым показателем времени были в языке-основе формами настоящего времени, которые могли, конечно, выражать и видовые отношения. Необосновано, впрочем, называть "аорис-

том" такого рода временные формы уральского языка-основы и самодийских языков, если учесть функции аориста именно в индоевропейских языках, из грамматик которых этот термин был почерпан Г. Н. Прокофьевым.

Ольга Ерина
(Тарту)

СЕМАНТИЧЕСКИЕ И СИНТАКСИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ ЧАСТИЦЫ *ансяк* 'ТОЛЬКО' В ЭРЗЯНСКОМ ЯЗЫКЕ

Традиционное рассмотрение частиц по значению наиболее полно может отразить основные семантические особенности употребления частицы *ансяк* 'только, лишь, только лишь' в эрзянском языке. В этой статье мы попытаемся дать все возможные варианты употребления этой частицы в предложениях по отношению к отдельному слову, к части предложения, ко всему предложению в целом, участие частицы в контексте речи и в функции союза при оформлении сложных предложений.

К разряду ограничительных принято относить частицы с семантикой ограничения. Они указывают на то, что предметы, действия или признаки проявляются ограниченно, до каких-то пределов, не больше того, что показано словом, к которому эти частицы относятся.

В эрзянском языке к этому разряду отнесена частица *ансяк* со значением 'только, лишь'. По происхождению ее относят к заимствованиям из тюркских языков (Серебренников 1965:255; 1967:257). В чувашском языке также есть ограничительная частица *анчах* со значением 'только, лишь, только лишь'; наречие *анчах* со значением 'недавно, только что'; союз *анчах* с противительным и уступительным значением (ЧРС:37). Эрзянская частица лишь близка по значению и тождественна по составу наречию *ансяк* 'только что'. Следует различать наречие *ансяк* и частицу *ансяк*. В контексте наречие всегда имеет временной признак, относится к глаголу и является членом предложения, частица же вносит дополнительную характеристику слова, группы слов в предложении, всего предложения в целом. Рассмотрим примеры, когда слово *ансяк* функционирует как наречие: *Ансяк чопотетьс. Олда сась паксясто, тосо сюлмесьсэ пинеме* (ЧЭУ:44) 'Только что стемнело. Олда пришла с поля, там вязала в снопы овес'; — *Симть ловсодо, Нина патяся*

ансяк совавтызе гобрексто (ДКП:338) '— Выпей молока, тетя Нина только что вынесла из погреба'.

Необходимо указать на случаи, когда трудно отличить частицу от наречия. В основном это переходные явления, где частица еще не потеряла свою связь с наречием. Такие случаи возможны тогда, когда частица занимает место рядом с глаголом и вместе они составляют значение очень малого промежутка времени. Примеры: *Плато сась кудов. Ансяк кайсевсь, ваксонзонзо чийсь Велик* (КЛСЗ:187) 'Платон пришел домой. Только разделся, к нему подбежал Велик'; *Чокшнестэ, ансяк сундерьгады, — военной занятият* (РЧП:82) 'Вечером, только стемнеет, — военные занятия'; *Татю ансяк уракадсь авардеме, фатясь, те тевесь умок уш ютась* (РЧП:116) 'Татю только заплакала, поняла, все это уже давно прошло'.

По занимаемому месту в предложении частица ансяк 'только, лишь' может находиться и в пре- и в постпозиции к соотносимому слову.

Частица ансяк 'только, лишь, только лишь' может относиться к слову или к части предложения, при этом отграничивается одно высказывание от другого: — *Пелян, илязо таго ливтя превенек машневтнеме ды ёнонок ёмавтнеме минек алкуксонь ведунонь. — Мекс истя натой "минек" — Вахатов марто тонь ансяк, — макссь каршо вал Марка* (КЛСЗ:182) '— Боюсь, не прилетела бы опять мутить головы и путать нас наша настоящая ведунья. — Почему же "наша" — только твоя с Вахатовым, — ответил Марко'; *Чютоконь сэтъменть колыть ансяк нармунтне ды лнясто апак учо экше лембе вармань зэхель, тошказь юты куротнева, сорновтсынзе лопатнень...* (АОК:6) 'Полуденную тишину нарушают только птицы и иногда неожиданно ударит, поднимется порыв теплого ветра, шурша пройдет по кустам, тряхнет листвой ...'

В тех случаях, когда необходимо выделить предмет, качество, одно явление из массы других, частица ансяк 'только, лишь', в зависимости от плана выражения, участвует в оформлении высказывания, именно выделяя нужный предмет в речи. Например: *Мастя пандало, прок ве сурес керьксазь эргть, неявить колмо эрькть: Иза, Пичал, Ондаж. Ютковаст ансяк янт* (КЛС1:95) 'Под горою Мастя, словно в одну нитку нанизаны бусы, виднеются три озера: Иза, Пичал, Ондаж. Между ними только тропинки'; *Жадной сельме ансяк песоксо пештеви* (ПЗ:208) 'Глаза жадного только песком насытишь (наполнишь)'; *Авольть уल्या неть кальтне, меревлить, арась тесэ кодамояк веле, сравтось перть пельга ансяк пакся...* (АЭЦ:73) 'Если бы не было этих ив, сказал бы, нет здесь никакого села, раскинулось одно поле только ...'

Частица *ансяк* используется и в тех предложениях, где возникает необходимость выделить один признак как основной, или какой-либо способ совершения действия, или определенный промежуток времени, отграничив при этом одно от другого. Например: *Кунсолынь эйсэть кенкш удадо ды арсинь: истя моданть вечкеме ды хисэнзэ мелявтомо машты ансяк велень ломань* (С/4:92) 'Слушал я тебя за дверью и думал: так любить землю и беспокоиться за нее может (умеет) только деревенский человек'; *Морось ансяк моразь ёвтави* (ПЗ:221) 'Песня только пением сказывается'; *Ваныль алюхась яла ансяк коня алга* (КЛС1:176) 'Смотрел парень всегда только из-под бровей (лба)'; *Ней кенереме кадзы ансяк антоновкатненъ, ля сортонъ чувтнэстэ пурназь умартненъ ускизь Кацелаев* (ДКП:340) 'Теперь дозревать оставили только антоновку, яблоки, собранные с яблонь других сортов, отвезли в Кацелай'.

Частица *ансяк* 'только, лишь' очень подвижна и может образовывать сочетания с другими частицами, которые в свою очередь несут определенную семантическую нагрузку. Так, сочетаясь с указательной частицей *вана* 'во', она удерживает внимание читателя или слушателя на каком-то определенном предмете, признаке, явлении. Например: *Прок снартнян менстямо ойменть оляс... Ансяк вана кемематне оласть* (АВ:44) 'Словно пытаюсь отпустить душу на волю... Вот только вера потускнела'; *Ансяк вана явомадо тевесь та-кода ойменть виськсэс совавты* (К:7) 'Вот только дело о разводе как-то заставляет стыдиться (в стыд вгоняет)'; *Те шкас киненьгах эзинь ёвтне, тыненк ансяк вана потмом чамдя* (С 11/92:15) 'До сих пор никому не рассказывал, вам вот только душу открываю'.

Как уже отмечалось выше, частицы способны вносить смысловые оттенки к семантике отдельных слов в предложении, к словосочетаниям и даже целым предложениям. Способность частицы *ансяк* 'только, лишь' вносить смысловые оттенки в предложение представляет интерес и на ней мы остановимся подробнее.

Вне контекста в частицах очень трудно увидеть и сформулировать семантику, т.к. они реализуют её только в контексте. Для того, чтобы показать семантические возможности частицы *ансяк* во всем предложении в целом, необходимы крупные контексты, в которых мы и будем определять оттенки значений частицы, вносимые ею в предложение.

На основе имеющегося материала мы можем выделить два основных значения этой частицы, вносимые ею во все предложение. Одним из них является значение дополнения к предыдущему тексту, которое обеспечивает частица *ансяк* 'только, лишь' в начале дополнительного предложения. Остановимся на следующих примерах: *Стамбарне озасть. Залось апак сыркс*

чатьямонсь. Ансяк минутань ютазь кувакасто кармасть оймень тарксеме (РЧП:74) 'Медленно сели. Зал, не двигаясь, молчал. Только через минуту начали глубоко дышать'; Пилотканть туизе тенээ войнасто вечкалелязо, аванзо ялаксозо. Цермнесь кодак путмлизе прязонзо, сеске ёмил потмозонзо сельменек-пиленек. Ансяк кургозо ды уло пезе кадовильть оляс (С 4/92:15) 'Пилотку привез ему с войны его крестный, брат мамы. Мальчик, когда надевал ее, сразу пропадал в ней с головой. Только рот и подбородок оставались на свободе'; Сеель варштась эсь перьканзо. Маласонзо, Голецте башка, кияк арасель. Ансяк клуб вальмастонть тол валдось сравтось раужо масторонтень (РЧП:70) 'Сеель посмотрел вокруг. Рядом, кроме Голеца, никого не было. Только полоса света из окна клуба покрыла землю'.

Второе значение, которое эта частица способна распространить на все предложение в целом — значение противопоставления. В таком предложении частица также находится в начале, придавая всему предложению значение противопоставления всему тому, что было сказано в предыдущем контексте. Примеры: Кувать арсесь, кувать вешнесь, / Ламо лемть сон вадрят мукшнось, / Ансяк мелезэст эзть тые, / Седей ёжозост эзть педя (ТЮШ:78) 'Долго думал, долго искал, много имен хороших нашел, только им они не понравились, по сердцу не пришлись'; Сон овсе лоткась чарькодемадо, те мезень тамашат: те сэретькс или еще мезеяк. Ансяк содась сень, те пси сельведтне токасть седейс (РЧП:69) 'Он совершенно перестал понимать, что это за дела: это боль или еще что-то другое. Только знал, что эти горячие слезы дошли до сердца'; Чопода велеванть эскелямсто Нуштайкин ёвтнесь учителенте, кода райкомонт мереманзо коряс эрва колхозс тейсь агрошкола. Ветицкак зрявь путнемс агрономт. Ансяк косто сынст саемс, бути районсонть весемезэ эйстэст ниле... (С 4/92:10) 'Идя по погруженному во тьму селу, Нуштайкин рассказывал учителю, как по указанию райкома в каждом селе открыли агрошколу. Учителями надо было ставить агрономов. Только откуда их взять, если в районе их четыре ...'

Интерес представляет и то, что эта частица может функционировать как союз. Одна из грамматик мордовских языков характеризует ее как временной союз (ГМЯ 1962:350), другая называет ее частицей, выступающей в роли подчинительного союза (ГМЯ 1980:398). И. С. Бузаков придерживается мнения, что в функции союзов могут выступать частицы (в частности частица ансяк). Сам же автор называет их союзами-частицами (Бузаков 1973:87). Возможность функционирования частиц в роли союзов выявлена и в других родственных языках. Напри-

мер, в удмуртском В. Г. Калашниковой (1974:75), в марийском Л. П. Васиковой (1983:142-143). Очень трудно выявить, в каком случае это только частица, в каком случае — союз. При полном совпадении звукового состава частицы и союза, первичной считается частица (Майтинская 1982:116). Какие же факты влияют на выполнение частицей роли союза? Рассмотрим это на примерах: *Прясь покш, ансяк превтне аламо* (ПЗ:183) 'Голова большая, *лишь* ума в ней мало'; *Сонгак тонь ладсо нонастырьстэ сась, ансяк истя паро превень кевкстнеме миненек зы пачколе* (КЛСЗ:19) 'Он тоже, как и ты, из монастыря пришел, только хороших советов (ума) так спрашивать к нам не приходил'; *Виде, пильге лангсто эзинек сяворе, ансяк пек берия кармась улеме Эльведнесэ* (С 4/92:13) 'Правда, с ног не свалились, только *лишь* очень плохо стало в Эльведне (село)'; *Весе ульнесь ладс. Паряк истя молевель седе товгак, ансяк тесэ апак учо лиссь тев...* (БЭН:92) 'Все было хорошо. Может так было бы и дальше, только здесь совсем неожиданно произошло событие...'

Во всех этих предложениях частица *ансяк* 'только, лишь, только лишь' выполняет роль противительного союза и выражает синтаксические отношения между частями сложного предложения, находясь в составе придаточного компонента. Противительное значение появляется во второй части предложения только потому, что частица *ансяк* содержит значение ограничения. В приведенных примерах частица выступает в роли союза, потому что в них отсутствует противительный союз. Роль союза выполняет частица, которая содержит значение ограничения, относящееся ко всему предложению. Не менее важным является место частицы в составе сложного предложения. В том случае, когда она стоит на месте союза, ее союзность возрастает: она выполняет роль союза и употребляется самостоятельно.

Вопрос о союзности частиц в русском языке решается по-разному. Е. А. Стародумова выделяет три фактора, когда частицы в большей степени союзны: 1) частица союза, если она находится во второй части сложного предложения; 2) более союзны частицы в начале предложения; 3) частицы союзны при самостоятельном употреблении (при отсутствии союзов) (Стародумова 1980:51-52). А. И. Киселев придерживается мнения, что значение частицы способствует выражению различных смысловых отношений между частями сложного предложения. Их место в предложении обусловлено не синтаксической функцией, а исходным значением частиц (Киселев 1976:28). К. Е. Майтинская считает, что в финно-угорских языках союзы-частицы могут иметь разное расположение в частях сложных предложений и оно не связано с существенными расхождениями в выраже-

нии отношений между компонентами предложений (Майтинская 1982:83). В нашем случае наиболее важным является само значение частицы — значение ограничения, которое обуславливает возможность употребления частицы в определенных условиях в роли противительного союза. Одним из условий функционирования частицы в роли союза является ее место в предложении и отсутствие других союзов.

Вышеизложенное позволяет сделать следующие выводы:

Частица *ансяк* 'только, лишь, только лишь' вносит значение ограничения явлений, действий, предметов. Она может отграничивать одно высказывание от другого, когда относится к части предложения, выделять один предмет, одно действие, один факт, отграничивая его от других. Частица *ансяк* может вносить в речь значение дополнения и ограничения ближайшего контекста, когда стоит в начале предложения и относится к нему. В сложных предложениях частица *ансяк* может выступать в функции противительного союза, чему способствует значение частицы, ее место в предложении и отсутствие других союзов.

Сокращения художественной литературы

АОК = К. Абрамов, *Олячинь кисэ*, Саранск 1989; АП = К. Абрамов, *Пургаз*, Саранск 1988; АЭЦ = К. Абрамов, *Эрзянь цера*, Саранск 1967; АВ = А. Арапов, *Вайгель*, Саранск 1990; БЭН = М. Брыжинский, *Эряmodo надобия*, Саранск 1991; ДКП = А. Доронин, *Кочкодькесь — пакся нармунь*, Саранск 1992; К = П. Ключагин, *Меельце кулят*, Саранск 1990; КЛС1 = А. Куторкин, *Лажныця Сура*, 1 кн., Саранск 1969; КЛС3 = А. Куторкин, *Лажныця Сура*, 3 кн., Саранск 1987; КЛЯ = В. Коломасов, *Лавгинов*, Саранск 1989; ПЗ = *Мордовские пословицы и загадки*, т. I, Саранск 1959; РК = В. Радин, *Кайга*, Саранск 1961; РЧП = Т. Раптанов, *Чихан пандо ало*, Саранск 1985; С 4/92 = *Сятко*, № 4, Саранск 1992; С 11/92 = *Сятко*, № 11, Саранск 1992; ТЮШ = *Тюштя*, I ч., Саранск 1991; ЧЭУ = Ф. Чесноков, *Од эрямонь увт*, Саранск 1990.

Литература

Бузаков И. С. 1973, *Сложное предложение в мордовских языках*, Саранск; Васинова Л. П. 1983, *Сложносочиненные предло-*

жения в современном марийском литературном языке в сравнении с другими типами предложений. Дисс. докт. филол. наук, Тарту; ГМЯ 1962 = Грамматика мордовских языков, Саранск; ГМЯ 1986 = Грамматика мордовских языков, Саранск; Кишанининова В. Г. 1974, Сложносочиненные предложения в удмуртском языке. Дисс. канд. филол. наук, Тарту; Киселев А. И. 1976, Частицы в современных восточно-славянских языках. Дисс. докт. филол. наук, Минск; Майтинская К. Е. 1982, Служебные слова в финно-угорских языках, Москва; Серебренников В. А. 1985, История мордовского народа по данным языка // Этногенез мордовского народа, Москва. С. 237-249; 1987, Историческая морфология мордовских языков, Москва; Стародумова Е. А. 1986, Функциональный анализ единиц морфолого-синтаксического уровня, Иркутск; ЧРС = Чувашиско-русский словарь, Москва 1982.

Ol'ga Jerina
(Tartu)

THE SEMANTIC AND SYNTACTIC FUNCTIONS
OF THE PARTICLE *anšak* 'ONLY'
IN THE ERZA LANGUAGE

Summary

The particle *anšak* 'only' produces a limiting effect on the meaning conveyed by the words denoting things, facts or phenomena. It can specify a thing, action or fact within a sentence: *Vaniš' al'uhas' jala anšak koña alga* 'The fellow was all the time *only* scowling'.

In an utterance it particularizes an idea or contributes to the meaning, expressed by some unit. In definite positions within a sentence the particle is used in the function of a disjunctive conjunction: *Vid'e, pil'ge langsto ežiňek šavoře, anšak pek beřaň karmaš ul'eťe El'ved'nese* 'Actually we did not fall down, *only* (but) it became really bad in Elvedne'.

Ago Künnap
(Tartu)

ON THE LINGUISTIC DEATH AND SURVIVAL OF SOME MINOR URALIC PEOPLES IN NORTH RUSSIA AND SIBERIA

Recently Juha Janhunen published a very interesting article "Ethnic death and survival in the Soviet North". In this article he treats of 26 minor nationalities, among them 7 Uralic peoples: Samis, Mansis, Khanties, Nenetses, Enetses, Nganasans and Selkups. Among the rest Janhunen emphasizes that "native language proficiency rate is a crucial figure for estimating the vigorosity of an ethnic group, and an approximation of this figure can be calculated for each of the "northern peoples". The figure may be simply obtained by combining the rate of those who speak the native language as the first language with the rate of those who speak it as a second language. As a result, it is possible to estimate the size of the actual speech community, as compared with the total population of any given ethnic group. [...] Without going into the details of the official ethnic taxonomy, mistaken as it is in many respects, the 26 administratively and statistically recognized "northern peoples" may be divided into three categories according to the level of their native language proficiency rates ... The first category comprises the ethnic groups with a proficiency rate of more than 60% of the total population, while the second category has a proficiency rate between 40 and 60%, and the third has a rate below 40%. [...] In terms of ethnic survival, the three categories have clearly very different prospects." (Janhunen 1991 : 114.)

The 7 Uralic peoples under observation are divided into these categories as shown in Table 1 (see Künnap 1991 and 1992 about the sources of the data).

Table 1. Percentages and absolute numbers of native language speakers: the Soviet Union 1989

Nation	%	Speakers	Population
First category			
Nganasans	85.8	1,096	1,278
Nenetses	78.7	27,273	34,665
Khanties	62.6	14,102	22,521
Second category			
Enetses	52.6	110	209
Samis	49.2	930	1,890
Selkups	50.3	1,817	3,612
Mansis	40.0	3,392	8,474

Janhunen has proceeded from the number of the populations only in the RSFSR and so Mansis appear in the third category:

"Mansi	39.6	3,273	8,266"
--------	------	-------	--------

(Janhunen 1991 : 122).

Janhunen continues, "There remains to be made a comparison of the modern native language proficiency rates with the data concerning the age structure of the "northern peoples". In the absence of any comprehensive statistics on the latter aspect, it is inevitable to make a rough approximation of the situation. All available information suggests that the "northern peoples" have still today relatively high birth and death rates, and a correspondingly young average age. If each population is divided into three generations, aged 0 to 20, 20 to 40, and over 40 years, there is probably no serious mistake in assuming that the young generation comprises roughly one half or some 50% of the total population, while the middle generation comprises one third or some 30%, and the old generation comprises one sixth or less than 20%." (116.)

Now that more data have been published about the 1989 census, and some other recent data have become available, it is possible to specify Janhunen's assertions concerning some Uralic peoples under observation. Table 2 presents data on birth and death rates 1989 (Lallukka 1992 : 13).

Table 2. Birth and death rates per thousand: the nationality areas 1989

Nationality area and nation	Birth rate	Death rate
Khanty-Mansia		
Khanties	34.3	11.2
Mansis	36.7	10.6
Nenetsia		
Nenetses	33.9	9.1
Iamal-Nenetsia		
Nenetses	38.8	8.3

Dolgan-Nenetsia		
Nenetses	38.8	10.4
Compare:		
RSFSR		
Russians	14.0	10.9

Due to the lack of more recent data Table 3 presents the figures of the 1970 census, reflecting percentage age distribution (calculated from Itogi 1973 : 375-376), which, in broad outline, is consistent with the ratio offered by Janhunen 50 : 30 : 20 (a specified approximate ratio of 1970 could so, in the case of the three nationalities, be 55 : 25 : 20 but in the course of further analysis we can denote that by today the age distribution has likely become considerably aged).

Table 3. Percentage age distribution: the RSFSR 1970*

Age	Nenetses	Khanties	Mansis
0-19	56.7	53.9	56.7
20-39	24.1	25.3	24.1
40-	19.2	20.8	19.2

*The 1970 age distributions encompass respectively from the nationalities' total number within the RSFSR (%):

93.1	92.3	92.3
------	------	------

Janhunen draws the following conclusions: "Now, the process of linguistic assimilation typically advances horizontally, so that if a generation becomes massively bilingual, it tends to speak the original language with the previous generation and the adopted language with the next generation. This development has taken place among many of the "northern peoples" so recently that the present-day young generation is actually the first fully assimilated age group. However, once lost, the continuity of native language is virtually impossible to restore, which means that any population with no native-speaking young generation is doomed to undergo complete linguistic assimilation within the lifetime of the contemporary middle generation.

The underlying reason for the division of the modern "northern peoples" into three categories, as established above, now becomes evident. The ... peoples in the first category have still native language proficiency rates sufficiently high to show that the corresponding languages are being retained by representatives of all the three generations. [...] Nevertheless, the peoples in this category appear to have concrete prospects of an independent ethnic and linguistic future.

For the ... peoples in the second category the situation may be characterized as critical. The native language proficiency rates

suggest that the use of the corresponding languages is mainly confined to the old and middle generations. Towards the lower end of the scale the knowledge of the native languages must be considerably reduced even among the middle generation. In any case, in this category the contemporary middle generation is in a crucial position, for if it continues to speak only Russian to the young generation, the on-going linguistic assimilation will be completed in a few decades. [...]

The ... peoples in the third category show native language proficiency rates so low as to suggest that even the middle generation has largely lost an active knowledge of the native languages. In such a situation, there seems to be no realistic hope of linguistic revival. From various independent sources it is also known that the youngest speakers of many of the languages concerned have already passed the reproductive age." (Janhunen 1991 : 116–117.) We have to remark that the percentage of native language speakers of the peoples of the third category is rather equably distributed on the scale, so stretching from 35.8 to 20.3 in the RSFSR.

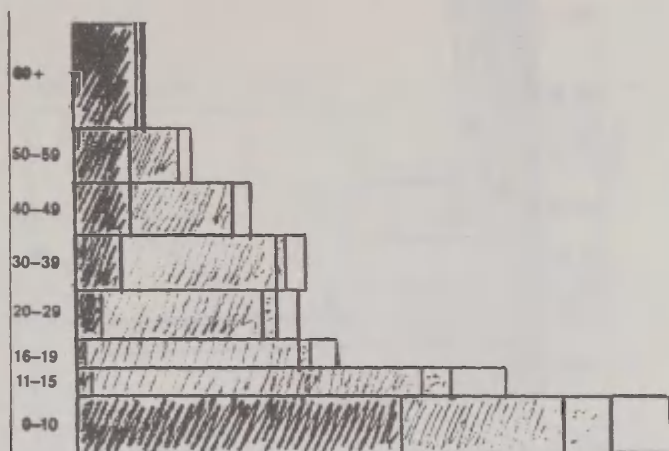
Making use of the 1970 census data, published hitherto about the three peoples, I drew up semipyramids 4–6 which reflect the size of the different cohorts of these peoples and their level of proficiency in their native language. In the framework of each semipyramid the ratio of the rectangle areas reveals the ratio of respective numbers of the population. Other data lacking, I used the following four combinations between the national language and Russian in order to describe the proficiency:

	Native language	Second language
1. Native monolinguals	National language	None (or other non-Russian)
2. Unassimilated bilinguals	National language	Russian
3. Assimilated bilinguals	Russian	National language
4. Assimilated monolinguals	Russian	None (or other non-national)

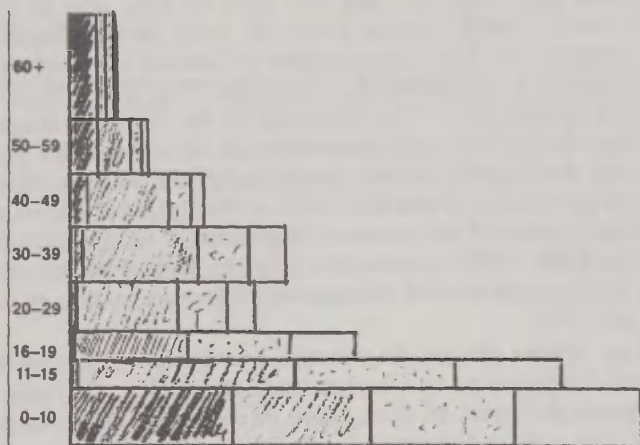
About the combinations and the formulae of calculating these combinations see Lallukka 1982 : 67–69; Lallukka 1990 : 276–278. The notations of the combinations in the semipyramids are as follows:

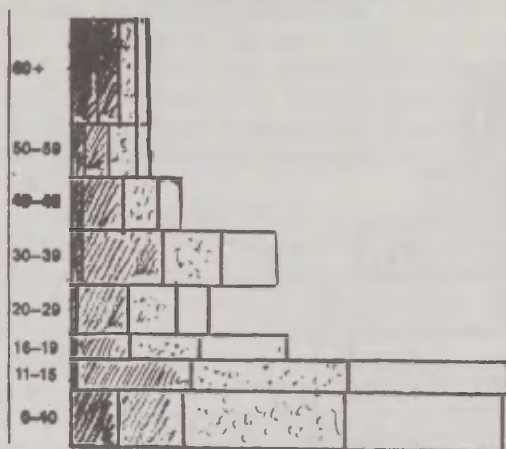
Semipyramid 4. Nenetses: the RSFSR 1970

Semipyramid 5. Khanties: the RSFSR 1970

Semipyramid 6. Mansis: the RSFSR 1970

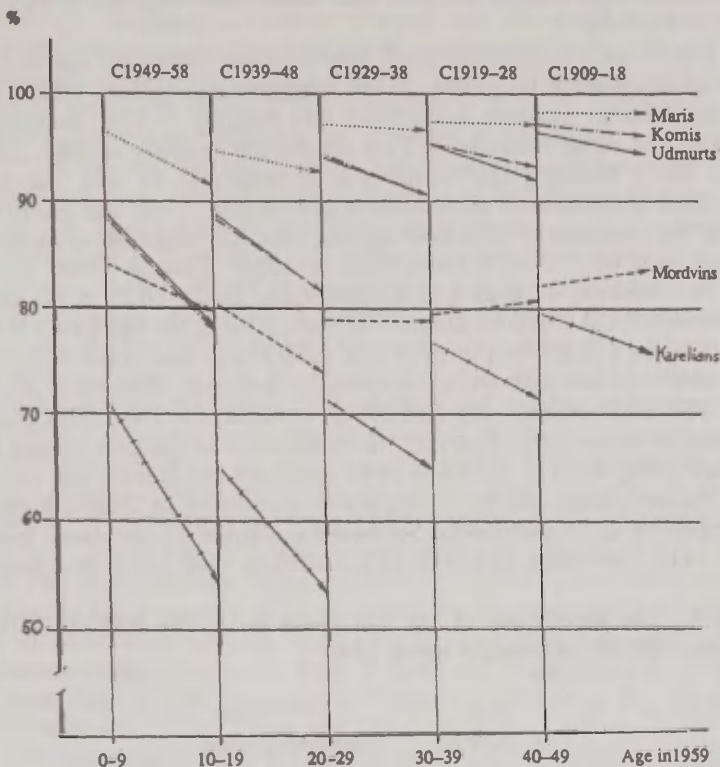
A glance at the semipyramids assures us that in 1970 in the age group 0-10 over a half of Nenetses, over one fourth of Khanties and about one eighth of Mansis did not know Russian. The reason that pre-school children stayed at home is of primary importance here. The knowledge of Russian is increasing when the children start to go to school which is particularly clearly reflected in the diagrammes when comparing the age group 0-10 with that of 11-15.

These are, however, only the data of 1970 and at that time all the seven Uralic peoples observed could have belonged to the first category by their percentages of native language speakers: Nganasans 90.1, Nenetses 84.9, Khanties 75.2, Samis 65.0, Selkups 59.1 and Mansis 56.9. The forfeiture of the national language has been fast during the past generation as in these seven peoples as well as in the majority of the rest of the Uralic peoples. We become aware of the tempo of the forfeiture of the national language in different age groups if we observe Diagramme 7 (Lallukka 1982 : 60; Lallukka 1990 : 199), in which due to the lack of more recent data the comparison is carried out between the census data of the years 1959 and 1970.

The arrows of the diagramme denote the forfeiture of one's national language as the native language within 11 years, by the same persons (a part of them died, of course, in the meantime). It means that, e.g. in the case of Udmurts at the age 0-9 the observed percentage was almost 90 in 1959. In 1970, in the same persons, who meanwhile had grown 11 years older, the percentage was only below 80. It appears in the diagramme that the tempo of the forfeiture was the quicker the younger the cohort.

In addition to this it is reasonable to bring forth the respective

Diagramme 7. Percentage of peoples declaring the language of their own nationality as the native language (by cohorts): the RSFSR 1959 and 1970

percentage of the peoples' cohort of 0-9 in 1970, on the basis of the diagramme. It is really lacking in the diagramme but is as significant: Maris 92.7, Komis 77.5, Udmurts 81.5, Mordvins 84.8, Karelians 54.5. The published data also indicate which was the percentage we are interested in by cohorts for 4 more Uralic peoples in 1970. I would only present the data in two youngest cohorts:

Age	Komi-Permiaks	Nenetses	Khanties	Mansis
0-9	86.0	83.0	67.3	47.5
10-19	85.7	82.6	57.4	40.3

When comparing the additional data with the numbers of the diagramme and among themselves it becomes evident that the percentage of the use of the nationality language as the native language in the youngest cohort in 1970 was, roughly speaking, close to that of the next cohort (10-19). In other words: in 1970 the speakers

of the youngest cohort (0-9) began more or less at the point where those who belonged to the next cohort (10-19) had reached during 11 years (by 1970) in proficiency of their native language. This assumption can well be followed also when observing the semipyramids 4-6 above.

Could we conclude from all this that the tempo of the forfeiture of the native language in the youngest age group, which by nationalities in between 1959-1970 was roughly 5-15%, remained at least the same hereafter? This conclusion is likely enough (but more likely, though, the tempo was increasing). In this case today, after the elapse of more than a generation, in the age group of 10-19 the percentage of mastering the national language as mother tongue is about 10-30% lower than in 1970. Thus is about 72.6-42.6 in Nenetses, 47.4-27.4 in Khanties and 30.27-10.27 in Mansis. Consequently, it could be almost the same now in the age group 0-9.

The data published in 1970 and 1989 about the Uralic peoples' age structure are not quite comparable between themselves since the 1970 data indicate the RSFSR as a whole, the 1989 data show nationality areas only. However, the differences in the percentages of the age group 0-15 in 1970 and 1989 could not result from this point only (other groups are not comparable at all due to their different definition in 1970 and 1989). So, based on Table 8 (calculated from Itogi 1973 : 368-369, 371, 375-376; Lallukka 1992 : 10), we could

Table 8. The percentage of the age group 0-15: the RSFSR 1970* and the RSFSR nationality areas 1989

	1970	1989	
	RSFSR	Nationality areas	
Karelians	19.6	Karelia.	16.6
Mordvins	27.6	Mordva	22.1
Maris	36.5	Maria	28.7
Udmurts	33.1	Udmurtia	25.1
Komis	33.4	Komia	24.6
Komi-Permiaks	34.0	Komi-Permiakia	25.8
Nenetses	44.1	Nenetsia	37.8
		Iamal-Nenetsia	40.8
		Dolgan-Nenetsia	44.8
Khanties	45.5	Khanty-Mansia	33.5
Mansis	44.9	Khanty-Mansia	31.9
In comparison:			
Russians	28.0	RSFSR	24.5

*See the remark in table 3.

conclude that the age group 0-15 in the Uralic peoples, listed in the table, has become smaller during a generation making up 12.2-40%

in different nationalities. The percentage is highest in the nationalities we are mostly interested in: in Nenetses up to 40%, in Khanties and Mansis over 30%.

All the abovesaid allows us to foreshow how the use of the national language as mother tongue and the proficiency in it in general in the seven observed Uralic peoples has decreased, and what proportion these age categories cover as to the whole population. And, also, how little is the perspective for any realistic hope of linguistic — and consequently of ethnic — revival.

Janhunen admits, "There are, however, other aspects of the problem, also relevant to the prospects of linguistic and ethnic survival in a situation of on-going assimilation. [...] If assimilation proceeding according to age categories is termed horizontal, areal differences with regard to assimilation may be regarded as a vertical phenomenon. This kind of vertical diversification of the population is especially common among those "northern peoples" whose territories are close to the border between the tundra and taiga zones. Such populations have partly entered the cultural influence of the tundra zone, as is most clearly manifest in their relatively vigorous economic patterns. Economic vigorousness, in turn, favours ethnic and linguistic survival, which means that the native languages are normally best preserved among the northern groups of such populations. This is very typically the situation among the native peoples of the West Siberian taiga, notably in Selkup ... In the case of the Khanty the presence of an economically vigorous northern group is combined with a fairly large overall population size, and the two factors together seem to have yielded the background for the relatively high native language proficiency rate among the Khanty in the average.

The small size of the native speech community is certainly an insurmountable obstacle for the survival of such tiny populations as ... the Enets ... In fact, even the Nganasan, who statistically occupy the first place among all the "northern peoples" with regard to native language proficiency rate, will face great difficulties in the near future because of the small size of their population. Obviously, their survival as an ethnic group is very much connected with what kind of help, if any, they get from the rest of the world, including the local authorities." (Janhunen 1991 : 117-118.)

Hoping for the best, we still fear the worst. The fast language assimilation in the youngest and also biggest age category of the respective population convinces us in it.

Literature

Itogi Vsesojuznoj perepisi naselenija 1970 goda IV 1973, Moskva; **Janhunen, J. 1991**, Ethnic death and survival in the Soviet North // JSFOu 83, Helsinki. P. 111-122; **Künnap, A. 1991**, Urali keelte valdajaskond Nõukogude Liidu poolt kontrollitaval territooriumil 1989 // Keel ja Kirjandus, Tallinn. P. 416-419; **1992**, Die uralischen Völker nach den Angaben der sowjetischen Volkszählungen 1959-1989 // Linguistica Uralica XXVIII. P. 50-54; **Lallukka, S. 1982**, Suomalais-ugrilaiset kansat Neuvostoliiton uusimpien väestönlaskentojen valossa, Helsinki (= Neuvostoliitto-instituutin julkaisusarja A 11); **1990**, The East Finnic Minorities in the Soviet Union, Helsinki (= Suomalaisen Tiedeakatemiaan toimituksia B 252); **1992**, Venäjän uralilaisten kansojen tilastoa, Helsinki (= Venäjän ja Itä-Euroopan instituutti. Julkaisusarja A 16).

Аго Кюннан
(Тарту)

О ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ ВЫМИРАНИИ И ВЫЖИВАНИИ НЕКОТОРЫХ МАЛЫХ УРАЛЬСКИХ НАРОДОВ В СЕВЕРНОЙ РОССИИ И СИБИРИ

Резюме

Юха Янхунен опубликовал недавно очень интересную статью "Этническое вымирание и выживание на Советском Севере", в которой он рассматривает 26 малых народов, в том числе 7 уральских: саамы, манси, ханты, ненцы, энцы, нганасаны и селькупы. Янхунен делит эти народы на три категории на основании процента владения ими языка своей национальности в качестве родного: 1) выше 60%, 2) между 40 и 60%, 3) ниже 40%. Далее он считает целесообразным рассматривать их по трем поколениям: 1) от 0 до 20 лет, 2) от 20 до 40 лет, 3) более 40 лет. Янхунен предполагает, что приблизительным процентуальным соотношением численности этих трех поколений является 50 : 30 : 20.

Автор статьи уточняет картину, набросанную Янхуненом, приводя разные данные 1970 и 1989 годов. Он указывает на быстрые темпы утраты языка своей национальности наиболее молодыми возрастными группами ненцев, манси и ханты и видит в этом большую опасность для выживания подобных малых уральских языков в Северной России и Сибири.

Ago Künnap
(Tartu)

ON THE PAST TENSE OF THE NEGATIVE AUXILIARY IN THE URALIC LANGUAGES

There is a most interesting article "Auxiliaries, Negative Verbs and Word Order in the Sami and Finnic Languages" by Trond Trosterud published in this book. In the following I will bring up a few lines of reasoning, inspired by the article mentioned.

Trosterud attaches the primary lacking of a copula in the Uralic languages to the primary occurrence of the past tense in the negative auxiliary conjugation paradigm. He is of the opinion that the language type having a copula and lacking the negative auxiliary preterite is a more recent phenomenon developing from the type lacking a copula and having the negative auxiliary preterite. So it does not seem to be entirely voluntary to draw from Trosterud's conclusions still another conclusion, namely that primarily the Uralic languages had the negative auxiliary preterite.

I would emphasize that Trosterud has succeeded in creating an impeccable theoretical construction with which one cannot but agree. I suppose, however, that the traces of the negative auxiliary preterite in the Uralic languages make us inquire whether we face different scope of regressive stages of the commonly used negative auxiliary preterite (as is usually supposed) or even emerging stages of the negative auxiliary preterite. I have partly touched upon the question in connection with the discussion of the origin of the **š*-preterite in the Uralic languages and so I have observed the possibility of the occurrence of emerging stages (see Künnap 1993).

Trosterud writes that "The Ugric languages and Southern Samoyed have no negative verb ..." It does not appear from his article what he means by Southern Samoyed but if the not-so-long extinct Kamass is also taken into consideration, it should be pointed out that as in 1847 as well as in 1914 native speakers of Kamass remembered such a verb negation where the negative auxiliary in the present was expressed by the whole paradigm (+ the uninflected negation form of the main verb, e.g. *e-m šo-³* '(I) do not come')

while the past tense was expressed by the uninflected form *ei* of the auxiliary (+ inflected forms of the preterite paradigm of the main verb, e.g. *eḷ šo-bḷḷa-m* '(I) did not come'). (See more closely Künnap 1966; Künnap 1978: 143-145, 165-167.)

Beginning with the year of 1914 there are data about the present tense usage of the uninflected form *eḷ* (+ inflected forms of the present paradigm of the main verb, e.g. *eḷ šo-ḷa-m* '(I) do not come'). As late as in 1965 the last Kamass informants knew practically only the latter way of formation.

It is interesting to contrast namely the way of formation of the Kamass verb negation with that of the Estonian language, in particular, the use of the uninflected form of the negative auxiliary in the past tense negative. So, in the West and South Estonian dialects the uninflected form of the negative auxiliary *es* ~ *is* (+ the uninflected negation form of the main verb, e.g. *ma es taha* 'I did not want', *sa es taha* 'you did not want', etc.) is used in the past tense negative. Only in a restricted area one of the East Estonian dialects makes use of the whole paradigm of the negative auxiliary preterite (+ the uninflected negation form of the main verb, e.g. *ma esi-n taha* 'I did not want', *sa esi-d taha* 'you did not want', *me esi-ma taha* 'we did not want', etc.).

According to Osmo Ikola (Ikola 1962) the uninflected form *es* ~ *is* of the negative auxiliary occurred both in the North Estonian old literary language and in that of South Estonian beginning from the start of the 17th century at the latest and only in that invariable form, combining as with the uninflected negation form as well as with the past participle and also with the forms of the past and the present of the main verb in addition to those mentioned above. A few examples from the North Estonian old literary language: Georg Müller has 1600-1606 *se toyse Linna päle is lasze mina mitte sad-dada* 'I did not have it rain on this other town' (*is* + neg. form), *Se Kunningkas David is woynuth mitte errakeelda* 'the King David could not forbid it' (*is* + past part.), *sesama Nayszpoel ... is pid-di v̄chtekit Meest tundma* 'this same woman was not to know any man' (*is* + pret.); Heinrich Göseken has 1660 *minna is ollin* 'I was not' (*is* + pret.).

With a view to express the verb negation preterite in the North Estonian old literary language the uninflected negative auxiliary form *ep* ~ *eb* (= pres.sg3) combined with the past participle as well as with preterite forms, e.g. Müller has 1600-1606 *et eb v̄zikit wagus woynut leuda* 'that not a single devotee could be found' (*eb* + past part.), *eb tāmā mitte v̄x palias Inimene olli* 'he was not a mere man' (*eb* + pret.).

Supposing that the combinations of the particles *es* ~ *is* and *ep* ~ *eb* with various forms of the main verb did actually express

a real usage among Estonians of that period and were not just the writers' misspellings due to their poor proficiency in the language then these combinations can reflect the transition from the type *ma es taha* 'I did not want' to the type *ma ei tahtnud* id., being in progress in the North Estonian dialects at that time. In comparison with the Kamass language, the fact of employing the uninflected form of negative auxiliary is significant *per se* in the making of verb negation preterite: perhaps it is the first stage of emergence of the negative auxiliary preterite?

In case of Livonian there is every reason to believe — as in the East Estonian dialect — that the whole preterite paradigm of negative auxiliary was used in the verb negation preterite which, due to phonetic changes, particularly due to the loss of the sg1 verb inflexion *-n, has yielded only two forms: sg1,3, pl1,2 *iz* and sg2, pl3 *ist* to date. For example, *ma iz ùo* 'I was not', *sa ist ùo* 'you were not', *ta iz ùo* 'he was not', etc. (see especially Laanest 1975: 158–159). The process of the development of such forms is not quite clear yet. Therefore the Livonian way of formation (by means of *iz* and *ist*) places itself somewhere between the former dominating way of formation (by means of *es ~ is* only) in the Estonian linguistic area and that of the East Estonian dialect (by means of *esin*, *esid*, *es* etc.).

In the Sami linguistic area only Swedish Sami dialects use the negative auxiliary preterite and, at that, the whole preterite paradigm (+ the main verb in the uninflected negative form), e.g. *eččäm boâtieh* 'I did not come', *eččh boâtieh* 'you did not come', *eččäj boâtieh* 'he did not come' (see Korhonen 1981: 309).

In the condition where the negative auxiliary preterite was established only in a restricted way in the Finnic-Sami linguistic area — the whole paradigm was fixed only in the East Estonian dialect and Swedish Sami dialects, the defective paradigm occurred in Livonian and the uninflected form *es ~ is* once in the whole Estonian linguistic area — we are really compelled to ask if we are not concerned only with different development stages of this paradigm. Already József Szinnyei wrote, "liv. *iz*: urspr. 3. P. Sg. des verneinenden Verbums ...; -estn. *es* id., es kommen aber auch die Formen der 1. u. 2. P. *esin* u. *esit* vor, welche sich nach der Analogie der ebenfalls auf analogischen Wege entstanden Präteritums anderer Verba gestaltet haben" (Szinnyei 1910: 144).

For my part, I have considered the possibility that both in the Finnic (-Sami?) linguistic area and in Kamass we are concerned with a relatively recent sporadic application of verbal nouns of negative auxiliary preterite for forming a past tense of verb negation. In some places the verbal noun, which first performed the role of a particle, later began to be conjugated.

In his article under review Trosterud writes, "In all the languages with a past tense negation verb, the past tense is expressed with exactly the same suffix as the past tense of other verbs ..." Although in the observed Finnic-Sami linguistic area it does not hold for Livonian and Sami where preterite suffixes of the negative auxiliary are never used with other verbs, as a general rule Trosterud's assertion is valid and very interesting, as such. But we also know that in various Uralic language groups and languages the preterite is partly formed by means of different preterite suffixes; in some languages, however, different preterite suffixes are used in case of different persons of one and the same verb. All this and the latter, in particular, refers to the fact that the negative auxiliary preterite has separately emerged into various Uralic language groups and languages along with the emergence of the preterite as such altogether. Consequently, in Proto-Uralic never existed such a complete negative auxiliary preterite paradigm that regressed in the course of time so that we could find traces of its different regression stages in various Uralic languages. In other words: it is not plausible that such **t*- and **s*-suffixal complete preterite paradigms of the negative auxiliary ever existed in Proto-Uralic or Proto-Finno-Ugric (peculiar to Finnic):

sg.1	<i>eim</i>	<i>esim</i>
sg.2	<i>eit</i>	<i>esit</i>
sg.3	<i>ei</i>	<i>es</i>
	etc.	etc.

Even if they did exist then they were to become blended as, e.g., in that Erza-Mordvian dialect Szinnyei wrote about: "md. [...] Das urspr. -*z* ist im Prät. des verneinenden Verbums bewahrt: 3. P. Sg. *ež*, aber 3. P. Pl. lautgesetzlich *eš-t'*. (Das -*z* gehörte ursprünglich nur der 3. P. an, und in der 1. und 2. P. diente, wie auch bei allen anderen Verben, der -*i*-Stamm als Grundlage: Sg. 1. *eji-ń*, 2. *eji-t'*, Pl. 1. *eji-ńek'*, 2. *eji-d'e*; solche Formen kommen in einer Ersä-Mundart noch vor, in den übrigen aber sind sie nach der Form der 3. P. Sg. umgestaltet worden und lautet: *ežin'*, *ežit'*, *ežin'ek'*, *ežid'e*.)" (Szinnyei 1910: 143).

Theoretically, however, the blending of the two primary paradigms is not entirely out of the question.

References

- Ikola, O. 1962, Lauseopillisia havaintoja Georg Müllerin virolaisten saarnojen (1600–1606) kielestä, Turku (= Turun yliopiston julkaisuja B 82); Korhonen, M. 1981, Johdatus lapin kielen historiaan, Helsinki; Künnap, A. 1966, Kamassi keele eitav kõne // Emakeele Seltsi Aastaraamat, Tallinn. P. 169–183; 1978, System und Ursprung der kamassischen Flexionssuffixe II. Verbalflexion und Verbalnomina, Helsinki (= MSFOu 164); 1993, Urali keelte *š-preteeritumi algupärast // Festschrift für Raija Bartens, Helsinki (= MSFOu 215). P. 203–210; Laanest, A. 1975, Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse, Tallinn; Szinyei, J. 1910, Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft, Leipzig.

Аго Кюннап
(Тарту)

К ПРОШЕДШЕМУ ВРЕМЕНИ ОТРИЦАТЕЛЬНОГО ВСПОМОГАТЕЛЬНОГО ГЛАГОЛА В УРАЛЬСКИХ ЯЗЫКАХ

Резюме

Автор ссылается на статью Тронда Тростерюда, напечатанную в настоящей книге, и рассуждает о возможности проявления в уральских языках зачатков парадигмы претерита отрицательного глагола (вместо обычно предполагаемых его остатков).

rōhūpōγγγ 'es kocht', Ni. *nā²mpōγγγ* 'er hält in der Hand' (142-143).

Kazys Labanauskas, having paid a lot of attention to Nenets tenses, dwells upon the indefinite tense with the marker *-γa-* [depending on the aspect of each certain verb the action is perceived either as present or past in the indefinite tense (or — following the tradition — in the aorist; cf. also László Honti's article in the present book before) — A. K.]. In the cases where there is no marker *-γa-* in the forms of the indefinite tense he suggests its disappearance, particularly so after vocalic stems, e.g., *taña* 'it is being' < **tañaa* < **tañaga*. At that he proceeds from the suppositions which were made about the marker *-γV-* in Enets by Lehtisalo and in Selkup by Péter Hajdú. Labanauskas also refers to the phenomenon that in epic songs and poetic archaic language of Nenets *-γa-* occurs even there where it has disappeared in colloquial speech. Labanauskas indicates that *-γa-* occurs together with the preterite marker *-ś-*, both in Tundra and Forest dialects of Nenets, e.g., (Tereščenko) *mī²γaβaś* 'I gave'. The preterite marker *-ś-*, having derived from the suffixal form with *-ś-* of the auxiliary verb 'to be' and joined the endings of verb forms, occurs after the verb inflexion, as in the drawn example, after *-βa-* (Labanauskas 1975 : 43-47).

In Grigorij Verbov's grammar on the Forest dialect of Nenets (Verbov 1973 : 93-97), the author separates the aorist, regarding *-γ-* that follows the vocalic stem as a possible aorist marker, e.g., *matayām* 'I cut'. After the stem consonant *n* there comes *j*, e.g. *miñjāt^m* 'I go'. In the imperative mood *γ* also follows the vocalic stem, excluding sg2, e.g. *matayāl²* 'you two chop!'. In the conjugation paradigm of the imperative mood *γ* is lacking before the marker *j* of the plural object of the objective conjugation and before the marker *j* of the reflexive conjugation, e.g., *matajata* 'may he cut [several - A.K.]', *taewjam²* 'may he arrive'. After the marker of the imperfect aspect *-na-*, *-ta-* the meaning of the *γ*-aorist is referred to the future, e.g., *kātānagam* 'I shall kill'.

The comparative table on the use of the *γ*-suffix in Pur subdialect of the Forest dialect and in Bolshaya Zemlya subdialect of the Tundra dialect arouses interest (135):

Pur	Bolshaya Zemlya	
	Aorist	
<i>matayām</i>	<i>madāw</i>	'I cut'
<i>matayāl</i>	<i>madār</i>	'you cut'
<i>matayāta</i>	<i>madāda</i>	'he cut'
	Imperative	
<i>mātayamta</i>	<i>mādāmda</i>	'may he cut!'
<i>mātāyata²</i>	<i>mādāda²</i>	'may you (Pl.) cut!'

Describing the Forest dialect material of Nenets, collected by himself, Pekka Sammallahti called the indefinite tense aorist (following the tradition). But he did not consider the suffix *-ŋa-* a truly aorist suffix: "Whether the suffix /ŋa/ (which precedes the personal suffixes but comes after the future tense marker) is an indicative marker is not clear: it seems to lack in other mood forms (the imperative excluded), but also in the indicative (e.g. in durative derivatives: /*ńaʔmǰit*/ 'I hold' from /*ńaʔmas̄*/ 'to squeeze') [Verbov has it the same way, e.g. *lātaǰit'a* 'he strikes' but cf. the aforesaid (Lehtisalo) Ni. *ńaʔmǰōŋŋ* 'er hält in der Hand', where **ŋa* is there — A.K.]. After palatalized consonants, /ŋa/ turns into /*d'a*/, e.g. underlying /*minŋŋatə*/ 'I am going' gives the surface form /*mind'at*/ through the intermediate forms /*minŋāt*/ → /*mińjāt*/ → ..." (Sammallahti 1974 : 67-68.) He adds: "The verbs which lack /ŋa/ or its alternative for vocalic stems /ə/ are probably all /*j*/-stems [...], e.g. /*ŋāmtaš*/ 'to sit down' (underlying /*ŋāmtəjšə*/, *sglaor* /*ŋāmtit*/ (from underlying /*ŋāmtəjtə(m)*/)." (134-135; cf. also Janhunen 1981 : 228.)

Sammallahti writes about the imperative in the Forest Nenets: "The imperative mood has no marker and its forms coincide with those of the indicative in the second person dual and plural. In the third person forms of the objective conjugation, the element /*m*/ is added before the personal suffix. The second person singular consists of the stem of the verb to which a glottal stop (deriving from underlying /*t*/, it seems) is added in the subjective conjugation and /*ʔ*/ in the objective conjugation ([...] /*ʔ*/ seems to derive from underlying /*tə*/." (Sammallahti 1974 : 81-82.)

Examples about *-ŋa-* from Sammallahti's Forest Nenets material: /*manaε̄s̄*/ 'to get sight of, to see' — subj.conj. pl2: aorist *mānniʔŋāttāʔ*, future *mānni^httāŋŋāttāʔ*, past *mānniʔŋŋāttā^hš̄* (73-74), imperative *mānniʔŋāttāʔ*; obj.conj. sg2 *mānnāč^ht*; sg3 *mānniʔŋāmtā*; /*tōš̄*/ 'to arrive, to come' — subj.conj. imperative sg2 *tuʔ* (83-84).

The reconstruction of the marker in the form of the glottal stop in the sg2 imperative as **t* by Sammallahti attracts attention. Sammallahti suggests that the glottal stop at the end of the main verb of the negative conjugation in the Forest Nenets is of the same source, e.g. /*tōš̄*/ — *tuʔ* (86-87); cf. also Juha Janhunen's deep level shape *-t* from the same marker of the glottal stop in the Tundra Nenets, e.g. /*xAtA-t*/ — *xada*" (Janhunen 1986 : 176-178). These viewpoints by Sammallahti and Janhunen — two outstanding contemporary reformers of historical phonology of the Uralic languages — are somewhat contradictory to the traditional point of view which asserts that the origin of the two markers under observation in Nenets — as in the other Samoyed languages and in the

Finno-Ugric languages — is **-k*. Janhunen argues that in Nenets the reconstruction of *k* in these forms is at least technically uncertain (see Janhunen 1986 : 163).

Returning to the verbal suffix *-ŋa-*, we find Janhunen saying the following about the Tundra Nenets, “Any finite form of a verb, with few exceptions, contains a special finite morpheme, placed, in the most simple case, between the verbal stem and the personal endings. The finite morpheme has (at least) two lexically different shapes, of which one is normally used after consonant stems. The variant for consonant stems is easier to identify at the surface level and has the basic shape /-hA-/ [= /ŋā/, /ŋa/ — A.K.], e.g. *манэць* ‘увидеть’ : aor.sg.1. obj. *манэ”нґав* (= *манэ”ңав*) /манеŋhAw/ (/ -qh- / < / -sh- /) [...]. In the conjugation of vowel stems, this variant of the finite morpheme occurs only in a fixed combination with the dual marker, e.g. *илесь* ‘жить’ : aor.du.3. *илеңґаха*’ (= *илеңаха*) /yiLehAxa/ [...].

In this connection, attention must be paid to a couple of phonological processes complicating the surface level allomorphy of the finite morpheme variant /-hA-/. After stems ending in the labial nasal /m/, the initial dorsal nasal /h/ of the finite morpheme is preserved only dialectally, cf. e.g. (Lehtisalo [...]) *OP* *хэдамэ* /xEdamJ/ ‘sehen’ (dialectal for *хэдамэ* /xedamJ/ : aor.sg.1. *хэдамґам* /xEdamŋAm/ (/ -mh- / < / -mh- / [...]). In the standard language and in most dialects, the dorsal nasal is progressively assimilated by the labial nasal [...], and the resulting nasal geminate is subsequently degeminated [...]. The presence of a nasal sequence at the deep level is, thus, signalled at the surface only by the absence of the otherwise expected development of /m/ into /w/ [...], cf. e.g. *савумэ* ‘поправиться’ : aor.sg.2. *савуам* /sawumAn/ (/ -m- / < / -mm- / < / -mh- /) vs. conneg. *савув* /sawuwq/ (/ -w- / < / -m- /) [...].” (Janhunen 1986 : 91–92.) Janhunen also gives the aorist sg1 of the objective conjugation *ңамав* at deep level shape /ham-hA-ma/, so, with the suffix *-ŋa-* (177).

This way, one researcher after another has widened the sphere of occurrence of the verbal suffix *ŋa* in Nenets.

On Castrén’s Enets material Lehtisalo wrote, “Im jennisaisamojedischen erscheint das suffix **ŋa* bei stämmen, die auf *n* und liquida ausgehen, im ganzen perfekt und, von der zweiten person sing. abgesehen, im ganzen imperativ; z.b. von **fun-* ‘legen’ : *fuparo* ‘ich legte’, [...] *fupāba* od. *fupā* 3. sg. imperat. [...].

Durch *a* (**ŋ > Ø*) ist das suffix **ŋa* möglicherweise in folgenden beispielen vertreten: Ch. *nōaro*, B *nōado* ‘stehen’ (stamm *nō-*)| Ch. *koabo*, B *kuabo* ‘suchen, finden’ (vgl. OS B Kar. Tas *koŋam* ‘finden’).” (Lehtisalo 1936 : 144.)

In Enets Grigorij Prokof'ev distinguished the aorist (Prokof'ev 1937 : 89), Natalija Tereščenko — the indefinite tense (Tereščenko 1979 : 450), János Pusztay distinguished the present in the material he had collected himself (Pusztay 1978 : 7). From among the variety of forms of the stem 'legen', submitted by Lehtisalo as an example, I will draw on the basis of the Enets dictionary (Katzschmann, Pusztay 1978 : 176–177) these, containing the trace of the suffix **ŋa*: (Prokof'ev, Tereščenko) *puŋā* 'ich legte', (Prokof'ev) *puŋaj* 'ich lege (es)', *puŋabo* 'ich legte (etwas)', (Pusztay) *pūŋada* 'er legte (es)', (Prokof'ev) *puŋada* 'er legte (etwas)', *pugguado* 'er legte' [? < **puŋ-gu-ŋa-do* — A.K.], (Sorokina) *puŋaŋū* 'sie legten', (Prokof'ev) *puŋado* 'lege!' [cf. (Castrén) *fuddo* id. < ? **pun-do* — A.K.].

In Enets as well as in Nenets **ŋa* seems to be common after the durative suffix *-(g)gu-*, *-ku-* since Tereščenko has shown that in the conjugation its *u* yields *ua*: *bazarya* 'I am growing up' (Tereščenko 1966 : 453, cf. also the aforementioned Prokof'ev's *pugguado* and Sorokina 1984 : 118). Similarly to Nenets, it is common in Enets to combine **ŋa* with the preterite marker *-š-* which follows verb inflexions, as, e.g., *puŋaroš* 'you put him' (Prokof'ev 1937 : 89).

It appears from the analysis of Pusztay on the Enets material, collected by Pusztay himself, that *ŋa* occurs as the ending of sg3 in some verbs, e.g., *nodo-ŋa* ('schweigen'), *lew-ŋa* ('schreien') (Pusztay 1978 : 9).

Following Castrén's material again, Lehtisalo wrote about Nganasan, "Im tawgy tritt das suffix *nu* (< **ŋa*), *na* durchweg im imperativ und prekativ auf, ausser in der zweiten person sing. Z.b. von *mata'am* 'ich schnitt': imperat. sg. 3. *matuŋā*, dual 2. *matuŋuri* [...]" (Lehtisalo 1936 : 144.) Posterior to Lehtisalo, several authors can be observed to principally similarly use the suffix **ŋa* in Nganasan (Prokof'ev 1937 : 72–73; Tereščenko 1979 : 212; Kortt, Simčenko 1985 : 53). Prokof'ev uses the mentioned imperative suffix in the shape of **ŋa* (Prokof'ev 1937 : 71–72), Tibor Mikola has *ŋi*, *ŋə* (Mikola 1970 : 65) and Tereščenko *ŋa*, *ŋu*, *ŋi*, *ŋə* (Tereščenko 1979 : 212).

In addition to this Tereščenko indicates that in the interrogative mood *ŋi* etc. are the markers of the indefinite tense, e.g. *tuj-ŋu-m* 'did I come?' (Tereščenko 1979 : 210). Simčenko points out *ŋu* as the marker in the interrogative mood, e.g. *basu-ŋu-ŋ*, 'warst du jagen?' (Kortt, Simčenko 1985 : 52). The interrogative mood seems to have retained some tense markers in the North-Samoyed languages which have otherwise disappeared in the respective languages (these tense markers were made exceptionally use of as alternative possibilities): the preterite marker *-sV-* in Nenets and Enets (see Künnap 1993 : 89,

91), the preterite marker *bi* in Nganasan (see Künnap 1992 : 176). Therefore we can assume that the same has happened with the aorist marker **ɣa* in Nganasan. (The marker of the Nganasan aorist or, perhaps even more exactly, of the present tense, is **niV* today, see Labanauskas 1975 and Tereščenko 1979 : 198–200.) The occurrence of the Nganasan **ɣa* after the marker of the future tense, which is typical of the Nenets language, is also confined to the interrogative mood, e.g. *тэзутэһум* ‘I shall give’ (Tereščenko 1979 : 212).

Following Castrén’s Selkup material Lehtisalo assumed that in Selkup the verbal suffix **ɣa* has developed into *-a-*, *-ga-*, *-gga-*, *-ɣa-*, e.g. sg1 N *mear*, Jel. *megam*, Tas B Kar. *mēɣam*, K *mēgau*, MO *miegau*, Tsch. OO *miegam*, NP *meiggam* (‘machen’), since also in Selkup ‘summer’ **ɣ* has in dialects given \emptyset , *g*, *gg*, *ɣ* : (Castrén) *taī*, *tag(i)*, *tagge*, *tāɣ*. (Lehtisalo 1936 : 144–145.) So, Janhunen reconstructed the word in Proto-Samoyed in the shape of **təɣ(ə)* ‘Sommer’ (Janhunen 1977 : 148.)

In his manuscript material on Selkup Castrén pointed out the diminutive or frequentative suffix (*n*)*n* in the Narym dialect, e.g. *pannap* ‘I put’. Publishing this material, Lehtisalo added a remark that in his opinion it could also be presented as an aorist marker (Castrén, Lehtisalo 1960 : 203). Prokof’ev stated that the aorist marker in the Taz dialect is *ɣ*, *n* ($\sim t$), whereby *ɣ* may either be lacking or may change into *j* after *i*, e.g. *tūpak* \sim *tūak* ‘I came’, *tija* \sim *tija* ‘I sat (into a dogsledge, a boat)’, *qennak* ‘I went away’, *tattap* ‘I brought’: *tattijit* ‘he brought’ (Prokof’ev 1935 : 65.)

Hajdú wrote about the same Taz dialect, “Az aoristos jele az alternáció nélküli magánhangzós tövek után *-ɣ-* (*-ɣa-*, *-ɣi-*, *-ɣā-*), a mássalhangzós igetövek után *-n/-t* (*-na-*, *-ni-*, *-nā-*), az alternáló magánhangzós igetövekben pedig \emptyset (pontosabban: itt az *-i-* \sim *-a-*, *-i-* \sim *-ā-* alternáció jelöli az aoristost). A Sg3 és Du3-ban azonban e csoport igéiben is megjelenik a *tő* és a tranzitív Vx között az *-ɣ-* elem: *keti-ɣiti* ‘mondta’, *keti-ɣitij* ‘ők (2) mondtak’.” An example on the alternation of the stem vowel: sg1 *il-a-k* ‘élek’, sg2 *il-a-nti*, sg3 *il-a*, cf. *ili-ɣo* ‘élni’ (Hajdú 1968 : 145).

Aulis J. Joki assumed that in the case of the Selkup *tūak*-type verb forms *-a-* might be a trace of an auxiliary verb, perhaps of ‘be’, which has merged into the stem of the main verb (Joki 1969 : 158). When analyzing Kai Donner’s Selkup material, Hartmut Katz criticizes this point of view and emphasizes, “Diese Deutung ist nicht möglich: *mēap*, *tūak* usw. gehen klar auf **mēɣam*, *tūɣaɣ* usw. zurück [...]” (Katz 1975 : 62.) Katz also offers a reconstruction (Donner) *pūap* < Proto-Samoyed **pūɣam* (77).

According to Eugene Helimski the markers of the present tense in the Taz dialect of Selkup are *-ɣ-*, *-n-*, *-j-*, \emptyset ; in fast speech

-ŋ-, *-n-* may be omitted in certain verb forms, e.g. *tupa-ap* 'I sweep' (Kuznecova, Helimskij, Gruškina 1980 : 235-237). In Selkup **ŋa* may follow frequentative suffix *-ko-*, *-ku-*, *-gu-* etc., e.g. Baiha (Castrén) sg1 *tjaadekungám* ('to light, to switch on') (Castrén, Lehtisalo 1960 : 225).

Lehtisalo also indicated that according to Castrén the *ŋ*-suffix seems also to occur in the imperative mood of Selkup, at least in sg3, e.g. *kose tūjejeā* 'mag er kommen' (Lehtisalo 1936 : 145). The observation of Castrén's Selkup material (Castrén, Lehtisalo 1960) shows that the **ŋ*-suffix may really occur more widely in the Selkup imperative than only in sg3, e.g. Narym sg3 *pannimd*, du2 *pannali*, *-ēli* (= ind. aor. *pannali*, *-vli*), du3 *pannimdi*, pl2 *pannád*, pl3 *paniámdat* (*pánnap* 'ich legte') (200), Čulym sg3 *serni*, du2 *siernāli* (= ind. aor. *siernāli*) (216), Taz sg3 *ngemdi*, du2 *-ngeli*, du3 *ngemdi*, pl3 *-ngejeāden* (221). Sometimes the *ŋ*-suffix can also be found in sg2, mainly before some other suffix matter, e.g. Narym *čadaky-e-d* 'to light up' (199), Ket *tjāadeky-e ~ -ky-e-t* (id.) (209), NP *tjaāčeky-e-t* (id.) (216) [*-e(-) < *-ŋe(-)?* — A.K.], Čulym *ige ~ ig* 'don't! (negative auxiliary)' (227), Ket *ee-a-k* ('to be'), Taz *e-ngā-šeng* (id.) (231). Usually the suffix at the absolute end of the word of the imperative sg2 is *-k* without a vowel, e.g. Čulym *auk* ('to eat') (201), Ket *auk* (id.) (209), NP *sierák* ('to work') (212), Ket *ék id* ('don't take away') (227), Narym *ek* ('to be') (228).

As indicated by Prokof'ev, the *ŋ*-suffix is the imperative marker of the Taz dialect as in sg2 as well as in sg3 quite consistently but it is lacking as consistently in sg2 of the objective conjugation (Prokof'ev 1935 : 64). Examples: subj. conj. ('to come') — sg2 *tū-ŋāsik*, sg3 *tū-ŋjā*, du2 *tū-ŋilj* etc.; obj. conj. ('to do') — sg2 *me-ti*, sg3 *mē-ŋimdjā*, du2 *mē-ŋilj* etc. (71-72). In sg2 there may be no *ŋ* after consonants (64), e.g. subj. conj. ('to eat') — *amir-āsik*, cf. sg3 *amir-ŋjā* (75); here may be lacking either the component *-(ŋ)āš* or the component *-k* of the compound suffix *-(ŋ)āsik*, e.g. *wešāsik ~ wešik* 'stand up!', *qenāsik ~ qenik* 'go away!' (65). (In Castrén's material *-ŋ* is at the end of this compound marker, e.g. *kondāšeng* 'sleep!' — Castrén, Lehtisalo 1960 : 221.) As pointed out by Helimski *-ŋāsijŋ ~ -ŋāsik* is the compound marker and it may grow shorter in the same way. Besides, instead of *ŋ* there may be *j*. Examples: *ē-ŋāsik ~ ē-ŋāš ~ ē-jāsik ~ ē-jās ~ ē-āsik ~ ē-āš ~ ē-k* 'be!' (Kuznecova, Helimskij, Gruškina 1980 : 247-248).

In the case of the Selkup imperative the advanced vocal matter of the *ŋ*-suffix attracts attention. Naturally, we may suppose, for example, that here we have the compound suffix **-ŋa-j* (I have propounded a similar supposition earlier already, see Künnap 1977a : 61; Künnap 1978 : 194). It is not certain, either, that

sg2 *-k* at the absolute end of the word (always) comes from *ŋ*, moreover, here the *-k* has been traditionally suggested all along in the whole family of languages.

Lehtisalo brought to our notice that there is an exceptional verb inflexion *-ŋ, -k* in Selkup sg1, which was not originally derived from a personal pronoun, whereby *ŋ* has turned into *-k* in Northern dialects. He regarded the verb inflexion as an aorist suffix, from the end of which the verb inflexion proper has disappeared and which also occurs in sg3, where the verb inflexion is usually lacking, e.g. *čōnday* 'I cover', *čōndant* 'you cover', *čōndey* 'he covers'. In the Taz dialect after a vocal stem the aorist *ŋ* has preserved and there is besides this the *k*-type verb inflexion, e.g. *ko-ŋa-k* 'I find' (Lehtisalo 1938). It is a possible supposition. A new sg1 born in the aorist would later have spread outside the borders of aorist.

Here Joki, too, supposed the development of *-ŋ > -k* and the origination from the old aorist marker (Joki 1969). According to Sammallahti's opinion during oral communication in 1969 the Selkup second person ending *-ndV* could have been developed from the same aorist *ŋ* and from the primary second person ending *dV*, following it (**ŋdV > ndV*). Michael Katzschmann supposes that there could also be an alternation of the Selkup *k ~ Nenets w (< m)* (Katzschmann 1977 : 137-138), so that the final result would indicate the departure of *k* from the primary **m* of the first person. The weakest point in Katzschmann's explanation appears to be the fact that he never considers *-ŋ* as a possible variety (or as a possible departure) of the suffix *-k*.

On the other hand, Helimski assumes that the verb inflexion of sg1 *-k(s)* (? *-kks*) occurred in the eastern dialect area of Proto-Uralic — a predecessor of the Ugric and Samoyed languages — already (Hungarian *-ik* and Selkup *-k, ? -ɣk*) (Helimski 0000 : 47).

Janhunen writes: "On the basis of external evidence and uncertain Selkup cognates [spacing by me — A.K.] it is, for instance, commonly assumed that the glottal stop of the Nenets vx.imp.sg.2. and the homonymous conneg. suffix goes back to Proto-Samojedic *k* [...]" (Janhunen 1986 : 163.)

Lehtisalo wrote about the Sayan Samoyed languages, "Im kam. *mijām* 'ich gehe', *mijei* 'er mag gehen!' *-ŋ < *-ŋk < *-nk-*, vgl. *minā* 'gehe!' und *nu-gam* 'ich stehe', *nu-gui* 'er mag stehen!', vgl. *nu* 'stehe!'

motor. Kl. *dziakty-ŋaem* 'ich begegne'.

taigi Ad. *dschára-ngam* 'lacrymo' (vgl. kam. *t'ōr-l'am* 'weinen')." (Lehtisalo 1936 : 145.) Thus Lehtisalo seems to exclude the Kamass forms under observation from the *ŋ*-cases and considers them originally as the *k*-type.

The general marker of the present (future) tense in Kamass

(Kamass-Koibal) is *IV(jV) and only in case of a few verbs the present tense marker occurs either as the suffix *-ma-*, *-mā-*, *-m̄i-* or the suffix (Klaproth, Spasski) *-ga-* etc., (Castrén) *-ga-*, *-gā-*, *-gā̄-*, *-gā̄-*, (Donner) *-γα-*, *-γᾶ-*, *-gā-*, *-gu-*, *-gū-*, *-ge-*, *-ge-*, *-gə-* etc., (Künnap) *-γα-*, *-γᾶ-*, *-γᾶ̄-*, *-γῆ-*, *-γῆ-*, *-ga-*, *-gā-*, *-ge-*, *-gē-* etc., e.g. (Castrén) *nugam* 'ich stehe', (Donner) *du1 m̄əŋgebʊŋ* ('gehen'), (Künnap) *kandəgā* 'he goes'. But instead of these, too, in Donner's material one can find a general marker of the present(-future) tense *-IV(jV)-*.

Both in the Kamass subjective and objective conjugations the imperative marker of du2 and pl2 as well as that of the third person in all three numbers is as follows: (Castrén) *-ga-*, *-gā-*, *-go-*, *-gu-*, *-gā-*, *-gō-*, *-gū-*, *-ge-*, *-ka-*, *-ko-*, *-ku-*, *-kā-*, *-kō-*, *-kū-*, *-ke-*, (Donner) *-γα-*, *-γῆ-*, *-γῆ-*, *-ga-*, *-gā-*, *-go-*, *-gu-*, *-gū-*, *-gū-*, *-gū-*, *-ge-*, *-gē-*, *-gə-*, *-ka-*, *-ku-*, *-kū-*, *-kū-*, *-kə-* etc., (Künnap) *-γα-*, *-ga-* etc. Examples: (Castrén) *du2 tanargalej* ('ich ruhe'), *pl2 nebdegōt* ('ich ziehe'), *sg3 babdegūwi* ('ich werfe'), (Donner) *du2 pimgələj* ('fürchten'), *du3 pārgagəbʊŋ* (*-gə-*, 'schnitzen'), *pl3 kāngājɪ* ('gehen'), (Künnap) *amnō-γα* 'lebt!', *ī džabrō-γα* 'schlagt euch nicht!'. (See more closely about the Kamass tense and mode suffixes Künnap 1977b.)

The equivalents of foreign key-words staying in the present tense take in Mator (Mator-Taigi-Karagass) the *g*-type suffix more often than in Kamass. The vowel is *a* in most cases. For example, (Spasski) *tenegam* 'ich denke' (Potapov 1957 : 68), cf. Kamass (Donner) *Sg1 tenel'em, tenēmam* ('denken'); (Müller) *igim_chóndunschuk* 'non video' (Helimski 1987 : 25), cf. Kamass (Donner) *man em šo* 'ich komme nicht' (negative auxiliary is conjugated in both languages). Only in some separate cases *ŋ* can be fixed, e.g. (Klaproth) *Джиактыгаем* 'ich begegne' (Donner 1932 : 31), (Müller) *ingūm_sīā* 'non video' and *dschārangam* 'lacrymo' (Helimski 1987 : 25), cf. Kamass (Donner) *sg1 d'ōrəl'am* ('weinen, heulen'). Janhunen writes, "mt (Sp) [= Mator (Spasski) — A.K.] aor. sg.1. **игам** in **игамданемъ** 'незнаю' (? < *i-ŋā¹-m-)" (Janhunen 1977 : 26).

Concerning the interrogative mood in the Karagass dialect of Mator (Pallas) *amgan_dym_bischingas?* 'what you laugh?' and *amgan_dym_tschaaras?* 'what you cry?' Helimski suggests, "Perhaps *-s* is the suffix of the interrogative mood, cf. Ne., EnF *-s* in the same function." (Helimski 1987 : 52.) In the first example I would rather find similarity between such verb forms in Nenets and Enets where **ŋa* combines itself with the preterite marker *-s* which follows verb inflexions (see the aforesaid). The preterite marker *s* and the suffix **ŋa* seem rather to exclude each other, cf. e.g. Nenets (Tereščenko) *taña³ pon³ miŋan?* 'how long will you go there?' - *taña³ pon³ minzan?* 'how long did you go there?' (see more closely Kjun-

nap 1976 : 174–176; Künnap 1978 : 138–140; Künnap 1993 : 89–91; Verbov 1973 : 99). Another problem is that the Mator interrogative mood under observation should, as expected, be not in a preterite but in a present form, and that the second-person ending is lacking. It is not certain altogether if the Mator *-ga-* is an etymological equivalent to the North Samoyed *-ŋa-*. And, lastly, fixed forms of sg1 in the Karagass dialect of the Mator language can be found (Müller) *bissinschi* ‘rideo’ and *dschárassa* ‘lacrymo’, cf. more expedient fixations of the same forms in the Taigi dialect (Müller) *píssinschum* and *džárangam* (Helimski 1987 : 25).

Verbov has drawn up concise tables about the use of the *ŋ*-suffix in aorist and imperative in the Bolshaya Zemlya vernacular of the Tundra dialect and in the Pur vernacular of the Forest dialect in Nenets, in the Avam dialect of Nganasan and in the Taz dialect of Selkup (Verbov 1973 : 150–153). Out of these tables I would introduce the forms of the verb ‘to come’:

	BZ	Pur	Avam	Taz
	Aorist			
sg1	<i>tōm</i>	<i>toŋatm</i>	<i>tuo³am</i>	<i>tūŋak</i>
sg2	<i>tōn</i>	<i>toŋan</i>	<i>tuo³an</i>	<i>tūŋantj</i>
sg3	<i>tō</i>	<i>tō (= tōŋa)</i>	<i>tuo³a</i>	<i>tūŋa</i>
du1	<i>tōní³</i>	<i>tōŋai³</i>	<i>tuo³ami</i>	<i>tūŋej</i>
du2	<i>tōd³i³</i>	<i>tōŋat³³</i>	<i>tuo³ari</i>	<i>tūŋilj</i>
du3	<i>tōŋaha³</i>	<i>toŋahaŋ</i>	<i>tuo³agaj</i>	<i>tūŋāqj</i>
pl1	<i>tōwa³</i>	<i>toŋama³</i>	<i>tuo³amu³</i>	<i>tūŋimjɪt</i>
pl2	<i>tōda³</i>	<i>toŋata³</i>	<i>tuo³aru³</i>	<i>tūŋilit</i>
pl3	<i>tō³</i>	<i>to³ (= toŋa³)</i>	<i>tuo³u³</i>	<i>tūŋātɔt</i>
	Imperative			
sg2	<i>tu³</i>	<i>tō³</i>	<i>tuo³</i>	<i>tūŋesik</i>
du2	<i>tod³i³</i>	<i>tōnat³³</i>	<i>tuoŋuri</i>	<i>tūŋilj</i>
pl2	<i>tōda³</i>	<i>tōŋata³</i>	<i>tuoŋaru³</i>	<i>tūŋit</i>
sg3	<i>toja</i>	<i>tōŋaja</i>	<i>tuoŋā</i>	<i>tūŋije</i>
du3	<i>tōjaha³</i>	<i>tōŋajahaŋ</i>	<i>tuoŋāhagaj</i>	<i>tūŋijeqj</i>
pl3	<i>toja³</i>	<i>tōŋaja³</i>	<i>tuoŋā³</i>	<i>tūŋijetjɪt</i>

Lehtisalo was of the opinion that in Proto-Samoyed there was aorist which had two shapes: a) a mere verb stem (+ verb inflections) and b) the use of a special *ŋ*-suffix (Lehtisalo 1938).

Mikola points out, “Das Aoristzeichen **-ŋ/a/-* kann in allen sam. Sprachen nachgewiesen werden.” Having listed *-ŋa-* in Nenets and Enets, *-ŋu-* in Nganasan and *-ŋ-, -n-, -Ø-* in Selkup, Mikola con-

tinues more discreetly, "Einige sajjansam. Verbalsuffixe scheinen die Fortsetzungen von *-*ɲ/a/-* zu sein." Then he mentions the present suffix -*ɲV-*, -*gV-* in Kamass and gives examples with the suffix -*ga-* in Mator (Mikola 1988 : 248). In case of the imperative-adhortative he only observes the traces of Proto-Samoyed supposed adhortative suffix *-*kV*: in Nenets -*χV-*, -*ka-*, in Enets -*χô-*, in Nganasan -*ka-*, -*kuo-*, -*go-*, -*guo-*, in Kamass -*ɲV-*, -*gV-*, -*kV-* (he is also of the opinion that in the second person of subjective conjugation and in the end of the negative main verb in Proto-Samoyed there was *-*k*) (246-247, 257). Treating of the primary intervocalic *-*ɲ* in the Samoyed languages Mikola supposes the general development of "PS -*ɲ* > nenz. -*ɲ*, Ø | enz. -*ɲ-*, Ø | selk. N -*ɲ-*, M -*k*, S Ø | saj. -*ɲ-*." In the word final *-*ɲ* he observes the development of "PS -*ɲ* > nenz. T -', W -*ɲ* | enz. -', Ø | ngan. -*ɲ* | selk. N -*ɲ/-k*, M -*k*, S -*ɲ* | saj. -*ɲ* oder ein anderer Nasal." (235.)

Tamás Janurik summarized Janhunen's results of the etymologies of Common Samoyed sound reconstructions (Janhunen 1977). The regular equivalents of Proto-Samoyed *-*ɲ* according to this summary is *ɲ* in Nenets, Enets, Nganasan, in the northern dialects of Selkup, in Kamass and Mator; secondary modifications in the Tundra dialect of Nenets involve *χ*, *j*, Ø and in the Forest dialect *j*, *d'*; in Enets they comprise *w*, *j*, Ø, in Nganasan Ø, in Kamass *g*, in Mator *g*, *j*; *ɲk* in the southern dialects of Selkup is taken as an irregular equivalent (Janurik 1982 : 69).

As is well known, the supposed *-*k* of the Finno-Ugric present tense and *-*k* of the imperative mood have often been considered homogenous or even as having derived from each other. A *-*k*-type deverbal noun suffix seems to be a more distant point of departure for both of them. Mikko Korhonen did not consider the supposition proved, according to which the point of departure of *-*k*-imperative was *k*-present, having in mind, particularly, the fact that in many languages of different language families the indicative present sg3 and the imperative sg2 belong to the main categories of the conjugation as a whole, on the basis of which the rest of conjugation is being built up (Korhonen 1981 : 257).

Formerly we could become convinced that in case of the majority of the Samoyed languages there are no phonological obstacles in reconstructing the *ɲ*-type marker of the aorist present and the *ɲ*-type marker of the imperative mood in the Samoyed languages as the Proto-Samoyed *-*ɲ*. The Sayan Samoyed languages appear to be an exception where *-*k* would rather suit as a reconstruction for Proto-Samoyed (see Mikola 1988 : 231; Janurik 1982 : 61).

I have written about it earlier, "Das Suffix (*)-*ɲV-* konnte schon im Ursamojedischen die Funktion haben, den Imperativ auszudrücken, die eine Funktion, die sich eigentlich wenig von dem Hinweisen

auf die (perfektive) Verwirklichung der Handlung überhaupt unterscheidet [...]. Man muss jedoch auch mit der Möglichkeit rechnen, dass die Form des betrachteten samojedischen Kennzeichens (*)-*ɣ*V- nicht die ursprüngliche ist, sondern auf die frühere Form *-*ɣ*kV zurückgeführt werden kann, denn im Samojedischen konnte sowohl **ɣ* als auch **ɣ*k *ɣ* ergeben [...]. Dieses (*)-*ɣ*V- würde sich in diesem Falle ja mit dem samojedischen Imperativzeichen -' (< *-k) und überhaupt mit dem uralischen Verbalnomensuffix *-kV verbinden. *-*ɣ*kV könnte in diesem Fall als Sonderentwicklung des letzteren die intervokalische phonetische Variante des Samojedischen mit sekundärem homorganen Nasallaut sein (vgl. auch sam. *-ntV- [...]). Doch scheint auch die Annahme denkbar, dass wir es hier mit der Verallgemeinerung solcher Fälle zu tun haben wie z.B. jur. [...] (L) *χūnnīɣ/ɣā/δm* 'ich dusle' (< **χūnnīɣ/ɣā/δm* < **χūnnīn/ɣā/δm*, vgl. *χūnnīñ/ć* 'duseln'; nach Lehtisalo hier *ɣɣ* < **nɣ*); (?) selk. (C) *peɣam* 'ich suche' (< **pēɣ/ga/m* < **pēn/ga/m*, vgl. Inchoativform *pēn/da/m*, *pēn/ǰa/m*), *pūɣam* 'ich blase' (< **pūɣ/ga/m* < **pūn/ga/m*, vgl. Inchoativform *pūn/ǰa/m*) [...]. Mit anderen Worten: es ist durchaus denkbar, dass der gesamte samojedische Imperativ mit Hilfe des ursprünglich gemeinsamen Suffix *-kV gebildet worden ist." (Künnap 1978 : 195–196.) According to the results of the most recent phonological research it is obvious at once that in the given context the supposition of the development **ɣ*k > *ɣ*, be it as tempting as it may, is not so simple (see Mikola 1988 : 235; Janurik 1982 : 84). Neither is it any too plausible here to suppose the starting forms of the **χūnnīn-ga-δm*²-type (the idea of the type of starting forms was suggested by Irene N.-Sebestyén, see N.-Sebestyén 1970 : 147–149, 211–212). Among other things she mistakenly proceeded from Castrén's spelling where he denotes both the pronunciation of *ɣɣ* and that of *ɣ* by the letter combination *nɣ* (see Castrén, Lehtisalo 1960 : 7).

N.-Sebestyén, though, presents some actual **ɣ*k cases in Nenets, e.g. (Lehtisalo) PD *māl'epkūdā* 'er zerschlug', BS *mūsseyɣam*³ 'ich begab mich auf die Umzugsfahrt', *ñēossjinGam*³ 'ich lagerte', *jārkkqɣGam*³ 'ich fing', *χādεɣGam*³ 'ich tötete', *kāɣkā*³ 'stirbt' (N.-Sebestyén 1970 : 214). Most likely these cases have nothing in common with the aorist marker -*ɣa*- but they refer to the frequentative suffix -*ɣGa*-, -*ɣka*-.

In this connection Labanauskas raises the question about the genetic relationship between the aorist suffix -*ɣa*- and the infrequentative suffix -*ɣga*- in Nenets, supposing that such a relationship may be referred to by the tense forms as, e.g. in Selkup (Castrén) *nynkaj* 'I stand', (Lehtisalo) *nipyj̄ko*, Kamass (Castrén) *miɣam* 'I go', Mator (Klaproth) *kondorgom* 'ich sehe' (Labanauskas 1975 : 45). I would indicate that *nipyj̄-ko* is an infinitive altogether and that the

Sayan Samoyed *ŋ*, *g* are not typical equivalents to an earlier **ŋk*. — So the attempts to take the Samoyed verb suffix *ŋa* back to the initial shape **ŋka* have not been any too productive to be worth mentioning.

While explaining the origin of this suffix we cannot discard another supposition that, as some researchers claim, the Samoyed noun conjugation has developed by means of compounding the forms of the auxiliary verb 'to be' to nouns. In Lehtisalo's opinion the North-Samoyed and Selkup noun conjugation, obtained this way, are derived from Proto-Samoyed. Lehtisalo also indicated that the noun conjugation of these languages is extremely defective: it mainly occurs in the indicative aorist (Lehtisalo 1938). Joki presents the same point of view (Joki 1969; cf. also Donner-Joki 1944 : 174-175). According to their treatment the vocal substance preceding the personal endings of the noun conjugation could be regarded as a trace of the stem of the auxiliary verb 'to be'.

A similar primary way of the formation in the indicative sg1, sg2, sg3 with the Selkup intransitive verbs was also suggested by N.-Sebestyén. Cf. e.g., (Castrén) sg1 *parkuan* ~ *parkuak*, sg2 *-kuand*, sg3 *-kuan* ~ *-kuŋ* (*parku-* 'shriek') and sg1 *eap* 'I am', sg2 *eand*, sg3 *ean* ~ *ek* ~ *eŋ*. (N.-Sebestyén 1970 : 158.) In favour of N.-Sebestyén's supposition we find that the personal endings of sg3 *-n*, *-k*, *-ŋ* occurring so seldom in other respects, come quite regularly just in case of the auxiliary verb 'to be' in Castrén's material (see Castrén, Lehtisalo 1960 : 227-232).

An analytical origin of the Selkup noun conjugation was also suggested by Gyula Décsy. But Hajdú convincingly indicated that it could hardly be so: 1. personal endings of the noun conjugation do not fully coincide with those of the auxiliary verb 'to be'; 2. when suggesting an analytical origin, it is not clear why nonsubstantivized nouns have not yielded any forms of the noun conjugation; 3. it is very hard to derive such forms as *ko_cok*, *koand* etc. from the source *kok* + *eak* etc. Karoly Rédei also overrules Décsy's explanations. (S. Décsy 1970.) Particularly, in the light of Hajdú's arguments, there is every reason to presume that in the noun conjugation of the Samoyed languages, too, the suffix **ŋ* has been combined with nouns but not with the traces of the auxiliary verb 'to be' (or, in other words: the suffix **ŋ* has directly adhered to nouns but not as a part of the auxiliary verb 'to be'). This last explanation integrates the forms of the Samoyed noun conjugation from the point of view of the suffix **ŋ* into a whole with the forms of the verb conjugation.

Janhunen writes about the Uralic languages that "some of the present-day idioms (mainly Samoyed) suggest that an early development was a secondary periphrastic aorist which was formed by combining the verbal stem with a conjugated auxiliary: verb + auxiliary

(phonologically V-) + personal endings." (Janhunen 1982 : 36.) But he does not seem to have the Samoyed **ɲ* aorist in mind; what refers to it is the lacking of **ɲ* in the morpheme sequence, reconstructed by him.

Lehtisalo is known to have deduced the **ɲ*-suffixal forms of the Samoyed aorist/imperative from the Proto-Samoyed **ɲ*-participle, the latter, in its turn, from the **ɲ*-suffixal form of the Proto-Uralic deverbals (Lehtisalo 1936 : 141-145). Joki has also considered the possibility if the Samoyed **ɲ*-type verb forms under observation do not proceed from some participle of the Uralic languages (Joki 1969). The supposition of the verbal noun origin is quite logical in the given case (as it is in the case of the Finno-Ugric present-imperative suffix **k*). In the Samoyed languages, however, the suffix **ɲ* is not used as an actual verbal noun so we cannot find any proof about **ɲ* in these languages to assume the development: a verbal noun → a tense-forming marker. Lehtisalo did find, though, the suffix **ɲ* of the Proto-Uralic deverbals in the form of the *ɲ*-type continuators of verbal nouns from Mari, Mansi and Khanty (Lehtisalo 1936 : 141-142; cf. also Osnovy 1974 : 347). But their use is rather limited there, too.

As regards other suffixes, then **ɲ* takes characteristic position of the temporal markers in the Samoyed verb forms: after aspect suffixes and in front of personal endings. The North-Samoyed suffixes *-*ntV*- and *-*ɲku*- being used as present-day markers of the future, and preceding the **ɲ*, may originally have been aspect suffixes (see esp. Sorokina 1984; cf. also Labanauskas 1974 : 117-118; Künnap 1978 : 199-200; cf. also the Selkup frequentative suffix *-*ko*-, *-*ku*-, *-*gu*- in front of *-*ɲa*- as mentioned above). At the same time, the same position tallies with the marker of the verbal noun.

In the light of everything presented above there is nothing left but to suppose that in the Samoyed languages the aorist/imperative marker *-*ɲa*- has proceeded from a Proto-Samoyed **ɲ*-type marker of the verbal noun. Strictly speaking, in the given case it can be regarded as the transition of the verbal noun marker into the marker of aorist/imperative since the actual verbal noun use is not observable any more.

In Finno-Ugric languages the etymological equivalent of the imperative marker *-*kV*- would rather go with the adhortative marker *-*kV*- of North-Samoyed (see about its occurrence more closely in the abovesaid). In this case they both would proceed from Proto-Uralic verbal noun suffix *-*kV*.

Here, in some sense, the situation is analogous to that of the lative endings in the Uralic languages: the coaffix *-*kV*- of local cases in the Samoyed languages could be a possible etymological equivalent to the Finno-Ugric lative ending *-*k(V)*. Then their com-

mon point of departure would be the derivation suffix **-kV-* of local nouns. The general lative ending of the Samoyed languages is **-ntV* beside which one can find a retractedly occurring **-ŋ*, e.g., in Nenets (Lehtisalo) P *kuŋ* 'wohin?' (Lehtisalo 1956 : 197a), Kamass (Donner) *k^cuŋgəŋ* 'weit' (Donner-Joki 1944 : 183). (See also Künnap 1971 : 78, 105, 110, 114–115, 126–130.) On the Finno-Ugric side **ŋ* lative is thought to have been found at least in Mordvin (Paasonen 1957 : 27–29) and in Mansi (Liimola 1963 : 191), **ŋ* verbal noun at least in Mari, Mansi and Khanty (Lehtisalo 1936 : 141–142).

Naturally, a question arises if there are any equivalents to the verbal suffix **ŋ* of the Samoyed languages in their neighbouring language families. The Turkic languages know the second person imperative marker *-ŋ*, e.g. Old Turkic *boluŋ* 'sei!' (Ramstedt 1952 : 83; see also Gabain 1950 : 110–111; Kondrat'ev 1970 : 27–29; Dil'muhametov 1985 : 129). Here we may simply come across a more general marker of the second person, cf. e.g. possessive suffix sg2 in an Old-Turkic word *il-iŋ* (Gabain 1950 : 97–98), verbal suffix sg2 Chulym, Tatar, Turkmen etc. *paradiŋ* ('you go') (Levitskaja 1976 : 57–61).

It should also be mentioned that *-a-* seems to be an old present/future and optative marker of the Turkic languages, regarded as having proceeded from Proto-Turkic, e.g. Baraba Tatar *al-a-saŋ* ('you take') (Serebrennikov, Gadžieva 1986 : 155–156), in Azerbaijan *al-a-san* (sg2 optative of the verb 'to take') (208). Cf. also the marker *-a-* of the present/future participle, e.g. *al-a-n* 'taking' (at the end there is the suffix *-n* of deverbal adjectives; 225) and the gerund marker *-a-*, e.g. in Tatar *bār-a* 'going' (228). (See also Ramstedt 1952 : 114–118; Kondrat'ev 1970 : 27–29, 41–43; Ščerbak 1981 : 52–57, 82–85; Sravnitel'no-istoričeskaja 1988 : 409–410.)

In the Yenissey languages *ŋ* occurs in a number of verb forms, among others, in the present and the imperative without obviously being a specific marker of the latter, e.g. Kot present sg1 *iŋjaŋ* : 2 *iton* : 3 *d'āta* : pl1 *oŋaitoŋ* : 2 *oŋajoŋ* : 3 *d'āpai* ('to come') (Verner 1990 : 157). It is interesting, however, to compare, e.g. such forms in Kot as *ajaŋākŋ* 'I play' : *ajaŋolōkŋ* 'I played' : *ajaŋālček* 'play!' where *ŋ* in Heinrich Werner's treatment is an aspect-tense suffix and *a* the vowel concurring with the latter just in the present and in the imperative (192).

Thus the use of *a* in Kot reminds one to some extent of the use of *a* in the Turkic languages, whereby Kot (compound?) *ŋa* in addition reminds one of a Samoyed verbal suffix *-ŋa-* both as to its consonant and vowel. Certainly, with a great probability there remains a possibility that accidental similarities among the Samoyed, Turkic, and Yenissey languages have simply been come across. Such an incidence may be a common denominator for the following scat-

tered observations about a number of languages spoken in Siberia and in the Far-East.

In the Tungus-Manju family of languages the Evenk *-ɲa-* expresses a further future, cf. *bakad* 'an 'he will find (soon)': *bakad* *-allan* 'he will find (at once)': *bakad* *ʼaɲān* 'he will find (sometime)', the suffix *-ɲāt-* expresses the optative, e.g. *ana-ɲāt-i-v* 'would push' the suffix *-ɲnā-* indicates some further adhortative, e.g. *ana-ɲnā-m* 'I will push (later)' (Jazyki 1968 : 79–80). The Even language has an optative with the suffix *-ɲa-*, e.g. *dykɲawrj* 'please, write' (96); *-ɲa-*, *-ɲe-* is a final component of a potential participle suffix, e.g. *em-žipe* 'the one who may come' (101).

In Koryak of the Chukotka-Kamchatkan family of languages *-ɲ-* is one of the suffixes for the present/future and for expressing recommendatory action, e.g. *tjku-le-ɲ* ('I go'), *tj-je-čejmev-ɲ-ik* 'I wanted to approach' (281–286). A similar *-ɲ-* can also be found in the future tense of Alyutor and Kerek, in the latter in the present tense too (322–326).

2. š

In the previous chapter the Selkup *š*-suffix of imperative forms was dealt with. Lehtisalo wrote in the subdivision of the chapter on derivation in his book "Ururalisches suffix mit *t'š für vb. dem. mom. inchoat. deverb", "OS [...] *-še-*, *-se-*, *-šā-* (< *-t'š*): ... *tat kuepu kykand*, *kuenāsej* 'willst du fahren, so fahre ich' ... | ... *man alčemaɲ*, *tan enne šem wuečešej* 'falle ich, so hebe du mich auf' ... | *nyšānžaj* inch. ...

Vgl. auch karag. *-ši-*: PV *джаджинь* 'geh!' | PV *джургушинь* 'steh!' ... | PV *хоршимь* 'essen' ...

Unsicher ist, ob die folgenden juraksamojedischen beispiele hierher gehören. [...] *-δā* ist ebenfalls ein mom.-suff. ...

T₁ *χamčt' šebā* 'hinfallen' ... " (Lehtisalo 1936 : 218).

Two decades ago I myself pointed out in an article of mine, "In dem kamassischen Manuskript von Castrén ist die 1. Person des Singulars des Imperativs meistens mit Hilfe des Suffixes *-štam*, *-štum*, *-štūm*, *-štem*, *-štim* gebildet worden, z.B. *amnoštum* (*amnoł'a m* 'ich setze mich') ... [...] Bei der 1. Person des Duals und Plurals steht im Manuskript *-še-*, *-š-*, *-že-*, *-ži-* statt *-štV-*, z.B. Du. *amnošpej* und Pl. *amnošpa* ... [...] Das letztgenannte Suffix hat in dem von K. Donner gesammelten Material die Form *-š-*, *-žə-* und in dem von mir gesammelten Material die Form *-žə-*, *-ži-*, *-žə-*, *-zu-* (die Singularformen kommen in diesen Materialien überhaupt nicht vor), z.B. (Donner) Du. *amōržəbūj* 'lasst uns (zwei) essen!', Pl. *išpə* 'lasst uns nehmen!', (Künnap) Du. *kunō:lzubu-j* 'lasst uns (zwei) schlafen!', Pl. *kanžibā* 'lasst uns gehen!'. Diese Form

bei Donner hat Joki als Optativ bezeichnet, der zugleich auch die Funktion des Voluntativs hat (Donner-Joki, Kam. Wb., S. 171), P. Hajdú hat diese Form aber als Stimulativ bezeichnet (Hajdú, The Samoyed Peoples and Languages, S. 79). Joki hat in seinen Erklärungen von Texten des Selkupischen im Jahre 1969 eine glaubwürdige Vermutung geäußert, dass das kamassische Optativzeichen (Donner) *-š-*, *-ž-* mit den selkupischen Imperativzeichen der 2. Sg. *-š* und *-šep*, ebenso mit dem entsprechenden vermutlichen karagassischen Zeichen *-šin* verwandt sein könnte, z.B. selk. (Castrén) *wuerka/šep* 'bleibe!', karag. (Pallas) *šada/šin* 'gehe!'. Der Ausgangspunkt aller dieser Suffixe könnte die Optativform des Hilfsverbs 'sein' sein. (Nach meinen Aufzeichnungen.) Die letzte Annahme hat Joki offensichtlich vor allem deswegen geäußert, weil im selkupischen Sprachmaterial von Donner vor dem Suffix *-š* oft *e*, *ē* steht (vgl. *e* 'sein'), z.B. *lemgālšes* '[sei] still!', *udərəš* 'stehe!', *əgə miltambēs* 'berühre ~ bewege nicht!'. Dieses *e*, *ē* ist aber in allen Fällen wahrscheinlich die Spur des Suffixes *-(ŋ)š*, das immer dem Suffix *-š* voranzugehen scheint [in Wirklichkeit handelt es sich um das zusammengesetzte Imperativzeichen *-(ŋ)šš*, *-gēs*, *-kēs*, dessen langer Vokal *ē* nur analog sein kann, wobei der Ausgangspunkt der Analogie das *ē* gewesen ist, das in dem Falle entstanden ist, wenn der Anfangskonsonant *ŋ* des Suffixes zwischen den Vokalen den Schwund ergeben hat und der Stammvokal des Verbs mit dem Vokal des Suffixes zusammengeschmolzen ist]. [...] Für die Vermutung von Joki scheinen einige Optativformen der 1. Sg. bei Castrén zu sprechen, in denen vor dem Optativzeichen vom lautgeschichtlichen Standpunkt aus das nicht erwartungsgemässe *i* auftritt (vgl. Opt. 1. Sg. *štim* des Hilfsverbs 'sein'). Auf jeden Fall gibt es keinen Grund für die Annahme, dass *-tV-* in den kamassischen Verben auf *-štVm* zum Bestand des Moduszeichens gehört: das Moduszeichen ist hier nur *-š*, so dass die Personalendung der 1. Person des Singulars hier eigentlich *-tVm* ist. Ausserhalb der Optativformen finden wir sie im Kamassischen nicht. Wenn aber die Annahme von Joki über den Ursprung des kamassischen Optativzeichens aus der Optativform des Hilfsverbs 'sein' richtig sein sollte, verringert sich die Gebrauchssphäre der zu betrachtenden Personalendung noch mehr, wobei sie sich nur auf ein Verb beschränkt. Im letzten Falle wäre es einfacher zu verstehen, warum die Personalendung *-tVm* nur in den Optativformen begegnet: diese Endung geht auf die einzige erstarrte Form des Hilfsverbs 'sein' zurück." (Künnap 1973 : 193-194.)

A decade ago I published an article in which I asserted, "Wenn man dem handschriftlichen karagassischen Sprachmaterial, das angeblich von S. V. Zuev aufgezeichnet worden ist, vertrauen kann, so kommt das Suffix *-šin* im Karagassischen ziemlich oft vor, dabei am Ende der Formen der 1. Person Singular Präsens (od.

Aorist) Indikativ: *chondoschin* 'ich schlafe' (aber *chondýjam* 'ich will schlafen ~ der Schlaf'), *koschin* 'ich sehe', *dzsurguschin* 'ich stehe', *dzsadaschín* 'ich gehe', *amdaschin* 'ich sitze', *distaschin* 'ich liege' (Хелимский 1978. 229). Die mit diesem Suffix gebildeten Formen finden wir auch bei P. S. Pallas (die Übersetzungen der Formen informieren uns hier wohl nur über die lexikalischen Bedeutungen der Stämme): *Хондошинъ* 'schlafen', *Джсташинъ* 'sich hinlegen', *Джургушинъ* 'stehe!', *Джадашинъ* 'gehe!'; vgl. auch noch *-šim*: *Уршимъ* 'trinken', *Хоршимъ* 'das Essen' (Pallas 1789). A. J. Joki hat die Meinung geäußert, daß sich das karagassische Suffix *-šin* mit dem selkupischen Suffix der 2. Person Singular Imperativ *-šej* verbinden ließe (diese Annahme wird durch die imperativischen Übersetzungen 'stehe!' und 'gehe!' bei P. S. Pallas unterstützt; eine andere Sache ist aber, ob man diesen Übersetzungen vertrauen kann, besonders im Licht der Angaben von S. V. Zuev)." (Künnap 1983 : 383.)

But before continuing with the analysis of *š*-suffixes it is reasonable to return to the question of the sg1 *-tVm* ending for a while. Having indicated at traces of this kind of a marker as in Nenets, Enets, Nganasan, Selkup as well as in Kamass, I came to the conclusion that already in Proto-Samoyed beside the sg1 ending **-mV(n)* there was the ending **-tVmV(n)* (Künnap 1973). On the other hand, Mikola wrote, "Das Derivationsuffix **-tV* kann in mehreren sam. Sprachen nachgewiesen werden (vergl. Künnap, 1973d), aber nur im Nenz. und Enz. verschmolz es mit dem VxSg1 *-mV*. Wir müssen noch erwähnen, dass auch das Ngan. das VxSg1 **-tVmV* kennt, aber nur im Stimulativ gebraucht: (M) *t'igalku-šam* 'lass mich hineingehen!'" (Mikola 1988 : 254).

It is interesting that the situation is just the same also in Kamass: as indicated before, the sphere of use of the **-tVmV* ending in this language is limited to optative (optative-voluntative or stimulative).

Helimski's research in archives has shown that from the unquestioningly Mator language material published for the present, only these manuscripts, reported by Peter Simon Pallas, Helimski and L. P. Potapov, are primary. The rest of them are secondary, i.e., copied from the primary manuscripts (see Helimskij 1978b; Helimski 1987 : 49-54). In the following I am going to make use of the data from Helimski's and Potapov's publications (Helimski 1987; Potapov 1957; the data on verbs in the Karagass dialect reported by Pallas are also secondary). I have added the coarticulation curves (.)

In the two publications on Mator material on the word-stock the verb translations (in origin, obviously, matrix words) are, as a rule, in sg1. The largest *š*-group, thereby, is made up of the verb forms,

ending in *-šin*: the Karagass dialect *amdaschin* 'I sit', *chondoschin* 'I sleep' (Helimski 1987 : 52), *chóndoschin* id. (24), *demdértchin* 'I buy' (52), *distaschin* 'I lie', *dzschadaschin* 'I go', *dzschurguschin* 'I stand' (52), *gaaradaschin* 'I light' (54); *gýrdýrtschin* 'I open' (54); *ischin gondo* 'I-don't sleep' (25), *ischin go* 'I-don't see' (25), *koschin* 'I see', *námnhirtschin* 'I speak' (53), *nomnéschin* id. (24). I would draw attention to the fact that in the primary manuscript the words *distaschin* and *dzschadaschin* lack the meanings of the imperative sg2, which, as indicated above, occur in Pallas' secondary material. In one case there is *-sin*: *maàsisin* 'I wash' (53).

In two cases only, in sg1, there is the expected *-m*: the Karagass dialect *chorschim* 'I eat', *urschim* 'I drink' (52). In three cases only *-ši* occurs at the end of the word: the Karagass dialect *bissínschi* 'I laugh', the Taigi dialect *ischi_gohurām* 'I-don't see' (25), *namnírtschi* 'I speak' (24). The last but one example was commented by Helimski as follows, "in T *ischigohurām* the negative verbal stem is followed only by the preterite (?) suffix */-si-/*, while the category of person is unexpectedly rendered by the suffix *-m* of the main verb." (25.) (I fail to see any reason here for using just the preterite marker.) In one case there is *-šum* at the end: the Taigi dialect *píssínschum* 'I laugh' (25). In one case there occurs *-šuk* at the end of the main verb after the negative auxiliary finite form: the Taigi dialect *igim_chóndunschuk* 'I-don't sleep' (25); with great caution one could suppose here the marker *-k* of the negative form of the main verb or else the ending *-k* of sg1 (typical of some Selkup dialects), cf. also Mator dialect *ыяштырчакъ* 'I go out in search of plunder' (Potapov 1957 : 88), which in a more authentic parallel manuscript occurs in the shape of *мяштырчамъ*, though (Helimski 1987 : 58). It is not impossible that *-šin* following *r* in three cases is merely a phonetic variety of *-šin*, e.g. *demdértchin* 'I buy' (52). The same may be true about *-nšuk* after *u*: *igim_chóndunschuk* 'I-don't sleep' (25).

Castrén's Kamass *štVm*-forms are externally recalled by the following Mator forms: the Karagass dialect *chondāschtam* 'I sleep' (Helimski 1987 : 24), the Mator dialect *хондаштамъ* id. (Potapov 1957 : 93), *камбылзыштамъ* 'I full felt footwear' (60), *кыгырзыштамъ* 'I sigh' (86), *нодаштамъ* 'I drive (sth., sb.) away' (88), *тчөгөшшташт(ам)ъ* (95; Helimski 1987 : 58); *догаштымъ* 'I swallow' (Potapov 1957 : 64), *адызашт(т)имъ* 'I digest' (86; Helimski 1987 : 57). In one case *-m* is lacking: the Karagass dialect *hungusischta* 'I write' (Helimski 1987 : 53). In one case it can be attributed to sg3 (as based on translation, at least): the Mator dialect *карактызышт(та)* 'he snores' (58; Potapov 1957 : 97). *оршотамъ* 'I eat' of the Mator dialect (Potapov 1957 : 99) may also belong here.

In the Mator dialect one can also find *sta*-forms: sg1 *неми-*

ершистамъ 'I speak' (65), *тизиста* 'I drip' (74), *вгз логомжнста* 'the-water-boils' (75), *мустыршиста* '(he) shrieks' (90), *тежеста* 'it flows' (95). It stands out that *sta* always follows *ši*, *ži*, *že*, *zi*. Also, *šta* often follows *ži*, *zj*, *si*, *za* (see above). It is possible that these suffixes (*ši* etc.) denote repeated and/or habitual action. In some cases, perhaps, they represent the suffixes for the derivation of denominal verbs (see also Lehtisalo 1936 : 217, 222; cf. Prokof'ev 1935 : 57, 58, 61; Kuznecova, Helimskij, Gruškina 1980 : 210, 233).

For a more comprehensive synopsis I would enumerate Mator verb forms ending in a sibilant component: the Karagass dialect *emgÿädise* 'I ramble' (Helimski 1987 : 52), Taigi, Karagass, Mator dialects *õrsu* 'to drink' (24), the Karagass dialect *chejalze* 'I chop, I thrash' (51), *djási* 'to go' (24), *dschárassa* 'I cry' (25), the Mator dialect *халзы* 'I blow (up)' (Potapov 1957 : 82), Taigi, Karagass dialects *hõrsu* 'to eat' (Helimski 1987 : 24), the Mator dialect *напшамъ* 'I find what' (Potapov 1957 : 24), the Karagass dialect *niångarsÿ* 'I sing' (53), the Mator dialect *таптэерсу* 'I forge' (78), *теддезе* 'it whirs' (71), the Karagass dialect *tóctomso* 'I beat' (Helimski 1987 : 53), the Mator dialect *тохонса* 'I bow' (Potapov 1957 : 82). The Karagass dialect forms *ᵇbischingas* and *ᵇtschaaras* were touched upon above already, in the chapter on the *ᵇ*-suffix. The forms that can consist of two words should also be mentioned: the Karagass dialect *chaäsigaani* 'to die' (Helimski 1987 : 51), the Mator dialect *джяресмендя* 'I cry' (Potapov 1957 : 25), *ганджиганэ* 'it runs' (80), *хоромсыгане* 'I burn a little' (88).

Based upon the abovementioned summary by Janurik, a regular equivalent for the Proto-Samoyed *-s- is *s* in all the Samoyed languages, a secondary modification in Nenets, Enets, Nganasan is *š*, in the Forest dialect of Nenets it is also *š*, in Selkup, Kamass and Mator generally *z*, in the Karagass dialect of Mator *š*, *ž*. Irregular equivalents to *-s-: in Nganasan *j*, *d*', Kamass and Mator *š*, in the Mator dialect of Mator it is denoted by *ž*. (Janurik 1982 : 73.) The origin of the Mator consonant cluster *št* is easily be found in the Proto-Samoyed *-jt- (80-81) (see also Mikola 1988 : 232-233).

Mator phonology has separately been treated by Helimski and Katz. Into former Mator consonants Helimski reconstructs also *s*, *č* and (*š*), whereby the relevance of the opposition *s* : *š* is thought to have been assured only by the borrowings from other languages (Helimskij 1986a : 100). There he suggests the language development of **jt* > *št* (*st*) (102). Later he suggests the alternation *s* ~ *š*, the process of development -ᵇ > -k (Helimskij 1993 : 375), the durative suffix *-sist-* (e.g. *hungusischta* 'I am writing') (376) and probable temporal (or mood) suffixes *-j-*, *-n-*, *-k-*, *-s-* (378). Katz considers appropriate to reconstruct the consonant sequences *t*, *č*, *č*, *č* and *s*, *š*, *š*, *š* into Proto-Uralic already (these would also be represented in

Proto-Samoyed with the exception of \acute{s} and \acute{c}). Katz also includes s , \acute{s} and \acute{c} into the consonants of Mator genuine word-stock. (Katz 1987 : 346-347.)

But let us once again return to the problem of the suggested ending of the Proto-Samoyed sg1 $*-tV-mV$. The translations of Mator word-stock are not sufficiently reliable, neither is its spelling. As to the spelling one cannot but notice in the Mator dialect material, published by Potapov, the following: 1) the absence of the sg1 ending $-m$, 2) denoting $-m$ by a small letter in the upper line, 3) its occurrence as $-n$ and different occurrences in two copied versions (among these $-n \sim -m$), e.g. 1) **тиэиста** 'I drip' (Potapov 1957 : 74), 2) **тоноарны^м** 'I put on footwear'; 3) **изенданъ** 'I hope' (82), 4) **кандагулъ** ~ **кандагулям** 'I am cold' (Helimski 1987 : 57), **тчегошшташтъ** ~ **тчегошшташтамъ** 'I lose' (58), **сагэрманъ** ~ **сагэрмамъ** 'I press together' (57). Such examples can also be found above, there are numerous examples about the absence of the sg1 ending $-m$ in the Mator material, published by Helimski as well. In some cases the translation makes it hard not to believe the actual occurrence of the form sg3 (instead of omitting the ending $-m$ of sg1), e.g. the Mator dialect **логомжиста** 'the water boils' (Potapov 1957 : 75).

The general situation in the Mator material testifies to the fact that, with a single discernible exception — **карактэмш(та)** 'he snores' — the component $-šta(m)$ indicates at the form of sg1. The component $-sta(m)$ can be found in three forms translated in sg3, among them the abovementioned **логомжиста** 'the water boils'.

Thus, in case $\acute{s}ta$ and sta are here merely phonetic varieties, in Mator the suffix tV could, after $\acute{s} \sim s$, be used in sg3. This fact, again, would not speak in favour of the supposition about the Proto-Samoyed sg1 ending $*-tV-mV$. Without wishing to draw farreaching conclusions on the basis of a single case, however, I would point out that the possible exceptional ill-formed sg1 ending $*-tV-mV$ in Mator is congruous with Katz's supposition based on historical phonology that Mator was the first language to separate from Proto-Samoyed (Katz 1987 : 346).

Although $\acute{s}tV m$ -forms in Castrén's Kamass material uphold the sibilant origin of the initial component of Mator $\acute{s}ta(m)$ -forms, it is far from easy to find out the primary function of the sibilant. Both in Kamass and Mator the traces of $*-j(V)$ suffix abound before the conjugation personal endings of finite verb forms (as to Kamass, see Künnap 1977a). If to speculatively consider the possibility that Mator $\acute{s}t$, st in $\acute{s}ta(m)$ -forms has developed from $*jt$ altogether, then Janhunen's supposition that $*-j$ (the verbal noun marker, originally) in Proto-Samoyed conjugation gave a rise to the aorist stem is assured (Janhunen 1981 : 228).

Further, let us analyze the Mator word constituent *-ši(n)* which can be found only in the material published by Helimski. We could suggest that here, too, we come across the suffix *-ši-* which refers to a repeated or habitual action (as in the verb forms like *нершистамъ* 'I speak', etc., and considering particularly that the word constituent *-ši(n)* is not preceded by the suffix *-ši-* just mentioned). But what is *-n*? We know already that the translation indicates at sg1 (and that in two cases the conjugation personal ending is *-m*, indeed). We also know that in the material published by Potapov sometimes in the verb forms which were translated in sg1 *n* occurs instead of *m*. But in Helimski's material such a substitution never takes place without the preceding *ši*. (If we wish to combine the Mator word constituent *-šin* as a whole with the Selkup suffix-combination *-šej*, then it turns out to be obstructed by the phonological identification of the component *n* and *ŋ* as we could be convinced in the previous chapter already.)

Certainly, we could speculatively make various suggestions, by way of emergency solution. As e.g., Mator informants often translated the interrogator's sg1 matrix into sg2. Castrén, too, complained about it when working together with a Nenets informant who obstinately translated Castrén's sentence *My wife is ill* as *Your wife is ill* (Castrén 1967 : 159). We do not really know which sg2 ending it was in Mator but *-n* is not excluded (see Hajdú 1986). Continuing our speculations the same way a reference could be made that in the Turkic languages the ending of the present sg2 is *-(sV)ŋ*, *-(sV)n*, e.g., Tuva *алѣр сѳн* ('you take') (Ščerbak 1981 : 24-25). There could be found other coincidences with formants of neighbouring language families but when following them we may really find ourselves on too thin an ice.

Literature

- Castrén, M. A., Lehtisalo, T. 1960, Samojedische Sprachmaterialien, Helsinki (= MSFOu 122); 1967, Tutkimusmatkoilla Pohjoisessa, Helsinki; Décsy, Gy. 1970, Das Existenzverb in den prädikativen Fügungen des Selkupischen // Symposium über Syntax der uralischen Sprachen, Göttingen. P. 50-64; Dil'muhametov, M. I. 1985, Osobnosti naklonenij glagola v govore sredneural'skikh baškir // Voprosy dialektologii tjurkskikh jazykov, Ufa. P. 127-130. Donner, K. 1932, Samojedische Wörterverzeichnisse, Helsinki (= MSFOu LXIV); Donner, K., Joki, A. J. 1944, Kamassisches Wörterbuch, Helsinki; Gabain, M. von 1950, Alttürkische Grammatik, Leipzig; Hajdú, P. 1968, Chrestomathia Samoiedica, Budapest; 1986, Personalbezeichnungen für die 2. Person im Uralischen // Sovetskoe finno-ugrovedenie XXI. P. 1-8; Helimski, E. 1987, Two Mator-Taigi-Karagas Vocabularies from the 18th Century // JSFOu 81. P. 49-132; Helimskij, E. A.

0000, Problema interpretaciji ugarsko-samodijskih i drugih mežgrupovih izogloss v praural'skoj rekonstrukcii. (Reprint); 1078a, Drevnejšie ugarsko-samodijskie jazykovye svjazi. (Analiz nekotoryh aspektov genetičeskikh i areal'nyh vzaimootnoženij meždu ural'skimi jazykami.) Dissertacija na soiskanie učennoj stepeni kandidata filologičeskikh nauk, Moskva. (Manuscript); 1978b, Leksikografičeskie materialy XVIII — načala XIX vv. po sajano-samodijskim jazykam // Jazyki i toponimija 6, Tomsk. P. 47–58; 1985, Samodijsko-tungusskie leksičeskie svjazi i ih etnoistoričeskie implikacii // Uralo-altaistika. Arheologija. Ėtnografija. Jazyk, Novosibirsk. P. 206–213; 1986a, Opyt fonologičeskoj interpretacii dannyh po matorsko-tajgijsko-karagasskomu jazyku (MTK) // Fonetika jazykov Sibiri i sopredel'nyh regionov, Novosibirsk. P. 99–102; 1986b, Etymologica 1–48. (Materialy po etimologii matorsko-tajgijsko-karagasskogo jazyka) // NyK 88. P. 119–143; 1993, Matorsko-tajgijsko-karagasskij jazyk // Jazyki mira. Ural'skie jazyki, Moskva. P. 372–379; Janhunen, J. 1977, Samojedisches Wortschatz, Helsinki (= Castrenianumin toimitteita 17); 1981, Uralilaisen kantakielen sanastosta // JSFOu 77. P. 219–274; 1982, On the Structure of Proto-Uralic // FUF XLIV. P. 23–42; 1986, Glottal Stop in Nenets, Helsinki (= MSFOu 196); Janurik, T. 1982, Szamojéd hangmegfelelések // NyK 84. P. 41–89; Jazyki narodov SSSR V 1968, Leningrad; Joki, A. J. 1969, Lectures in Helsinki University. (Manuscript by A. Künnap); Katz, H. 1975, Selcupica I. Materialien vom Tym, München (= Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München C 1); 1987, Zur Phonologie des Motorisch-Karagassisch-Taigischen // Studien zur Phonologie und Morphologie der uralischen Sprachen, Wien (= Studia Uralica. Veröffentlichungen des Instituts für Finno-Ugristik der Universität Wien 4). P. 336–348; Katzschmann, M. 1977, Bemerkungen zum uralischen Konjugationssystem // Finnisch-Ugrische Mitteilungen. 1. Jahrgang. Heft 2. P. 127–147; Katzschmann, M., Pusztay, J. 1978, Jénissej-samojedisches (enzisches) Wörterverzeichnis, Hamburg (= Fenno-Ugrica 5); Kondrat'ev, V. G. 1970, Očerki grammatiki drevnetjurkского jazyka, Leningrad; Kjunnap, A. 1976, K probleme proišoždenija pokazatelej naklonenij i vremen v ural'skih jazykah // Sovetskoe finno-ugrovedenie XII. P. 169–181; Korhonen, M. 1981, Johdatus lapin kielen historiaan, Helsinki; Kortt, I. R., Simčenko, Ju. B. 1985, Wörterverzeichnis der Nganasanischen Sprache, Berlin (= Systemata mundi. Institut zur Erforschung fremder Denksysteme und Organisationsformen. Materialien 1); Kuznecova, A. I., Helimskij, E. A., Gruškina, E. V. 1980, Očerki po sel'kupskomu jazyku. Tazovskij dialekt. Tom I, Moskva; Künnap, A. 1971, System und Ursprung der kamassischen Flexionssuffixe I. Numeruszeichen und Nominalflexion, Helsinki (= MSFOu 147); 1973, Über eine samojedische Personalendung // JSFOu 72. P. 191–196; 1975, Kamassi keele kõneviisi- ja ajatunuste verbaalnominaalsest algupärast // Emakeele Seltsi Aastaraamat

19–20 1973–1974, Tallinn. P. 237–249; 1977a, Kamassi keele konjugatsioonid ja elemendid // *Fenno-ugristica* 4, Tartu. P. 58–68; 1977b, Übersicht über die kamassischen Modus- und Tempuszeichen // *Sovetskoe finno-ugrovedenie* XIII. P. 124–134; 1978, System und Ursprung der kamassischen Flexionssuffixe II. Verbalflexion und Verbalnomina, Helsinki (= MSFOu 164); 1983, Über den Hintergrund einiger samojedischer Negationsformen // *NyK* 85. P. 381–385; 1992, Elanud kord ... // *Keel ja Kirjandus*, Tallinn. P. 209–215; 1993, On the Background of Uralic Morphology // *Minor Uralic Languages and Their Contacts*, Tartu. P. 85–95; Labanauskas, K. 1974, Nenetskij perfekt // *Sovetskoe finno-ugrovedenie* X. P. 45–52; 1975, Das Präsens im Nganassanischen // *Sovetskoe finno-ugrovedenie* XI. P. 122–125; Lehtisalo, T. 1936, Über die primären ururalischen ableitungssuffixe, Helsinki (= MSFOu LXXII); 1938, Lectures in Helsinki University. (Manuscript by A. J. Joki); Levitskaja, L. S. 1976, Istoričeskaja morfoložija čuvaškogo jazyka, Moskva; Liimola, M. 1963, Zur historischen Formenlehre des Wogulischen, Helsinki (= MSFOu 127); Mikola, T. 1970, Adalékok a nganászán nyelv ismeretéhez // *NyK* LXXII. P. 59–93; 1988, Geschichte der samojedischen Sprachen // *The Uralic Languages*, Leiden–New York–København–Köln; N.-Sebestyén, I. 1970, Zur juraksamojedischen Konjugation // *FUF* XXXVIII. P. 137–225; *Osnovy finno-ugorskogo jazykoznanija (voprosy proishoždenija i razvitiija finno-ugorskih jazykov)* 1974, Moskva; Paasonen, H. 1917, Beiträge zur finnisch-ugrisch-samojedischen Lautgeschichte, Budapest; Pallas, P. S. 1789, *Linguarum Totius Orbis Vocabularia Comparativa* II, Petropoli; Potapov, L. P. 1957, Zum Problem der Herkunft und Ethnogenese der Koibalen und Motoren // *JSFOu* 59. P. 1–104; Prokof'ev, G. N. 1935, Sel'kupskaja grammatika, Leningrad; 1937, Ėneckij (enisejsko-samoedskij) dialekt // *Jazyki i pis'mennost' narodov Severa* I, Moskva. P. 75–90; Pusztay, J. 1978, Kleines jensejsamojedisches Material // *Finnisch-Ugrische Mitteilungen*. 2. Jahrgang. P. 3–33; Ramstedt, G. J. 1952, Einführung in die altaische Sprachwissenschaft II. Formenlehre, Helsinki (= MSFOu 104:2); Sammallahti, P. 1974, Material from Forest Nenets, Helsinki (= *Castrenianumin toimitteita* 2); Serebrennikov, B. A., Gadžieva, N. Ž. 1986, *Sravnitel'no-istoričeskaja grammatika tjurkskih jazykov*, Moskva; Sorokina, I. P. 1984, Budušee vremja v ėneckom jazyke // *Struktura paleoaziatskih i samodijskih jazykov*, Tomsk. P. 115–120; *Sravnitel'no-istoričeskaja grammatika tjurkskih jazykov. Morfoložija* 1988, Moskva; Ščerbak, A. M. 1981, Očerki po sravnitel'noj morfoložii tjurkskih jazykov. (Glagol), Leningrad; Tereščenko, N. M. 1966, Ėneckij jazyk // *Jazyki narodov SSSR* III, Moskva. P. 438–457; 1979, Nganasanskij jazyk, Leningrad; Verbov, G. D. 1973, Dialekt lesnyh nencev // *Samodijskij sbornik*, Novosibirsk. P. 3–190; Verner, G. K. 1990, Kottskij jazyk, Rostov-na-Donu.

Аго Кюннап
(Тарту)

ДВА СУФФИКСА САМОДИЙСКИХ ФИНИТНЫХ ГЛАГОЛЬНЫХ ФОРМ: *ɥ* И *š*

Резюме

Автор приводит данные самодийского *ɥ*-ового суффикса презенса (аориста) и императива в надежде, что кому-то удастся выявить происхождение этого суффикса.

Он пытается также выявить функции *š*-ового суффикса южносамодийских языков. Из-за скудности и неоднозначности саяносамодийского языкового материала тут много неясного.

Нина Лыскова
(Санкт-Петербург)

ЛОКАТИВ В ОБСКО-УГОРСКОМ ПРЕДЛОЖЕНИИ

Идея глубинных падежей Ч. Филлмора сложилась под влиянием перекрещивания различных направлений лингвистических исследований. Ч. Филлмор хотел преодолеть жесткие границы генеративной грамматики. Синтаксические идеи теории валентности Л. Тенъера послужили исходным пунктом для формирования падежной грамматики Филлмора. Глаголу и его актантам он присвоил статус глубинных категорий, глагольные актанты интерпретируются в качестве "ролей" в отношениях действия и состояния, выражаемых глаголом. Ни один из компонентов глубинной структуры нельзя интерпретировать как прямое соответствие ни морфологическим падежам, ни членам предложения в каком-либо конкретном языке.

Поверхностные (морфологические) падежи служат для морфологической реализации глубинных падежей. (Глубинные падежи, "роли", реализуются в поверхностной структуре различными морфологическими падежами.) Список глубинных падежей и приписываемые им значения носят в достаточной степени условный характер: допускается различное количество глубинных падежей и нет закрепленных постоянных терминов наименования "ролей" как у самого Филлмора, так и у других авторов.

Семантические роли прибалтийско-финских языков явились предметом исследования ряда ученых. И. Лехисте описывает семантическую структуру эстонского языка (Lehiste 1969). Исходя из требований синтаксиса прилагательных эстонского языка, М. Эрелт зафиксировал 10 семантических функций аргументов (Erelt 1979:29). П. Сиро в финском языке отмечает 4 семантические роли (Siro 1975). В том же финском языке А. Хаккулинен и Ф. Карлссон предлагают список из 10 семантических ролей (Hakulinen, Karlsson 1979:102). В водском языке Х. Хейнсоо называет 7 типовых ролей субъекта (Хейнсоо 1987:4). В книге Ю. Д. Апресяна и Э. Палл "Русский глагол — венгер-

ский глагол” представлены управление и сочетаемость примерно 1400 наиболее употребительных русских глаголов и их венгерских эквивалентов. В целом список Апресяна и Палл остается открытым: “По-видимому, валентные свойства слов таких языков, как русский или венгерский, можно описать в терминах нескольких десятков семантических валентностей.” (Апресян-Палл 1982:42.)

Субъект пассивных конструкций обско-угорских языков описывается У.-М. Кулонен (Kulonen 1989).

Рассмотрим адвербиальный аргумент обско-угорского предложения — локатив. Абстрагированное значение данного аргумента — локализация. Частные понятия — место действия, отправной пункт и пункт назначения — в качестве глубинного падежа, типовой “роли”, не вычлениются, так как учитывается общее глубинное значение, которое содержит в себе ряд конкретных понятий и имеет бесчисленные морфологические реализации: хант. *Вэилтыылты эвет Ыы вош эвалт юхатсат* ‘Студентки прибыли из Ханты-Мансийска’; *Ии эвет Петербург воши вэллат* ‘Теперь девушки живут в Петербурге’; *Арсыр институтати вэилтыыллат* ‘Учатся в разных институтах’; *Овыс мува рэпитты манлат* ‘Поедут работать на Север’; манс. *Ханясьтахтан агят Ям усныл ёхтасыт* ‘Студентки прибыли из Ханты-Мансийска’; *Ань агят Петербург уста олэгыт* ‘Теперь девушки живут в Петербурге’; *Сырсыр институтта ханясьтахтэгыт* ‘Учатся в разных институтах’; *Луи мая рупитаджве минэгыт* ‘Поедут работать на Север’.

Локатив — аргумент, называющий место в самом широком смысле. Локальные аргументы являются обязательными, первыми конкретизаторами. Предложения с локативным аргументом являются грамматически завершенными.

Локатив как глубинный падеж включает все известные значения — где? куда? откуда? (хант. хута? холта? хулся?; манс. хот? хоталь? хотыл?): место действия, исходный пункт, пункт назначения. В данном случае локатив является абстрагированным компонентом (абстрагированной категорией) глубинной структуры, поверхностными формами которой и являются место, начальная точка, конечная точка движения (действия). Локатив, как и все другие глубинные падежи, реализуется в ситуации: “Например, когда нам случается говорить, что некто провел какое-то время on land “на суше”, и что это выражение выбирается из контрастивного множества, которому противопоставлено множество, задаваемое выражением at sea “в море”, и что члены последнего множества требуют в качестве фона сцену, так или иначе включающую морское путешествие.” (Филдмор 1981:520.) Различия между поверхностными проявлениями локатива целиком обусловлены многообразными семан-

тическими группами глагола: “В список падежей включен локатив L, но нет ничего похожего на такой падеж, который можно было бы назвать “дирекционалом” (направительным падежом). Как отмечалось выше, существуют факты, свидетельствующие о том, что локативные и направительные значения не противостоят друг другу, а являются лишь поверхностными различиями, обусловленными либо структурой фразы, либо характером глагола, управляющего существительным, ... представляют собой варианты одной и той же сущности, обусловленные характером глагола, обозначающего движение или недвижимое”. (Филлмор 1981:407.)

Глаголы с семантикой местопребывания, к которым присоединяются компоненты со значением положения предмета в пространстве — стоять, сидеть, лежать (хант. *польты, омасты, улты; манс. люлюнкве, уилуңкве, хуюңкве*) и др. —, являясь предикатами конструкций с локальным значением, отвечающих на вопрос хута? ‘где?’ (хант.), хот? ‘где?’ (манс.): хант. *Вэтан паятэв хуват муң пэсал шэли мансэв* ‘По знакомой дороге мы перешли протоку’; *Ось пуңати хутуы лурсь отыт* ‘Рядом со стайкой (хлебом) лежит три свиньи’; манс. *Торум уст и хон уст Эква-пыгрись олы* ‘В божьем городе и в царском городе живет Эква-пыгрись’; *Алам вортур ватат порыпаяэква, лусхал-эква олы* ‘Ведь на берегу озера живет лягушка’. Разнообразные пространственные послелогои способствуют уточнению и конкретизации локатива со значением места действия: хант. *мэхты* ‘сквозь, через, мимо’, *эхты* ‘на’, *хонаңи* ‘на краю’, *хуват* ‘по, вдоль’, *илли* ‘под’, *лыпы* ‘в, внутри’, *елпи* ‘к, перед’, *ювли* ‘за, после’, *есялт* ‘навстречу, против’, *кути* ‘между’, *нумпи* ‘над’, *пела* ‘на, в направлении’, *пуңали* ‘около, у, рядом’, *сай* ‘за’, *вэиты* ‘до’, *шэли* ‘через’, *эвалт* ‘из, от’, *улты* ‘через’; манс. *тара* ‘сквозь, через, мимо’, *тарылл* ‘на’, *ватат* ‘на краю’, *хосыт* ‘по, вдоль’, *елы* ‘под’, *кывыр* ‘в, внутри’, *палт* ‘к’, *элы-палт* ‘перед’, *юипалт* ‘за, после’, *лялт* ‘навстречу, против’, *халт* ‘между’, *иуиы-палт* ‘над’, *лохат* ‘около, у, рядом’, *сай* ‘за’, *мус* ‘до’, *улты* ‘через’.

Разнообразные пространственные характеристики выражаются субстантивно-послеложными конструкциями: хант. *Ам-пел пасан илпийи вэс* ‘Собака-его была под столом’; *Тутьюхат хот сам пуңали* ‘Дрова положи в сарай’; манс. *Муиң хотпат пасан ватат уласыт* ‘Гости сидели за столом’; *Тамле лахсыт халь ёлпалт лымгемьт* ‘Такие грибы растут под березой’.

Если в позиции локатива используется одушевленный аргумент, то за ним следуют послелогои *хуси* ‘у, к’ (хант.), *палт* ‘у, к’ (манс.): хант. *Велпас ёх ики хуси холсат* ‘Охотники ночевали у старика’; манс. *Наң писалы асия палт хультыс* ‘Твое ружье-твое осталось у отца’.

Одна из форм локатива указывает направление движения — хулта? 'куда?' (хант.), хоталь? 'куда?' (манс.): хант. *Имеңаи-иксаңа юхи юхатсаңаң* 'Муж с женой домой пришли-дв.'; *Иев юхан хонаңа ванамаҕс* 'Дядя-наш приблизился к берегу реки'; *Моторхоп хонаңа ся хойс* 'Мотолодка причалила к берегу'; манс. *Ойкарись вори миңас* 'Старичок отправился в лес'; *Пыгкветэ суни унтас* 'Сыночек-его сел в сани'; *Экварись касае вити патыс* 'Нож-ее старушки упал в воду'.

Локатив со значением исходной точки редко бывает эксплицитно выраженным. В мансийском и хантыйском языках сильнее управляют глаголом локативы с семантикой направления (конечной точки), по сравнению с локативом с семантикой исходного пункта. (Ромбандеева 1979:156; Черемисина, Соловар 1990:63). Позиция исходной точки чаще всего бывает выражена имплицитно, так как по контексту или ситуации исходной точкой является то место, где находятся собеседники, или исходный пункт уже известен, или он в определенной ситуации не важен.

Глаголы с семантикой перемещения открывают одновременно две валентности — откуда? — куда? (хант. *хулся? хулта?*; манс. *хотыл? хоталь?*). Это такие глаголы как: внести, переселить, привезти, гнать, везти, нести, пересыпать, кидать, доставить и др. (хант. *луңатты, каслупатты, тэты, вошатты, китты, юватты, юхтупатты* и др.; манс. *тулуңкве, каступтаңкве, тотуңкве, нявлуңкве, кетуңкве, пахвтаңкве, ёхтуптаңкве* и др.).

Факультативные локативные аргументы могут сочетаться с широким кругом разных глаголов, например, со значением изъятия, извлечения; необязательные локативы могут иметь семантику вместительности, емкости: хант. *Хон эви луел эвалт тынаң лейт нух си лавемаслэ* 'Царская дочь со своего пальца дорогой перстень сняла-его'; *Эвел сясел эвалт акань вохас* 'Дочь-ее от бабушки-ее просила куклу'; *Пи́лиэңем ернасл эвалт рухл няре-мас* 'Подруга-моя с платья-ее воротник-ее выдернула'; манс. *Тав лайпатэнал касае алмаис* 'Он из кузова-его нож-его выхватил'; *Няврами ойкарись асныл нох та паттавас* 'Старичок был вытащен из ямы ребенком'.

Выделяемая в обско-угорских языках семантическая роль локатив в мансийском языке имеет 3 специальных формы выражения (3 морфологических падежа): локатив — -т, латив — -и, элатив — -ныд, а в хантыйском (в северных диалектах) локативные функции выражаются дативом-лативом — -а(-я), локативом-инструменталем — -и. В близкородственном обско-угорском языке венгерском языке глубинный падеж локатив в поверхностной структуре имеет самую разнообразную морфологическую реализацию: верхнеместный падеж (суперессив), верхнеприблизительный (сублатив), верхнеотдалительный (дела-

тив), внутриместный (инессив), вносительный (иллатив), исходный (элатив), околместный (адессив), приблизительный (аллатив), отдалительный (аблатив).

В локативной позиции возможны существительные в разных формах:

хант. хута? 'где?' — местно-творительный падеж (-н)
хулта? 'куда?' — дательно-направительный падеж (-а, -я)
хулся? 'откуда?' — номинатив в сочетании с послелогом
эвалт 'от'

манс. хот? 'где?' — местный падеж (-т)
хоталь? 'куда?' — направительный падеж (-и)
хотыл? 'откуда?' — исходный падеж (-ныл)

Локатив может быть выражен субстантивно-послеложными сочетаниями (послелоги указаны выше); в этих случаях послелоги принимают форму тех же падежей, которые необходимы для пояснения глагола. Например:

хант. хута? — хот нумпийн 'над домом'
хулся? — хот нумпи эвалт 'с верха дома'
хулта? — хот нумпия 'на верх дома'
манс. хот? — кол нумпалт 'над домом'
хотыл? — кол нумпалныл 'с верху дома'
хоталь? — кол нумпалн 'на верх дома'

Филлмор отмечает: "... встречается немало имен-названий отношений, которые не относятся конкретно ни к какому лицу. Так мы могли бы счесть целесообразным говорить, что некоторые имена, показывающие местоположение, имеют при себе применное L. Иногда такие имена называют части предметов (угол стола, край скалы, верхушка коробки), а иногда они характеризуют местоположение или направление относительно предмета, не являясь при этом названием его части (позади дома, впереди машины, рядом с башней)." (Филлмор 1981:484.) В английском языке это выражено в виде предлогов, в обско-угорских — в виде послелогов.

Направление движения может быть выражено глагольными префиксами (наречного происхождения): хант. ил литты 'вниз упасть', нух китты 'вверх вставать'; манс. ёл патуңкве 'вниз упасть', нох квадуңкве 'вверх вставать (подниматься)'.

Локатив выражается наречиями места: хант. Сята тыхал верас 'Там гнездо свила'; Елы хэалмас 'Вперед (дальше) побежала'; манс. Ампе тыг олум 'Собака-его здесь была, оказывается'; Хале хосан тотым 'Лодка-его далеко унесена, оказывается'. Локативные обстоятельства, выраженные наречием, фиксируются Филлмором: "... "обстоятельственные" составляющие предложения не обязаны соотноситься со специфическими аспектами ситуации, предопределяемыми конкретным ее типом. Поскольку

любое событие происходит во времени, то любое предложение, соотносимое с некоторым событием, может содержать временное наречное выражение, поскольку многие виды событий происходят в определенных пространственных рамках, предложения, описывающие такие события, могут содержать локативные наречные выражения, и т.д." (Филлмор 1981:520.)

По мнению Апресяна и Палл, придаточные предложения считаются управляемыми и, следовательно, квалифицируются как семантические валентности (Апресян-Палл 1982:42). Например: хант. *Муи сив мансув, хута карась нохар юхат энумсат* 'Мы пошли туда, где росли высокие кедрь'; *Няврэмат тухелт вантсыт, хулься лты пэсан нухлы этмас* 'Дети смотрели туда, откуда кверху поднимался черный дым'; манс. *Ман тув миасув, хот карсь ульпат яныгысыт* 'Мы пошли туда, где росли высокие кедрь'; *Няврамыт тувле сунссат, хотыл сэмыл посым нох няглас* 'Дети смотрели туда, откуда кверху поднимался черный дым'.

В обско-угорских языках можно предварительно выделить 22 глубинных падежа. И каждый падеж ("роль") можно описать таким же образом: сначала дать семантический анализ, затем — морфологический (грамматический).

Литература

Апресян Ю. Д., Палл Эриа 1982, Русский глагол — венгерский глагол, Будапешт; Ромбадзева Е. И. 1979, Синтаксис мансийского (вогульского) языка, Москва; Филлмор Ч. 1981, Дело о падеже; Дело о падеже открывается вновь // Новое в зарубежной лингвистике X, Москва; Хейнсоо Х. Ю. 1987, Взаимоотношения сказуемого и подлежащего в водском языке. Автореф. дисс. канд. филол. наук, Тарту; Черейкина М. И., Соловар В. Н. 1990, Предложение в хантыйском языке, Новосибирск; Эрелт М. 1980, Синтаксис прилагательных эстонского языка. Автореф. дисс. докт. филол. наук, Таллин.

Hakulinen, A., Karlsson, F. 1979, Nykysuomen lauseoppia, Jyväskylä; Kulonen, U.-M. 1989, The Passive in Ob-Ugrian, Helsinki; Lehiste, I. 1969, "Being" and "Having" in Estonian // Foundations of Language. P. 324-341; Siro, P. 1975, Sijakielioppi, Jyväskylä.

Nina Lyskove
(Saint-Petersburg)

**THE LOCATIVE CASE IN THE
OB-UGRIC SENTENCE**

Summary

The article deals with the locative case in accordance with the case system of the deep structure worked out by Ch. Fillmore. The surface realisation of the case, its syntactical functions and grammatical meanings are shown as well. The abstract general meaning of the argument is localisation. The general deep meaning contains concrete locative relations. The meaning is realized in various morphological forms.

Дмитрий Надкин
(Саранск)

ПРОБЛЕМЫ ВОЗРОЖДЕНИЯ НАРОДА ЭРЗЯН И МОКШАН*

Дорогие эрзяне и мокшане! Уважаемые делегаты и приглашенные! В трудное время собрались мы с вами. Помните, пел юродивый у Горького: "Кибитка потеряла колесо..." Не только колесо — колеса потеряны, да и коней птицы-тройки уже нет, и кибитка сама того и гляди развалится. А тут еще мы, мордва, со своими проблемами. Откуда? Зачем? Какие проблемы? Века жили вместе, в братской дружбе, все — и радость и горе — деля пополам, и вдруг туда же. Может, и есть какие вопросы, так — решим же, дайте срок, а сейчас — ну не время же...

Нет, время, притом самое время, такое время, что упускать его нельзя, упустить — значит совершить преступление перед народом, перед человечеством. Ибо речь идет о том, быть или не быть эрзянам и мокшанам в человеческом многоцветье. При этом внушают: это естественный процесс — уходить со сцены, такова судьба малочисленных этносов, поэтому уходите тихо-мирно, не раздражая.

Итак, угроза исчезновения с лица земли, притом такого, что и следы постараются стереть, умолчать. К примеру, финно-угорский субстрат в русской культуре, в языке русском не очень афишируется. Русско-национальные языковые и культурные отношения рассматриваются лишь в одном, как правило, ракурсе — благотворное влияние русского языка и культуры на другие языки и культуры.

Сначала об исчезновении, слиянии, ассимиляции. Ведь это только с точки зрения тоталитаризма — большевистского ли, фашистского — прогресс, а в сущности в конце туннеля assi-

* Выступление президента общества "Масторава" на I съезде народа эрзян и мокшан 14 марта 1992 года. См. и статью "Professor Dmitri Nadkin 1934-1992" (Minor Uralic Languages and Their Contacts, Tartu 1993, p. 145-146).

миляции — бесплодная пустыня. Доминанта культуры — язык. В начале было слово, и слово было у Бога, и слово было Бог. И не случайно Слово раздробилось, зазвучало на разных языках. В различных языках умножилось зеркальное изображение и постижение Бога, Истины, Мира. П. Домокош смерть языка считает ударом в лицо Бога. Это надо понять, постичь всем нам — эрзянам, мокшанам, русским, татарам, всем. Кто постиг сам — разъяснять другим: массовая ассимиляция, депопуляция народа, исчезновение языка, культуры — любого языка, любой культуры, любого народа есть непоправимая беда. Необходимо создавать общественное мнение, благоприятный общественный климат для каждого языка, культуры, народа, будить стремление помочь тем, кто оказался в этой беде. Необходимо отказаться, освободиться от идеи слияния, смешения, перспективы однопациональной коммунистической общности, как перспективы тупика, всеобщей деградации человечества.

Идеология близкой коммунистической перспективы сильно ускорила процессы ассимиляции малочисленных народов России, деградации их языков и культур, так как она (идеология) пронизывала всю нашу жизнь, всю практическую работу тоталитарной большевистской системы. Не освободились мы от наследства тоталитаризма до сих пор.

Взять хотя бы вопрос о национально-государственном и правовом устройстве эрзян и мокшан. Народ рассредоточен по областям, краям, республикам России и СНГ. Правда, основные массивы находятся в Поволжско-Уральском регионе (около 1 миллиона из 1,2). Ни на одной более или менее обширной территории этнос не достигает плотности выше 30–40 процентов. Таким образом, народ мокшан и эрзян фактически является национальным меньшинством, однако такого статуса он не имеет, ввиду того, что есть своя государственность — Мордовская ССР. Но по существу МССР — иллюзия государственности эрзян и мокшан, так как 1) почти миллионная диаспора (до 75% этноса) не является источником государственной власти в “своей” республике; 2) республика фактически не несет никаких обязательств по удовлетворению духовных потребностей основной массы народа, имя которого она носит; 3) в своей республике народ эрзян и мокшан также является национальным меньшинством (до 32%), поэтому он не имеет контрольного пакета в Верховном Совете и постоянно существует угроза ликвидации даже этой весьма иллюзорной государственности. Надо осознать, эта угроза существует не только как теоретическая возможность, она имеет тенденцию реализоваться.

Вот свежие примеры. Декларация о государственно-правовом статусе МССР отстраняет эрзянскую и мокшанскую диас-

пору как носителя суверенитета и источник государственной власти в МССР. В проекте закона о языках участие диаспоры в этно-культурном процессе народа эрзян и мокшан не выходит за пределы благих пожеланий. Закон о Президенте МССР не содержит пункта о необходимости знания государственных языков МССР. В правительстве МССР, формируемом господином Гуслянниковым, образование эрзян и мокшан в МССР, России и СНГ отдано в ведение человека, на владеющего национальными языками, невежественного в вопросах истории, культуры, враждебного к коренному населению республики.

По моему глубокому убеждению, Конституция МССР нуждается в существенных изменениях и поправках, а именно:

- необходимо предоставить право гражданства диаспоре эрзян и мокшан;

- республике необходим двухпалатный парламент (с палатой республики и палатой национальности, причем вторая формируется с участием диаспоры);

- Инекужо как Великое Собрание Эрзян и Мокшан и его Исполнительный Комитет должны быть постоянно действующим институтом в МССР;

- для бесперебойного функционирования механизмов национально-культурной автономии эрзян и мокшан за пределами МССР в местах компактного расселения нужно воссоздать национальные районы, волости, сельские советы;

- придать народу эрзян и мокшан статус национального меньшинства (с вытекающими из такого статуса механизмами, гарантиями в вопросах конституционно-правовой защищенности);

- закон о Президенте МССР должен содержать пункт о знании государственных языков;

- члены правительства, ведающие вопросами культуры, печати, информации, языка, назначаются по согласованию и одобрении Верховного Совета, при этом знание государственных языков квалифицируется как необходимое профессиональное качество претендента;

- механизмы национально-культурной автономии диаспоры, культурно-образовательные программы материально обеспечиваются из федерального бюджета или из местных бюджетов соответствующих регионов, что находит отражение в договоре с Россией, а также с республиками, входящими в РФ и СНГ.

Думается, Инекужо или его Исполнительный Комитет по всем названным позициям выступит с законодательными инициативами перед ВС МССР.

Народ эрзи и мокши пока все еще миллионный народ, то есть один из крупных народов Земли, 6-7 по численности народ

России (где по некоторым подсчетам более 173 этносов!), 3 — в своей языковой семье, но нет у нас необходимой плотности, чтобы наш этнос нормально развивался, то есть чтобы не разрушалась культура, не деградировал язык, не таяли людские ресурсы. Что сделает праведник, когда разрушены все основания? (Давид 10:3).

Первое, что надо нам делать, это восстановить память народа. Кто мы такие, эрзяне и мокшане, где наша историческая родина, каковы наши пути и исходы, каков наш вклад в общечеловеческое, каковы наши нити в канве истории и культуры человечества, какова наша персоналия? Тоталитарная система постаралась вытравить нашу память. Наша история — приложение к русской или советской истории, причем без каких-либо оригинальных страниц, особых сюжетов. Культура наша развивается лишь благодаря чьему-либо благотворному влиянию. Персоналия наша либо присваивается (Аввакум, Коринфский, Чапась), либо замалчивается (Пургаз, Акай Боляев, космонавт Сарафанов, герои Советского Союза), либо осмеивается (Кузьма Алексеев). Нас так оманкуртили, что мы уже поверили в свою второсортность, в свое духовное иждивенчество. Но ведь народ, который сохранил свою самобытность, да просто выжил, оказавшись между славянским (далее — русским) и тюркско-монгольским миром, как между молотом и наковальней, заслуживает других оценок. В последнее время у нас появились исследователи, писатели, которые пытаются восстановить утраченные страницы прошлого, вылечить нашу больную память. Это — историки Б. К. Абрамов, В. А. Юрченков, писатели К. Абрамов, М. Врыжинский, Р. Кемайкина. Надо выразить им сердечную благодарность от имени Инекужо, от имени народа эрзи и мокши за их труд.

Память больна не только у нас, эрзян и мокшан, но и у наших соседей, особенно по части межнациональных отношений, взаимодействия наших культур, языков, наших “выходцев”. Ведь у народов Волжско-Уральского региона действительно общая история, взаимосвязанная судьба, но история эта не столь одномерна, как ее обычно изображают. У каждого народа есть и свой мотив, своя песня, своя судьба, своя история. Восстанавливая свою память, мы даем еще одно измерение в общую историю, тем самым восстанавливая утраченные страницы в памяти народов-соседей.

Например, русско-мордовские языковые отношения. Они же “вырастают” из славяно-мордовских языковых отношений, причем четко прослеживается особая мокшанская линия и особая эрзянская, уходящие в раннеславянский период. Это же глубина в 2–2,5 тысячи лет. Еще не было ни полян, ни древлян,

ни вятичей, ни кривичей, не было Киевской Руси, было раннее славянство, едва отделившееся от балто-славянской общности, а мордва была, причем уже в двух ипостасях — эрзянской и мокшанской! И жили наши предки здесь же, здесь наша масторава, где теперь Мордовия, лишь простиралась она на север до теперешнего Нижнего Новгорода, на запад — до рязанщины (включая рязанскую мещеру), на юг — до верховьев Дона. Да сам великорусский этнос сформировался на финно-угорских субстратах: эрзянских (рязанщина, нижегородчина), мокшанских (тамбовщина) и близких к ним мерянских (владимирщина) подосновах. Но об этом можно прочитать лишь в специальной литературе (W. Veenker, *Die Frage des finno-ugrischen Substrats in der russischen Sprache*, Bloomington 1967; В. А. Девяцки, *Проявления финно-угорского субстрата в лексике и фонетике русских говоров Нижегородской области*. — *Linguistica Uralica* 1991 и др.). Популярной литературы на это тему практически нет; даже в краеведческих музеях Рязани и Нижнего Новгорода, Арзамаса стараются об этом умолчать. Великий поэт не стеснялся того, что затерялась Русь в мордве и чуди, считая почти синонимами своей родины слова Русь и Мордва; другой великий поэт в своем завещании выразил мечту о том, чтобы Слово его отозвалось на всех языках, у всех народов Руси великой, помните: “И гордый внук славян, и финн...” Не надо стесняться финно-угорского субстрата, вошедшего в твою плоть и кровь, в твой язык, твой обряд, многоголосое пение, национальный костюм, в твой облик, характер, во всю культуру твою, великоросс! Надо знать об этом. Это возвысит в твоих глазах чужь и мордву, возвысит тебя самого. А мы ведь так нуждаемся сейчас в твоей помощи, участии, понимании. Теперь ведь мордва затерялась на необъятных просторах России и СНГ, как бы совсем не потерялась ...

Но память, одна, бесплодна, как бесплодно корневище без корня. Культура, язык и память — вот Святая Троица любого народа, гарант его бессмертия. Эти сущности так же триединны и так же важны каждая сама по себе, как Бог Отец, Бог Сын и Святой Дух в христианстве. И все-таки есть доминанта в триединстве Культура-Язык-Память. Эта доминанта — Язык. Неслучайно слова язык и народ могут выступать синонимами. Утратили терюхане и каратай язык предков — и теперь это уже тупиковые явления на нашем древе, сучочки, а не живые ветви, хотя память еще жива (мордва-терюхане, мордва-каратай), и в культуре терюхан и каратаев есть эрзянские (у терюхан) и мокшанские (у каратаев) элементы, фрагменты, даже сюжеты, но все-таки это уже осколки, а не системы. И на нашем Инекужо их нет, хотя в этом, возможно, не столько вина, вернее, беда

герюхан и каратаев, сколько вкна, упущение оргкомитета.

В жизни этноса в условиях дисперсности, когда народ расплылся, рассредоточен, значение языка поднимается до значения Родина. Эта мысль была лейтмотивом конференции по уранионизичным литературам, которая прошла в Финляндии 10-14 августа 1991 г., ее девиз: "Родной язык — моя Родина".

Вот основные выводы и рекомендации этого весьма представительного форума ученых, писателей, деятелей культуры и образования Финляндии, Венгрии, Эстонии, Англии, Швеции, финно-угорских республик России:

1. В положении национального меньшинства представитель меньшинства двуязычен. Массовое двуязычие — лишь этап к переходу на язык большинства, этап к моноязычию, к потере языка меньшинства, его культуры, к исчезновению самого меньшинства.

2. В городах волго-пермские народы формируют меньшинство, доля которого среди городского населения меньше, чем доля коренного населения в данной республике, причём оно расплещено по предприятиям, учреждениям, по местам проживания. Отсутствие своей культуры усиливает ассимиляционные процессы. Чрезмерная централизация сельскохозяйственного производства, исчезновение маленьких деревень, объединение в крупные хозяйства разноязычных деревень с созданием смешанных производственных коллективов, смешанных групп в дошкольных учреждениях и школах активизируют ассимилятивные процессы и в сельской местности.

3. Когда ребенок теряет возможность выучить как следует родной язык своей национальности, когда с ним дома на этом языке не общаются систематически и когда его не учат на этом языке ни в детском саду, ни в школе, ни, естественно, в вузе, создаются все предпосылки для того, чтобы такие молодые представители меньшинства начали рассматривать язык и культуру своего народа с отрицательной точки зрения большинства. Возникает колонизированное сознание, желание скорее слиться с большинством. Это самая большая угроза преемственности в языке и культуре, когда вирус нигилизма проникает внутрь меньшинства.

4. В таких условиях для сохранения языка и культуры национального меньшинства нужны охраняемые меры. В их числе: законы о языке (при благоприятном общественном климате); функциональные ниши (сферы, целиком отданные для собственного языка, например, религиозная жизнь), ниши-микрочелленджи языковой общности (например, семья); активное языковое строительство; создание не только образцов высокой и серьезной культуры, но и поп-культуры, комиксов и

приключенческой литературы на языке меньшинства; встречное двуязычие.

5. Когда язык меньшинства оказывается под серьезной угрозой, уместно определенное идеалистическое самообнадеживание: во многих случаях энтузиасты, боровшиеся за свой язык, приближались к своим целям только требуя невозможного. Без идеалов и веры в завтрашний день, без окрыленного такими идеалами и верой действия каждого народа языковой атлас нашего мира был бы несравнимо однообразнее, беднее, чем теперь.

Это все о нас. Чрезвычайно плодотворной мне представляется идея ниш. Например, такая функциональная ниша, как религиозная жизнь. У народа эрзян и мокшан нет такой ниши для спасения родного языка, дохристианская вера разрушена, пророки-шкмаравы осмелены (например, Кузьма Алексеев — Кузька-бог), православное богослужение шло и идет не на родных языках, хотя попытки предпринимались с конца 18 и в 19 веке, но дело остановилось на более или менее удачных переводах сакральной литературы, хотя уже есть Саранская и Мордовская епархия... Поэтому с такой надеждой встретили в "Мастораве" весть о регистрации в Саранске Эрзянской и Мокшанской Евангелистской церкви, где Слово Бога с самого начала зазвучало на родных языках и в контексте национальной культуры.

В такую нишу надо превратить образование, на первых порах начальное и дошкольное, в перспективе — среднее, затем — специальное и высшее, постепенно расширяя спектр дисциплин и специальностей. И терминологию нужно создавать, где "вспоминать" и воскрешать, где создавать заново, оживляя свои словообразовательные ресурсы, где заимствуя. Нам нужна концепция эрзянской и мокшанской школы в национальном контексте, школы, которая, с одной стороны, выполняла бы роль национальной экологической ниши, с другой стороны — обеспечивала бы молодому человеку достойный выход в общероссийские и международные образовательные структуры.

В такую нишу надо превратить национальное село. Сельская культура (язык, фольклор, музыка, обряд, уклад, сам быт, народный промысел) — основа самобытности народа. Нужен закон о статусе национального села с национальным дошкольным учреждением, национальной школой, национальным клубом в инфраструктуре, с родным языком в качестве государственного (за пределами республики — официального) языка.

Такой нишей должна быть Республика Эрзян и Мокшан. Здесь эрзянский и мокшанский языки функционируют как государственные, здесь разрабатываются культурно-образовательные программы для всего народа, издаются художественная, науч-

ная и методическая литература, учебники для всех ступеней образования, здесь национальные театры, профессиональные фольклорные коллективы, здесь кузница национальных кадров и центры их переподготовки. Границы республики для механизмов национально-культурной автономии эрзян и мокшан условны, они прозрачны (слово принадлежит В. Ельцину, эту идею надо превратить в государственно-правовую реальность). Мне непонятна претензия нашего нового министра культуры Ю. Ф. Вшкина на "ровное отношение ко всем культурам: и мордовской (мокша и эрзя), и русской, и татарской, и ко всем другим" ("Саранские вести" от 6.3.1992). Министерство культуры МССР не сможет, не в силах обеспечить культурные запросы русского, татарского и др. населения республики, это не его компетенция, это, главным образом, компетенция России, Татарстана и др. А вот культурные национальные запросы эрзян и мокшан всей России и всего СНГ следует обеспечивать, главным образом, вам, Юрий Фролович, и вашему министерству. При равном отношении обязательно выйдет перекося не в пользу национальных языков и культур. Ваша задача, Юрий Фролович, и задача ваших коллег по правительству — обеспечить прозрачность границ республики для механизмов национально-культурной автономии русских, татар и др., удовлетворить запросы, связанные с взаимодействием наших культур и краеведением.

Сказанное в полной мере относится к образованию, печати и информации. Ровное отношение привело к тому, что на душу мордовского населения в год издается 0,004 национальной книги (в среднем в России — 7); в 1990 г. издано на эрзя и мокша языках всего 35 печатных единиц (ср. в 1932 г. — 425 печатных единиц); на 1.1.1992 г. фонд национальной литературы МССР составляет 1,39 процента, в 6 районах — менее 1 процента; в Пензенской области в 77 сельских библиотеках нет ни одной эрзянской или мокшанской книги (а население — национальное!); аналогичное положение в Саратовской области, немногим лучше в других регионах, где прозябает наша диаспора; радиовещание в 1990 г. на национальных языках 0,3 часа в сутки на два национальных языка (ср. в Татарстане — 4, Чувашии — 1,8, Удмуртии — 1,5, Марий-Эл — 1,1 часа в сутки); телевидение — в 1990 г. — 0,12 часа в сутки на оба языка.

Республике нужны издательство, телевидение, радио со статусом национальных. Только на этих путях осуществимо право народа эрзян и мокшан на суверенитет: в рамках Российской Федерации как целостного государства, имея свою экологическую нишу в виде республики с прозрачными границами, особенно для механизмов национально-культурной автономии.

Родной язык — моя Родина. Поэтому предметом особой заботы должны стать наши родные — эрзянский и мокшанский —

языки. Нас убаюкивают и скоро век, как мы убаюкиваем себя небывалым их развитием и обогащением под благотворным влиянием великого русского языка. Вот образцы такой обогащенной эрзянской и мокшанской речи: “Промышленностень туртов продукциядонть башка, акционерной обществасы яла ламолгавты народной потреблениянь товартизнь...” (“Эрзянь правда” от 29.2.1992); “Шобдава получаме наступлениянди боевой приказ... Врагть сопротивлениязь сязьфоль” (“Мокшень правда” от 22.2.1992). Если открыть наши современные словари, картину увидим не только удручающую, но я бы сказал, — угрожающую: дружамо, дружба, дружелюбия, дружелюбной, дружеской, дружественной. И это эрзянский словарь? Да над нами смеются уже сами обогатители, а те, для которых судьбы наших языков безразличны, готовы рыдать, послушав обогащенную эрзянскую и мокшанскую речь. Я призываю эрзянских и мокшанских писателей к словотворчеству, ученых к работе над терминологическими словарями, включению в активный оборот диалектной, устаревшей близкородственной лексики. Зачем говорить и писать словарь, дружба, родня, народ, вопрос, когда есть валкс, ялгакчи, инеське, раське, кевкстема? Нужно оживить свои словообразовательные механизмы, открыть двери для сложных слов типа пейзажель, чакшпаця, ведьсараз, чееренькарккс (в словарях и текстах таким слитным написаниям почему-то противостоят пыльге пеке, кши руця, вирь сараз, куконь понкот и т.п.). Пугают некоторых необычные написания: валъюр, кельяжамо, оймеежо, менельдомбалькс и др., но надо преодолеть это чувство. Большого внимания требует к себе синтаксис, в особенности реестры союзов. Наши тексты пестрят союзами што, штобу, потому што, если, хоть, хотя предложениям с подобными связующими словами вполне можно найти адекватную замену. Словом, в настоящее время необходимо возобновить активную работу по языковому строительству, по эрзянизации эрзянского и мокшанизации мокшанского языка, по пересмотру языковых, прежде всего лексических, орфологических и синтаксических норм, по расширению сфер функционирования и либерализации наших родных языков.

В заключение еще об одной, может быть, самой деликатной проблеме — о мокшанах и эрзянах: два мы народа или один, две у нас культуры или одна, два языка или один. С этим вопросом связана проблема нашего национально-государственного устройства, в частности, название и структура нашей национально-экологической ниши: Мордовия — Мордовская республика — Мокшэрзянская или Эрзямокшанская республика — Мокшанская и Эрзянская республика или Эрзянская и Мокшанская рес-

публика — Мокшанская республика и Эрзянская республика как федерация — отдельная Эрзянская и отдельная Мокшанская республика как субъекты Российской Федерации. Таков спектр мнений и предложений.

Итак, эрзяне и мокшане. Проблема решаема, если начать с доминанты любой культуры, любого этноса — языка. В лингвистике есть понятие — порог интеграции. Суть вот в чем. Диалекты языка, накапливая особенности, могут пройти некую грань (порог), после которой становится невозможной или проблематичной их взаимная интеграция. Этот порог образуется в особенности тогда, когда различия охватывают всю систему языка, в том числе самый непроницаемый уровень — морфологию. Различия между эрзянской и мокшанской языковыми системами охватывают все уровни. В фонетике — это редукция и фиксированное ударение в мокшанском — полногласие и свободное ударение в эрзянском; в морфологии — особая в каждом из языков указательная и притяжательная суффиксация, особые объектные формы глагола, суффиксы причастий и деепричастий и др.; в синтаксисе — особые союзы, союзные слова, средства модальности; есть лексические и словообразовательные особенности. Это и не удивительно: эрзянский и мокшанский варианты речи накапливали свои черты в течение полутора-двух тысяч лет. Это два языка, имеющие самостоятельную ценность. Есть специфика во всей традиционной культуре: одежде, вышивке, обряде, мелодике и многоголосии, эпосе. Скорее всего эрзяне и мокшане — два народа, впрочем, очень близких и сознающих свою близость. Но общего этнонима, объединяющего, включающего оба этноса, ни в эрзянском, ни в мокшанском языке не выработалось. Мордва — это, так сказать, взгляд не изнутри, а снаружи. Изнутри многими — в особенности эрзянами — мордва и все производное от этого слова воспринимается негативно, вызывая отрицательные эмоции. Поэтому отказаться бы, действительно, от этого этнонима в названии республики, Бог даст, Слово даст новое начало...

А вот разбегаться мокшанам и эрзянам не следует. 1,5–2 тысяч лет наша судьба и надежда: может быть, несмотря на порог, все-таки интеграция возможна. Финны, эстонцы, венгры все-таки считают нас за один народ ...

Но эта интеграция, если она возможна, находится не на путях племенного эгонизма. Это у нас табунированная тема, но ведь умалчивание — зародыш многих конфликтов. Надо создать параллельные структуры — эрзянские и мокшанские — во всех сферах культуры, образования, печати и информации. По примеру журналов и газет: “Чилисема” — “Якстерь тыштень”, “Сятко” — “Мокша”; так же и мокшанская редакция ху-

дожестивенной литературы — эрзянская редакция художественной литературы, мокшанская редакция телевидения — эрзянская редакция телевидения, мокшанское министерство образования — эрзянское министерство образования, и все вполне самостоятельные структуры. Исполнительный комитет Инекужо я предлагаю также сформировать с параллельными — эрзянской и мокшанской структурами.

Dmitrij Nad'kin

(Saransk)

PROBLEMS OF REBIRTH OF ERZIAN AND MOKSHAN PEOPLES*

Summary

The question is whether to be Erzians and Mokshans, as part of the varied forms of humankind. Let us talk about our problems, their sources and reasons, the present situation and how to change it.

The Erzian and Mokshan peoples are effectively an ethnic minority, although they do not enjoy that status because they supposedly have their own state — the Mordovian SSR. In reality, however, the MSSR only gives the illusion of an Erzian-Mokshan statehood, given the following facts:

1) A diaspora of almost one million (close to 75% of the total ethnic population) are not in the least affected by the governmental power in their "own" republic.

2) The Republic is practically under no obligation to meet the spiritual needs of the majority of the people of which it bears the name.

3) In the Republic itself, the Erzians and Mokshans are an ethnic minority (of close to 32%). Therefore, they lack the power to control its Supreme Soviet.

There is a continual threat that even this illusory statehood

* Summary of address by the President of the Mastorava Society at the First Conference of Erzian and Mokshan Peoples, Saransk, Mordovian Republic, 14 March 1992. Dmitrij Nad'kin (1934–1992) was professor of Mordvin languages at the Pedagogical Institute of Saransk. See article "Professor Dmitri Nadkin 1934–1992" (Minor Uralic Languages and Their Contacts, Tartu 1993: 145–146).

might be abolished. One must be aware of this threat not just as a theoretical possibility but a very real one. Here is a recent example. In the government of the MSSR, the education of Erzians and Mokshans (within the MSSR as well as in Russia and the rest of the CIS) is in the hands of a person who does not know the national languages, ignores the issues of history and culture, and is hostile toward the native population of the Republic.

I firmly believe that the Constitution of the MSSR requires essential alterations and amendments as follows.

1) It is imperative that the Erzian-Mokshan diaspora be allowed to opt for MSSR citizenship.

2) For continued functioning of Erzian-Mokshan cultural autonomy in places of their compact settlement beyond the borders of the MSSR, it is necessary to restore national raions, townships and village council areas.

3) Erzians and Mokshans must be given the status of an ethnic minority, along with the accompanying mechanisms and guarantees of constitutional and legal protection.

First of all, we must restore people's memory. The totalitarian system tried to wipe it out. Our history was treated as subsidiary to Russian or Soviet. We experienced brainwashing to such an extent that we began to believe in our own inferiority. Recently, however, researches and writers have appeared who try to restore the lost pages of our past.

We Erzians and Mokshans are not the only peoples whose memory is painful. The same is true for our neighbours, in particular concerning the interrelationships of our cultures and languages. Take for instance the Russian-Mordvinian language contacts. We can clearly recognize a specifically Mokshan and a specifically Erzian influence (in Fast Slavic), going back all the way to the Farly Slavonian period, 2000 or 2500 years ago. The Great Russian ethnos was formed on a Finno-Ugric substrate: Erzian in the case of Riazan and Nizhegorod, Mokshan in Tambov, and the related Merian in Vladimir. O Great Russians! You need not feel embarrassed about this Finno-Ugric substrate in your blood, your language and rituals, your polyphonic music and national costumes, your appearance and character, your entire culture!

When an ethnos is dispersed, when a nation is scattered and split, language takes on the role of the native land. I find the notion of functional or ecological niches useful (for discussing national culture). Religious life often represents such a niche, but there is none that the Erzian-Mokshan native language could recover. The pre-Christian creed has been wiped out, and the Orthodox Church has used non-native languages — and still does. This is why the registration of Erzians and Mokshans by the Evangelic Church in

Saransk raised such great expectations: in that church the Word of God was right away announced in the native languages and in the context of national cultures.

Education should also be reclaimed as a niche. What we need is a notion of Erzian-Mokshan schools within a wider context. On the one hand, they would play the role of a national niche; on the other, they should assure a young person access to all-Russian and international educational institutions.

The national countryside should also be made such a niche. Rural culture is the basis for the genesis of the nation. The Erzian-Mokshan republic itself must become a niche. From the viewpoint of the mechanisms of Erzian-Mokshan national-cultural autonomy, the borders of the republic are purely conventional; they are transparent. (This term originates with Boris Yeltsin; it is time the idea be transformed into governmental-legal reality.)

A subject of special care are our languages: Erzian and Mokshan. When we open our current dictionaries, we observe a disheartening, even threatening picture: *drušamo*, *drušba*, *drušeljubija*, *drušeljubnoj*, *drušeskoj*, *drušestvennoj* (all based on the Russian root for "friend"). Is this an Erzian dictionary? I appeal to Erzian and Mokshan writers to create new words and to scholars to work at terminological dictionaries. They can return to active use dialectal, obsolete, and semi-synonymous words.

Finally, I'd like to touch on perhaps the most delicate issue about the Erzians and Mokshans. Are we one or two nations? Do we have two cultures or just one, two languages or one? I submit that the Erzians and the Mokshans are two nations, though closely related and aware of their relationship. Separating them would not do. We were split 1500 to 2000 years ago but still live next to each other. And the Finns, the Estonians, and the Hungarians consider us one nation, one people. Nonetheless, it is essential to form parallel Erzian and Mokshan structures in all spheres of culture, education, press, and information.

Osmo Nikkilä
(Groningen)

ITÄMERENSUOMEN *pika*-SANAN ALKUPERÄSTÄ

Itämerensuomalaisten kielten yhteiseen sanavarastoon kuuluu kantasuomen **pika*, josta tavataan edustajat kaikissa muissa kielissä paitsi lyydissä.

Suomessa esiintyy yhdyssanojen alkuosassa *pika*- '(erityisen) nopeasti liikkuva, toimiva, suoritettava tms.' (*pikajuna*, *pikakirjoitus* jne.), adjektiivi *pikainen* 'pian, nopeasti tapahtuva, nopea, kiireellinen, äkillinen; helposti kiihastuva, äkkipikainen, harkitsematon, pikaluontoinen, -vihainen', verbi *pikaistua* 'suuttua äkkiä, kiihastua, vimmastua, kuohahtaa, tuohtua' sekä adverbis *pian* 'vähän ajan kuluttua, kohta, kiireesti, joutuin, viipymättä, äkkiä; melkein, miltei, lähes' (komp. *pikemmin* 'nopeammin, kiireemmin; ennemmin, mieluummin, paremmin', superl. *pikimmin* 'nopeimmin'), *pikaa* konneksiossa *tuota pikaa* 'tuossa tuokiossa, nopeasti, pian', *piakkoin* 'lähiaikoina, pikapuoliin, kohdakkoin' jne. (NS). *Pika*-sanana muotoja tavataan jo vanhimmissa suomenkielisissä teksteissä: adverbis *pian*, *pijan* on Agricolalla tavallinen, samoin sen vertailuaste muodot *pikemin* ja *pikimin*, adjektiivista esiintyvät muodot *piasest* ja *pijasezi* (Index Agricolaensis). Vanhoista sanakirjoista Jusleniuksen sanakirjassa (1745) on myös hakusana *pika* 'festinatio; hast', samoin esim. Renvallin sanakirjassa (1826): 'celere l. properum quid; Eile', viimeksi mainitussa on kuitenkin huomautus nominin rajoitetusta käytöstä ja esimerkkeinä *pikavihainen* 'cito iratus' ja *pikauskoinen* 'credulus'. Myös Lönnrot (1874–1880) esittää substantiivin *pika* 'snarhet, hastighet, skyndsamhet' ja tässä yhteydessä mm. sellaiset muodot kuin *pikaan* 'snart, skyndsamt', *pialta* 'snart, lätt' ja *pikana* 'hastigt'.

Lähisukukielistä inkerissä tavataan vain verbi *pikastua* 'suuttua, vihastua nopeasti' (IMS). Karjalan kielessä *pika* on adjektiivi: 'huima, vallaton, renttu', joka tunnetaan kuitenkin vain parista aunuksen pitäjänmurteesta. Salmin murteessa *piga* ja *pigavihane*

on sama kuin suomen *pikavikainen* 'helposti vihastuva, kiivas, äkki-pikainen', kun taas Uhtuan murteen *pikañi* vastaa merkitykseltään suomen *pikainen*-sanaa (SKES). Adverbi *pian* on merkitty muistiin vain vanhoissa kansanrunoissa, esim. "*Pian* pirttihin menövi" (A. J. Sjögren, Vuokkiniemi 1825; SKVR I 1 64,11). Lyydistä ei *pika*-sanan edustajaa ole todettu, mikä tuntuisi olevan yhteydessä sanan harvinaisuuteen karjalassa.

Vepsässä esiintyy adverbi *pigai*, *pigā*, *pigei*, *pigutte* 'pian' ja *pigemba* 'pikemmin, pian' (SKES, Zaitseva-Mullonen), samoin vatjassa *pigā* 'pian' (SKES).

Myös virossa esiintyy vain adverbimuotoja: *pea* 'varsti, peatselt' (ÖS; murt. myös *piā*, VMS), 'pian, kohta' (ESSR), 'bald, schnell, fast, beinahe' (Wiedemann 1893), *peagi* id., *peatselt* 'piakkoin, pikapuoliin, kohdakkoin, kohta(puoleen)' (murt. *peats*, *piäts*, VMS), *pigem(ini)* 'pikemmin(kin), entemmin, mieluummin, paremmin', *peaaegu* 'melkein, miltei, lähes, liki(main), vähää vaille' (ESSR) jne.; adverbi *pea* esiintyy jo 1600-luvun alusta olevissa Georg Müllerin saarnoissa: "*pea* ninck nobbedasti" (EKMS 1 1217). Wiedemannin sanakirjan mukaan esiintyy Saarenmaan murteessa myös *piga*, jonka merkitys on sama kuin *pea*-adverbin (ks. myös Saareste 1953: 24).

Liivin ainoa muoto on sekin adverbi: *pigā* 'pian', myös *pigā-tagā* 'melkein, lähes' (Kettunen 1938: 288-289).

Itämerensuomalaisten kielten edustuksen kannalta on perusteltua olettaa jo kantasuomessa olleen *pika*-sanan *n*-loppuinen muoto adverbisessa käytössä (esim. vepsän muodosta ks. Tunkelo 1946: 398, vatjan muodosta Kettunen 1930: 104, 121 ja liivin muodosta Kettunen 1938: 288). Sen merkityksenä on ollut 'pian, nopeasti'.

Kantasuomen **pika* 'nopea; kiire' -sanan alkuperää on pidetty epäselvänä (Häkkinen 1990a: 232 ja 1990b: 224). Ekspressiivisänaksi sitä ei toistaiseksi ole kukaan yrittänyt esittää eikä siihen ole varmasti aihettakaan. Rakenteensa puolesta *pika* kuuluu kantasuomen *i-a* -sanoihin, joista valtaosa on joko balttilaisperäisiä (esim. suom. *hihna*, *rihma*, *silta*, *villa*, *virta*) tai germaanisista lainasanoja (esim. suom. *kihla*, *lima*, *mitta*, *sija*, *tila*), kuten Terho Itkonen on todennut (1972: 83-84 ja 1980: 108).

Germaaniseksi lainasanaksi *pikaa* on jo yrittänytkin esittää Hartmut Katz (1988: 10), joka on katsonut sen olevan lähtöisin kantagerm. muodosta **kwikwa-*, vrt. muin.norj. *kvikr* 'elävä, eloisa, liikehtivä', muinaisruotsin *kvik(k)er* id., engl. *quick* jne. Ehdotus on semanttisesti houkutteleva, mutta sen selvänä heikkoutena on substituuutio, jonka mukaisesti kantagerm. **kw-* olisi korvattu itämerensuomessa **p-*llä (Katzin mukaan joko **kw-* > **w-*tä tai koko **kw-*tä edustaisi **p-*). Katzin samassa yhteydessä esittämä toinen samansuuntainen lainaehdotus, nimittäin suom. (Lönnrotin sanakirjassa

esiintyvää) *pale* 'en jordås (vida mindre än landtrygg)' ~ kantagerm. **zwāle*- (vrt. muin.norj. *lvdl* 'pieni, pyöreähkö kumpu'), on ilmeisen mahdoton jo yksistään siitä syystä, että kyseinen *pale* on suom. *pade* 'polku, penkere yms.' -sanana murrevastine, kuten Pertti Virtaranta (1958: 42) on vakuuttavasti osoittanut. Kantagerm. **Kw*- on yleensä (kanta)suomessa substituoitu joko *KV*-illa tai *v*-illä, jollaista odottaisi myös **kwikwa*-tapauksessa; olen itse aiemmin (Nikkilä 1981: 76) esittänyt tuota muotoa vaihtoehtoiseksi originaaliksi suom. *vike(v)ä* 'nopea, vikkela' -sanalle pitäessäni ensisijaisena läh- tömuotona germaanista **wigja*-muotoa (vrt. muin.norj. *vigr* 'taistelukuntoinen, urhoollinen', ruots. *vig* 'notkea, vikkela, sukkela').

Itämerensuomen *pika*-sanaa voi nähdäkseni paremmin verrata germaaniin **fik*-, **fik*-sanoihin, jotka etymologisesti kuuluvat yhteen. Näistä ensiksi mainittua edustavat esim. norjan *fik* n. 'uut- teisuus, vikkelyys, kiire', *fika* 'tehdä jatkuvia liikkeitä edestakaisin' ja islannin *fik* n. 'vikkela, kevyt liike' (Torp 1919: 103, Jóhannesson 1956, Blöndal Magnússon 1989: 173–174). Näiden sanojen alkupe- räiseksi merkitykseksi on yleisesti katsottu 'nopea, kevyt liikehtimi- nen' (em. lisäksi myös Falk–Torp 1910–1911: 215). Neutrinominin kantagermaaninen asu on **fika*, mikä käy äänteellisesti täysin *pika*- sanan originaaliksi: sananalkuisen germaanisen *f*:n korvaamisesta itämerensuomessa *p*:llä on useampia esimerkkejä (esim. suom. *pal- le*, *pelto*, *pino*, ks. Hofstra 1985: 69), samoin vanhimmissa lainoissa sanansisäistä germaanista *k*:ta edustaa kantasuomen *k* (esim. suom. *hakea*, *ruoka*, *siika*, ks. Hofstra mts. 153–155). Lainan vanhuu- teen viittaa ilmeisesti myös *pika*-sanana yleisyys itämerensuomalai- sissa kielissä.

Periaatteessa myös pitkävokaalinen germaaninen asu voisi olla lähtökohtana, sillä joissakin vanhoissa lainoissa germaaninen pitkä *i* on korvattu kantasuomessa lyhyellä (esim. em. suom. *pino*-sanassa, jossa myös germ. **f*:ää vastaa ksm. **p*-; lisäesim. ks. Hofstra 1985: 35, 42–43). Germaaniseen pitkään vokaaliin palautuvia muo- toja ovat mm. muinaisnorjan *fíkr* 'halukas, ahne, himokas', *fíkjast* 'olla erityisen hanakka jhnkn, haluta, kaivata' (Fritzner, de Vries; tästä ilmeisesti keskienglannin *fíken* 'to fidget, hurry about', Björk- man 1900–1902: 145), norjan *fíka* 'tavoitella; kiirehtiä', *fíka* 'ahke- ruus; kiire' (Falk–Torp, Torp), sekä muinaistanskan *fighe(s)* 'haluta kovasti, tavoitella; kiirehtiä', tanskan murt. *fige* id. (Nielsen) sa- moin kuin muinaisruotsin *fíka* 'havitella; kiirehtiä; työskennellä' (Söderwall) ja nykyruotsin *fíka* 'tavoitella, ahnehtia', murt. myös 'kiirehtiä' (Hellquist); samaan yhteyteen kuuluu vielä ruotsin *fíken* 'halukas, ahne' ja *nyfíken* 'utelias' (vrt. saks. *gierig* ja *neugierig* id.). Suomen ruotsalaismurteissakin tunnetaan verbi *fíka* (*fí:k*) 'olla kiire, kiirehtiä', *fíka efter* 'tavoitella, havitella' ja myös neutrinomini *fík* (*fí:k*) 'innokas työnteko' (Ahlbäck).

Jälkimmäisessä sanueessa näyttäisi skandinaavisella taholla esiintyvän sekä 'tavoittelemisen, haluamisen, ahnehtimisen' että 'kiirehtimisen' merkitykset. Vastaavanlaisesta on esimerkkejä muutenkin. Niinpä uusimman suomen kielen etymologisen sanakirjan, SSA:n (1992), mukaan suom.murt. *havi* 'nopeus, into, vauhti, kiire, kilpa' tarkoittaa konneksiossa *ajaa havia* 'tavoitella, ahnehtia'. Mainitsematta on tässä yhteydessä jätetty suomen itämurteiden adjektiivi *havakka* 'hanakka, halukas, innokas, karkäs, ahne; kiireinen' samoin kuin kiireistä, hätäistä tekemistä tarkoittava verbi *havaltaa* ja *haveltaa*, jota käytetään kiireisestä, ahnaasta syömisestä ja kiireisestä, touhukkaasta kulkemisesta (SMS); sen sijaan on mainittu *havitella* ja murt. *havita* 'haluta, pyrkiä saamaan jtk., havitella'. Tähän sanastoon nähdäkseni liittyy vielä murt. *hapea* 'halukas, ahnas; nopea, kiireinen' (SMS) ja ilmeisesti myös viron murt. *habima*, *habelema* 'ahmima' (VMS) (SSA mainitsee viimeksi mainitut viron sanat s.v. *hapuilla*; aivan eri sanana on vielä käsitelty suom. *hapla* 'kiihkeä halu; kiire', johon on yhdistetty viron *ablas*, (*h*)*able*, *ables* 'ahne, perso'). Äänteellisesti ja morfologisesti *havi* ~ *hapa* voisi hyvinkin olla verrattavissa *huvi* ~ *hupa* -sanueeseen.

Tältä pohjalta lähtien on mahdollista ajatella myös itämeren-suomen **kiras* ja **kīreh* (**kīruh*) -sanojen etymologista yhteenkuuluvuutta. SSA:ssa esitetään edellä mainitusta suom. *kiiras* 'kova, ankara, äkillinen, tuskainen; kiivas, kiihkeä' ja viron *kiiras* 'levoton, epävakaa, kiireinen, tulinen, himokas'; sanaa pidetään vanhana germaanisenä lainasanana: "< germ. **gīraz* 'halukas, ahnas, himokas'" (etymologiasta ks. Koivulehto 1974:123). Jälkimmäinen sana taas tavataan kaikissa muissa ims. kielissä paitsi liivissä (esim. suom. *kiire* 'hoppu, kiireinen työ; kiireellinen', vir. *kiire* 'nopea, kiireinen; kiire'). Mikäli nämä sanat haluaa yhdistää, pitäisi olettaa, että jälkimmäinen olisi edellä mainitusta kantasuomessa muodostettu johdos, joka olisi saanut laajemman levikin kuin kantasanan; johtosuhteeseen taas voidaan verrata esim. semanttisesti lähellä olevia sanoja *ahnas*, *ahne* (? < germ. **aznaz*, ks. Kylstra et al. 1991:8-9, SSA). SSA:n *kiire*-sanalle esittämä mahdollinen etymologia ei joka tapauksessa vakuuta; sen mukaan kantasanan edustaja voisi olla (vain suomessa tavattava) verbi *kiiriä* (vrt. NS: 'kieriä, vieriiä; vars. äänestä: edetä, kantautua').

Kirjallisuus

Ahlbäck, O. 1982-, Ordbok över Finlands svenska folkmål I-, Helsingfors; Björkman, E. 1900–1902, Scandinavian Loan-Words in Middle-English. Part I, Halle; Blöndal Magnússon, A. 1989, Islensk orðsifjabók; EKMS = A. Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV, Stockholm 1958–1968; ESSR = V. Pall (toim.), Eesti-soome sõnaraamat, Tallinn 1972; Falk, H. S., Torp, A. 1910–1911, Norwegisch-Dänisches Etymologisches Wörterbuch I–II, Heidelberg; Fritzner, J. 1886–1996, Ordbog over Det gamle norske Sprog I–III, Kristiania; Hellquist, E. 1939, Svensk etymologisk ordbok I–II, Lund; Hofstra, T. 1985, Ostseefinnisch und Germanisch. Frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961, Groningen; Häkkinen, K. 1990a, Nykysuomen sanakirja. Etymologinen sanakirja. Toinen, tarkistettu painos, Helsinki; 1990b, Mistä sanat tulevat. Suomalaista etymologiaa, Helsinki; IMS = R. E. Nirvi, Inkeröismurteiden sanakirja, Helsinki 1971; Index Agricolaensis I–II (= Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 11), Helsinki 1980; Itkonen, T. 1972, Suomen äänneopin kysymyksiä // Virittäjä 76. S. 76–93; 1980, Lisiä suomen rajausoppiin // Virittäjä 84. S. 101–115; Jóhannesson, A. 1956, Isländisches etymologisches Wörterbuch, Bern; Juslenius, D. 1745, Suomalaisen-Sana-Lughun Coetus, Stockholm; Katz, H. 1988, *perkele!* Zu den germanischen Lehnwörtern im Ostseefinnischen // Ural-Altäische Jahrbücher. Neue Folge 8. S. 8–13; Kettunen, L. 1930, Vatjan kielen äännehistoria. Toinen, uusittu painos, Helsinki; 1938, Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung, Helsinki; Koivulehto, J. 1974, Lisiä germaanis-suomalaisiin lainakosketuksiin // Virittäjä 78. S. 111–127; Kylstra, A.D. et al. 1991, Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen I, Amsterdam–Atlanta, GA; Lönnrot, E. 1874–1880, Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja I–II, Helsinki; Nielsen, N. 1976, Dansk etymologisk ordbog. 3. reviderede udgave med et tillæg, København; Nikkilä, O. 1981, Germaanisperäisiä 'reippaita' sanoja itämerensuomessa // Sananjalka 23. S. 63–82; NS = Nykysuomen sanakirja I–VI, Porvoo 1951–1961; ÖS = R. Kull, E. Raiet (toim.), Öigekeelsussõnaraamat. Kolmas trükk, Tallinn 1980; Renvall, G. 1826, Suomalainen Sana-kirja, Turku 1826; Saareste, A. 1953, Länsi-Viron sanaston suhteesta suomen kieleen, Helsinki; SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VI, Helsinki 1955–1978; SMS = Suomen murteiden sanakirja I-, Helsinki 1985–; SKVR = Suomen kansan vanhat runot I–XIV, Helsinki 1908–1948; SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja I. A–K, Helsinki 1992; Söderwall, K. F. 1884, Ordbok öfver svenska medeltids-språket I–II, Lund; Torp, A. 1919, Nynorsk etymologisk ordbok, Kristiania; Tunkelo, E. A. 1946, Vepsän kielen äännehistoria, Helsinki; de Vries, J. 1962, Altnordisches etymologisches Wörterbuch. 2. verbesserte Auflage, Leiden; Wiedemann, F. J.

1893, Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. Zweite vermehrte Auflage, St. Petersburg; Virtaranta, P. 1958, Pääpainollisen tavun jälkeisen soinnillisen dentaalispirantin edustus suomen murteissa, Helsinki; VMS = V. Pall (toim.), Väike murdesõnastik I-II, Tallinn 1982-1989; Zaitseva, M. I., Mullonen, M. I. 1972, Slovar' vepsskogo jazyka, Leningrad.

Osmo Nikkilä
(Groningen)

ÜBER DIE ETYMOLOGIE VON OSTSEEFI. *pika

Zusammenfassung

Viele urfi. Wörter mit dem Stammtypus *i - a* sind Entlehnungen entweder aus dem Baltischen (fi. *hihna*, *silta*, *villa* usw.) oder aus dem Germanischen (fi. *kihla*, *lima*, *tila* usw.). Auch urfi. *pika 'schnell; Eile' (fi. *pika* id., *pian* 'bald, in Kürze', estn. *pea* id. usw.) könnte ein altes germ. Lehnwort sein; der Verf. vergleicht es mit urgerm. *fika, das die Urform von norw. *fik* n. 'Emsigkeit, Regsamkeit, Eile' und isl. *fik* n. 'kleine, heftige Bewegung' darstellt. Zu derselben germ. Wortsippe gehören auch urgerm. *fik-Wörter, u.a. an. *fikr* 'gierig', aschwed. *fikia* 'trachten; eilen', schwed. dial. *fika* 'eilen', *fik* n. 'beharrliches Streben' (< urgerm. *fika, das auch als Original von *pika in Frage kommen könnte).

Marja-Liisa Olthuis
(Groningen)

KATSAUS INARINSAAMEN TEONNIMIJOHDOKSIIN JA -JOHTIMIIN

1. Johdanto

Tässä artikkelissani luon katsauksen inarinsaamen teonnimijohdosiin ja -johtimiin. Artikkelini pohjautuu Oulun yliopistossa tekemääni saamen kielen sivulaudaturtutkielmaan *Anárašgiela deverbala substantiivvat Erkki Itkosa sátnegirjijis 'Inarilappisches Wörterbuch'*. Inarinsaamassa tietty johdin liittyy tietynlaiseen sananvartaloon, jossa merkittäviä tekijöitä ovat mm. tavuluku ja astevaihtelu. Esittelen ne äänneympäristöt, joissa tietyt johtimet voivat esiintyä. Mikäli johdin liittyy suoraan verbin vartaloon eikä aiheuta siinä muutoksia, äänneympäristöstä ei ole erillistä mainintaa johtimen kohdalla. Lisäksi tarkastelen johtimien frekvenssiä ja sitä, millaisia muita semanttisia ominaisuuksia tietyllä johtimella on.

Tutkimusaineisto on koottu Erkki Itkosen sanakirjasta *Inarilappisches Wörterbuch I-III*. Itkosen sanakirjassa on yhteensä 5707 sana-artikkelia, joista keskimäärin 2700 on substantiiveja. Olen laskenut substantiivien määrän niin, että olen valinnut kustakin sanakirjan osasta kolme 40 sivun mittaista otosta ja laskenut, miten paljon näillä sivuilla on keskimäärin substantiiveja. Verbiartikkeleita on laskujeni mukaan 2024, mutta ainoastaan 470 verbistä on muodostettu deverbaalisia substantiiveja. Luku on pieni verrattuna siihen, että jokaisesta verbistä, paitsi *leđe*-verbistä 'olla', on mahdollista muodostaa ainakin teonnimi ja hyvin usein myös teki-jännimi. Tutkimuksen ulkopuolelle ovat jääneet sellaiset substantiivijohdokset, jotka ovat suoria lainoja suomesta, esim. *pommittiđ* 'pommittaa' → *pommittus* 'pommitus' ja *holhođ* 'holhota' → *holhous* 'holhous'.

Jotkut johtimet on merkitty joko kokonaan tai osittain sulkeisiin. Sulkeissa oleva elementti korvaa kantaverbin vartalovokaalin. Joillakin johtimilla on erilaisia murrevariantteja, joista mikään ei ole muita kirjakielisempi. Tällaisissa tapauksissa olen esittänyt johtimen kaikki mahdolliset variantit. Tällaisia johtimia ovat esim. *-(á)h/- (o)h/- (u)h* ja *-ldáh/-ldoh/-lduh*.

Tutkimuksessa käyttämäni ortografia noudattaa muutoin inarinsaamen nykyistä ortografiaa, mutta olen erottanut perinteisen tavan mukaan ensimmäisen tavun diftongit *eā* vs. *iā* ja *oa* vs. *uá*, jotka puhekielessä ovat langenneet yhteen diftongeiksi *iā* ja *uá*. Tuoreimmissa inarinsaamenkielisissä teksteissä nämä diftongit kirjoitetaan puhekielen mukaisesti.

2. Deverbaalisten substantiivien semanttiset merkitysryhmät

Itkonen (1966: 246–247) jakaa deverbaaliset substantiivit neljään semanttiseen ryhmään: 1) teonnimiin (nomina actionis), 2) teon tuloksen, 3) teon kohteen nimiin (nomina acti) ja 4) tekijännimiin (nomina agentis). Tekijännimien alalajina ovat tekimennimet (nomina instrumenti). Penttilä (1957: 247–308) ja Hakulinen (1979: 155–185) mainitsevat näiden merkitysryhmien lisäksi olennon, olotilan, juhlatilaisuuksien, lahjan tai palkkion, tekokyvyn ja -paikan nimet. Anneli Koistisella (1974: 14) on kahdeksan merkitysryhmää: 1) teonnimet, 2) teon tuloksen nimet, 3) teon kohteen nimet, 4) teon paikan nimet, 5) tekijännimet, 6) tekimennimet, 7) tilaisuuden ja lahjojen nimet ja 8) olotilan tai ominaisuuden nimet. Omassa tutkimuksessani olen jakanut deverbaaliset substantiivit kymmeneen merkitysryhmään: 1) teonnimet, 2) teon tuloksen nimet, 3) teon kohteen nimet, 4) tekijännimet, 5) tekimennimet, 6) lokaalisuutta ilmaisevat substantiivit, 7) tilaisuuksien ja lahjojen nimet, 8) olotilan tai ominaisuuden nimet, 9) ulottuvuuden nimet ja 10) olionnimet. Ulottuvuuden nimien ryhmä puuttuu suomen kielestä kokonaan. Ne ulottuvuuksien ja etäisyyksien nimet, jotka saamessa voidaan muodostaa johtamalla, muodostetaan suomessa yhdyssanoin, esim. sa. *čvorviđ / čvorviittiđ* → *čvorviittoh* vs. su. *huutoetäisyys*. Omassa merkitysryhmäjaossani olen sisällyttänyt lokaalisuutta ilmaiseviin substantiiveihin sekä ajan että paikan, kun taas kaikissa suomen kielen merkitysryhmäjaossa esiintyy ainoastaan teon paikka.

Seuraavassa taulukossa (taulukko 1), joka perustuu omaan ryhmitykseeni, on esitetty johdosten frekvenssit sekä esimerkkejä siitä, millaisia johdoksia eri merkitysryhmissä esiintyy.

Taulukosta näkyy, että deverbaalisia substantiivijohdoksia on sanakirja-aineistossa yhteensä 609, joista 255 (41.9%) on teonnimiä. Kun verbiartikkeleita on 2024 ja kun jokaisesta verbistä (ei kuitenkaan *leđe*-verbistä 'olla') voidaan periaatteessa muodostaa ainakin yksi teonnimi, on täysin odotuksenmukaista, että teonnimiä on eniten muihin semanttisiin merkitysryhmiin verrattuna. Tätä taustaa vasten odottaisi teonnimiä olevan enemmänkin. Niiden vähyys selittynee ainakin osittain siten, että sanakirja-aineistoa ei ole koottu

Taulukko 1. Deverbaalisten substantiivijohdosten frekvenssit merkitysryhmittäin

Merkitysryhmä	f2	f2%	Esim.
Teonnimet	255	41.9	<i>mdttđáttás</i> 'opetus', <i>jámdlđim</i> 'pyörtyminen'
Tekijännimet	113	18.6	<i>adeleijee</i> 'antaja', <i>čyeigee</i> 'hiihtäjä'
Tekimennimet	63	10.3	<i>piivdus</i> 'pyydys', <i>stiivräm</i> 'ohjauspyörä'
Teon tulos	55	9.0	<i>njirtottáh</i> 'ommel', <i>pasáttás</i> 'jäänne'
Teon kohde	47	7.7	<i>päjittep</i> 'ammuttava', <i>lappäseh</i> (pl) 'hukkaporot'
Olotila / ominaisuus	31	5.1	<i>njuáskáduh</i> 'märkä ilma, kaste', <i>sojo</i> 'kaarevuus'
Lokaalisuutta ilm. subst.	26	4.3	<i>iičeed</i> 'aamu', <i>njuškiittoh</i> 'hyppyri'
Olionnimet	11	1.8	<i>ellee</i> 'eläin', <i>eálu</i> 'elo'
Tilaisuuksien ja lahjojen nimet	5	0.8	<i>adalduh</i> 'lahja', <i>juvâlmeh</i> (pl) 'ryyppäjäiset'
Ulottuvuuden nimet	3	0.5	<i>toppiittoh</i> 'kämmenenleveys', <i>páčádoh</i> 'ampumaetäisyys'
Yht.	∑ 609	100	

kovin systemaattisesti, vaan esimerkit ja sana-artikkelit on koottu pitkälti puhutun kielen pohjalta. Paikka paikoin tämä näkyy sanakirja-artikkelien aukkoisuutena, eli jotkut kielessä usein esiintyvät johdokset puuttuvat sanakirjasta. Toisaalta teonnimien vähyden voinee tulkita niinkin, ettei niitä esiinny puhekielessä kovin runsaasti.

Taulukon lukuja on mielenkiintoista vertailla vastaaviin suomen kielestä saatuihin lukuihin. Suomen kielen deverbaalisia substantiiveja ovat aiemmin käsitelleet mm. Anna-Maria Väisänen (1992) ja Anneli Koistinen (1974) pro gradu -tutkielmissaan. Väisänen tutkimus käsittelee deverbaalisia substantiivijohdoksia kansanedustajien

keskustelupuheessa. Molemmissa tutkimuksissa teonnimien ryhmä on odotetusti suurin. Koistisella (1974: 10) on teonnimiä 47.97% ja Väisäsellä (1992: 29) 42.44%. Nämä luvut ovat hieman suuremmat kuin omasta tutkimusmateriaalistani saadut luvut (41.9%).

Inarinsaamassa toiseksi suurimpana ryhmänä ovat tekijännimet, joita on 18.6%, kun taas Koistisella (1974: 14) niitä on 11.21% ja Väisäsellä (1992: 29) 16.07%. Molemmissa suomen kielen tutkimuksissa tekijännimet ovat kolmannella sijalla.

Kolmanneksi suurimman ryhmän muodostavat tekimen- eli instrumentinimet (10.3%). Suomessa niitä on Koistisen (1974: 14) tutkimuksen mukaan 5.10% ja Väisäsen (1992: 29) mukaan 2.68%. Neljäntenä ryhmänä ovat teon tulokset, joita saamen aineistossa on 9.0%. Suomessa teon tulosten määrä on huomattavasti korkeampi: Koistisella (1974: 14) se on 25.20% ja Väisäsellä (1992: 29) 24.78%. Näiden ryhmien kohdalla suomen ja saamen erot näyttävät siis olevan melko suuret.

Viidentenä ryhmänä ovat teon kohteen nimet, joita tutkimuksessa on 7.7%. Suomen kielen tutkimuksista saadut luvut ovat suunnilleen samanlaisia: Koistisella teon kohteen nimiä on 5.42% (1974: 14) ja Väisäsellä 8.55% (1992: 29). Molemmissa tutkimuksissa teon kohteen nimet ovat neljänneksi suurifrekvenssisin ryhmä.

Olotilan ja ominaisuuden nimiä on aineistossani 5.1%, mikä on suunnilleen saman verran kuin Koistisen ja Väisäsen tutkimuksissa: Koistisella vastaava luku on 3.94% (1974: 14) ja Väisäsellä 2.93% (1992: 29). Sekä omassa tutkimuksessani että suomen kielen tutkimuksissa tämä semanttinen merkitysryhmä on kuudentena. Omassa tutkimuksessani kaikki tähän ryhmään sijoittuvat substantiivit ovat olotilan nimiä.

Seitsemänneksi yleisimpiä inarinsaamassa ovat lokaalisuutta ilmaisevat substantiivit, jotka ilmaisevat aikaa tai paikkaa. Suomessa tässä ryhmässä ovat vain paikkaa ilmaisevat substantiivit. Sen tähden suomen ja saamen tutkimuksista saadut luvut eivät ole täysin vertailukelpoisia.

Kahdeksanneksi yleisimpiä ovat olionnimet, joita on 1.8%. Olionnimien merkitysryhmä puuttuu suomen kielen tutkimuksista, mutta näyttäisi kuitenkin siltä, että tämä semanttinen merkitysryhmä olisi myös suomessa mahdollinen, esim. elää → elo (lpN *eallu*, lpI *eälu*).

Toiseksi harvinaisimman ryhmän muodostavat tilaisuuksien ja lahjojen nimet, joita on ainoastaan 0.8%. Koistisen tutkimuksessa niitä on 1.07% ja Anna-Maria Väisäsellä 1.35%. Tämä ryhmä on molemmissa suomen tutkimuksissa pienifrekvenssisin.

Harvinaisimman ryhmän muodostavat ulottuvuuden nimet, joita on ainoastaan 0.5%. Suomen kielen tutkimuksissa tätä merkitysryhmää ei ole.

3. Teonnimet

Teonnimet ilmaisevat tekoa tai toimintaa. Nuutisen mukaan jotkut teonnimet ovat lähestulkoon synonyymeja: niiden merkityksissä ei ole kovinkaan suuria eroja (1976: 15–16). Tällaisia teonnimiä on paljon sekä suomessa että saamessa, esim. *áiguđ* 'ai-koa' → *áigum* 'aikominen', *aaiǵá* 'aie', *áigumás* 'aikomus'; *vyelgiđ* 'lähteä' → *vyelgim* 'lähteminen', *vuálgámuš* 'id.', *vuolgá* 'lähtö'; *jotteeđ* 'kulkea' (äänteell. *juta-*) → *jotteem* 'kulkeminen', *joto* 'kulku'; *capciistiđ* 'nipistää' → *capciistem* 'nipistäminen', *capciistás* 'nipistys'. Johtimet *-m* ja *-mâš / -muš* ilmaisevat prosessia yleensä, kun taas johtimet *-(â)*: *-(uu)*, *-(o)* ja *-(â)s / -(u)s* ilmaisevat momentaamista, spesifimpää tapahtumaa.

Tavallisimpia inarinsaamen teonnimijohtimia ovat *-m*, *-mâš/-muš*, *-(â)s/-(u)s*, *-(u)*, *-(o)*, *-(â)s* ja *-(â)*: *-(uu)*. Muilla johtimilla on johdettu ainoastaan sporadisesti teonnimiä (ks. taulukko 2).

Taulukko 2. Teonnimijohtimet

Johdin	f	f%	Tavuluku	Esim.
<i>-m</i>	135	52.9	3-tav, 4-tav	<i>šestim</i> 'säästäminen', <i>anettim</i> 'kelpaaminen'
<i>-mâš/-muš</i>	27	10.6	4-tav, 6-tav	<i>vuálgámuš</i> 'lähtö', <i>sovođáttámuš</i> '(riidan) sopiminen'
<i>-(â)s/-(u)s</i>	22	8.6	4-tav	<i>hokáttás</i> 'houkutus', <i>máttááttás</i> 'opetus'
<i>-(u)</i>	17	6.7	2-tav	<i>fáálu</i> 'tarjoaminen', <i>jáámu</i> 'massakuolema'
<i>-(o)</i>	14	5.5	2-tav	<i>sutto</i> 'suuttumus', <i>joto</i> 'kulku'
<i>-(â)s</i>	13	5.1	3-tav	<i>faaskás</i> 'huitominen', <i>huuihás</i> 'huuto'
<i>-(â)</i> : <i>-(uu)</i>	8	3.1	supist.	<i>juurdá</i> 'ajatus', <i>vuolgá</i> 'lähtö'
<i>-n</i>	5	2.0	3-tav	<i>čuoijân</i> 'sointi', <i>ruoččân</i> 'rytinä'
<i>-(â)h/-(o)h/ -(u)h</i>	5	2.0	4-tav	<i>tđvástuh</i> 'kaiku', <i>vuoiǵástoh</i> 'hengähdys'

Johdin	f	f%	Tavuluku	Esim.
-s	2	0.8	3-tav, 4-tav	<i>tápáhtus</i> 'tapaus', <i>ruoškâs</i> 'ryske'
-(a)ttâs	1	0.4	4-tav	<i>ravkattâs</i> '(sydämen) lyönti'
-lm	1	0.4	3-tav	<i>toopâlm</i> 'sulkeminen'
-ldâh/-ldoh/ -lduh	1	0.4	4-tav	<i>tuorâldoh</i> 'niittäus, poimutus'
-d	2	0.8	3-tav	<i>rovvâd</i> 'rykimäaika', <i>eeleed</i> 'elämä'
-(d)	1	0.4	2-tav	<i>jotká</i> 'jatko'
-ttâh/-ttoh/ -ttuh	1	0.4	4-tav	<i>šoalâttâh</i> 'kaatosade'
Yht.	∑ 255	100		

-m

-m-johtimen frekvenssi 52.9% on erittäin korkea: se on yli puolet kaikista teonnimijohtimista. -m-johtimella voidaan muodostaa teonnimi kaikista inarinsaamen verbeistä paitsi *leđe*-verbistä. Jos kantaverbi on kolmitavuinen, esim. *muštâliđ* 'kertoa', on johdos nelitavuinen *muštâlim* 'kertominen'. Pohjoissaamessa paritontavuisista verbeistä voidaan johtaa kaksi merkitykseltään identtistä teonni-
meä, esim. *muitalin* ja *muitaliapmi*. Jos taas kantaverbi on kaksita-
vuinen tai supistumaverbi, on johdos kolmitavuinen: *anneeđ* 'pitää,
käyttää (vaatteesta)' → *anneem* 'pitäminen, käyttäminen'; *čarviđ*
'puristaa' → *čarvim* 'puristaminen'. Kielihistoriallisesti supistuma-
verbeistä muodostetut johdokset ovat palautettavissa nelitavuisiksi.
Johdin liittyy vahva-asteiseen vartaloon.

-m-johtimella voidaan muodostaa myös joitakin tekimen- ja
olotilan nimiä (*čohhoođ* 'kammata' → *čohhoom* 'kampa'; *činehuđ*
'kovettua (lumesta, vatsasta)' → *činehum* 'ummetustauti').

-mâš/-muš

-mâš/-muš-johdin on toiseksi tavallisin teonnimenjohdin: sen
frekvenssi on 10.6%. Johtimella muodostetaan neli- tai kuusi-
tavuisia substantiivijohdoksia kaksi- tai kolmitavuisista verbeistä
tai supistumaverbeistä (vrt. Korhonen 1981: 318). Jos kantaverbi
on kaksi- tai kolmitavuinen, on substantiivijohdos nelitavuinen,
esim. *tieltiđ* 'tietää' → *tiâtâmâš* 'tietämys', *muštâliđ* 'kertoa' →

muštálmus 'kertominen, kerrottava'. Jos verbi on nelitavuinen, on johdos kuusitavuinen, esim. *sovođáttáđ* 'sopia' → *sovođáttámus* 'sopiminen'.

Tällä johtimella voidaan muodostaa deverbaalinen substantiivi useimmista verbeistä. Näyttää siltä, että *-máš/-mus*-johdin olisi semanttisesti monimerkityksisempi kuin esim. *-m*-johdin, jolla muodostetut substantiivit ovat teonnimiä muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta. Useat *-máš/-mus*-johtimella johdetut substantiivit, jotka ovat teonnimiä, voivat olla myös teon kohteen nimiä, esim. *anneeđ* 'pitää, käyttää' → *anamáš* 'pitäminen, käyttäminen; pidettävä, käytettävä' ja *sárnuđ* 'puhua' → *sárnumus* 'puhuminen; puhuttava'.

-máš/-mus-johtimella voi muodostaa myös joihinkin muihin semanttisten merkitysryhmiin kuuluvia substantiivijohdoksia: olionimiä, esim. *moaijuđ* 'taittua' → *moaijumáš* 'taitesarvi' ja teon tuloksen nimiä, esim. *sooppáđ* 'sopia' → *sopámus* 'sopimus'. Substantiivijohdoksen *eelliđ* 'elää' → *eálámus* 'elanto' voinee tulkita joko tekimennimeksi tai sitten teon kohteeksi.

-(á)s/-(u)s

-(á)s/-(u)s-johdin on kolmanneksi yleisin teonnimijohdin, jonka frekvenssi on 8.2%. Johtimen avulla muodostetaan ainoastaan nelitavuisia substantiiveja kolmitavuisista verbeistä. Johdin on yleisin teonnimijohdina, mutta sillä voidaan muodostaa myös teon tuloksen, teon kohteen ja tekimennimiä. Tyypillisiä teonnimiä ovat esim. *omástiđ* 'omistaa' → *omástus* 'omistus' ja *máttááttiđ* 'opettaa' → *máttááttás* 'opetus'. Pohjoissaamassa tätä johdinta vastaa *-us*: *-uss(á)*: *-us(á)*-johdin.

-(o) ja -(u)

-(u)- ja *-(o)*-johtimia, joita kielihistoriallisesti voi pitää yhtenä johtimena, vastaa pohjoissaamassa *-u*-johdin. *-(u)*-johtimen frekvenssi teonnimijohdina on 6.7% ja *-(o)*-johtimen vastaavasti 5.5%. Molemmilla johtimilla voi johtaa kaksitavuisia deverbaalisia substantiiveja kaksitavuisista verbeistä. Johtimen valinta on sidoksissa substantiivin ensi tavun vokaaliin: jos ensi tavussa on diftongi, pitkä monoftongi *áá* tai monoftongi *á*, silloin toisessa tavussa esiintyy *-(u)*-johdin. Jos taas ensi tavussa on jokin muu lyhyt monoftongi kuin *á*, silloin johtimena on *-(o)*.

Yleensä *-(u)*- ja *-(o)*-johtimilla muodostetut substantiivit ovat teonnimiä, esim. *hiettáđ* 'hyötyä' → *hiátu* 'hyöty', *jáámmiđ* 'kuolla' → *jáámu* 'massakuolema (esim. poroilla)', *hástiđ* 'haastaa' → *hástu* 'haastaminen'; *jotteeđ* 'kulkea' → *joto* 'kulku' ja *juurráđ* 'pyörä' → *joro* 'pyörintä'. Näillä johtimilla voidaan kuitenkin muodostaa muidenkin merkitysryhmien substantiiveja: teon tuloksen nimiä (*šeđtiđ* 'säästää' → *šeáđtu* 'säästö'; *itteeđ* 'itää' → *ito* 'itu'), teon

kohteen (*oastið* 'ostaa' → *oastu* 'ostos'; *luuhâð* 'lukea' → *loho* 'luku', joka voi olla myös teonnimi) ja tekimennimiä (*mušteð* 'muistaa' → *mušto* 'muisti', *pâinið* 'värjätä' → *pâinu* 'maali'), lokaalisuutta ilmaisevia substantiiveja (*raaijâð* 'korjata talteen' → *râaiju* 'varasto'), olotilan ja ominaisuuden (*suuijâð* 'taipua' → *sojo* 'kaarevuus'; *suurrâð* 'surra' → *soro* 'suru') sekä olioiden nimiä (*eellið* 'elää' → *eálu* 'elo').

-(â)s

-(â)s-johtimen frekvenssi on 8.6%, eli se on teonnimien johtimena jonkin verran harvinaisempi kuin -mâš / -muš. Kun johtimella muodostetaan lähestulkoon yksinomaan teonnimiä, on se huomattavasti pienifrekvenssisempi kuin -mâš/-muš, joka on varsin yleinen teon kohteen nimissäkin. Johdin liittyy kaksitavuisen verbin heikkoon vartaloon. -(â)s-johtimella johdettuja teonnimiä ovat esim. *julkeð* 'jyskyttää' → *juulhâs* 'jyskytys', *skulčeeð* 'hölskyä' → *skuulčâs* 'hölskyntä'. Johtimella on muodostettu myös yksi teon kohteen nimi (*lâppið* 'hukata, kadottaa' → *laapâs* 'hukkaporo') ja kaksi tekimennimeä (*pihteð* 'lämmittää (vaatteesta)' → *piivtâs* 'vaate' ja *talkkuð* 'lääkittää' → *taalhâs* 'lääke').

-(â) : -(uu)

-(â) : -(uu)-johtimen frekvenssi on vain 3.1% kaikista teonnimijohtimista. Sillä muodostetaan supistumasubstantiiveja kaksitavuisista verbeistä. Noin kolmannes tällä johtimella muodostetuista substantiiveista on teonnimiä, esim. *vyerdið* 'odottaa' → *vuordâ* 'odotus', *vyelgið* 'lähteä' → *vuolgâ* 'lähtö'. Johtimella voidaan myös muodostaa teon tuloksen nimiä ja tekimennimiä. Teon tuloksen nimiä ovat esim. *mestið* 'valmistaa mesto' → *meestâ* 'mesto' ja *njadðeeð* 'nittoa' → *njooðâ* 'nidos'. Tekimennimiä ovat esim. *ušteð* 'uistaa' → *uustâ* 'uistin' ja *čovdið* 'avata' → *čovdâ* 'avain'.

Substantiivin *čovdâ* olen laskenut supistumasubstantiiveihin johdoksen taivutuksen perusteella. Kielihistoriallisesti nomini on kolmitavuinen kuten sen pohjoissaamen vastine *čovdda*: *čovdag*. Inarinsaamassa tämän substantiivin genetiivi-akkusatiivimuoto on aina supistumavartaloinen *čovduu*. Sen sijaan yksikön illatiivista tunnetaan vielä kolmitavuinen muoto *čovduvân* 'avaimeen', mutta tavallisesti se taivutetaan supistumavartaloisten substantiivien mallin mukaisesti *čovdui* 'avaimeen'. Voisikin sanoa, että tämän tyyppin substantiivit ovat menettämässä kolmitavuisuuttaan.

-n

Aineistossani kaikki -n-johtimella muodostetut verbaaliset substantiivit, joita on 2.0%, ovat teonnimiä. Johdin näyttää olevan harvinaisen. Tyypillisiä teonnimiä ovat esim. *čuoijâð* 'soida' → *čuoijân* 'sointi', *ruoččâð* 'rytistä' → *ruoččân* 'rytinä' ja *raattâð* 'rä-

mistä' → *raattân* 'räminä'. Aineistoni kaikki esimerkit kuvaavat ääntä.

-(â)h/-(o)h/-(u)h

Tällä johtimella johdettuja teonnimiä on aineistossa 2.0%. Johtimen avulla muodostetaan nelitavuisia substantiivijohdoksia kolmitavuisista kantaverbeistä. Kantaverbi, johon -âh-johdin liittyy, on itsekin useasti johdos, esim. *lekkâð* 'avata' → *lehâstið* 'aukaista' → *lehâstuh* 'ovenkahva' tai *čoonnâð* 'sitoa' → *čonâstið* 'sitaista' → *čonâstuh* 'side'.

Tyypillisiä teonnimiä ovat esim. *tâvistið* 'kaikua' → *tâvâstuh* 'kaiku' ja *vuoinâstið* 'levähtää, hengähtää' → *vuoinâstuh* 'hengähdys'. Johtimen avulla voi muodostaa moneen muuhunkin semanttiseen merkitysryhmään kuuluvia substantiiveja. Teon tuloksen nimiä ovat esim. *cazâstið* → *cazâstâh* 'viiva', *loigâttið* 'lohkaista' → *loigâttoh* 'lohko', ja teon kohteen nimiä *povvâstið* 'nauraa' → *povvâstoh* 'naurunaihe' ja *julestið* 'ryypätä' → *julâstoh* 'ryppy'. Tekimennimiin luetaan esim. *lehâstið* 'aukaista' → *lehâstuh* 'ovenkahva' ja *čonâstið* 'sitaista' → *čonâstuh* 'side'. Johtimella muodostetaan myös lokaalisuutta ilmaisevia substantiiveja, esim. *skirviittið* 'liirättää' → *skirviittoh* 'paikka, jossa reki liirtää' ja *nahettið* 'pujauttaa' → *nahattuh* 'apajanlaskupaikka'.

-s

-s-johtimella on muodostettu vain sporadisesti joitakin teonnimiä, esim. *ruoškâð* 'rytistä' → *ruoškâs* 'rytinä'. Toinen substantiivi, jonka olen laskenut kuuluvaksi tähän ryhmään, voisi olla myös laina suomen kielestä: *tâpâhtuð* 'tapahtua' → *tâpâhtus* 'tapahtuma, tapaus'. Jos kyseessä on suora laina, silloin johdinkin on tulkittava suoraan lainautuneeksi. Tällöin ainoaksi -s-johtimella muodostetuksi teonnimeksi jää *ruoškâs*.

Sen sijaan -s-johtimen avulla voidaan muodostaa varsin paljon muiden semanttisten merkitysryhmien substantiiveja. Teon tuloksen nimiä ovat esim. *tuovnjâð* 'paikata' → *tuovnjâs* 'paikka' (voi olla myös tekimennimi, esim. 'nahkatilkku') ja *čieskâð* 'halkoa, särkeä' → *čieskâs* 'halko', teon kohteen nimiä esim. *njomnâð* 'imeä' → *njomnâs* 'äidinmaito', instrumentin nimiä esim. *vuoidâð* 'voidella' → *vuoidâs* 'voide' sekä *čoonnâð* 'sitoa' → *čoonâs* 'side', lokaalisuutta ilmaisevia substantiiveja esim. *čieppâð* 'kätkeytyä, kaivautua' → *čieppâs* 'kieppi (riekon yöpymiskuoppa)' ja *palgâð* 'palkia' → *palgâs* 'poron elinpiiri'. Olionnimiin lukeutuu esim. *luoikkâð* 'lainata' → *luoihâs* 'lainakko, lainaporo'.

-(a)ttâs

-(a)ttâs-johtimella on muodostettu ainoastaan yksi substantiivi: *ravkkeð* 'sykkiä' → *ravkattâs* '(sydämen) lyönti'.

-lm

-lm-johtimen käytöstä on koko tutkimusaineistossa ainoastaan neljä tapausta, joista vain yhdessä se on teonnimijohdin: *toppâð* 'sulkea' → *toopâlm* 'sulkeminen'. Lisäksi **-lm**-johtimella on muodostettu kaksi instrumentin nimeä: *čieħčâð* 'potkia' → *čievčâlm* 'tukipuu kehdon jaloissa' ja *nutkâð* 'tukkia' → *nuuðhâlm* 'tukko' sekä yksi tilaisuuden nimi, joka on aina monikkomuotoinen ja leksikaalistunut: *juuhâð* 'juoda' → *juvâlmeh* 'ryyppäjaiset'.

Johtimella muodostetaan kolmitavuisia substantiiveja kaksitavuisista verbeistä.

-ldâh/-ldoh/-lduh

Tutkimusaineistossani on ainoastaan yksi tapaus, jossa **-ldâh / -ldoh/-lduh**-johtimella on muodostettu teonnimi: *tuorrâð* 'niitata, poimuttaa' → *tuorâldoh* 'niittaus, poimutus'. Tämä substantiivi voidaan tulkita myös teon tulokseksi. **-ldâh/-ldoh / -lduh**-johdin liittyy kaksitavuisiin verbeihin, ja sillä muodostetaan nelitavuisia substantiiveja.

-ldâh/-ldoh/-lduh-johtimella muodostetaan useimmiten muihin semanttisiin merkitysryhmiin kuuluvia substantiiveja. Teon tuloksen nimiä ovat esim. *veeppâð* 'poimuttaa lapintakki tai peski vyön avulla pussinomaiseksi, niin että se roikkuu vyön päällä' → *vevâldoh* 'lapintakin tai peskin takaosa, joka roikkuu pussinomaisesti vyön päällä' ja *tiânnuð* 'päärmätä' → *tiânulldâh* 'palle, päärme'. Instrumentin nimiä ovat esim. *poossâð* → *posâlduh* 'pesuriepu' ja *toppâð* → *topâldoh* 'tukko'. Monikollisena substantiivi *posâlduvah* tarkoittaa pestävää pyykkiä, jolloin se olisi semanttiselta merkitykseltään lähinnä teon kohde.

-d

Aineistossani on johtimen käytöstä vain neljä tapausta: *roohâð* 'kiimoa, rykiä' → *rovvâd* 'rykimä(aika)', *itteed* 'itää' → *iideed* 'aamu', *sooppâð* 'sopia' → *soovâd* 'sovinto' ja *eellið* 'elää' → *eeleed* 'elämä'. Substantiivit *rovvâd* ja *eeleed* ovat teonnimiä, *iideed* ilmaisee lokaalisuutta ja *soovâd* olotilaa.

-(â)

-(â)-johdin on myös harvinainen. Tämän johtimen käytöstä on tutkimusaineistossani vain kaksi tapausta: *joatkið* 'jatkaa' → *joatkâ* 'jatko' ja *lahteð* 'liittää' → *lohtâ* 'liitos'. Substantiivi *joatkâ* on teonnimi ja *lohtâ* vastaavasti teon tuloksen nimi. Johdin liittyy kaksitavuisien verbien vartaloon ja sillä muodostetaan kaksitavuisia substantiiveja.

-ttâh/-ttoh/-ttuh

Tavallisesti **-ttâh/-ttoh/-ttuh**-johtimella johdetaan teon tuloksen nimiä, teon kohteen nimiä, lokaalisuutta ilmaisevia substan-

tiiveja ja olotilan nimiä. Teonnimiä on tutkimusaineistossani ainoastaan yksi: *šoaláð* 'sataa kaatamalla' → *šoaláttáh* 'kaatosade'. *-ttáh/-ttoh/-ttuh*-johdin vastaa äänteellisesti pohjoissaamen *-hat-*johdinta. Sillä muodostetaan ainoastaan nelitavuisia substantiiveja. Kantaverbi on tavallisesti kaksitavuinen tai joskus myös supistuma-verbi. Johdin liittyy suoraan kantaverbin vartaloon.

Yleisin *-ttáh/-ttoh/-ttuh* on lokaalisuutta ilmaisevien substantiivien johtimena, esim. *njuškið* 'hypätä' → *njuškiittoh* 'hyppyri' ja *veddið* 'ventää' → *veáðáttoh* 'vennepaikka'. Teon tuloksen nimiä ovat esim. *njirttoð* 'ommella (keramiikka- tai puuastian halkeama)' → *njirtottáh* 'ommel' ja *nuurráð* 'kerätä' → *nuráttuh* 'ahtojää'. Olotilan nimet kuvaavat kipua, esim. *njom máð* 'imeä' → *njomáttuh* 'särky' ja *poaldið* 'polttaa' → *poaldáttuh* 'polttava kipu'.

-ttáh/-ttoh/-ttuh-johdinta on joskus vaikea erottaa *-(á)h/- (o)h/- (u)h*-johtimesta, sillä usein substantiivijohdos muodostetaan kantaverbistä, joka itsekkin on johdos. Silloin *-tt-*:n voisi tulkita joko kausatiivi- tai faktitiivijohtimeksi, jolloin *-(á)h / -(o)h/- (u)h* olisi varsinainen deverbaalinen substantiivijohdin. Sanakirjan mukaan substantiivi *čuoarviittoh* 'huutoetäisyys' on johdettu *čuoarvið*-verbistä 'huudahtaa'. Olisi kuitenkin mahdollista ajatella kantaverbiksi *čuoarviittið* 'huudattaa', esim. *Tot koská ij innig čuoarviittám* 'Huuto ei enää kuulunut niin kaukaa (sananmukaisesti: se etäisyys ei enää huudattanut)'.

4. Yhteen veto

Inarinsaamen teonnimijohtimilla on muitakin semanttisia tehtäviä, eli niillä muodostetaan muihinkin semanttisiin merkitysryhmiin kuuluvia substantiiveja.

Yleisin teonnimijohdin on *-m*, joka voi liittyä kaikkiin verbin vartaloihin. Johdin on suurifrekvenssin juuri teonnimijohtimena. Sillä on muodostettu vain joitakin substantiiveja, jotka kuuluvat johonkin muuhun semanttiseen merkitysryhmään.

Kaikkien muiden johtimien frekvenssi on huomattavasti pienempi kuin *-m*-johtimen frekvenssi. Esim. *-máš/-muš*-johdin on semanttisesti monimerkityksisempi kuin *-m*-johdin. Sillä voidaan muodostaa useampiin eri merkitysryhmiin kuuluvia substantiiveja, ja johdin näyttää ryhmässä kuin ryhmässä olevan yksi suurifrekvenssisimmistä. *-máš/-muš* voi myös liittyä kaikkiin mahdollisiin verbin vartaloihin. Sen sijaan *-(á)s/- (u)s*-johtimella, joka myös on suurifrekvenssinen useissa muissakin merkitysryhmissä, on selvästi enemmän morfofonologisia rajoituksia kuin *-máš/-muš*-johtimella: johdin voi liittyä vain kolmitavuisiin verbeihin, ja sillä voi muodostaa vain nelitavuisia substantiiveja. Esim. *-n*-johtimella näyttäisi olevan myös semanttinen rajoitus, eli se esiintyy vain teonnimijoh-

timena. Samaisella johtimella morfofonologinen rajoitus on se, että se voi liittyä ainoastaan kaksitavuisiin verbeihin ja muodostaa kolmitavuisia substantiiveja.

Näyttää siltä, että johtimen frekvenssi korreloi erityyppisten rajoitusten kanssa. Mitä vähemmän johtimen käytössä on fonologisia, morfofonologisia ja semanttisia rajoituksia, sitä suurempi frekvenssi on. Vastaavasti mitä enemmän rajoituksia johtimen käytölle on, sitä alhaisemmaksi sen frekvenssi jää.

Teonimiä on 41.9% (ks. taulukko 1), mikä on vajaat puolet kaikista deverbaalisista substantiiveista. Teonnimien runsaus on odotuksenmukaista, sillä periaatteessa jokaisesta verbistä pitäisi pystyä muodostamaan ainakin yksi teonimi. Jos aineisto olisi systemaattisesti koottu, odottaisi teonnimien frekvenssin olevan lähellä 100%.

Lyhenteet

lpI = inarinsaame; lpN = pohjoissaame.

Kirjallisuus

Hakulinen, L. 1979, Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos, Helsinki; **Itkonen, E.** 1966, Kieli ja sen tutkimus, Helsinki; **Koistinen, A.** 1974, Deverbaaliset substantiivijohdokset. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitos, Oulu; **Korhonen, M.** 1981, Johdatus lapin kielen historiaan (= SKST 370), Helsinki; **Nuutinen, O.** 1976, Suomen teonnimirakenteista. Stockholm studies in Finnish language and literature 1, Stockholm; **Olthuis, M. L.** 1994, Anárašgiela deverbála substantiivvat Erkki Itkosa sátnegirjijis 'Inarilappisches Wörterbuch'. Sámegeiela oalgelaudaturbargu. Oulu universitehta suoma- ja sámegeiela instituhtta, Oulu; **Penttilä, A.** 1957, Suomen kielioppi, Porvoo; **Väisänen, A. M.** 1992, Deverbaaliset substantiivijohdokset kansanedustajien keskustelupuheessa. Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitos, Oulu.

Marja-Liisa Olthuis
(Groningen)

AN OVERVIEW OF INARI SAMI ACTION NAMES AND THEIR SUFFIXES

Summary

In the Inari Sami language there are several suffixes to derive action names. Many of them have also other semantic functions: it is possible, by means of them, to derive nouns which belong to some other semantic group of meaning.

The suffix *-m* has the highest frequency in names of act. The suffix can be joined to all kinds of verb stems. There are only a couple of cases in which it has been used in some other semantic group of meaning.

Frequencies of other suffixes are much lower than that of the suffix *-m*. For example, *-mâš/-muš* has semantically many more meanings compared to the suffix *-m*: with *-mâš/-muš* it is possible to derive nouns which belong to different kinds of groups of meaning and it seems to have a high frequency almost in every group where it appears. *-mâš/-muš* can be joined to all kinds of verb stems compared to the suffix *-(â)s/-(u)s* which has more morphophonological limitations: the latter can only join three syllable verb stems and form four syllable nouns. The suffix *-n* can join two syllable verb stems and form three syllable nouns. *-n* also seems to have at least one semantic limitation: it is only used in names of act. All cases in my material describe sounds.

There is a strong indication that the frequency of suffix correlates with different kinds of limitations. The fewer its phonological, morphophonological and semantic limitations to some suffix, the higher the frequency.

The frequency of names of act is 41.9% which is almost a half of all deverbal nouns. The number of names of act is high, as expected, because in principle it is possible to form at least one name of act from each verb.

Age Salo
(Tartu)

ÜHE EESTI LAPSE ESIMESED SÕNAD

Laps suhtleb ümbritseva maailmaga ammu enne esimeste sõnade kuuldavale toomist. Verbaalne tasand annab võimaluse uue kogemussüsteemi kujunemiseks. Keel on lapsele probleem. Keele esimesed konkreetsed ilmingud võivad tunduda abitutena, kuid neist saab alguse iga lapse keele omandamise vaevaline tee.

Siinkirjutaja esitab ühe eesti poisi 50 esimese sõna ilmumise loo. Vaadeldakse sõnaliike, sõnade häälikulise külje iseloomulikemaid jooni.

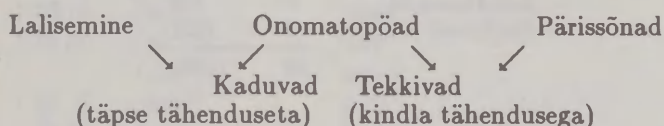
Esmalt põhimõtted, millest on materjali valikul lähtunud: 1. Spontaansuse püüd — sõnakasutus on fikseeritud siis, kui laps ise on üritanud oma teadmist kuuldavale tuua. 2. Esmavariant on tähtsaim — ühest sõnast võib laps esitada mitmeid häälikulisi variante, kasutatud on vaid esimesena kõlanud ühendit.

Spontaansed sõnad on täiskasvanutel teatud toimimises kuulud sõnamudeli lapsepoolne, tema mälus säilinu väljendus. Spontaansete sõnade, nõ. kaudimiteeringute hulka peaksid eelkõige kuuluma need sõnad, mida lapsega suheldes kõige enam kasutatakse ja rõhutatakse. Need vastavad enim lapse foneemitajule ning nende häälikulist koosseisu suudab rääkima õppija teatud määral reprodutseerida. Spontaansete sõnades on enam "vigu" ja need on sageli lühemad kui otsesel matkimisel kuuldavale toodud vormid (Iivonen 1993: 46).

Päris esimese sõnaga seonduv probleemistik puudutab teatud määral ka järgmist 25 (või isegi 50) sõna. Nende ilmumise aeg langeb üleminekuperioodi, mil lalisemine võib tunduda täiesti konkreetse, täiskasvanule tähendusliku, artikuleeritud foneemijärjestusena. Oluline on lapse kogemus sõna kui sümboliga. Konkreetse poisi — Eriku (E) — kõige esimene sõna /t¹δ/ 'tiss' on enam lalisemine kui täiskasvanupärane vorm. Sõnaks teeb antud häälikulise moodustise asjaolu, et laps samal ajal puudutas ema rinda ja naeratas. Kolmest kostunud häälikust oli õige vaid t, kuna i oli ülilühike ja s kuuldus dentaalse helilise frikatiivina. Järgnevate sõnade ilmumiseni läks li-

gi poolteist kuud. Selle aja jooksul kasutas E sõna korduvalt. Kuigi vormid varieerusid foneetiliselt ja neid võinuks lugeda lalisemiseks, oli sellise häälikujärjendi kasutamine seotud kindla objektiga — rinnaga.

Esimese eluaasta lõpus olid E keeles eraldatavad kolm põhilist keelelist väljendusvõimalust: lalisemine, “pärisõnad” ja onomatopöad. Onomatopoeetiliste väljendite rohkus on eesti keelele omane ja veel enam on neid laste varases keeleomandamisjärgus. Laps võib kuuldavale tuua häälikustruktuure, mida täiskasvanu enam produtsierida ei suuda. Niisugused “kaduvad” onomatopöad on lähemal lalisemisele. Teised, “tekkivad”, ilmuvad täiskasvanute keele jäljendustena ja lähenevad pärisõnadele. Eriti palju on viimati nimetatuid hoidekeeles — erikeeles, mida lapsega suhtlemisel kasutatakse (nt. mömm = karu, auva = koer). Pärisõnade ja pärisonomatopöade lalisemisest eraldamise tähtsaim kriteerium on tähenduse kandmine.

Ka kaduv onomatopöa ehk lalisemine võib kanda teatud tähendust, kuid küsitav on, kas häälitsus on täiskasvanule ja lapsele samaselt tõlgendatav. Reeglina tõlgitseb täiskasvanu kõike oma keelekogemuse kaudu ja sunnib last loobuma tema enese keelemaailmast — kõikvõimalikest häälikujadadest. E puhul võib rääkida konkreetse tähenduseta, kaduvast pardi prääksumist jälgendavast kurguhäälitusest. See ilmus 11. elukuul ja kadus 15. elukuul. E 50 esimesest sõnast on onomatopöasid 9 — seega peaaegu viiendik. Häälikuist on onomatopöade kaudu E keelde ilmunud: *m* ja *a* /maṁ/ ‘söödav’, *õ* /meṁ/ ‘karu’, *h* /uhu/ ‘öökull’, *õ* /öhöh/ ‘siga’ (vt. lisa).

Päris esimesed sõnad ilmusid suhteliselt suure ajavahega. Esimese 5 sõna ilmumisvahe oli keskmiselt 26 päeva. Edasi oli sõnade ilmumisgraafik hüplev. Mõni päev võis kaasa tuua mitme uue sõna ilmumise.

Lisas on toodud E 50 esimest sõna, arvestamata, kas need jäid pärast ilmumist kasutusse või mitte. Niisiis on sõnade kasutusagedus erinev ja jaotatav üldjoontes kolme rühma. Olulisim on aktiivset kasutust leidnud sõnade rühm. Nende hääldus on lapsele kergem ja võib-olla on nende tähendussisu lapsele huvitavam. Selliseid sõnu on 12. E: mamm, paber, päkapikk, onu, toru, mömm, tiisu, auto, auva, nänn, traktor, kuu. Laps kasutas neid korduvalt, nende häälikuline kuju varieerus ja muutus õigete vormide sarnaseks kiiremini kui vähe kasutust leidnud sõnadel. Järgmise rühma moodustavad väljendid, mille kasutamise tingis teatud situatsioon

ni kordumine (vanaema külaskäik, konkreetse raamatu vaatamine või ka mõne unustatud mänguasja taasleidmine). Nimetaksin seda varusõnavaraks — vajadusel suutis laps seda kasutada. Näit. vanaema, pall, Potsataja, memm, hallo, tita, öökull.

Väiksem hulk sõnu, siin 8, jääb passiivseks: nende kasutusaeg on lühike — päev või paar. Enamasti on tegemist otsese imitatsiooniga, sõna tähendus võib lapsele isegi ebaselgeks jääda ning tegelik arusaamine ja kasutus on tunduvalt hilisemad. E: lehm, kaa-mel, tass, tort, orav, hari, prillid, muna. Passiivse sõnavara hulka loetakse ka sõnad, mida laps mõistab ja millele ta õigesti reageerib, kuid mida ta ise ei produtseeri (Sandström 1976: 132).

Kui jagada E esimesed sõnad rühmadesse, saab järgneva pildi:

— üldnimed	34	68%
— pärisnimed	2	4%
— tegusõnad	5	10%
— omadussõnad	4	8%
— ülejäänud sõnad	5	10%
	50	100%

Selgub, et E kasutas väga vähe pärisnimesid ja väga olulised olid üldnimed. Sõnavara diferentseerumine on seotud pere üldise eluviisi ja harrastustega — lapse kasvukeskkonnaga. E sõnavarast moodustavad suure osa loomade ja loodusobjektidega seotud väljendid. Mõneti seondub see kindlasti isa loodushuviga.

Fonoloogilis-foneetilisest aspektist võiks lapse umbes 50 esimest sõna lugeda protosõnadeks, täiskasvanukeele jäljendusteks (Iivonen 1993:38). Iseloomulik on häälduslik kõikumus, kõik "päriskeele" foneemid ei ilmu kohe. Häälikute omandamisprotsessi algfaasis ei saa selget pilti lapse kõikide väljendite foneetilisest struktuuridest ega ka konkreetsetest hääldusisearasustest, sest lapse kõneaparaadi tegevus on veel äärmiselt ebakindel ja süsteemitu.

E väljendeid saab häälikulise struktuuri põhjal jagada teatud üldrühmadesse:

- 1) üksik vokaal /û/ 'suur'
- 2) lahtine silp /ta/ 'tass'
- 3) kinnine silp /täh/ 'aitäh'
- 4) kahesilbilise sõna reduplikatiivne vorm /DaDa/ 'tahan'
- 5) kahesilbiline varieeruv sõna /paBe/ 'paber'

E 50 esimest sõna sisaldavad kokku 18 eesti keeles esinevat häälikut. Seega on juba lapse esimeste sõnade varal kogunenud hea häälikuline baas emakeele edasiseks omandamiseks.

Lisa. E 50 esimest sõna

Nr.	Vanus	Lapse vorm	Tähendus
1	0.10.12	/t ⁱ δ /	'tiss'
2	0.11.04	/ma ^m /	'söödav'
3	1.00.07	/päppä/	'päkapikk'
4	1.01.23	/tit/	'tita'
5	1.01.13	/paBe/	'paber'
6	1.01.15	/täD/	'tädi'
7	1.01.17	/û/	'suur'
8	1.01.27	/täh/	'aitäh'
9	1.02.02	/e ⁿ /	'onu'
10		/ä/	'väike'
11	1.02.03	/a ⁿ a/	'vanaema'
12	1.02.12	/a ^m m ^u /	'lehm'
13	1.02.25	/DaDa/	'tahan'
14	1.03.05	/me ^m /	'karu'
15	1.03.07	/ahV/	'ahv'
16		/a ^u t ^o /	'auto'
17	1.03.13	/a ^m /	'pall'
18	1.03.18	/a ^u /	'hallo'
19		/isah/	'isa'
20	1.03.22	/uhu/	'öökull'
21	1.03.23	/ma ^m ma/	'kaamel'
22	1.03.24	/ä ⁿ /	'auto sõidab'
23		/pa ^a ppa/	'papagoi'
24	1.03.28	/a ^u wa/	'koer'
25	1.03.29	/t ⁱ Z/	'kass'
26		/t ^u /	'kuu'
27	1.03.31	/t ⁱ /	'siin'
28	1.04.03	/pu ^p /	'Potsataja'
29	1.04.05	/tr/	'pliiatsit teritama'
30	1.04.07	/ta/	'tass'
31	1.04.08	/nu ^r /	'kass'
32	1.04.11	/t ^o ru/	'toru'
33	1.04.13	/a ^m me/	'ema'
34	1.04.14	/õt/	'oota'
35	1.04.17	/me ^m /	'memm'
36	1.04.18	/mu ^m /	'muna'
37	1.04.19	/õro/	'koori'
38	1.04.26	/õhöh/	'siga'
39	1.04.27	/to ^r t/	'tort'
40	1.04.29	/o ^r /	'orav'
41	1.05.06	/i ^s tu/	'istun'
42	1.05.07	/tarar/	'traktor'

Nr.	Vanus	Lapse vorm	Tähendus
43	1.05.10	/arstäD/	'arstitädi'
44	1.05.11	/eriur/	'hiireurg'
45	1.05.19	/privl/	'prillid'
46	1.05.20	/äBi/	'käbi'
47	1.05.24	/avr/	'Aivar'
48	1.05.25	/arra/	'hari'
49		/sinna/	'sina'
50	1.05.27	/päe/	'päike'

Kirjandus

Iivonen, A. 1986, Lapsen fonologisen kehityksen tutkimusmetodiikka // Suomen logopedis-foniatrinen yhdistys ry:n julkaisuja 19. Lk. 17-58; 1993, Paradigmaattisia ja syntagmaattisia näkökohtia lapsen foneettis-fonologisessa kehityksessä // Lapsen normaali ja poikkeava kielen kehitys, Helsinki. Lk. 34-77; Sandström, C. I. 1976, Lapsi- ja nuorisopsykologia, Helsinki.

Age Salo
(Tartu)

DIE ERSTEN WÖRTER DES KINDES

Zusammenfassung

Die ersten Wörter des Kindes sind vor der Lautstruktur noch nicht der Erwachsenensprache ähnlich. Wichtig ist die Erfahrung des Kindes mit dem Wort als Symbol. Die Erscheinungsdichte der Wörter ist instabil, mancher Tag kann auch das Erscheinen mehrerer Wörter mitbringen. Die 50 ersten Wörter enthalten schon die meisten Laute der estnischen Sprache und sind eine gute Grundlage für das weitere Aneignen der Sprache.

Инна Тимирева
(Тарту)

ГИПЕРОНИМЫ ОДНОЙ ИЗ ТЕМАТИЧЕСКИХ ГРУПП В МАРИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Одной из необходимых предпосылок изучения словарного состава является его расчленение на отдельные лексико-семантические группы. Отображая отрезки действительности, слова связаны между собой, как взаимосвязаны и отображаемые ими явления самой действительности. Благодаря этим внеязыковым связям слова объединяются в тематические группы (Шмелев 1973: 13).

Придерживаясь гипотезы о правомерности классификации лексики по экстралингвистическому принципу, автор выделяет объектом исследования одну из тематических групп марийского языка — названия одежды. Для определения одежды в качестве родовых наименований используются следующие гиперонимы-варианты: *вургем*, *тувыр-йолаш*, *чием*, *чийыш*, *умбал-йымал*, *йара́т*.

1. *вургем* Л, *wurgem* (Miller 1759:390), *вургемъ* (Миллер 1791:88), *wørgem* (Szilasi 1901:288), *βurgem* В (Paasonen 1948:14), *βη-γγem* (Ramstedt 1902:17), *βeryém* й.-ол. (Wichmann 1978:11), *вѣргем* волж. (Иванов 1981:45), *вѣргем* СЗ (СЗНМЯ 42), *бургем* елаб. (Иванов 1981:54) 'одежда'. Лексема восходит к фин.-угор. **wors* или **workz*- при удм. *вурь*, к. *вур*-, венг. *varr*, представляет отглагольную форму имени действия **вургем*, образованную с помощью суффикса -ем от *вургаш* 'шить что-либо' при литературном *ургаш*, *ургаш* В, *ургаш* Г, *ѣргаш* СЗ 'тж'. Отпадение начального в: **вургаш* > *ургаш*, по-видимому, произошло еще в общемарийский период (ОФУЯ 423, ЭСМЯ II: 168).

2. *тувыр-йолаш* Л, *tuβēr-jolaš* мрк. (Jevsevjev 1983:140), *тѣгѣр-йалакш* СЗ (Иванов 1981:93), *тугур-йолаш* белеб. (Исанбаев 1986:199) 'одежда', букв. 'рубашка-штаны'. Название образовалось в результате сложения двух лексем: *тувыр* 'рубашка' + *йолаш* 'штаны'. Первый компонент финно-угорского проис-

хождения (СМЯ 70, Коведяева 1976:93), ср. коми-з. дѳра 'холст, ткань, материал (предназначенный для одежды); холстина'; (диал.) дѳрѳм 'рубашка', удм. дѳра 'холст' < доперм. **tskzra* 'ткань, вид одежды, сделанный из ткани', хант. *taγar, tooγār* (КЭСНЯ 96) 'кольчуга'. В пермских языках случаи утраты интервокальных согласных не единичны: коми-з. *mił'* 'нарыв, фурункул', удм. *teł'* 'головня в колосе', ср. мар. *tuγšl'o ~ tšγšl'* 'шишка', фин. *tukula* 'клубень, нарост, шишка' (Казанцев 1990:180). В марийском слове тувыр Л, тыгыр Г, *toγor* (Веке 1931:20) можно заметить результат исторического изменения в результате озвончения и спонантизации *k > (g) > γ*. В моркинско-сернурском говоре лугового наречия *γ < k* превратилось в *β*, что, очевидно, связано с явлением аккомодации: тугур → тувур → тувыр (Казанцев 1976:44).

Второй компонент йолаш Л, *jolašγ* (Эрм. 216), *Jolášch* (Miller 1759:390), *Jolášγ* (Миллер 1791:88), ялаш Г, йалакш СЗ следует считать собственно марийским словом. Лексема производная: йол (ял, йал) 'нога' + -аш (-акш). Йол Л, йал СЗ, ял Г < общемар. *Йал восходит к фин.-угор. **jalka* (ОФУЯ 412, 413). Суффикс -аш восходит к двум разным источникам: к *-*ks*-овому финно-угорскому суффиксу со значением 'предназначенный для чего-либо' и к -*s*-овому суффиксу имен прилагательных; суффикс -акш в северо-западном наречии сохранился почти в древнемарийской форме. Здесь -акш выступает лишь в тех именах существительных, которые имеют значение 'предназначенный для чего-либо', ср. эст. *vennaksed* 'братья', ср. *vend* 'брат', морд Э *атякш* 'петух', ср. *атя* 'старик, муж, мужчина' (Галкин 1966:18-20).

3. *ўмбал-йынал* Л (МРС 1956:643) 'одежда'. Наименование образовано сочинительным словосложением: *ўмбал* 'верх' + *йынал* 'низ'. Слово *ўмбал* Л, *ũmbal* (Szilasi 1901:269), *ўвал* (ММ 232) представляет собой сращение *ў* — дейктической частицы, указывающей на близкий предмет (древнемар. **e* при венг. *e: ez* 'этот') + *м* '?' + *вал* (*вāl*). Возможно, компонент -*м* того же происхождения, что и морд. -*на*: *тона* 'та, тот' в лексеме *тонапала* 'та сторона' (ЭСМЯ II:31). Мар Л, В *вал*, мар Г, СЗ *вāl* 'верх, поверхность; верхняя сторона' < общемар. **вāl* Ф. И. Гордеев сопоставляет с морд. *вяль* 'свыше', к. (диал.) *вел*: *велдор* 'верх, поверхность; верхний', манс. *āl* (< *вāl*) 'тж', ненец. *вāць* 'свыше' и отвергает толкование составителей ОФУЯ (430) относительно компонента -*вāl* как о лексике финно-пермского пласта при удм. *вōлдыны* 'расстилать', *вōддет* 'потолок, настил', последнее из которых этимологически связано с мар. *вакшап* 'стлать, расстилать', и рассматривает данную лексему как лексему иранского происхождения. В восточные финно-угорские

языки она проникла из позднесарматского (доосетинского) источника: осет. *вӕллаг* 'верхний, высший' от *вӕла*, *вӕл*, *уӕле* при и.-перс. *бар*, ср. перс. авар, скиф. *ираги*, иран. *ирагī*, авест. *ирагī* 'тж'. Заимствование могло иметь место до IV в.н.э. (ЭСМЯ II: 30–31).

Компонент *йымал* с фонетическими вариантами *jomal* (Szilasi 1901:53), *n̄ōmāl*(an) (Беске 1889:44), *j̄ōmāl*(ne) (Szilasi 1901:60), *н̄й̄мал*(кэ) (ММ 138), *n̄ōmal* (Szilasi 1901:136), *н̄м̄* *м̄ал* яр., *н̄й̄мал* тонш. (ССЗНМЯ 141), *л̄в̄ӕл* Г, *л̄в̄вал* (ММ 114), *л̄в̄вал* (Szilasi 1901:119) образовался сложением уральских по происхождению корней (Beke 1911:427, Кузнецов 1984:42–43): *ӱл* 'низ, нижний' < **ala* (ОФУЯ 407) + *лел*, *вел* 'сторона' < **rālā* (ОФУЯ 407, SKES 538, Rédei 1962:81, ЭСМЯ I:83). В рассматриваемом случае первичной является словоформа *л̄в̄ӕл* / *л̄в̄ӕл*. В силу определенных фонетических причин возник вариант *н̄мал* / *н̄й̄мал*. Для марийского языка весьма характерно чередование л ~ н (Грузов 1965:222). В свою очередь назальный н явился причиной появления в (в > м), ср. мар Л *вын'ер* 'холст' — й.-ол., пект., пиж. *мын'ер*, Г *мын'ер* (Грузов 1965:221). Затем произошло смягчение н, обусловленное влиянием переднерядного е, и переход н' > й, где звуки совпадают местом образования. Переход мог произойти в результате ослабления первого и его определенной вокализации (Грузов 1969:176). Представляется возможным показать приблизительную схему образования рассматриваемой словоформы: *ӱл* + общемар. **неле* (ЭСМЯ II:83) *вел* / *вӕл* / *вал* / > *л̄в̄ӕл* / *л̄в̄вал* / *л̄в̄вал* > *н̄м̄ал* / *н̄м̄ал* / *н̄й̄мал* > *н̄м̄ал* / *н̄й̄мал* / *н̄й̄мал* > *й̄ымал* / *й̄ымал*.

4. *чим* Л (МРС 1991:338) 'одежда' выступает в качестве обобщающего наименования отлагольного характера. Лексема *чим* < *чяяш* 'одеваться' + именной суффикс финно-угорского происхождения со значением результативности действия -эм (-ем), который связывается в плане образования с причастным суффиксом -ме (-мо) (Галкин 1966:48).

5. *чийыш* малм., *чий* ш кильм. (Учаев 1968:103) 'одежда' отлагольное образование, семантически тождественное предыдущему *чим*. Способ образования аналогичен: *чийыш* < *чяяш* 'одеваться' + именной суффикс со значением результата действия -ыш, где элемент -ш восходит к уральскому *-ks (Галкин 1966:36).

6. *нӕрӕт* СЗ (ССЗНМЯ 137) 'наряд, одежда'. Слово представляет собой заимствование из русского языка: *наряд* 'убор, красивая одежда, платье или вещи, надеваемые для украсы' (Даль II:465). Русское я (*ja*) передалось фонемой а, в результате произошло регрессивное уподобление гласных: *нӕрӕт* < *нарӕт*.

Лексика, исследованная в данной статье, относится к семантической категории названий конкретных предметов. Вариативность рассмотренных родовых наименований обусловлена стилистической окраской и диалектным характером некоторых из них. Наиболее нейтральным и частотным является *вургем*, *выргем*, *вйргем* и *чьем*. Как просторечные можно охарактеризовать слова *тувыр-йолаш*, *ўмбал-йымал*, к числу диалектизмов относятся *чийыш*, *нәрәт*.

Наблюдения над лексическим материалом, отражающим варианты обобщающих наименований одежды в марийском языке, позволяют сделать некоторые выводы. Финно-угорским наследием являются названия *вургем* и компонент *тувыр* в слове *тувыр-йолаш*, собственно марийские слова представляют собой названия *чьем*, *чийыш*, *ўмбал-йымал* и компонент *йолаш* в названии *тувыр-йолаш*. Диалектным заимствованием из русского языка является *нәрәт*.

Сокращенные названия языков и диалектов

авест. = авестийский; белеб. = белебеевский говор; волж. = волжский говор; елаб. = слабужский говор; й.-ол. = йошкар-олинский говор; иран. = иранский; и. = коми; номи-э. = коми-зырянский; манс. = мансийский; мар. = марийский; мар В = восточное наречие; мар Г = горное наречие; мар Л = луговое наречие; мар СЗ = северо-западное наречие; морд. = мордовские; морд Э = эрзя-мордовский; мрк. = моркинский говор; ненец. = ненецкий; н.-перс. = новоперсидский; общемар. = общемарийский; пект. = пектубасевский говор; перс. = персидский; ниж. = нижанский говор; скиф. = скифский; удм. = удмуртский; фин. = финский; эст. = эстонский.

Литература

Веске М. 1889, Исследования о наречиях черемисского языка I, Казань; Галкин И. С. 1986, Историческая грамматика марийского языка. Морфология II, Йошкар-Ола; Грузов Л. П. 1985, Фонетика диалектов марийского языка в историческом освещении, Йошкар-Ола; 1989, Историческая грамматика марийского языка. Введение и фонетика, Йошкар-Ола; Даль В. И. 1978-1980, Толковый словарь живого великорусского языка, I-IV, Москва; Иванов И. Г. 1981, Марий диалектологий, Йошкар-Ола; Исанбаев Н. И. 1988, Лекси-

ческие особенности белебеевского говора (с приложением материалов для регионального словаря) // Вопросы марийского языка. Грамматика и лексикология, Йошкар-Ола; Казанцев Д. Е. 1976, К истории глухих смычных и звонких слабосмычных в марийском языке // Вопросы марийского языкознания, Киров-Йошкар-Ола. С. 24-46; 1990, К вопросу о реконструкции *δ* и *δ'* в финно-угорском языке // LU 3. С. 180-187; Конедяева Е. И. 1976, Марийский язык // Основы финно-угорского языкознания. Марийский, пермские и угорские языки, Москва. С. 3-96; Кузнецов В. В. 1984, Ойконимия бассейна реки Илеть Марийской АССР. Дисс. канд. филол. наук, Тарту; КЭСКЯ = Лыткин В. И., Гуляев В. В. Краткий этимологический словарь коми языка, Москва 1970; ММ = Васильев В. М., Марий мутер. Москва 1926; Миллер Г. Ф. 1791, Описание живущих в Казанской губернии языческих народов, яко то черемис, чуваш и вотяков... Санкт-Петербург; МРС 1956 = Марийско-русский словарь, Москва; МРС 1991 = Марийско-русский словарь, Йошкар-Ола; ОФУЯ = Основы финно-угорского языкознания / В. И. Лыткин и др., Москва 1974; СМЯ = Казанцев Д. В., Патрушев Г. С., Современный марийский язык. Лексикология, Йошкар-Ола 1972; СЗНМЯ = Иванов И. Г., Тужаров Г. М., Северо-западное наречие марийского языка // Диалекты марийского языка. Вып. I, Йошкар-Ола 1970; ССЗНМЯ = Иванов И. Г., Тужаров Г. М., Словарь северо-западного наречия марийского языка = Кас-йӱдвел марий мутер // Диалекты марийского языка. Вып. II, Йошкар-Ола 1971; Учаев З. В. 1968, Малмыжский диалект марийского языка (фонетические особенности). Дисс. канд. филол. наук, Йошкар-Ола; Шмелев Д. Н. 1973, Проблемы семантического анализа лексики, Москва; Эрм. 216 = Словарь языка черемисского, хранящийся в Рукописном отделе Государственной публичной библиотеки им. М. В. Салтыкова-Щедрина (Эрмитажное собрание); ЭСМЯ = Гордеев Ф. И., Этимологический словарь марийского языка I. А-Б, 1979; II. В-Д, 1983, Йошкар-Ола.

Beke, Ö. 1911, Czeremisiz nyelvtár // NyK 40:413-461; 1931, Tscheremissische Texte zur Religion und Volkskunde, Oslo; Jevsevjev, T. 1983, Folkloresammlungen aus dem Tscheremissischen. B. II, Märchen, Sagen und Volkserzählungen / Herausgegeben von Alho Alhoniemi und Sirkka Saarinen (= SUST 184); Miller, G. F. 1759, Sammlung Russischer Geschichte, St. Petersburg; Paasonen, H. 1948, Osttscheremissisches Wörterbuch / Bearbeitet und herausgegeben von Paavo Siro (= LSFU 11); Ramstedt, G. J. 1902, Bergtscheremissische Sprachstudien (= SUST 17); Rédei (Radanovics), K. 1962, Postpositionen im Syrjänischen unter Berücksichtigung des Wotjakischen, Budapest; SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja I-VII, Helsinki 1955-1981; Szilasi, M. 1901, Cseremisiz szótár (Vocabularium čeremissicum), Budapest; Wichmann, Y. 1978, Tscheremissische Sätze / Herausgegeben von Alho Alhoniemi und Sirkka Saarinen (= SUST 163).

Inna Timirjajeva
(Tartu)

ALLGEMEINBENENNUNGEN EINER DER THEMATISCHEN GRUPPEN IM MARISCHEN

Zusammenfassung

Die Verfasserin hat die Benennungen der Trachten im Marischen, die als Allgemeinbenennungen gebraucht werden, in Betracht gezogen. Dazu werden im Marischen Varianten *βurɣem*, *tuβôr-jolaš*, *t'sijem*, *t'sijâš*, *ûmbal-jəmal*, *nârât* gebraucht.

Инна Тимиряева
(Тарту)

НАЗВАНИЯ ОБРЯДОВОЙ (СВАДЕБНОЙ) ОДЕЖДЫ В МАРИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Автор ставит перед собой целью дать характеристику происхождения названий обрядовой, в частности, свадебной одежды — самой интересной в обрядовом плане — в марийском языке.

1. аршаш Л (МРС 1956:35), аршаш урж., *aršaš* (Jevsejjev 1985:111), *aršaš* (Szilasi 1901:11) 'самотканая шерстяная лента с монетами и раковинами каури'. Специальное украшение, предназначенное только для свадебного обряда, надевалось крест-накрест (Молотова 1992:75).

аршаш Л, В, әршәш Г, СЗ 'связка (о предметах, нанизанных на нитку или веревку)' Ф. Гордеев возводит к общемар. **әршәш* < домар. **әршәкш*, считая собственно марийским образованием от несохранившегося глагола *әрәш* 'украшать', под вопросом сопоставляет с фин. *väri* 'цвет; краска', эст. *värvima* 'красить' и указывает на некоторый семантический сдвиг в случае аршаш как название свадебного украшения (ЭСМЯ 1:154). В данном случае представляется уместным сопоставить фин. *väri*, эст. *värvima* не с мар. аршаш < **әршәкш*, а с нем. *Färben* 'краска', *färben* 'красить'. Может быть, здесь следует предпочесть семантический принцип, учитывая то, что аршаш украшался и серебряными монетами, и допустить, что данная лексема восходит к сарматскому источнику в виде **ār-* ~ *ārāj* 'ценность', *ārāj-* 'стоять': перс. *ārзеш* 'ценность; значение', осет. *аргъ*, авест. *arjāh* 'цена' (ЭСМЯ 1:133, Абаев I:65).

2. венчәйәш тыгыр Г (Молотова 1992:76) 'венчальная рубашка невесты'. Атрибутивный компонент представляет собой пассивное причастие с суффиксом -*мй* < венчәйәш + -*мй*.

венчәйәш Л, венчәйәш Г, *вен^dzājāš* Г (Ramstedt 1902:13) < русс. венчать (Шанский I:193) — общеслав.

тувыр Л, тыгыр Г, тлгыр СЗ (СЗНМЯ 42), белеб. тугур (Исанбаев 1986:159), тугур (Веке 1931:20), туβэр (Jevševjev 1985:82) финно-угорского происхождения (СМЯ 70, Коведяева 1976:93), ср. коми-з. дора 'холст, ткань, материал (предназначенный для одежды); холстина'; (диал.) дором 'рубашка', удм. дэра 'холст' < доперм. *tskzra 'ткань, вид одежды, сделанный из ткани', хант. тагар, тооγār (КЭСКЯ 96) 'кольчуга'. В пермских языках случаи утраты интервокальных согласных не единичны: коми-з. тил' 'нарыв, фурункул', удм. тэл' 'головня в колосе', ср. мар. тугэл'о ~ тэγэл' 'шишка', фин. tukula 'клубень, нарост, шишка' (Казанцев 1990:180). В марийском слове тувыр, тыгыр, тугур (Веке 1931:20) можно заметить результат исторического изменения в результате озвончения и спирантизации $k > (g) > \gamma$. В моркинско-сернурском говоре лугового наречия $\gamma < k$ превратилось в β , что, очевидно, связано с явлением аккомодации: тугур → тувур → тувыр (Казанцев 1976:44).

3. вене тувыр Л 'рубашка, которую невеста шьет жениху'. Атрибутивная композита вене Л, вэнэ (ММ 46), вене, венге, вивгэ (Szilasi 1901:208), βивгэ (Ramstedt 1902:14) 'муж младшей сестры, муж дочери, зять'.

< общемар. *вене / хант. вен, венг 'зять' / коми-з. вон 'брат' / удм. вин 'младший брат, племянник' / вепс. vāvu 'зять' / фин. vāvy / эст. väi, väitees / венг. vő 'тж' < уральск. *wāwū (Vääri 1953:250-255, ЭСМЯ II:87). Мар. вене паронимично венг. vendieg 'чужой; гость', которое В. И. Абаев выводит из осетинского фандаг 'путь; дорога' (ЭСМЯ II:87).

Составное название: вене 'зять' + тувыр 'рубашка'.

4. кавыне тувыр Л 'свадебное платье невесты'. Исследователи двойко толкуют значение слова кавынь, кавыне в сочетании с вургем, тувыр: 1) 'одежда, подаренная жениху и его родне невестой' (ММ 58), 2) 'второй комплект свадебной одежды, которую невеста надевала по приезде в дом жениха или же после угощения там гостей обрядовым блюдом' (Молотова 1992:76, Wichmann 1931:47). В рукописных словарях марийского языка определительный компонент освещается следующим образом: кауне 'брак', кавуне 'венец', кавынь 'венок' (Сергеев 1990:276). По семантическому признаку возможно предположить иранское происхождение атрибутива: перс. kābīn (Räsänen 1969:216).

Составное наименование: кавыне 'для свадьбы' + тувыр 'рубашка, платье'.

5. кавыньэ-шымакш (ММ 58) 'женский головной убор шымакш, который девушка надевает впервые после свадьбы'. Определительная часть кавыньэ подчеркивает именно надевание этого головного убора в первый раз, когда девушка получала статус женщины.

шмакн Л (МРС 753), **шмакн** (ММ 284), *šomákšo* (Szilasi 1901:221), *šmakš* (Jevsejev 1985:97) употребляется для номинации древнего остроконечного головного убора марийцев, который бытовал не только среди женщин, но и среди мужчин (Молотова 1992:35). Это прямоугольный кусок белого холста (55–20 см, 84–20 см), один конец которого сшивался в виде колпачка. Весь головной убор богато украшен вышивкой. Марийское **шмакн** как название головного убора принадлежит к наследию уральского языка-основы: **sima* > хант. *simjintəɣ, ʒətmjintəɣ* 'платок', ненец. *zawa, hata* 'шапка', энец. *soe*, тайг. *sámu* (Казанцев 1980:105, UEW 489).

6. **вүргенчык** Л, **пӱркӱнчык** Г, **пӱркӱнчык** СЗ (ССЗНМЯ 188), **вӱргӱнчык**, **вӱргӱнчык**, **пӱргӱнчык**, **пӱртӱнчык**, **пӱркӱнчык** (ММ 45, 175), *pörge-nc'žšk* серн. (Wichmann 1931:39), **вӱргенчык** малм. (Учаев 1968:131) 'платок, которым невеста покрывает голову'. Этот платок представлял собой богато вышитое покрывало, которым закрывали невесту перед поездкой в дом жениха. Оно оберегало невесту от сглаза, что подтверждается и фактом его изготовления из более архаичного материала — крапивного волокна (Молотова 1992:76).

Ф. Гордеев рассматривает слово как заимствование из болгарского (древн.-чув.) языка, ссылаясь на предположение В. Егорова об отглагольном происхождении слова в разных языках (чув. **пёрке**, **пёркенчӱк**, **пӱркенчек** 'покрывало, фата', азерб. **бүренчек**, тат. **бөрканчек** 'тж', уйг. **пӱрканчык** 'женский капшон, капор'), в чув. **пӱркен** 'укутываться' + суф. -чек, при общемар. ***вӱргенчек** (ЭСМЯ II:196). М. Рясänen относил слово к татарским заимствованиям (Räsänen 1923:25, Räsänen 1920:11), отмечая, что позднейшие татарские заимствования в диалектах могли передаваться как через *β*, так и через *p*. Н. Исанбаев также относит рассматриваемую лексику к татарским заимствованиям: **вӱргенчык** Л, **пӱркӱнчык** Г < тат. **бөрканчек**, башк. **бөркансек** 'покрывало, фата' (Исанбаев 1989:135).

7. **крымский уш** Л, *kri-mskʲi u-pʷšš* (Wichmann 1931:26), *krimski upš* (Jevsejev 1985:107) 'крымская шапка', название свадебного головного убора как невесты, так и жениха. Убор представляет собой шапку типа кубанки из мерлушки серого или белого цвета с круглым суконым верхом (Jevsejev 1985:107, Молотова 1992:38). Атрибутивная часть композиты **крымский**

< русс. **крымский** 'из серого каракуля, мерлушки. Крымские овцы – порода овец, дающих серый каракуль' (СРНГ 348).

Второй компонент **уш** Л, В, **уш**, **уш** Г, **ушо** СЗ (СЗНМЯ 76), **уш** малм. (Учаев 1968:166), *usch* (Miller 1759:390), **уш** (ММ 225), *u-pʷšš* Г (Wichmann 1931:174), *u-pʷšš* серн. (Wichmann 1931:39)

< фин.-перм. **opśz* (*upśz*) 'шапка': удм. *iži, iżś, iżf, iži, uži* ' меховая шапка, шапка' / коми-э. *už* 'сноп, служащий вершиной, крышкой в суслоне, шапка суслона' (UEW 720).

8. кумалтыш вургем Л, клма-лтыш влргем СЗ (ССЗНМЯ 96), кумалдыш вургэм (ММ 84) 'свадебный подарок невесты родственникам жениха в виде одежды', букв. 'одежда моления'. Обычай одаривания требовал, чтобы невеста имела много полотенец, поясов, женских головных уборов, платков. Подарки имели немаловажное значение в приобщении невесты к новой семье (Молотова 1992:74).

Составное название: кумалтыш < кумалаш 'молиться богу' + суф. -тыш + вургем 'одежда'.

Компонент кумалтыш < кумалаш уральского происхождения: фин. *kutoa* 'поворачивать обратно', удм. *kimes* 'лоб, чело', венг. *homlok* 'передняя сторона', сельк. *qamt* 'ниж, нижком' (UEW 202).

Компонент вургем представляет собой слово финно-угорского происхождения (ОФУЯ 423, ЭСМЯ II:168).

9. лашкă качмы тыгыр Г 'рубаха, которую невестка надевала для приготовления обрядовой лапши', букв. 'рубаха, в которой едят лапшу'. Эту рубашу невеста надевала после первой брачной ночи, но после свадьбы уже никогда не надевала, а хранила в качестве поминальной (Молотова 1992:77).

Составное наименование, в образовании которого участвуют элементы: лашкă 'лапша' + качмы (причастная форма глагола качкаш 'кушать') 'кушаемый' + тыгыр 'рубашка'.

лашкă Г, лашка Л, В, лă-шкă СЗ, *laška* (Szilasi 1901:108)

< тат. мвш. *лакша, лăкшă, лăкчă* 'лапша, праздничная еда' < каз., ног. *лакша, лакса, ылакса* < др.-тюрк. **laqš, laqša* 'пшеничная мука' (Ахметьянов 1981:87, ДТС 332). Слово лашка, лашкă имело значение 'свадебное угощение; первый суп, который невестка варила в доме мужа' (Hämäläinen 1915:138). При заимствовании в марийском языке произошла метатеза *кш > шк*.

кочкаш Л, В, качкаш Г, кацкаш СЗ, коськаш звен.

< фин.-перм. **kaska* 'кусать, грызть, жевать': с. *gas'ke~sk~* 'укус; грызть, глотать; кусание', *kaskē, kājcke, koajcke* (фин. *kaskaa* 'кастрированный северный олень') / коми *gečkj* 'жевать, пережевывать' (UEW 641).

тувыр Л, тыгыр Г, тлглр СЗ (СЗНМЯ 42), тугур белеб. (Исанбаев 1986:159), *t γ r* (Веке 1931:20), *tuβâr* (Jevsevjev 1985:82) финно-угорского происхождения (СМЯ 70, Коведяева 1976:93).

10. мелна кўэштме тувыр Л. Составное наименование употребляется для номинации рубахи, надеваемой для выпечки

свадебных блинов; функциональность этой рубахи аналогична *лѣшкѣ качмы тыгыр* у горномарнек.

мелна Л, *мелена* Г, *мелнѧ* СЗ, *мелла* В, *melna*, *meľna*, *mella* (Szilasi 1901:122), *melnā* (Hämäläinen 1915:130)

< русс. блин < др.-русс. *блинъ, млинь (Фасмер I:175).

кӯэштме < страдательное причастие от глагола *кӯэшташ* Л, В, *кӯэштѧш* Г, СЗ 'печь' > *кӯаш* 'печься' + суф. многократного действия -эшт

< уральск. **keje*: фин. *keittä* 'варить', эст. *kee* 'вариться', с. *kihte* 'варить' (ОФУЯ 408, ФУН 110). К. Редей под вопросом рассматривает принадлежность **keje* к лексике уральского или финно-угорского периода (UEW 143).

11. *рывыж ушш* Л, *рывыж ушш* урж., *гәвэж-урšә* (Hämäläinen 1915:132), *гәβәж урš* (Jevsevjev 1985:97) 'свадебная шапка из лисьего меха'. Убор представляет собой шапку с высокой тульей из красного сукна или плица с опушкой из лисьего меха. Эта шапка являлась обязательным элементом свадебного костюма невесты, ее подружки и женщин-поезжанок у луговых мари (Молотова 1992:76). Составное наименование: *рывыж* 'лиса' + *ушш* 'шапка'.

рывыж Л, В, *рѣвѣж*, *рѣвѣж* Г, *рѣвѣж* СЗ, *ребежъ* (ЭРМ 216), *рюбюжъ* (ЭРМ 218), *ribiž*, *rowoz*, *rebež*, *ribāž*, *ribež*, *rübüz* (Szilasi 1901:189) 'лиса'

< фин.-уг. **gerā(šz)*: фин. *gero*, эст. *gebane*, удм. *Энчы* (ОФУЯ 416, SKES 769, КЭСК 246, UEW 423: *gerā(šz)*).

12. *ужар сывын* Л, *уžar sәβән* (Jevsevjev 1985:101) 'зеленый кафтан'. Этот прямоспинный приталенный суконный кафтан с большим воротником, украшенным кумачом, бисером, раковинами каури и монетами, надевали в качестве свадебной одежды невесты, ее подружки и женщины-поезжанки (Молотова 1992:75).

Составное название: *ужар* 'зеленый' + *сывын* 'кафтан'.

ужар Л, В, *ыжар* Г, *дžар* СЗ, *užar* (Szilasi 1901:275)

< фин.-перм. **wiša* 'яд, отравы' = 'зеленый, желтый': фин. *viha* 'ненависть, гнев' (с. *vāšše ~šš* 'ненавидеть', *vassjē* 'ненависть, ярость'), вепс. *vihā*, эст. *viha* 'тж' / морд Э *ožo* 'желтый' / удм. *vož* 'зеленый, маленький' / коми *vež* 'травянисто-зеленый, зеленый, желтый', *viž* 'желтый, зеленый' (< хант. *wišәт* 'злоба, подлость', манс. *vēsәт* 'ненависть', *vesma* 'зависть', *wesmal* 'завидовать')

< древнеар. или др.-иран. **viša-*: авест. *viša* 'яд', пехл. *viš* 'яд', др.-инд. *višām* 'яд' (UEW 823, КЭСК 49, SKES 1734, Joki 1975:346).

сывын Л, *дѣ-вѣн* СЗ (ССЗНМЯ 209), *сѣвѣн* (ММ 196), *sәβән* (Jevsevjev 1985:101)

< чув. *сәкман* (*сѣкман*), *сәхман* (Ашмарин XI:242, 291) <

чагат., кирг., уйг. чапан (čarap 'халат' (Радлов III:1918, Фасмер IV:315).

13. шем сывын Л 'черный кафтан', является составной частью свадебного костюма части луговых марек. Составное название: шем 'черный' + сывын 'кафтан'.

шем, шеме Л, В, шим, шими Г, СЗ, шиме, симэ (ММ 288), šite, šimē, šete (Szilasi 1901:217). Лексеме относят к финно-угорскому слою Г. Патрушев (СМЯ 71), И. Галкин (ФУН 71), Е. Коведяева (Коведяева 1976:93). К. Редей относит слово к финно-пермской эпохе:

*šimэ 'ржавчина, ржаветь': удм. šjn-, šjnoti-, šjnoti- 'ржаветь, быть ржавым', šinet 'ржавчина; заржавленный' / коми šim 'ржавчина; темный (об отдаленной опушке леса)', šim- 'ржаветь, заржаветь, быть ржавым' (> хант. šātmэ 'ржавчина; медная зелень') (UEW 758, 759).

14. ошпу Л, кашпу Л, В, кашпу, кāшпу. белоб. (Исанбаев 1986:171), ошпио (Сергеев 1988:295), ešpū, ošpi (Räsänen 1920:105), ошпу (ММ 150) 'женское украшение из серебряных монет', представляет собой матерчатую шапочку с отверстием посередине, входит в комплекс свадебных украшений.

В этом случае необходимо говорить о двух источниках заимствования: ошпу < чув. хушпу, хошпу (Федотов 1969:49, Räsänen 1920:84); кашпу, кāшпу < тат. кашпау, башк. кашмау (Исанбаев 1989:135), ибо известно, что общетюркский согласный к в татарском языке, как и в большинстве тюркских языков, сохранился без изменения, в чувашском же перешел в х, й (Ахметьянов 1978:90, Исанбаев 1989:43). В чувашских заимствованиях в луговом наречии марийского языка х в анлауте не сохранялся (Räsänen 1920:21). Тат. кашпау, башк. кашмау, чув. хушпу, хошпу восходят к др.-тюрк. *kaš-baγ: *kāš 'бровь' + bāγ 'лента' (Räsänen 1969:240, Фасмер II:361).

15. шурка Л, В (ММ 275), šurka (Szilasi 1901:237) 'женский головной убор', берестяной высокий конус, обтянутый кумачом, сплошь обшитый мелкими старинными монетами, с длинной холщевой лопастью сзади, которая прикреплялась к поясу. Еще в начале XX века сохранял значение обрядового у невесты (Крюкова 1956:136, Сепеев 1967:132).

Лексема шурка является собственно марийским образованием: шур 'рог' + суф. финно-угорского происхождения с уменьшительным значением -ка. шур Л, В, СЗ 'рог'

< фин.-уг. *šorwa 'рог': эст. sarv 'рог, олений рог', морд. šura, šuro, удм. šur, šūr, коми šur, венг. szarv 'рог' (СМЯ 68, ОФУЯ 412, ФУН 112). А. Joki возводит *šorwa к раннеср. *šraw-, (>) *sārw (Joki 1973:311), у К. Редей *šorwa < индо-европ. : древнеиндоевроп. *sr̥ova- (UEW 486).

Из вышесказанного можно сделать некоторые выводы. Собственно марийскими образованиями являются слова шурка 'головной убор', кумалтыш 'моление', кўэштме 'выпекаемое', которые восходят к финно-угорскому и уральскому пластам лексики. ушш 'шапка', качмы 'съдаемое, кушаемое', ужар 'зеленый', шем 'черный' относятся к финно-пермскому пласту; тыгыр, тувыр 'рубаха', вургем 'одежда', рывыж 'лиса' — к финно-угорскому, вене 'зять', шымакш 'головной убор' — к уральскому пласту лексики.

Меньшую часть составляют заимствования из иранского, татарского, чувашского и русского языков.

Сокращенные названия языков и диалектов

авест. = авестийский; азерб. = азербайджанский; башн. = башкирский; белеб. = белебеевский говор; венг. = венгерский; венс. = венский; домар. = домарийский; доперм. = допермский; древнеар. = древнеарийский; др.-инд. = древнеиндийский; древнеиндоевроп. = древнеиндоевропейский; др.-кран. = древнекранский; др.-рус. = древнерусский; др.-тюрк. = древнетюркский; др.-чув. = древнечувашский; звен. = звениговский говор; каз. = казахский; кирг. = киргизский; коми-з. = коми-зырянский; малм. = мальмужский говор; мар. = марийский; мар В = восточное наречие; мар Г = горное наречие; мар Л = луговое наречие; мар СЗ = северо-западное наречие; морд Э = эрзя-мордовский; нем. = немецкий; ненец. = ненецкий; ног. = ногайский; общемар. = общемарийский; общеслав. = общеславянский; осет. = осетинский; перс. = персидский; пехл. = пехлевийский; русс. = русский; с. = саамский; сельм. = селькупский; серн. = сернурский говор; тайг. = тайгский; тат. = татарский; тат. мш. = мишарский диалект татарского языка; удм. = удмуртский; уйг. = уйгурский; уральск. = уральский; урж. = уржумский говор; фин. = финский; фин.-перм. = финно-пермский; фин.-уг. = финно-угорский; хант. = хантыйский; чаг. = чагатайский; чув. = чувашский; энец. = энецкий; эст. = эстонский.

Литература

- Абаев В. И. 1956, Историко-этимологический словарь осетинского языка I, Москва-Ленинград; Ахметьянов Р. Г. 1976, Сравнительное исследование татарского и чувашского языков, Москва; 1981, Общая лексика духовной культуры народов Среднего Поволжья, Москва; Ашмуриш Н. И. 1928-1950, Словарь чувашского языка 1-17, Казань-Чебоксары; Валдае Х. Ф. 1983, Русско-марийский словарь биологических терминов, Йошкар-Ола; ДТС = Древнетюркский словарь, Ленинград 1969; Исаибаев Н. И. 1986, Лексические особенности белебеевского говора (с приложением материалов для регионального словаря) // Вопросы марийского языка. Грамматика и лексикология, Йошкар-Ола; 1989, Марийско-тюркские языковые контакты I, Йошкар-Ола; Казанцев Д. Е. 1980, К вопросу о месте и времени проникновения красных слов в древнемарийский язык // Вопросы марийского языка. Вопросы грамматики и лексикологии, Йошкар-Ола. С. 90-119; Коведяева Е. И. 1976, Марийский язык // Основы финно-угорского языкознания. Марийский, пермские и угорские языки, Москва; Крюкова Т. А. 1956, Материальная культура марийцев XIX века, Йошкар-Ола; КЭСКИЯ = Лыткин В. И., Гудяев В. С., Краткий этимологический словарь коми языка, Москва 1970; ММ = Васильев В. М., Марий мутер, Москва 1926; Молотова Т. Л. 1992, Марийский народный костюм, Йошкар-Ола; МРС = Марийско-русский словарь, Москва 1956; ОФУЯ = Основы финно-угорского языкознания / Редкол.: В. И. Лыткин, К. Е. Майтинская и др., Москва 1974; Радлов В. В. 1893-1911, Опыт словаря тюркских наречий I-IV, Санкт-Петербург; Селеев Г. А. 1987, К вопросу о формировании этнографических особенностей восточных марийцев // Происхождение марийского народа, Йошкар-Ола. С. 129-140; Сергеев О. А. 1988, Рукописный словарь марийского языка Земляничного // СФУ 4. С. 292-295; СЗНМЯ = Иванов И. Г., Тужаров Г. М., Северо-западное наречие марийского языка // Диалекты марийского языка. Вып. I, Йошкар-Ола 1970; СМЯ = Казанцев Д. В., Патрушев Г. С., Современный марийский язык. Лексикология, Йошкар-Ола 1972; СРНГ = Словарь русских народных говоров, 1-26, Ленинград 1965-1991; ССЗНМЯ = Иванов И. Г., Тужаров Г. М., Словарь северо-западного наречия марийского языка = Кас-йӱдвел марий мутер // Диалекты марийского языка. Вып. II, Йошкар-Ола 1971; Учаев З. В. 1986, Малмыжский говор марийского языка (фонетические особенности). Дисс. канд. филол. наук, Йошкар-Ола; Фасмер М. 1986-1987, Этимологический словарь русского языка I-IV, Москва; Федотов М. Р. 1989, Чувашско-марийские языковые взаимосвязи в историческом освещении. Автореф. дисс. докт. филол. наук, Чебоксары; ФУН = Галкин И. С., Мустаев В. Н., Финно-угроведениями негыште, Йошкар-Ола 1984; Шанский Н. М. 1986, Этимологический словарь

русского языка I, Москва; Эрм. 216 = Словарь языка черемисского, хранящийся в Рукописном отделе Государственной публичной библиотеки им. М. В. Салтыкова-Щедрина (Эрмитажное собрание); ЭРМ 218 = Словарь черемисского языка с русским переводом, хранящийся в Рукописном отделе Государственной публичной библиотеки им. М. В. Салтыкова-Щедрина (Эрмитажное собрание); ЭСМЯ = Гордеев Ф. И., Этимологический словарь марийского языка I-II, Йошкар-Ола 1979-1983.

Beke, Ö. 1931, *Tscheremissische Texte zur Religion und Volkskunde*, Oslo; Hämäläinen, A. 1915, *Mordvalaisten, tseremissien ja votjakkien kosinta- ja häätavoista* // JSFOu 29:1-311; Jevsevjev, T. 1985, *Etnographische Sammlungen über die Tscheremissischen / Stoffherstellung und herausgegeben von Ildiko Lehtinen*, Helsinki; Joki, A. J. 1973, *Uralier und Indogermanen. Die älteren Berührungen zwischen den uralischen und indogermanischen Sprachen (= MSFOu 151)*; Miller, G. F. 1759, *Sammlung Russischer Geschichte*, St. Petersburg; Ramstedt, G. J. 1902, *Bergtscheremissische Sprachstudien*, Helsinki; Räsänen, M. 1920, *Die tschuwaasischen Lehnwörter im Tscheremissischen (= MSFOu 48)*; 1923, *Die tatarischen Lehnwörter im Tscheremissischen (= MSFOu 50)*; 1969, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki; SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja 1-7*, Helsinki 1955-1981; Szilasi, M. 1901, *Cseremiszótár (Vocabularium cseremissicum)*, Budapest; UEW = Rédei, K., *Uralisches etymologisches Wörterbuch. I. Uralische und finnisch-ugrische Schicht; II. Finnisch-permische und finnisch-wolgaische Schicht. Ugrische Schicht*, Wiesbaden 1988; Vääril, E. 1953, *Sugulusalane sõnavara läänemeresoome keeltes*, Tartu; Wichmann, Y. 1931, *Volksdichtung und Volksbräuche der Tscheremissischen (= MSFOu 59)*.

Inna Timirjajeva
(Tartu)

BENENNUNGEN VON FESTTRACHTEN (HOCHZEITSTRACHTEN) IM MARISCHEN

Zusammenfassung

Im artikel werden die Benennungen der Hochzeitstrachten im Marischen, wodurch, wie auch bei übriger Tracht, die Geschichte und Traditionen des Volkes Ausdruck findend, betrachtet.

Von rein marischem Ursprung sind folgende Wörter: *šurka* 'Kopfbedeckung', *kumaltōš* 'Gebet', *küēštme* 'gebacken', die zur

finnisch-ugrischen und uralischen Schicht der Lexik gehören. Die Wörter *upš* 'Mütze', *kat'smš* 'gebacken', *užar* 'grün', *šem* 'schwarz' stammen aus permisch-finnischer Schicht; *tšγšr*, *tuβšr* 'Hemd', *βurγem* 'Kleidung', *ršβšž* 'Fuchs' — aus finnisch-ugrischer, *βeye* 'Schwiegersohn', *ššmakš* 'Kopfbedeckung' — aus uralischer Schicht der Lexik.

Eine kleinere Gruppe bilden die Wörter der iranischen, tatarischen und tschuvaschischen Herkunft.

Trond Trosterud
(Tromsø)

AUXILIARIES, NEGATIVE VERBS AND WORD ORDER IN THE SAMI AND FINNIC LANGUAGES

1. Introduction*

The following generalization holds for the great majority of the Uralic languages: Either a language has a copula in the 3sg predicative construction (Mary is a teacher), or the negative verb of the language in question has a separate past tense form. Mikko Korhonen has suggested that the reason for this is that the introduction of the copular construction in some of the Uralic languages subsequently has led to the loss of a past tense negation verb (cf. Korhonen 1981:310f, and especially Korhonen 1973). I will first give an overview of the different languages and classify the counterexamples, then I will present Korhonen's analysis, and finally I will try to find out whether it is possible to shed some light upon this phenomenon by assuming a non-lexicalist theory on the interface between syntax and morphology.

2. The Uralic languages: An overview

Theoretically, two factors can always be combined in four ways, as in the table below. Any attempt to link the two factors to each other face two possible counterexamples (the shaded areas in the table).

The Ugric languages and Southern Samoyed have no negative verb, and they are therefore left out of the discussion. The remaining

* In preparing this article I have benefitted from discussions with Marit Julien, Ago Künnap, Tapani Salminen, the audiences of a Sami Syntax lecture in Tromsø and a lecture series on the history of the Estonian language in Helsinki. Remaining errors are my own. The research behind the present article is funded by the Norwegian Research Council.

languages can be grouped according to table 1. First we consider the clear cases. Type 2 is the case where the copular construction was never introduced and the past tense form of the negative verb is the only possible form. Type 3 is the case where the copula is obligatorily present, and where no past tense form of the negative

	+copula	-copula
past tense form of neg. verb	1	2
no past tense form of neg. verb	3	4

Table 1

verb exists. Geographically, type 3 is found solely among the Sami and Finnic languages, and type 2 consists of all the languages in the remaining branches of the Uralic language family, and in addition some of the Sami and Finnic languages, most notably the languages in the periphery of the Sami-Finnic area¹.

Type 2-lgs: The Mordvin, Mari, Permic and Samoyed lgs.

Finnic: Livonian, Southern Estonian

Sami: Southern, ... (see below)

Type 3-lgs: Finnic: Northern Estonian, Votian, Ingrian, Karelian, Finnish

Sami: Inari, Skolt, Kildin and Northern Sami

As for the type 2-languages, several of them have a copula. The point here is that it is used only as a carrier of some morphosyntactic feature: tense, mode, 1p, 2p. In Southern Sami, the *leæ*-copula can according to Bergsland 1946 be used in 3sg.pres., but then only focussed: *manne leæm boåries* 'I am old', but *manne boåries* 'I am old'.

¹ Here I am not going to choose between the different theories of the origin of the past tense form of the negative verb, most notably, whether the *-*š*-marker for past tense can be traced back to Proto-Uralic or not (see e.g. Korhonen 1967: 211ff, Künnap 1993, and references cited therein). Important for the present article is the fact that in some languages the negative verb behaves differently in the present and in the past tense, whereas in other languages it does not. For the diachronic part of the article, it is of course crucial that the type 3-languages have developed from a type 2-stage and not vice versa. To my knowledge this assumption has not been challenged in the above-mentioned discussion.

The counterexamples to Korhonen's hypothesis are of two types, 1 and 4. They have different status, though. Since the introduction of the copula is seen as the triggering factor, type 1 is the expected transition stage when moving from type 2 to type 3. When looking at the Sami languages, we find that they form the expected continuum, from Southern Sami to Northern Sami.

Type 2 → Type 1 → Type 3
 Sami: Southern, Ume, Pite, Lule, Northern

The distribution of the different forms of the negative verb can be found in table 2:

		Singular			Dual			Plural		
		1	2	3	1	2	3	1	2	3
South	Jämtland	¶	¶	¶	¶	¶	¶	¶	¶	¶
	Härjedalen	¶	¶	¶	¶	¶	¶	¶	¶	¶
	Tän	¶	¶	¶	¶	¶	¶	¶	¶	¶
	Röros	¶	¶	¶	¶	¶	¶	¶	¶	¶
Ume	Åsele/Vefsn	¶	¶	¶	¶	¶	¶	¶	¶	¶
	Malå	¶	¶	¶
Pite	Arjeplog	¶	¶	¶	¶	¶	¶	¶	¶	¶
Lule	Southern Jokkmokk	¶	¶	¶
	Northern Jokkmokk	¶	¶	¶	¶
	Tysfjord	¶	¶	¶	¶
	S.Gällivare	¶	¶	¶	¶
	M.Gällivare	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅
	N.Gällivare	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅
	Jukkasjärvi	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅
North	id. for the rest of the lgs	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅	∅

¶ = negative verb with past tense form based on some variant of the past tense marker -*33j*.

. = negative verb with past tense form based on some variant the past tense marker -*j*.

∅ = forms missing in the material

∅ = No separat past tense form

Table 2: Form of the past tense negative verb in the Sami languages (Based on data from Korhonen 1967:27-95, 212)

The copula shows the same gradual pattern, from ∅ in Southern Sami via *l* in Lule Sami to *leah* in Northern Sami.

Finally we come to type 4, the real counterexamples. If faced with such languages, we will eventually have to look for a different triggering factor to explain the loss of the past tense of the negated verb, preferably a factor that is not present in the type 3-languages. Unfortunately, according to Erkki Itkonen there actually are two members of the real counterexample type 4, namely Vepsian and Ter Sami (cf. Itkonen 1950). Korhonen 1973 explicitly disagrees with Itkonen's claim. According to Korhonen, there still are a certain amount of copula data in both Vepsian and Ter Sami corpora. Here I will follow Korhonen and assume that type 4 can be emptied by a more thorough look. One possible explanation for an eventual deviant pattern could be the fact that Ter Sami and Vepsian are among the languages most heavily influenced

by the (copulaless) Russian. Within this scenario, Ter Sami and Vepsian could have developed a copular construction as a part of the Germanic-Finnic-Sami Sprachbund, and later the construction could have been weakened by Russian influence.

What remains is thus a rich array of transition stages along the Swedish/Norwegian border on their way from type 2 to type 3.

3. Korhonen's explanation

According to Korhonen 1981:310, Proto-Sami and Proto-Finnic can be reconstructed in the following way (using modern Finnish word-forms for the ease of exposition):

	positive		negative	
pres.	<i>minā tulen</i>	I come-1SG	<i>minā en tule</i>	I NEG-1SG come
	<i>isā tulee</i>	father come-3SG	<i>isā ei tule</i>	father NEG-3SG come
past	<i>minā tulin</i>	I come-PRET-1SG	<i>minā esin tule</i>	I NEG-PRET-1SG come
	<i>isā tuli</i>	father come-PRET-3SG	<i>isā esi tule</i>	father NEG-PRET-3SG come
perf.	<i>minā tullut</i>	I come-PTC	<i>minā en tullut</i>	I NEG-1SG come-PTC
	<i>isā tullut</i>	father come-PTC	<i>isā ei tullut</i>	father NEG-3SG come-PTC

Table 3

After the copula had made its arrival into the grammar of Sami and Finnic languages we got the following situation:

	positive		negative	
pres.	<i>minā tulen</i>	I come-1SG	<i>minā en tule</i>	I NEG-1SG come
	<i>isā tulee</i>	father come-3SG	<i>isā ei tule</i>	father NEG-3SG come
past	<i>minā tulin</i>	I come-PRET-1SG	<i>minā esin tule</i>	I NEG-PRET-1SG come
	<i>isā tuli</i>	father come-PRET-3SG	<i>isā esi tule</i>	father NEG-PRET-3SG come
			<i>minā en tullut</i>	I NEG-1SG come-PTC
			<i>isā ei tullut</i>	father NEG-3SG come-PTC
perf.	<i>minā olen tullut</i>	I COP-1SG come-PTC	<i>minā en ole tullut</i>	I NEG-1SG COP come-PTC
	<i>isā on tullut</i>	father COP-3SG come-PTC	<i>isā ei ole tullut</i>	father NEG-3SG COP come-PTC

Table 4

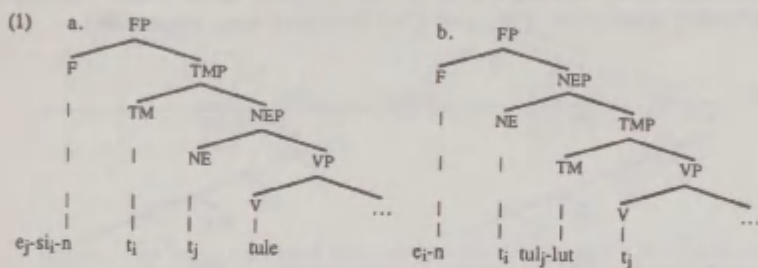
On the basis of a copular clause *minā olen tullut* the obvious negative form is *minā en ole tullut*. Thus, we have a situation with 3 different past and perfect negative forms as opposed to 2 different positive ones. According to Korhonen, the last one (*minā en ole tullut*) is an indisputable perfect form, so the forms *minā esin tule* and *minā en tullut* were left competing for the past tense form. Some languages chose the former, and other languages the latter.

One difference should be noted between the new and the old negated past tense forms. In all the languages with a past tense negation verb, the past tense is expressed with exactly the same suffix as the past tense of other verbs, whereas in all languages with past tense expressed on the main verb, the past tense marker

is identical with the participle suffix, and hence differs from the ordinary positive past tense marker.

4. An analysis

Inspired by the analysis of Finnish argued for in Holmberg et al. 1993, I propose the following analyses for type 2 and type 3, respectively²:

Note that in addition to the switching of nodes, the past tense morpheme has been switched as well, in accordance with the generalization stated in the preceding section:

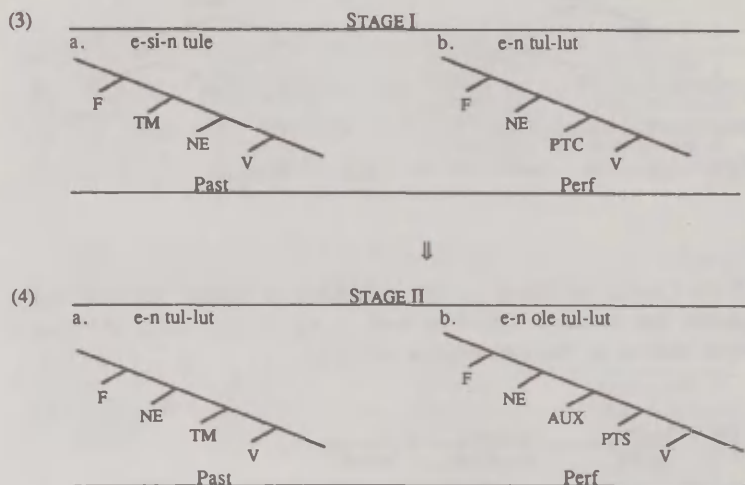
(2)	<u>Positive</u>	<u>Negative</u>	
	tul-l-n	en tul-lut	*en tul-i

² The following abbreviations are used:

F	Finite (agreement)	t	trace (of a moved constituent)
FP	Finite Phrase	TM	Tense-mode
i, j	indices	TMP	Tense-mode phrase
NE	Negation	V	Verb
NEP	Negation phrase	VP	Verb phrase
PTC	Participle		

In the tree structures, lexical and functional morphemes (MORPHEME in the structuralist sense) are treated in the same way: Both are heads of complement-taking projections. Seen from a syntactical point of view, morphological suffixes have a direct impact upon word order, as inflection is formally represented by movement of lexical heads (stems) to lexical heads (suffixes). As a result, we end up with a syntactic structure being the mirror image of the morphological one. For arguments and discussion, cf. Holmberg et al. op. cit., Baker 1985, 1988.

According to Korhonen's explanation, at a given phase in the development three different negative forms have been available for two constructions (table 4). In non-lexicalist terms, it can be presented in the following way. At stage I (cf. (3a, b)), past tense and present perfect differ from each other in two ways: The former has a TM node that the other one lacks, and the latter one has a PTC node that the former lacks. Then, as a result of the introduction of the copula, we get three different constructions ((3a, b) and (4b)). Since at this stage the copular verb marks the perfectivity of the verb phrase, the participle suffix *-nut* in (3b) is available for reanalysis, and it is reanalysed as a TM marker, as in (4a). NE starts subcategorizing for TM, and (3a) becomes ungrammatical.

Even though *-nut* in (3b) is available for reanalysis, it still is unclear why it should be reanalysed, thereby pushing out (3a). The pull forces are there, but the push forces are missing, so to speak. One possible push force in the shift from stage I to stage II comes from paradigm economy. Cf. table 5:

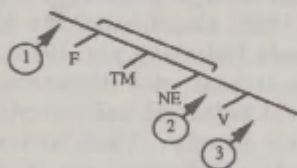
Stage I	Transition stage	Stage II	# of formatives
e-si-n tule	e-si-n tule	(4a) e-n tul-lut	2
e-n tul-lut	e-n tul-lut	(4b) e-n ole tul-lut	
	e-n ole tul-lut	(3a) e-si-n tule	3
		(4b) e-n ole tul-lut	

Table 5

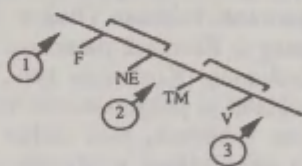
The first solution, involving only two formatives is more economic, and is hence preferred.

Note that, contrary to what has been shown for similar transition processes within e.g. the Scandinavian languages (see e.g. Holmberg and Platzack in press), we do not expect any word order differences as a result of the change from one structure to another. Both in the new and in the old structure there are three possible adjunction sites: Before, inbetween and after the two verb forms. Cf. 5, where [1], [2] and [3] denote possible adjunction sites for adverbials.

(5) a. [1] esin [2] tule [3]

b. [1] en [2] tullut [3]

Hence, the only external arguments for the present analysis are the match between copula occurrence and morphology and the tense allomorphy shown in (2).

References

- Baker, M. 1985, The Mirror Principle and Morphosyntactic Explanation // *Linguistic Inquiry* 16. P. 373-415; 1988, Incorporation, Chicago University Press; Bergsland, K. 1946, Røroslappisk grammatikk, Oslo; Holmberg, A., Platzack, C. in press, The Role of Inflection in Scandinavian Syntax, Oxford University Press; Holmberg, A., Reime, H., Trosterud, T., Nikanne, U., Oraviita, I. 1993, The structure of INFL and the finite clause in Finnish // Holmberg & Nikanne (eds.), Case and other Functional Categories in Finnish Syntax, Mouton de Gruyter; Itkonen, E. 1950, Das Perfekt des Partizips im Lappischen // MSFOu 98; Korhonen, M. 1967, Die Konjugation im Lappischen. Morphologisch-historische Untersuchung I. Die finiten Formkategorien, Helsinki (= MSFOu 143); 1973, Zur Geschichte des negativen Präteritums und Perfekts im Ostseefinnischen und Lappischen // MSFOu 150; 1981, Johdatus lapin kielen historiaan, Helsinki; Künnap, A. 1993, Urali keele **š*-preteeritumi algupärast // MSFOu 215.

Trond Trosterud
(Tromsø)

**SAAMEN JA ITÄMERENSUOMEN APUVERBIT,
KIELTOVERBI JA SANAJÄRJESTYS**

Tiivistelmä

Joidenkin tutkijoiden mukaan syntaksi ja morfologia heijastavat suoraan toisiaan (Baker 1985, 1988; skandinaavisista kielistä Holmberg & Platzack painossa; suomesta Holmberg ym. 1993). Mikko Korhonen (Korhonen 1981) on osoittanut, että itämerensuomalaiset kielet ja pohjoissaame menettivät kieltoverbinsä preteritimuodot sen johdosta, että niihin kehittyi kopula. Tässä artikkelissa esitän syntaktisen analyysin, jonka lähtökohdaksi otan Korhosen näkemyksen. Esittelen muutosketjun typologiaa taulukossa 1, ja erotan teoreettisesti mahdolliset ja mahdottomat siirtymävaiheet. Korhosen analyysi on esitetty taulukoissa 3 ja 4. Kappaleessa 4 pyrin kehittämään Korhosen analyysia vastaamalla kysymykseen, joka jäi siinä avoimeksi, eli miksi juuri *isä ei tullut* voitti *isä esi tule* -mallin. Erotan aiheuttavat ja sallivat tekijät (push- and pull-factors). Sallivaksi tekijäksi katson sen, että AUX-noodi sisältää perfektiiisyyden, ja sallii siten *-nut*-aineksen sisältävän noodin uudelleentulkinnan. Aiheuttava tekijä seuraa siitä paradigmaekonomin periaatteesta, että formatiivien määrän tulee olla niin pieni kuin mahdollista (ks. taulukko 5).

Тронд Тростеруд
(Тромсё)

**ВСПОМОГАТЕЛЬНЫЕ ГЛАГОЛЫ,
ОТРИЦАТЕЛЬНЫЕ ФОРМЫ ГЛАГОЛА
И ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТЬ СЛОВ В СААМСКИХ
И ПРИБАЛТИЙСКО-ФИНСКИХ ЯЗЫКАХ**

Резюме

Автор статьи предполагает существование закономерности, согласно которой уральские языки делятся на языки с наличием прошедшего времени отрицательного вспомогательного глагола и с отсутствием связки (тип 2) и на языки с отсутствием про-

шедшего времени вспомогательного отрицательного глагола и с наличием связки (Mary is a teacher) (тип 3). Он считает, что тип 2, пройдя промежуточную стадию (тип 1), перешел в тип 3. Эти три стадии хорошо наблюдаются при сравнении различных саамских языков. (Тип 4 является результатом сильного влияния бессвязочного русского языка.)

Eduard Vääri
(Tartu)

FENNOUGRISTIKAALANE TEADUSLIK KONVERENTS LENINGRADIS 1947. A.

Pärast sõjategevuse lõppemist Eestis 1944. a. püüti käivitada õppetööd Tartu Riiklikus Ülikoolis. Suure vaevaga suudeti hankida ruume ja Tartusse tagasi vedada sõja eest peitu viidud vara (Paukson 1989: 145–153). Soome-ugri keelte uurimine ja õpetamine kuulus Ajaloo-Keeleteaduskonna kahte kateedrisse. Pikka aega töötasid eesti keele ja soome-ugri keelte kateeder väga lähedases koostöös. Kuigi endised struktuurid olid hävitatud, püüti olemasolevate võimaluste piires uurimistööd jätkata. Rahvusvahelise maine omandanud teadlased Julius Mark, Andrus Saareste ja Julius Mägiste olid humanitaarteadustega tegelemise ja rahvusliku meelsuse pärast sunnitud kodumaalt lahkuma. Ka nooremad kõrgema teaduskraadiga fennougristid Alo Raun, Mihkel Toomse ja Valter Tauli läksid emigratsiooni.

Eestisse sõandas ainsana jääda filoloogiadoktor Paul Ariste, kes aga 1945. a. mais vangistati. Teda süüdistati tegevuse pärast Eesti Üliõpilaste Seltsis "Veljesto", kodanlikus natsionalismis ja võitluses nõukogude võimu vastu. 1946. a. mais P. Ariste siiski vabanes ja ta võis jätkata tööd soome-ugri keelte kateedri juhatajana (Vääri 1991: 87–89). Rasketest sõjajärgsetest oludest hoolimata arendas ta mitmekülgset tegevust soome-ugri keelte kateedri töö organiseerimisel, uurimisreiside korraldamisel ja teaduskontaktide loomisel. Et Soome, Ungari ega teiste välismaa teadlastega ei tohtinud tollal mingeid kontakte olla, püüti kasutada võimalusi, mida pakkus Leningradi fennougristika. Juhtivaks fennougristikaks oli Dmitri Bubrich, kes sellal ei olnud veel poliitiliste kallaletungide alla sattunud (Vääri 1992: 107). Ta tegeles kõikide soome-ugri keelte uurimise korraldamisega, avaldades ka ise uurimusi soome, udmurdi jt. keelte kohta. P. Aristel tekkisid D. Bubrichiga head suhted, mistõttu peaaegu kõik Tartu fennougristid kutsuti Leningradi üleliidulisele soome-ugri teaduste konverentsile. See toimus 23. jaanuarist kuni 4. veebruarini 1947. a. P. Ariste kirjutas selle kohta: "Soome-ugri teaduste konve-

rentsi algatajaks ning juhiks on olnud NSVL Teaduste Akadeemia kirjavahetajaliige, Leningradi Ülikooli soome-ugri keelte kateedri juhataja professor dr. phil. D. Bubrich" (Ariste 1947:4).

Tartu Riiklikku Ülikooli esindasid ametlikult Karl Aben, Paul Ariste, Arnold Kask, Eduard Laugaste, Pauline Palmeos ja Aili Univere. Eraalgatuse korras võttis konverentsist osa ülikooli vene keele õpetaja Villem Ernits. Kõik ettekanded peeti vene keeles. Vabalt valdasid seda vene gümnaasiumides käinud Aili Univere, Villem Ernits ja Karl Aben, väikeste raskustega kõnelesid vene keelt Arnold Kask ja Paul Ariste. Eduard Laugaste ja Pauline Palmeos oskasid vene keelt vähesel määral. Ettekandeid aitas tõlkida või redigeerida vene ja slaavi keelte kateedri juhataja dotsent Boris Pravdin, keda peeti harukordseks stilistikks. Refereerigem allpool lühidalt ettekandeid.

Karl Abeni ettekande teema oli "Liivi ja eesti elemendid läti keeles". Autoril oli just valmimas samateemaline kandidaadiväittekiri (kaitses 1947. a. lõpul), mistõttu oli käepärast rikkalikku materjali. Teatavasti jätkas K. Aben hiljemgi sama teema käsitlemist oma kirjutistes. (Abeni järel süvenes eesti-läti kontaktidesse Lembit Vaba.) Paul Ariste esitas ettekanded "Kas lõuna-eesti murretes toimus *t* muutumine larüngaalklusiiliks?" ja "Vadja keele päritolust". Mõlemad olid probleemettekanded ja sisaldasid uusi vaatekohti. Esimese ettekande küsimusele vastas P. Ariste eitavalt ning tõestas, et lõunaeesti murretes oli varasemal etapil sõna lõpus *k, mis arenes larüngaalklusiiliks. Seega on tegemist hõimukeeltesse ulatuva erinevusega. Seda probleemi käsitles ta hiljemgi. Vadjalaste lähtealaks pidas Ariste ajaloolist Vaiga maakonda ja selle ümbrust. Arheoloogilisi andmeid abiks võttes oli võimalik väita, et siirdumine üle Narva jõe toimus meie aastatuhande algul. Siirdumist kinnitavad ka kohanimed, mis võeti uutele aladele kaasa. Seega on vadja keel harunenud eesti keelest. Arnold Kase ettekanne "Eesti murrete uurimise meetodeist" andis ülevaate murrete kogumisest, säilitamisest ja uurimisest. Sugulasrahvaste keeleuurijatele oli ettekandes palju uut, kuivõrd uuemad murdeuurimismeetodid olid Nõukogude Liidus tundmatud. Eduard Laugaste ettekanne "Eesti rahvaluule kogumine ja uurimine" käsitles eesti folkloori uurimise ajalugu, võtteid ja saavutusi. Tol ajal soome-ugri rahvaste folkloori Venemaal veel teaduslikult ei uuritud, mistõttu ettekannet kuulati suure huviga. Pauline Palmeos käsitles oma ettekandes "Tartu ülikooli osa soome-ugri keelte uurimisel" eesti ja soome keele lektorite tegevust keiserlikus Tartu ülikoolis, samuti soome-ugri keelte uurimist Eesti-aegses Tartu Ülikoolis. Aili Univere ettekande teemaks oli "Murrete uurimine Eestis ja murdematerjalid Eesti ja Soome-Ugri Keelte Arhiivis". Villem Ernitsa ettekande teemaks oli "Vene-eesti keelised suhted".

Kõik tartlaste ettekanded äratasid suurt tähelepanu oma uud-
suse ja välismaisuse poolest. Nad sisaldasid viiteid Eestis, Soomes,
Ungaris, Saksamaal jm. välismaal ilmunud allikaile, mis olid
Nõukogude Liidus kas kättesaamatud või keelatud. Palju oli juttu
uurimismeetodeist, kogutud algupärasest ainestikust ja teadusliku
töö objektiivsusest. Puudusid poliitilised sissejuhatused ja ülistu-
sed rahvaste sõprusele. Nõukogude Liidus oli sel ajal ainuõiguse
omandanud N. J. Marri uus keeleõpetus, mis ignoreeris varasemaid
uurimistulemusi ja kogutud keelefakte. Eestis oli uue keeleõpetuse
seisukohti püüdnud levitada-keeleteaduse õppejõud Kristjan Kure,
kuid kogu teooriat võeti esialgu naljana (Vääri 1991 : 88–89, 94–95).

Konverentsil võeti vastu otsus avaldada kõik ettekanded. Pea-
gi keeleteaduses alanud võitluste tõttu jäid need Leningradis trük-
kimata. Prof. P. Ariste ettevõttel otsustati konverentsil peetud
eestlaste ettekanded avaldada Tartus. See õnnestuski väga kiiresti,
sest sõja järel töötasid kirjastused veel Eesti-aegsete tavade kohaselt
ning käsikirjade kinnipidamine polnud tavaks saanud. Venekeelsed
ettekanded avaldati pealkirja all: **Filoloogilisi ettekandeid** pee-
tud soome-ugri teaduste konverentsil Leningradis 1947. a. — Eesti
NSV Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Filoloogilised teadused
4. Nõukogude soome-ugri teadused 3. RK “Teaduslik Kirjandus”,
Tartu 1947. Lühike eesti- ja venekeelne eessõna on P. Aristelt. Väl-
jaanne sattus hiljem millegipärast kõrvaldatavate teoste nimekirja,
mistõttu on säilinud vähe eksemplare.

Vastu ootusi ei kajastu konverents otseselt ajakirjanduses, kuigi
tollal oli heaks tavaks kultuuri- ja teadussündmusi lühidalt refereerida.
Konverentsiga seostub siiski 9. märtsil peetud Akadeemilise
Emakeele Seltsi ettekandekoosolek (Kits 1947 : 4). Sellel koosolekul,
mida juhatas esimees J. V. Veski, on peetud kaks ettekannet: P. Pal-
meose “Soome-ugri keeleteadus Tartu ülikoolis eelmistel sajanditel”
ja A. Kase “Jooni Nõukogude Liidu soome-ugri rahvaste keeleli-
sest tegevusest”. Esimene ettekanne oli osa Leningradis peetust,
teine on sündinud Leningradist saadud informatsiooni ja muljete
mõjul. Arutluste käigus jagati mäletatavasti muljeid konverentsist.
On huvitav, et J. Käosaar süüdistas P. Palmeost selles, et esineja
on “jättnud käsitlemata sellal toimunud saksluse ja eestluse vahe-
lise võitluse”. A. Kase ettekannet refereerib ajakirjanik aga eriti
hoogsalt, kirjutades, et soome-ugri rahvad “on suure hoo ja vaimus-
tusega loonud ja jätkanud emakeelse kultuuri loomist. Kujunevad
uued kirjakeeled, kujuneb nende rahvaste omakeelne kultuur. See
on osutunud võimalikuks tänu stalinlikule rahvuspoliitikale”. Pea-
aegu muutmatul kujul on sama ajakirjanik saatnud informatsiooni
ka “Sirbile ja Vasarale”, üksnes A. Kase ettekande põhjal tehtud
kokkuvõte on veelgi kõrgelennulisem: “Sotsialistlik riigikord ja sta-
linlik rahvuspoliitika on andnud neilegi rahvastele kõik võimalused

oma rahvusliku kultuuri arendamiseks" (Kits 1947:2). 30. märtsil peetud AES-i koosolekul jätkati Leningradi konverentsi temaatikat. P. Ariste kõneles teemal "Kas on lõuna-eesi murdeis *t* muutunud kõrisulghäälikuks?", M. Pukits teemal "Uusi andmeid Pallase sõnaraamatu eestikeelse osa kohta" (Kits 1947:8).

Konverentsi teadusliku ning organisatsioonilise taseme, osavõtjate koosseisu, kontaktide ja olme kohta on ühtteist saadud osavõtjatelt. P. Ariste jutustuste järgi on teada, et loodi soome-ugri keeleteadust koordineeriv komisjon, mille esimeheks sai D. Bubrich kui Nõukogude Liidu soome-ugri keelte uurimise juht. Komisjoni valiti ka P. Ariste, A. Kask ja A. Univere. Komisjon võttis vastu otsuse hakata kindlate vaheaegade järel korraldama üleliidulisi konverentse. See otsus viidi täielikult ellu ning konverentse peeti kõikides soome-ugri keskustes (1958. a. ka Tartus). Konverentsidel tehti kokkuvõtteid saavutustest, esitati uurimistulemusi ja loodi kontakte. Konverentsid lõppesid seoses Nõukogude Liidu lagunemisega. P. Ariste andmeil jagati enam-vähem ka uurimisalad. Tartu ülikooli esmakohustuseks jäi eesti, vadja, liivi ja isuri keele uurimine. Eesti NSV Teaduste Akadeemia tööle hakkamisega läks hiljem osa ülesandeid Keele ja Kirjanduse Instituudile. Soome, karjala ja vepsa keel jäid Leningradi ja Petroskoi uurimissfääri. Aristele omase innuga hakkas ta kohe tööle ning 1948. a. ilmus tema "Vadja keele grammatika". Muutunud keelepoliitilistes oludes ei olnud võimalik seeriat jätkata. Teatud süü on ka selles, et Keele ja Kirjanduse Instituuti üleläänud teemad jäid aastakümneteks pelgalt plaanidesse. Soome-ugri keelte kateedri teine liige P. Palmeos avaldas töid soome keele alal. P. Ariste pidas eriti oluliseks heade kontaktide loomist kõigi soome-ugri rahvaste esindajatega. Kuigi neil puudusid euroopalikud teadusliku töö oskused ja teaduslik tase, olid nad pärit ehtsast keelekeskkonnast ning võimelised uurijatena arenema. Sõlmitud kontaktide tulemusena hakkas 1951. a. alates Tartusse tulema noori lühemaks või pikemaks ajaks ennast täiendama (Z. Dubrovina, G. Bereczki, M. Zaitseva jt.). Aspirantidena tulid Tartusse L. Vassikova, I. Galkin, S. Mokány, I. Zékány jt., kes kõik kaitsesid kandidaadiväitekirja.

Leningradi konverentsist osavõtjaist on praegu elus veel A. Kask, E. Laugaste ja A. Univere. Neist A. Kask ei suuda enam midagi meenutada. 1993. aasta 20. jaanuaril intervjueerisin E. Laugastet (ta oli selleks ette valmistanud). Ta meenutab, et konverentsiks valmistuti põhjalikult, rektor A. Koort kutsus esinejad enda juurde ja märkis, et tuleb kaitsta Tartu Riikliku Ülikooli au ning esineda kõrgel tasemel. Tartlaste esinemised võetigi väga hästi vastu, arutlustel küsiti väga palju ning esitati lisaandmeid ja oma seisukohi. Peale tavaliste vastuvõtjate huvitus eestlastest D. Bubrich, kuigi oli seotud konverentsi juhtimisega. Ta huvitus eriti sellest, missu-

gused on Tartus uurimistingimused ja materjalide kättesaadavus. Aktiivsuse poolest paistis konverentsil silma V. Ernits, kelle dokto-riväitekiri käsitles balti ja vene laene eesti keeles. Uurimuse käsikiri oli soome-ugri keelte kateedris, kuid hävis ülikooli tulekahjus.

Haruldaset faktiderohkelt on konverentsist lindile jutustanud A. Univere. Lindistuse on teinud Salme Nigol 7. ja 14. veebruaril 1992. a. Asjaosalised on lubanud linti kasutada käesoleva kirjuti-se jaoks. A. Univere mälestuste järgi on P. Ariste saanud 1946. a. sügisel informatsiooni kavandatava konverentsi kohta. Peagi saabus kutse, milles paluti kuuel inimesel konverentsil ettekandega esine-da. Soovitati tutvustada oma uurimistöö saavutusi ning eesti ja vene keele suhteid. Kuigi teise temaatika alal oli igati pädev V. Ernits, ei söandatud teda tema boheemlike kalduvuste tõttu ametlike esindajate hulka võtta. Ettekanded valmisid enamikus eesti keeles (v.a. Univere ja Aben), kõik ettekanded käisid aga läbi B. Pravdini käe alt. Leningradi sõideti ametlikus korras ülikooli komandeerin-guga, üksnes V. Ernits sõitis omal käel. Tartlased majutati Nevski prospektil "Moskva" metroojaama lähedal asuvasse "Moskva" ho-telli. Konverentsi istungid peeti Vassili saarel Leningradi ülikooli ühes hoones. Esinejaid ja kuulajaid oli kõikidel päevadel arvukalt. Sellal olid ülikooli ja akadeemia osakonnad üksteisega põimunud, mistõttu konverentsist võtsid osa ka akadeemia lingvistid, eriti aga Idamaade Instituudi töötajad. Esinejaid oli peaaegu kõikide soome-ugri rahvaste hulgast. A. Univere mäletab Terjoškinit, Terestšenkot, arheoloog Tretjakovi, etnograaf Elisabeth Richterit (hiljem seotud Eestiga), vepslast Bogdanovit, mansi üliõpilast Rombandejevat ja eestlast Osvald Kivi (oli hiljem pikka aega Tallinnas Keele ja Kir-janduse Instituudi bibliograaf). Konverentsist osavõtjaid austas ka tolle aja kõige mõjukam keeleteadlane I. Meštšaninov. A. Univere iseloomustab teda kui äärmiselt soliidset ning elegantset rõivasta-tud härrasmeest, kes mõjus kontrastina üldise vaesuse taustal. Kõik ettekanded olid konverentsil vene keeles ning ka omavahel suheldi ve-ne keeles. Et eestlased rääkisid eesti keeles, seda põhjendati nende mahajäämusega. Paljudes ettekannetes püüti soome-ugri keeletea-dust siduda Marri uue keeleteaduse teooriaga. Seda tegi ka D. Bub-rich oma hinnangutes ja soovitustes.

Tehti ka ekskursioone linnaga tutvumiseks. Peamiseks liiku-misvahendiks oli tramm. Käidi Teaduste Akadeemia raamatukogus, kust sai näha akadeemikute töid (ka F. J. Wiedemanni uurimusi). Veel käidi seletava sõnaraamatu toimetuses, etnograafiamuuseumis (seal on palju ainekku soome-ugri ja samojeedi rahvaste kohta), zooloogiamuuseumis, ooperiteatris jm. Leningradis elati väga vae-selt, sest blokaad oli alles paar aastat tagasi lõppenud. Ka toidu-aineid sai ainult kaartidega nagu Eestiski sellal. Sellesse aega langes ka P. Ariste 42. sünnipäev. Selle pühitsemise organiseerisid Aili

Univere ja Paula Palmeos. 3. veebruari hommikul olid laual hotelli-töötajalt saadud kuum tee ja A. Univere ema tehtud ning sünnipäevani hoitud küpsised. Oli vaeva nähtud ka lilledel hankimisega, kuid lillepeenrad pandud juurvilja alla. Naiskolleegidel õnnestus saada kimp värvitud stepirohtu ning see asendas lilli. Tagasisõidupileteid ei õnnestunud konverentsijärgseks päevaks saada. Järgmisel päeval õnnestus siiski pikema peatuse järel Tallinnas ka Tartusse saada.

Leningradi konverents oli kahtlemata otsustava tähtsusega soome-ugri rahvaste ja keelte uurimisel. Eriti tähtis oli see eesti fennougristikale. Juba sama aasta suvel alustati uurimisreise, mis on kestnud aastakümneid (Vääri 1985:94-99). Alustati teadlaste koolitamist teistele soome-ugri keskustele nii kandidaatide kui doktorite näol. Ilmus pikemaid uurimusi ja üksikprobleemide käsitlusi. Hakkas formeeruma professor Paul Ariste fennougristikakoolkond (Vääri 1987:16-23). Kõige otsesemaks tulemuseks oli aga Tartu ülikooli esindajate kutsumine aasta pärast korraldatud Leningradi filoloogilisele seminarile (Vääri 1991:106-108). Leningradi impulsid andsid õigust ja jõudu tegutsemiseks, õnneks toetas rektor Feodor Klement rahvusteadusi ka kõige raskematel aegadel. Kui 1960. aastail poliitilised olud paranesid, oli Tartu fennougristika võimeline liituma maailma soome-ugri keeleteadusega. Ametlikult toimus see rahvusvahelisel fennougristide kongressil Helsingis 1965. a.

Leningradi kongressi järgsetel aastatel töötati äärmise intensiivsuse ja eneseohverdusega. Püüti anda oma osa soome-ugri rahvaste ja keelte uurimiseks ning päästmiseks. Mingeid materiaalseid hüvesid ega laiemat tunnustust ei oodatudki.

Leningradi konverents ja sellele järgnenud aastad kuuluvad Tartu Ülikooli fennougristika lootuste ja saavutuste ajastusse.

Kirjandus

Ariste, P. 1947, Filoloogilisi ettekandeid peetud soome-ugri teaduste konverentsil Leningradis 1947. a. (= Eesti NSV Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Filoloogilised teadused 4. Nõukogude soome-ugri teadused 3), Tartu 1947; K[its], H. 1947, Akadeemilise Emakeele Seltsi järjekordselt aastakoosolekult // Sirp ja Vasar nr. 12 (169), 22.03.1947. Lk. 2; 1947, Akadeemilise Emakeele Seltsi ettekandekoosolek // Postimees nr. 60, 13.03.1947. Lk. 4; 1947, Kaks ettekannet keelekõnnumustest // Sirp ja Vasar nr. 14 (171), 5.04.1947. Lk. 8; Paukson, A. 1989, Tartu Ülikooli varade reevakueerimisest 1944-1945. a. // Tartu Ülikool. 70 aastat Eesti ülikooli. Tartu ülikooli ajaloo küsimusi XXII (I), Tartu 1989. Lk. 145-153; Vääri, E. 1985, Professor Paul Ariste soome-ugri keelte sõjajärgse väliuurimise korraldajana // Fennougristica

12, Tartu 1985. Lk. 94–99; 1987, Akadeemik Paul Ariste fennougristikakoolkond // Humanitaarteaduste koolkondade, ideede ja teooriate areng Tartu ülikoolis. Tartu ülikooli ajaloo küsimusi XIX, Tartu 1987. Lk. 16–23; 1991, Soome-ugri keeleteadus Tartu ülikoolis aastail 1944–1955 // Tartu Ülikool läbi kolme okupatsiooni. Tartu ülikooli ajaloo küsimusi XXV, Tartu 1991. Lk. 83–105; 1992, Leningradi filoloogilisest seminarist 1948. a. // Fennougristica 18, Tartu 1992. Lk. 106–109.

Eduard Vääri
(Tartu)

A SCIENTIFIC CONFERENCE ON FINNO-UGRICS IN LENINGRAD IN 1947

Summary

The first post-war conference on Finno-Ugrics was held in Leningrad from January 23 till February 4, 1947. The organizer of the conference was the head of the Chair of Finno-Ugric languages of the University of Leningrad academician Dmitri Bubrich. The researchers of Finno-Ugric languages of the University of Tartu were also invited to participate and deliver reports since Estonia was a part of the USSR at the time. Officially Karl Aben, Paul Ariste, Arnold Kask, Eduard Laugaste, Pauline Palmeos and Aili Univere went to the conference from Tartu, Villem Ernits joined them on his own initiative.

All the conference reports were delivered in Russian, the participants being from the University of Leningrad, the Academy of Sciences as well as from the centres of Finno-Ugric research. The reports by Tartu Finno-Ugric philologists attracted attention by their novelty and setup of problems.

At the conference a commission was made up to organize further investigation of Finno-Ugric languages, the research areas and tasks were distributed and a systematic organisation of conferences was agreed upon. From among Tartu Finno-Ugric philologists Prof. P. Ariste, head of the Chair of Finno-Ugric languages, was elected into all institutions concerned.

**Эдуард Вяяри
(Тарту)**

НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ ПО ФИННО- УГРОВЕДЕНИЮ В ЛЕНИНГРАДЕ В 1947 Г.

Резюме

Автор рассказывает об участии эстонских ученых на все-союзной конференции по финно-угроведению, которая состоялась в 1947 году в Ленинграде. Тартуский университет официально представляли Карл Абэн, Паул Аристе, Арнолд Каск, Эдуард Лаугастэ, Паулинэ Палмэос и Айли Унивэрэ, по собственной инициативе в работе конференции участвовал Виллэм Эрнитс.

Ago Künnap
(Tartu)

XVI JA XVII SAJANDI EESTIKEELSETE TEKSTIDE JUTUSTAVATE LAUSETE V2

Viimasel ajal on Soomes kaks uurijat — Maria Vilkuna ja Trond Trosterud — võtnud lähema vaatluse alla tänapäeva eesti kirjakeele V2-nähtuse (Vilkuna 1993; Trosterud 1993). Seejuures on nad põgusalt puudutanud ka küsimust eesti V2-nähtuse võimalikust/väidetavast germaani algupärasest. Viimases seoses pakub kahtlemata huvi, kas eestikeelsetes tekstides nende ligi 500-aastase olemasolu jooksul on märgata mingit muutumistendentsi V2 osas. Nikolai Rimmel on vaadelnud V2-nähtust ka vanemates eestikeelsetes tekstides, kuid alles Vastsest Testamendist (1686) ja Piiblist (1739) alates (Rimmel 1963). Vanimad, XVI ja XVII sajandi eestikeelsed tekstid on niisiis ühe erandiga vaatluse alt välja jäänud ja kahjuks ei tea ma ka ühtki teist publikatsiooni, kus see lünk oleks tasa tehtud.

Seepärast võtsin ma ette eesti vanemate tekstide kogumiku (Saareste, Cederberg 1925–1931) ja Joachim Rossihniuse katekismusetõlke (Rossihnius 1632) 1898. aasta uuestitruki ning püüdsin fikseerida seal leiduvate XVI ja XVII sajandi tekstide (v.a. värsside) V2-juhud või V2-reeglist kõrvalekaldumised. Lühemates tekstides tegin seda järjekindlalt, pikemates paraku pisteliselt. Ilmneb, et V2-reeglist kalduti tollal kõrvale vaid mõnel üksikjuhul.

Loetlengi nüüd kõik V2-nähtuse fikseeritud juhud kogumikus esinemise järjekorras. Fikseeringule järgnev arv enne punkti tähistab teksti numbrit kogumikus ja arv 0 Rossihniuse katekismusetõlget ning arv pärast punkti kogumiku/katekismusetõlke leheküljenumbrit. Vastav alus on poolpaksus kirjas ja lihtõeldis/liitõeldise koopula kaldkirjas.

Joxsep ux sullana temma perremehe jurest erre enne ko temma ast
weljasz on siesz *kaddup* temma palck ... 3.3

... keick sest nuchtloszest nuchtlosest *sap* se *Iszandt* üx kolmasz
osza ... 3.3

- Keisz teise pehl Wallestap ninck ep woip sedda teh tedde sahte sel
ohn Witzat selka pehl. 3.3
- ... Sieperrest *olleme meije* [...] kæn andnut ... 5.5
- ... Sæl *piddab* se **Rachwas** vlle toyne toyse, ninck v̄x Kunningka
 Rickus v̄he toijne toijse wasta v̄llestoussma ... 6.5
- ... sæl *piddab* ollema **Katku** ninck Kallis **ayck**. 6.5
- Ninck sæl *piddawat* suhret ninck hirmsat **Ime** [assiat] **tæhet** sün-
 dima ... 6.5
- ... waitd sempæle *piddab* pea se **hedda** algkma. 6.5
- Ninck *on* kaas meddy **Issandt Chr.**, eddespeiti kulutanut ... 6.5
- ... ninck sys *piddab* se ilma **otz** tullema. 6.6
- ... sijss *piddame meije* toesti keick tunnistama ... 6.6
- Sæl *piddab* v̄x **Rachwas** v̄che toyne toyse [...] suhre Taplusse ninck
 Mæssu kaas v̄llestoussma. 6.6
- ... echk *motlet sina* minu A. Inimene, mitto Inimesse Lapset, ad D:
 Olauum. Nicolaum, ad S.S. et zum Güstern, sensinatze Aasta
 siddes omat maha mattetuth ... 6.8
- V̄lle sedda A. R. *wottab* se Kallis **Aick** weel ickex melewalla ninck
 v̄lle Kæe ... 6.8
- ... sijss *eb pea* v̄xkit **Inimene** Tallinna sees kauwa ellama. 6.8
- ... waydt nüith Jumal parrakut, *eb woij* **Lyfflandt** oma heñesa
 Rachwa toytada ... 6.8
- Semprast A. R. *on* se **Katk** ninck Kallis **Aick** [...] v̄x Tæcht ...
 6.8–9
- Neliandel *on* meddy **Issandt Chr.** kaas kulutanuth ... 6.9
- ... Ninck sæl *piddawat* suhret ninck hirmsat **Ime** [assiat] **tæchet**
 sündima ... 6.9
- ... ninck *sündiwat* kaas paliu **imeassiat** sen Taywa all. 6.9
- Wiendel *on* meddy **Issandt Chr.** kulutanut. 6.9
- Semperrast *eb pidda* se mitte v̄x **Imme** meddiij melæs ollema ... 6.9
- ... sijss *paiatab* se **Rickas** ... 6.9
- Kut Jesuss se negki, *wot tema* se wihax ... 10.18
- ... Mingz perast sinoll *on* se **rickus** ... 10.18
- ... Senperast nemat koass v̄x teinen teisell net keddet n. abbi sor-
 musset andnut omat, s̄yss *laulatan mina* nemat v̄hex abbi rah-
 wax ... 10.21
- ... S̄yss *lask Iumall* se issanda v̄hen suuren unen langeda sen ini-
 mesen päälle ... 10.21
- ... S̄yss *v̄ttliss* se **inimine** ... 10.21
- ... Senperast *peab* koass v̄x **meess** oma Issa n. ema iellenss jetman
 ... 10.21
- Ninda *v̄ttleb* se Pöha **Postell Paulus**. 10.21
- Ninda *piddawat* koass net **miehet** omat naiset armasti piddama ...
 10.22
- Mingz perast *eb ole* **kekit** ealis oma hiwo wihannut ... 10.22

- Nȳ *ūtllis Iumal* selle naiselle ... 10.22
 Ningk selle miehelle *ūtllis Jumal* ... 10.22
 ... ia omax palgkex *loi tema* tedda ... 10.22-23
 Senperast *ūtllēb* kass **Salomon** ... 10.23
 ... sinne *kasswaisit suonet ning liha* päälle ... 10.28
 Sedda *ūtllēb* se **IBand** ... 10.28
 Ningk sedda *ūtllēb* se **Issand Jumall** ... 10.28
 Sedda *ūtllēb* se **issand Zebaoth**. 10.28
 Sȳss *ūtllis Martha* Iesussell ... 10.28
 ... ninda *peab Iumal* kass net, ke sell magkawat lebbi Iesum vleser-
 rattaman ... 10.29
 ... mingzperast sen *ūtllē* **mina** teille ... 10.29
 ... sen issanda tulemesse siddes *eb saa meȳe* mitte nende ette tule-
 ma ... 10.29
 ... seperrast *tulleme* **meije** nūd sinnu ette ... 13.30
 Nisuggutze suhre armo ninck hätego ehst *ūtllēme* **meije** sinule söa-
 mest tenno ... 13.31
 NInck kolmandel peiwal *saj ütȳ* **sahja** ... 14.32
 Ninck kui sähl wihna pudhus, *laufȳ* se **Ema IESu** temma wasto ...
 14.32
 Sähl *ollit* enge **kuhs** kiwist wessikrosi pantut ... 14.32
 ... ninck *letz ütte* egga sisse **katz ächk kolm möchto** ... 14.32
 Kui enge nūd se ruwameister maitzis sedda wihna [...] *heickas* se
ruwameister sedda peigmehst ... 14.32
 Jelle *lāhatis* **temma** teiset sullaset wejȳa ... 16.33
 ... minu söhmaja *olle minna* walmistanut ... 16.33
 ... se ehs *peat sinna* ehmatama ... 20.37
 Ninda *tegis* se ütȳ **Kurritegkija** risti sambas ... 20.38
 Se Kurjategkija jallaassemēde sisse *peat sinna* kahs astma ... 20.38
 Teht sa sedda mitte sihs *saht* sa [...] se igkawesse surma ninck pōrgko
 sisse langma ... 20.38
 Teht sa sedda agkas [...] *sihs sahp* **temma** hend jelle sünno pohle
 kehndma ... 20.38
 Kus meije sunditȳ sahme sihs *sahme* **meije** sest Jssandast pextut
 ... 20.38
 Ninck otze seperrast *on* se armas **Iumal** sünd lascknut se sundija
 kette tulla ... 20.38
 ... münno jures *ōmat* palju ninck rascket **pattut** ... 20.38
 ... sünno jures *on* palju ennamb **arm** ... 20.38
 Sihdt *nehme* **meije** ... 21.39
 Ninda *on* **temma** weel tennapehw wegkiw ... 21.39
 ... nende lebbi *woip* **temma** palju ninck suhret aßjat tehha ... 21.39
 Nühdt / ninda *pajatap* se **Issand Zebaoth** ... 23.50
 ... sihs *teep* **temma** üpris palju ... 23.50

- Kus meije teile needt Waimolickut Aßjat külwame / on se üx suhr**
 Assi ... 23.51
- ... sest sedda *tahap Iummal* wasto wotma ... 23.51
- ... sedda *ollete teije* münnul tehnut. 23.51
- ... sedda *ollete teije* münnulle kahs mitte tehnut. 23.51
- Iummala se Ißa, se poja n. Iummala se põha waim nimmil W. I. L.
olleme meje nydt kockonut n. Iummala poha kirko siße ychte
 ... 35.69
- ... enne kui Iummal laskiß omma nuchtluße ylle nemmat tulla, *le-*
kitaiß temma ep yxpeines mitte nende Jureß Loth ... 35.70
- Sest sinnasest Historiast n sahnust W I L. *moistame* n. *merkame*
meje Kuj suhr n Ilmamoistmata on Jumjala armo ... 35.70
- ... syß *tahap temma* armo nende pelle hietma. 35.71
- ... sedda *on Iummal* lasknut näha ... 35.71
- Kusz paljo rawasz ohesz kosz olli n sest linnast rahwasz temma Iure
 tullit *rekisz Iesus* lebbi lichpaitusze. 37.88
- ... siz *peawat nemmat* teggema ninda kuj yx külwaja peralt on
 teggema wszinat ollema. 37.89
- Sestsinnasest Jesusest *tunnistawat* keick **Prophetit** ... 39.97
- ... sest kus meid Surma sees *kiasap* se pörkahauda **kurck** ... 39.97
- Needtsinnasest *wottap* se **Issandt Jesus** armo siddes wasto ... 39.97
- Ninda *tegit* needt **Tölnerit** ninck **pattuset** ... 39.97
- Ninda *peame meye* kahs tegkema ... 39.98
- Otzket münd sihs *sahte teye* ellema ... 39.98
- ... sihs *tahan minna* hend teye pohle pöhrma. 39.98
- Eth meye agkas omma Jalgade kahs mitte woime temma jure astma
 [...] *peame meye* süddamelicko **Himo** kahs teña pohle hend
 töstma ... 39.98
- ... ninda *kissendap* minno **Hing** sünno pohle Jummal ... 39.98
- Mil ajal *sahn minna* sinna tullema ... 39.98
- Sedda *peame meye* teña jerrel tegkema ... 39.98
- ... sehl *ollen minna* kesckil nende sehhas. 39.98
- ... sihs *sahme meye* sedda teh hale pannema ... 39.98
- Alckmissen *loih Jumal* taiwa ninck mah. 42.102'
- ... sihs *saih Walck*. 42.102
- Sihs *lahhutis jumal* sedda Walcket sest pimmedusset. 42.102
- Ninda *saih öddanck* ... 42.102
- ... sihs *kutzus temma* Esaut omma suhremba poicka ... 43.105
- ... tähl *olle Minna*. 43.105
- Sihs *ütli temma* ... 43.105
- Mes *ollet Sinna* tennut? 49.126
- Ninck Minnult *is olle* jumala isanda **palle** errapalweltut ... 49.126
- Sihs *ütli Samuel* Saulli wasto ... 49.126
- ... Hulhuste *ollet Sinna* tennut ... 49.126

- ... jumala isanda Sinnu jumala kescko *ei olle Sinna* mitte hoidnut ... 49.126
- Nüd enge *ei sah* Sinnu *rickus* mitte saista ... 49.126
- Ninda *touwsi Samuel* ülles ... 49.126
- Kui nüd se taplusse päiw tulli, *is sah* üt *mõhk* is üt *tägi* leuwd-
tuts keicke rahgwa käjes ... 49.127
- Ilma sees *ohn* teytel *ahastus* ... 50.127
- Nenda *ütlep Iumal* wanna Testamenti sees ... 50.128
- Nenda *ütlep Iumal* ühe testamenti Sees ... 50.128
- Jelle ümber *wieß* tedda se Kurrat ühe suhre ninck Körke meh pohle
hennes ka ... 50.128
- Sedda Keick *tahan minna* sinnule anda ... 50.128
- Kummatakit *ütlep temma* sien ... 50.128
- Nüht *seisen minna* N.N. sihn ... 51.129
- ... kuÿ hendt üx isa lapsede pehl hallestab, ninda *hallestab* se **jum-
mal** isandt ninde pehl kaa ... 52.130
- ... sehl *sõthis temma* nemmat nelli kimmen astat taiwanne leibe ...
52.130
- Kus meie pallume, sieß *peame* meie sahme ... 52.131
- ... kus meie otzim[e] sieß *peame* meie leüdma. 52.131
- Seperrast *tahame* meie lebbi jumala abbi kuhlda ninck üttelda.
52.131
- Sest öhest päh tückist, *tahame* meie üttelda ... 52.131
- ... sieß *tahame* mei[e] kuhlda, kens se on olnut ... 52.131
- ... sieß *thetis temma* mitte, kus temma se rascke aja seeß piddi
nemmat toidma ... 52.134
- Se eßimeße tücki sees *tunnistaab* se **Evangelist** ... 53.135
- ... se töise tüki sees *kuhlutab* se **Evangelist** ... 53.135
- Saddul *soitab sax / uddul huliub hunt.* 64.150
- ... sedda *peab temma* icka meeles. 64.150
- ... pañe kand kattus sihs *on kand* kaunikenne. 64.150
- ... leht sa Sütti ees paggo / *loijat* sa karro ees. 64.150
- Sihs *on* suhr packne **külm.** 64.151
- ... kiwwi kannde ees *woit* sa möhnda erra ... 64.151
- ... sies *kuhleme meye* tochmondkord ... 65.152
- Ninck et nemmat kül omma Lapse-Hedda sees ollexit woihnut Abbi
saha / *ommat nemmat* sedda toch mitte tachtnut ... 65.152
- Sesinnatze Asja / perrast *ollen Minna* omma Armolisseмба Ku-
ningka [...] perrast / Keikille tachtnut kuhlotama ... 65.152
- Et sedda nühd agkas keickille ühhex Mahnizussex voix olla / se
sinnatze raske Patto ees hend hoida / *peab* sesinnane **Rahmat**
mondkord Ahsta sees keicke wehhemast agkas igka wehrendel
Ahstas kirkus Mahkele sees awwalickult mahhaleotut sahma.
65.152
- Kus Iesus sedda negkis / *sai Temma* wihhasex ... 69.159

- ... sest nisugkusede perral *on* se Taiwane **Rickus** ... 69.159
 Sest sünnõ perral *on* se **Rickus** ... 69.160
 ... sehl *istup* **Temma** Iummala omma keikewegkiwesse Issa parram-
 bal Kehl ... 69.160
 Si[e]s *on* **Iumal** oma [üxind]eme surest armust ... 155.354
 ... Sen eg[ke]wen elon ninck sen Iumala [r]ycküden perest ... *piddap*
se üx ello olema ... 155.355
 Nynck seperest [o]n t[em]a kaes üxpenes õnnis [n]in[ck] [p]öha ...
 155.357
 [K]wy *piddame* **meye** meid[ette] / walmistama ... 155.358
 Nynck [sedd]a *peam* **meye** ennyst esy[hene]st tegkeme ... 155.358
 Nynda / Sel öbell buth Ie[sus] [e]ra pettety / *wõth* **tema** sen [leib]an
 ... 155.358
 Sedda [p]ean **minna** üttlema ... 157.359
 ... sies *ep hote* **minna** seperrast mitte ... 157.359
 Sihs *ütlis* **Iesus** ... 0.186
 Nüd *om* se Innimesse **poick** erraseljetut ... 0.186
 ... om jummal erraseljetut temma sissen, sihs *sahb* tedda kahn **lum-**
mal erra seljetama. 0.186
 ... sinna *es woi* **teije** mitte tulla. 0.186
 ... ütte wastse kessu *anna* **minna** teile ... 0.186
 Sähl' man *sahb* egga **mehs** tundma, et teije minnu jüngrit ollete ...
 0.186
 Laus Simon Petrus temma wasto: Issand kohe *lāht* **sinna**? 0.186
 Issand minck perrast *ei woi* **minna** sel hawal sinnu perra tulla?
 0.186
 Sihs *ütlis* **temma** neine wasto ... 0.186
 ... sihn *om* kah **mōka**. 0.187
 Ninck kui nemmat se kittusse laulu ollit laulun *letz* **Iesus** welja ...
 0.187
 Sihs *ütlis* **temma** neine wasto ... 0.187
 Sesinnatze öh sisse *sahte* **teije** hendas kik pahandama minnusse ...
 0.187
 ... sihs *ei taha* **minna** eales hendas mitte pahanda. 0.187
 ... enne kuj se kikas katz kort kirjeb, *sah* **sinna** minno kolm hawa
 errasalgama. 0.187
 ... sinna sisse *letz* **Iesus** ninck temma jüngrit. 0.187
 Sihs *ütlis* **Iesus** neine wasto ... 0.187
 Sehl *paistis* temmale üt **Engel** enge tajwast ... 0.188
 ... minck perrast *ollet* **sinna** tulnut? 0.189
 Sihs *jettsit* tedda perralle kihk **Iüngrit** ... 0.189
 Ninck sähl *olli* üt **nohrmehs** ... 0.189
 ... ninck se nohr mehs *wütsit* **nemmat**. 0.189

Lisaks olen fikseerinud järgmised V2-reeglist kõrvalekaldumised:

- ... szedt **teme tullep** sundma sz[e] ellewat n̄ick surnudt. 1.2
 ... moito **meye tahame** oma heñesa hedda ninck willetzusse aija
 pæle walatada ... 6.6
 Sÿss **tema paiattis** mino juuren ... 10.28
 Mingzperast se **issand peab** itze Taiwast Englide häle n. suure hääle
 kass tuleman ... 10.29
 ... selperrast **temma on** ickasz omma heä semne welja lylwenut ..
 37.88
 Ninda se **rahgwas kõnneleb** ... 40.100
 Tõddest / **minna ütlen** teile ... 69.159
 ... Mynckperest **meye emme wõy** ... 155.356
 ... [s]eperest **Iumal tahap** o[mahe]nd ouwespette ... 155.358

Kirjandus

Rommel, N. 1963, Sõnajärjestus eesti lauses. Deskriptiivne käsitlus // Eesti keele süntaksi küsimusi, Tallinn (= Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused VIII). Lk. 216–389; Rossihnius, J. 1632, Catechismus Herrn D. Martini Lutheri, Riga (uuestitrükk 1898); Saareste, A., Cederberg, A. R. 1925–1931, Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524–1739, Tartu (= Akadeemilise Emakeele Seltsi Toimetised XVII); Trosterud, T. 1993, Estiske V2-tendensar (käsikiri); Vilkuna, M. 1993, On “Germanic” Order in Estonian (and Finnish) (käsikiri).

Ago Künnap
(Tartu)

V2 OF NARRATIVE SENTENCES IN THE 16TH AND 17TH CENTURY ESTONIAN TEXTS

Summary

The author undertook a collection of older Estonian texts (Saareste, Cederberg 1925–1931) and the 1898 reprint of Joachim Rossihnius’s translation of the Catechism (Rossihnius 1632) and attempted to fix the 16th and 17th century V2 cases (except verses) or deviations from the V2 rule in them. He was notably consistent in working through shorter texts; longer texts, however, were treated more incoherently. The deviations from the V2 rule appeared only in a few single cases.

ETYMOLOGISCHES WÖRTERBUCH DES UNGARISCHEN. Hrsg. von Loránd Benkő. Band I, Akadémiai Kiadó, Budapest. Lieferung 1. 1992. S. I–L, 1–226; Lieferung 2. 1992. S. 227–498; Lieferung 3. 1993. S. 499–794.

Urali keelte intensiivne teaduslik uurimine algas enne 19. sajandi keskpaika ja selles on etendanud silmapaistvat osa etümoloogia ning viimasega lahutamatu seotud häälikuajaloo uurijad. Seda ei tõenda mitte ainult eelmised, üle 100 aasta vanused ungari, soome, eesti jt. publikatsioonid, vaid ka Ungaris ja Soomes juba eelmise sajandi viimasel kolmandikul väljaantud soome-ugri võrdlevad sõnaraamatud: József Budenzi “Magyar–ugor összehasonlító szótár” (Budapest 1873–1881), Otto Donneri “Vergleichendes Wörterbuch der finnisch-ugrischen Sprachen” I–III (Helsingfors 1874–1888). Neile järgnevad vahetult ungari ning soome keele etümoloogilised sõnaraamatud ning käesoleva sajandi teisel poolel teistegi soome-ugri keelte etümoloogilised sõnaraamatud, nende seas ka eesti oma. Kõige viimane, ungari keele sõnavara käsitlev “A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára” (= TESz; 1–3 + register [= 4], Budapest 1967, 1970, 1976, 1984) valmis samuti Loránd Benkő juhtimisel Ungari Teaduste Akadeemia Keeleteaduse Instituudis.

“Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen” (= EWU) eessõna annab oma teadusajaloolistest eelkäijatest lühiülevaate. Selle lühidust aktsepteerides on mul siiski kahju, et see ei maini Budenzi sõnaraamatut, ei viita György Lakó ja Károly Rédei koostatud teosele “A magyar szókészlet finnugor elemei” (Budapest 1967–1978) ega Károly Rédei koostatud etümoloogilisele sõnaraamatule “Uralisches Etymologisches Wörterbuch” (= UEW, Budapest–Wiesbaden 1988), kuigi viimastele on sageli viidatud vastavais sõnaartikleis. 3. vihikus viitab EWU isegi etümoloogilisele sõnaraamatule “Suomen sanojen alkuperä” (Helsinki 1992).

Sõnaraamatut “Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen” võib õigupoolest vaadelda kui TESz-i uuendatud varianti, kuid nagu me eessõnast lugeda võime, on TESz-i rahvusvahelist kasutatavust tublisti piiranud asjaolu, et see on kirjutatud ungari keeles. 1982. aastast tegemisel oleva EWU väljaandmise teiseks oluliseks põhjuseks on see, et vahepeal möödunud peaaegu veerandsaja aasta jooksul oli tekkinud vajadus mitmete etümoloogiliste seletuste muutmiseks (vt. EWU : VII–VIII). Autorid, kes (välja arvatud toimetaja)

on vastutavad peamiselt mingi teatud etümoloogilisse kihti kuuluva sõnavara läbitöötamise eest, kavatsevad teose välja anda 6 vihikuna 1990-ndate aastate esimesel poolel; viimane vihik sisaldab registri (EWU X).

Kuigi EWU materjal põhineb TESz-il, on mõlemad sõnaraamatud iseseisvad. Teise järele tekib lugejal vajadus alles siis, kui ta soovib kasutada laiemalt erialast kirjandust. Kummaski sõnaraamatus käsitletav sõnaartiklite hulk ei erine oluliselt: TESz sisaldab 10 714 sõnaartiklit, EWU aga umbes 10 000 (täpne arv selgub pärast EWU täielikku ilmumist). Käsitletud või läbitöötatud sõnade hulk on siin õigupoolest suurem: hõlmab see ju mitte ainult ühe või teise sõnaartikli märksõna toodud lekseemi päritolu ja ajalugu, vaid ka selle derivaate ja sellest moodustatud liitsõnu. Sõnaraamatu põhimaterjaliks on kirjakeele sõnavara, sealhulgas ka keele- ja kultuuri-ajaloolisest seisukohast olulised vananenud sõnad, ja samuti laiemalt tuntud murdesõnad. Selles võib leida ka kõige tähtsamaid, juba omaksvõetud rahvusvahelisi sõnu ja neologisme. Kitsama kasutusulatusega sõnamaterjali (vähem tuletisi ja liitsõnu) käsitleb EWU äärmiselt lühidalt, võiks öelda telegrammistiliselt.

Sõnaraamatu sissejuhatava osa ülesehitus on järgmine: "Vorwort" (VII-X), mis tutvustab juba ülalpool nimetatud eelkäijaid. Sellele järgneb tehnilise iseloomuga informatsioon, mis hõlbus- tab materjali käsitlemist ja sõnaraamatu materjalis orienteerumist: "Hinweise für die Benutzung" (XI-XVI), "Buschstaben und ihre Lautwerte" (XVII-XVIII), "Allgemeine Abkürzungen" (XIX-XXI), "Zeichen" (XXII), "Stammtypen" (XXIII), "Abkürzungen der Sprachen und Dialekte" (XXIV-XXVIII), "Verzeichnis der abgekürzt zitierten Literatur und Quellen" (XXIX-L).

Sõnaartiklid koosnevad kolmest osast: (a) sõna-ajaloolisest, (b) etümoloogilisest ja (c) bibliograafilisest osast. Järgnevalt käsitlet neid osi üksikasjalikumalt.

(a) Sõna-ajaloolised andmed on antud vahetult märksõna järel või — kui sõnaartiklisse kuulub rohkem samatüvelisi sõnu — põhimärksõna ja kõrvalmärksõnade järel. Kui ühel sõnal esineb (või esines) mõni pikem variant ja hiljem on selle kõrvale pöördtuletuse teel moodustunud ka lühem, siis on valitud märksõnaks algupärasem (ja seega pikem) sõna, isegi sel juhul, kui see sõna on tänaseks juba vananenud. Nii näit. on sõna *cikk* 'Abschnitt, Gesetzartikel' esitava sõnaartikli märksõna *cikkely* 'Textabschnitt, Paragraph' (169a), mida kasutatakse tänapäevakeeles vaid õigusteadusliku terminina; murdesõna *gépely* 'Göpelwerk, Hebemaschine' alt võib leida aga üldkasutatava sõna *gép* 'Maschine' (455b). Sellistel juhtudel tuleb ka ungari keelt emakeelena kasutajal ühiskeelesõna otsida ning selles võib abi pakkuda üksnes registri ilmumine. Sümbolid juhivad tähelepanu murdelistele, vananenud ja väljasurnud sõnadele. Märksõna

kõige tähtsamad teisendid (antud juhul ka isiku- või kohanimede osas) antakse sõnaraamatus samuti koos allika märkimisega. Sissejuhatuse lubab paljutõotavalt, et sõnaraamatus esinevad ka tähtsamad pärisnimed. Nii näit. osutatakse sõnaartiklis *álom* 'Traum', et isikunimi *Álmos* (pealik Árpádi isa nimi) ei ole tõenäoliselt selle sõna tuletis, vaid võib olla vanatürgi päritolu (30b; TESz on seda praeguseks hüljatud etümoloogiat veel aktsepteerinud). Samal ajal *árpa* 'Gerste' all (50a) ei öelda midagi selle kohta, milline on mitte sugugi vähem tähtsa nime, väepealik *Árpádi* nime seos üldnimega *árpa*. Märksõnade tähendustest leiduvad vaid olulisimad, nende harva esinevaid tähendusi leidub juhul, kui nad pärinevad väga vanadest kirjalikest mälestistest või kui nad näivad olevat olulised sõna etümoloogia või ajaloo seisukohast. Tuletiste esitamisel on autorid seisukohal, et kõige rohkem tuleb avaldada perioodi enne 1500. a. kuuluvate keelemälestiste tuletisi, säilitades algupärase kirjaviisi. Kuid tähenduse annavad nad ainult sel juhul, kui sõna kuju ei vasta tänapäeva kirjakeele nõuetele. Pärast 1500. a. loodud tuletissõnad kirjutatakse vastavalt tänapäeva õigekeelsusnõuetele, nende tähendused on antud vaid siis, kui need pole tänapäeva keelendiga samased. Mõnes sõnaartiklis esinevad minu arvates mõne sõna puhul tundmatud teisendid, samal ajal kui mulle tuntud olemasolevaid teiseid pole esitatud, näit. *abrittol* 'prügeln' (3) : *abrittol*; *aprehendál* 'erwerben usw.' (42b) : (*meg*)*áprehendál* 'übel nehmen'; *gargarizál* 'gurgeln' (448a) : *gargalizál* (TESz on toonud ainult ühe minu arvates vajaka olevatest).

Rõõmustaval kombel võib EWU-s leida täiesti uusi sõnu, nagu slängisõnu, mis TESz-is veel puuduvad, näit. *ciki* 'unangenehm, peinlich' (168–169), või eelkõige kurjategijate maailmas kasutatud *hé* 'Polizei(direktion)' (540). Muidugi oleks materjal võinud olla rikkalikum (kuid ainult publitseeritud materjali laiendamise arvel): on ju viimase 4–5 aasta jooksul tohtu kiirusega üksteisele järgnenud majanduslikud ning poliitilised muutused ühelt poolt laiendanud sõnavara uute sõnadega ja rikastanud juba olemasolevaid sõnu uute tähendustega, teiselt poolt ei ole kommunistide poolt mittesoovitavaks peetud sõnad enam keelatud. Nõnda on viimasel ajal ungari keelealal saanud tuntuks üks slaavi päritolu rumeenia sõna, mille Rumeenia šovinistlik poliitika kõigepealt Erdély ungarlaste keelekasutuses mugandas: *bozgor* 'heimatlos' → 'Erdély pagulane, ungari rahvusest põliselanik', mida asjatult otsime vaatlusalusest sõnaraamatust. *fehérorosz* 'weißrussisch' esineb otsese tõlkelaenuna, kuid samas sõnaartiklis leidub ka selle mõiste teine, vene keelest ülevõetud nimetus *belorusz* 'id.' (366b). Kuid mainida oleks võinud ka valgevene keelest pärast nõukogude impeeriumi kokkuvarisemist otse ülevõetud, Ungari pressis sageli kasutatud sõna *Belarusz* 'Weißrußland'. Tunnen puudust ka Teise maailmasõja lõpus Un-

garisse sissetunginud nõukogude "vabastajate" keelest ülevõetud ja keskmisele sugupõlvele hästi tuntud selliste laensõnade järele, mis on viimase poole sajandi jooksul tänu ametlikule poliitikale muutunud nüüdseks tabusõnadeks, näit. *csasz* 'Uhr, Armbanduhr', *davaj* 'los, gib's mir!'. Siia ritta võiks asetada ka sõna *apparátus* ühe tähenduse: sõnal pole mitte ainult tähendused 'Mittel, Zeug; Institution, Organisation; Gerät, Vorrichtung' (42b), vaid ka lähiminevikku meelde tuletav 'der Machtapparat der kommunistischen Partei'.

(b) Etümoloogiline osa tegeleb sõnade päritolu küsimustega, sisaldades nende foneetilise ja morfoloogilise tõlgitsuse, võimalikke võrdlusi teiste keeleallikatega (võrdlusi sugulaskeelte sõnadega, laensõnade võõrkeelseid allikaid, ungari keeles toimunud muutuste tõestamiseks toodud võõrkeelseid paralleele). Sõnaraamat osutab vahetult sõna päritolule (Erbwort, Lehnwort, Wanderwort, innere Entwicklung jne.). Erbwort] vaatleb hinnanguliselt ungari sõnade etümoloogilisi vasteid teistes uurali keeltes (XV), Entspr[echungen] annab hinnangu laensõnade kohta, esitades seletuse: "Auf Wörter von gleicher oder ähnlicher Lautstruktur und Bedeutung, zwischen denen im allgemeinen auch ein etymologisches Verhältnis besteht und die auch in anderen Sprachen belegt sind, wird mit der Formel "Entspr" hingewiesen" (XV). Selgitus oleks ühemõttelisem, kui tekstis seisaks: "in anderen, nicht-uralischen Sprachen". Erbworti osas antakse rekonstrueeritud algkeele kuju ja tähendus: "Bei der Herleitung mancher Lehnwörter wird die für die Zeit der Entlehnung vorauszusetzende Lautform, seltener auch die Bedeutung des betreffenden Lehnwortes nach der Formel "Vorstufe" angegeben" (XV). Ungari keelest teistesse keeltesse ülevõetud sõnad esinevad sõnaraamatus vaid sel juhul, kui olemasolevate allikate põhjal on võimalik kindlaks teha, et laenavas keeles kuuluvad need sõnad kas kirjakeele sõnavarasse või on levinud murdeliselt (näit. *álnok* 'falsch, schlau', 30a; *hajt*² 'in Bewegung setzen', 515). Üksteisega kokku kuuluvatele, kuid eraldi märksõna all olevatele sõnadele viidatakse sõnaraamatus üldiselt järjekindlalt. Näitena tooksin sõna *al* 'unterer' (19–20) ja selle mitmed iseseisvaiks sõnaartikleiks saanud tulesid. Seevastu on mõlemapoolne viide välja jäänud sõnaartikleiks *agg* 'alt' (10) ja *avul* 'altern; zugrunde gehen' (61–62), mille puhul osutatakse ühele ja samale sugulaskeelsele etümoloogilisele vastele. Lugeja võib vaid võtta teadmiseks selle fakti, et need kaks sõna on pärit soome-ugri algaegadest ja kuuluvad sellistena kokku. Ilmselget ebajärjekindlust näen ma seletuste ja seisukohtade esitamisel. Sõnaraamat selgitab sageli tänapäeva ungari keele häälikusüsteemi ajaloolist tausta, näit. *alszik* 'schlafen' (31b), *ács* 'Zimmermann' (5a), *ad* 'geben' (5–6), *ág* 'Ast' (8–9), *agg* 'alt, bejahrt' (10), *agy* 'Gehirn' (12), mis on soome-ugri ja ungari keele ajaloolist foneetikat mittetundvale lugejale väga kasulik. Samas puudub see paljudel

sellistel juhtudel, mil see just eriti tähtis oleks, näit. *csomó* 'Knoten' (224–225), *fészek* 'Nest' (383b, kuid vt. UEW : 375). Samuti näen ma selget ebajärjekindlust foneetiliste vastete häälikumuutuste hindamisel: *bal* 'link' (73a) juures peavad sõnaraamatu kirjutajad muutust soome-ugri **p* > ungari *b* etümoloogiat nõrgendavaks, kuid sõnade *bél* 'Darm' (92b) ja *bogyó* 'Beere' (117a) puhul viidatakse sõnale *bal* 'link' kui sarnase arengu näitajale. Sõnaraamatu järgi †*ed* 'Getreide' (293a) korral nõrgendab soome-ugri päritolu seletust asjaolu, "daß der anl[autende] Vok[al] im Ung[arischen] früher ē od[er] evt [= eventuell] é gewesen sein dürfte", ent ungari ja tema sugulaskeelte vahel samasugust häälikulist vastavust näitava sõna *eb* 'Hund' (291) puhul *e* häälikusuhet isegi ei mainita.

"Im vorliegenden Wörterbuch gibt es im Vergleich zum TESz sehr viele neue oder zumindest wesentlich geänderte etymologische Beurteilungen" (IX). Ka sel puhul esitaksin mõned näited. Esimene ühtne ungarikeelne tekst (pärit XII sajandi lõpust) "Halotti Beszéd" sisaldab ühe saladusliku, ungari keeleajalooalases kirjanduses palju kordi kasutatud sõna *féze*, mille võimalik tüvisõna tänapäeva õigekirjas on *fész* 'Raub, Raubgut', sõnalõpuline element aga ühtib ainsuse 3. isiku possessiivsuffixiga (383b). TESz (898) on arvestanud veel kahesuguse (ebakindla) tähendusega: kas ? 'Nest; Wohnort, Wohnsitz' või ? 'Zahlung, Lohn'. Need tookord oletatud tähendused on seletatavad sellega, et *fészek* 'Nest' ja *fizet* 'zahlen' arvati olevat suguluses, kuni me viimaste aastate määratluste põhjal võime need eksikäigud lugeda lõppenuks. Samuti on üheks uudsuseks see, et sõnaraamat on lõpuks jätnud kõrvale sõna *fene* 'wild, greulich' väga kaheldava võrdluse soome sõnaga *peni* 'Walf' (vt. UEW : 371, veel olemas TESz : 883–884) ja annab verbi *fen* 'schärfen, wetzen' seletuse partitsiibina (377–378), tehes seda minu arvates õigesti. Sõna *figyelem* 'Aufmerksamkeit' (387b) on tänapäeva seisukohalt pigem *fegy-tüve* (> *fegyelem* 'Disziplin', 365a) tuletis kui tüve *fül* 'Ohr' (433–434) tuletis, samal ajal kui TESz (907) just vastupidiselt tunnistab kahe seletuse tõenäosust. Mõne eriti vana sõna puhul pole minu jaoks küllalt selge, miks erineb EWU käsitlus UEW omast: *ér*¹ 'wert sein', *ér*² 'berühren' (327) ja *ereget* (328–329) tulenevad UEW (497) järgi samast algtüvest; omavahelisi erinevusi EWU ei motiveeri. Raske on nõustuda sellega, et tõenäoliselt või kindlalt annavad vanad sõnad vaieldamatut tunnistust nende ürgsest põlvnemisest ("kaum wahrscheinlich", "nicht überzeugend"), näit. *elegyít* '(hinein)mischen' (309, UEW : 845), *enyeleg* 'schwätzen' (323b, UEW : 902), *fecske* 'Schwalbe' (363–364, UEW : 358), TESz-is tooduga (130b, 194) sarnaselt peetakse võimalikuks, et *dld* 'opfern, segnen' (24b) ja *dkoz* 'verdammen; schimpfen; fluchen' (57) tulenevad ühest tüvest, kuigi nende puhul tundub olevat tõenäolisem põlvnemine hoopis eri tüvedest (UEW : 834).

(c) Bibliograafilist osa on TESz-iga võrreldes tublisti vähen-
datud, millega tegijad on loomulikult ruumi säästnud. Selles esi-
nevad ainult 20. sajandi tööd, eelkõige varasemad etümoloogilised
sõnaraamatud, peamiselt muidugi TESz ja pärast TESz-i ilmumist
väljaantud selline erialakirjandus, milles mingist seisukohast lähtu-
valt on muudetud üksikute sõnade etümoloogia ja/või ajaloo hin-
damist. Muudetud seisukohti järgib ka EWU, kuid ei avalda, mil-
lise erialase kirjanduse põhjal. Sellega tekitab ta tahtmatult mulje,
nagu pärineksid need sõnaraamatu tööriühmalt endalt. Ungari kee-
le traditsioonilise sõnavara puhul oleks pidanud vähemalt seekord
järjekindlalt viitama UEW-le. Toon järgmise näite: sõna *fél* 'sich
fürchten' perekonnas esineb selkupi *pitj-* 'id' (372a), mida EWU-s
mainitud erialakirjandus ei anna, viitamata jäänud UEW (370) aga
küll; sama olukord on ka verbi *alszik* 'schlafen' mansikeelse vastega
(31b, kuid vt. UEW : 334). Verbi *aszik* 'verdorren, welken' (53-54)
ugri algkeelse kuju ja tähenduse (**vas-* 'trocknen, dorren') allikas
(UEW : 844) on puudu sõnaartikli kirjandusloetelust.

Muud tähelepanekud.

Sissejuhatuse vastavas osas (XV) oleks olnud soovitatav edasi anda
ungarlaste poolt Karpaatide-basseini asustamise aeg (896 p.Kr.,
sellel aastaarvul on türki laensõnade seisukohast suur tähtsus), sest
vaevalt me eeldame selle daatumi teadmist enamiku mitteungarlas-
test lugejate puhul.

"Abkürzungen der Sprachen und Dialekte" osas on flaami lüh-
hend *fläm[isch]* antud iseseisvalt (XXV), samuti niederl[ändisch]
(XXVII), samal ajal kui *frz* (= französisch) all esineb muude seas
ka *genf(erisch)* ja *wall[onisch]* või *engl[isch]* all näit. *schott[ländisch-
englisch]*. Miks?

Sõnaraamat annab uurali keelte lühendid traditsioonist erine-
valt, mis on kahetsetav asjaolu, eriti mittedoome-ugri lugeja jaoks:
need pole ju sama lihtsalt võrreldavad või identifitseeritavad UEW-s
ja mõnes muus saksakeelses töös kasutusel olevatega, näit. ost-
jakisch: OD = Ober-Demjanka-Dialekt, UD = Unter-Demjanka-
Dialekt (XXVII) ~ DN = Dialekt an der Oberen Demjanka (Ge-
währsmann Narygin), DT = Dialekt an der unteren Demjanka (Ge-
währsmann Tailakov) (UEW : XLIII).

Andmetes leidub suhteliselt vähe eksimusi, trükivigu. Nime-
taksin siiski paari: osztj. Kaz. *põxπηη* → *põxληη* (†*fial* 385b), finn
päättä- → *päättä-* (*fej*² 367b). Leidsin ühe raske tehnilise iseloomu-
ga vea, mis mul kõige tipuks üksnes TESz-i (2 : 40-41) abil õnnes-
tus lahendada: *hamm* (mingi suuga seotud, kiiret pehmet neelatust
väljendav onomatopoeetiline sõna) esineb märksõna *hamu* 'Asche'
all (!).

"Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen" töötab tulla esi-
mese kolme vihiku põhjal otsustades väga kasulik ja väärtuslik alli-

kas nii etümoloogia, keelelaenude, semantiliste muutuste vastu huvi tundva ungari keelt mitteoskava inimese jaoks kui ka hungaroloogide ja fennougristide jaoks.

László Honti (Groningen)

Cornelius Hasselblatt, GRAMMATISCHES WÖRTERBUCH DES ESTNISCHEN. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Band 35, Wiesbaden 1992. 227 lk.

Grammatikasõnaraamat on niivõrd uus leksikoniliik, et vastav mõistegi veel eesti õigekeelsus- ja seletussõnaraamatus puudub. Soome-ugri keelte puhul pole seda tüüpi leksikone seni ulatuslikumalt katsetatud. Puhtalt grammatikasõnaraamatuks ei saa pidada ka T. Itkoneni "Kieliopas't" (Helsinki 1982), kuigi selle sõnavaraline põhiosa on koostatud alfabeetiliselt. Lühike grammatiline ülevaade õigekirja, morfoloogia ja süntaksi põhiprobleemidest on selle alguses siiski antud veel traditsioonilises laadis.

Siin vaatlusele tuleva raamatu "Grammatisches Wörterbuch des Estnischen" otseseks eeskujuks on olnud vastavad saksa keeleõpetuse kohta käivad väljaanded (Lexicon der deutschen Sprachlehre, Gütersloh 1969 ja Deutsche Sprachlehre von A-Z, München 1980). Autor mainib eessõnas, et sõnaraamat on mõeldud kasutamiseks kõigile huvilistele — nii üliõpilastele kui filoloogidele —, kes eesti keelega tegelevad. Silmas on peetud ennekõike neid, kelle emakeeleks on mingi muu keel; sellest ka tingitud siin-seal leiduvad võrdlused saksa keelega. Esituse raskuspunkt on nüüdiseesti keelel, kuid paiguti tehakse ekskursse ka keeleajalukku. Eesmärgiks on olnud käsitletavate keeleilmingute võimalikult ammendav esitus. Mõtte eesti keele grammatikasõnaraamatu koostamiseks on autor saanud prof. Wolfgang Veenkerilt (Hamburg). Käsikirjaga on tutvunud ja hea nõuga teiste hulgas abiks olnud dr. Paul Kokla Tallinnast, prof. Tiit-Rein Viitso ja lektor Tiit Hennoste Tartust.

Märksõnaartiklid (Abessiv — Zusammensetzung), mis võtavad enda alla 205 lk., on pikkuselt üsna erinevad: mõnest reast kuni mitme leheküljeni. Paralleel- ja allterminite puhul esineb rohkesti viiteid põhimärksõnale (näit. Ableitung → Derivation, Aktiv → Genus verbi jts.). Osa märksõnu, nagu "Artikel", "Aspiration", "Maskulinum", "Femininum", "Neutrum", "Futur", "Konjunktiv", "Determinativpronomen" jt. on kitsalt eesti keele aspektist tarbetud, sest vastavad grammatilised kategooriad selles puuduvad. Nende olemasolu sõnaraamatus õigustab vaid lähtumine saksa keelest, mille najal lugejale keeltevahelisi erinevusi selgitatakse.

Sõnaraamatu koostamisel on autor pidanud silmas kõiki keele-

tasandeid, tükeldades selle asjaomasteks põhi- ja allmärksõnadeks. Skaala foneemiinventarist ja õigekeelsusest üle sõnaliikide, derivatsiooni, käänamis- ja pööramisparadigmade, lauseliikmete, süntaksi üksikküsimuste jm. kuni keeleuendusliikumiseni välja on avar. Kontsentreeritud märksõnaartikleis leidub asjalikku teavet väga paljude küsimuste kohta, kusjuures üksikdetalle koospidava lülina kuuluvad sõnaartiklite juurde sageli tabelid.

Eesti keele foneetika-fonoloogia olemuse kohta leiab sõnaraamatu kasutaja vastused järgmiste põhimärksõnade alt: "Phonem", "Phoneminventar", "Phonetik" ja "Phonologie". Neist hargnevad viited edasi reale allmärksõnadele, näit. "Diptonge", "Distribution", "Quantität", "Stufenwechsel", "Palatalisation" jm.

"Phoneminventar" on üks sõnaraamatu pikemaid märksõnaartikleid (6 lk.). Eesti keele häälikusüsteemi selgitab autor viie tabeli ja neid lahtimõtestava teksti najal. Üheksa vokaali iseloomustamiseks on traditsiooniliselt arvestatud kolme parameetrit: 1) keele asendit (kõrge, keskkõrge, madal), 2) artikulatsiooni kohta (ees, keskel, taga) ja huulte asendit (labiaalne, illabiaalne). Saksa keeles puuduva *õ* õige hääldamise juurde juhatatakse pika *u* kaudu, kusjuures huulte asend tuleb muuta illabiaalseks sõrmedega suunurki venitades. Õigesti on märgitud, et eesti *ä* on madalam häälik kui saksa oma, lähedane hüüdsõna *Bäh!* omale. Iga vokaali kolm pikkust selguvad koos näidetega asjaomasest tabelist. Diftongide üldaruks on märgitud 36, neist *ao*, *äo*, *eo*, *öa*, *öe*, *üi*, *öo* ja *oa* esinevad ainult III vältes. Konsonantidest puudub I välde *f-l* ja *š-l*, II välde aga *h-l* ja *v-l*. III välte *j* (*majja* 'Haus, ill.') oleks vajanud lisaselgitust, sest sisuliselt on siin tegemist diftongiga (*majja*). Hääldamisnäpunäidete puhul peab paika väide, et *h* artikuleerub vokaalide vahel väga nõrgalt ("sehr schwach"). Aga et *h* võib üldkeeles ära jääda sõna alguses vaid kiire kõne korral ("in schnell gesprochenen Umgangssprache"), pole päris täpne. Õige on igasuguse kõnetempo korral nii *hobune* kui ka *obune* 'Pferd'. Rahule ei saa jääda ka väitega, et *ž* hääldub sõna alguses helitult nagu *š* (*žele* /šele:/ 'Gelee', lk. 157). Nii võidakse hääldada küll soome keeles, kuid eesti keeles pole selline hääldus korrektne.

Deklinatsiooni ja konjugatsiooni detailprobleemide suurde valdkonda juhatavad lugejat kõige otsesemalt märksõnad "Nominalflexion" ja "Verbalflexion". Deklinatsiooni kategooriad on "Kasus" ja "Numerus", konjugatsiooni puhul aga "Genus verbi", "Modus", "Tempus", "Person" ja "Numerus". Mõlemal juhul leidub ka edasi viide "Typisierung", kus otseste käänd- ja pöördtüüpideni ei jõuta, vaid antakse ainult nende arv nii "Õigekeelsussõnaraamatus" (90 ja 25) kui ka "Eesti kirjakeele seletussõnaraamatus" (36 ja 13). Samas vihjab autor tuntud "jämedale" liigitusele ("anerkante Grobeinteilung") 7 käändkonna ja 4 pöördkonnaga, mille all on ilmselt mõeldud E. Muugi tänapäevaks kooligrammatikais kinnistunud

muutkondade süsteemi. Rikkalikud kõrvalepõiked ("große Anzahl von Untergruppen, Subklassen und Abweichungen") teevad selle kasutamise siiski küsitavaks nii didaktilistel kui ka mnemotehnilistel kaalutlustel, mistõttu sõnaraamatu autor on pidanud targemaks sellest keerukast reeglistikust käänd- ja pöördõnade tüpiseerimisel loobuda. Seda kummalisem on aga asjaolu, et E. Muugi juba aastakümneid tagasi akadeemik J. V. Veski poolt ebateaduslikuks kuulutatud muutkondade süsteem on nüüd Tartu Ülikoolis võetud eesti filoloogide koolituse aluseks (vt. ligemalt siinkirjutaja arvustust "Õpik kommentaaridega" J. Peebo koostatud õppevahendi "Käändkonnad" kohta "Keeles ja Kirjanduses" 1993, nr. 1, lk. 54 jj.).

Eesti keele 14 käände tutvustamisel märksõna "Kasus" all avab autor lühidalt ka nende kasutamissfääri, s.o. käänete funktsioonid, näit. komitatiiv on nii "Begleitungs kasus" kui ka "Instrumental". Õigesti on rõhutatud, et genitiivil ja partitiivil on muude ülesannete kõrval ka objekti funktsioon. Ent sama oleks soovinud näha ka nominatiivi puhul, mis praegu on ainult subjektikääne ("Subjekt kasus") (lk. 93). Sõnaartiklis "Nominativ" ja "Objekt" on see ebatäpsus siiski kõrvaldatud. Eri käänete kohta käivad märksõnad pakuvad teavet selle kohta, mis küsimusele asjaomane kääne vastab, millised on käändelõpud ainsuses ja mitmuses ning millised on selle käände funktsioonid. Käänete kohta käivad küsimused esitatakse koos saksakeelse tõlkega, näit. ablatiivis Kellelt? Millelt? Kust? 'Von wem? Wovon? Woher?'. Elatiivi puhul tundub aga küsimuste järjekord Kust? Kellest? Millest? 'Woher? Woraus? Aus wem? Wovon?' võorastav, sest ka siin oleks loomulik jätta Kust? viimaseks. Samasugune ebajärjekindlus ilmneb ka adessiivi (Kellel? Millel? Kus?) ja inessiivi puhul (Kus? Kelles? Milles?). Eestikeelseis grammatikais tavaliselt küsimusi Kust? Kus? ja Kuhu? sise- ja väliskohakäänete puhul ei kasutatagi. Käänete funktsioonid avatakse lühikeste näitelausetega, mis on üldiselt valitud õnnestunult. Mõnikord tunduvad nad siiski vanamoelistena või kunstlikena, näit. *Poisina mängisin jalgpalli* (pro *Poisikesena...*) 'Als Junge spielte ich Fußball', *Auditoriumis on viissada üliõpilast* 'Im Auditorium sind fünfhundert Studenten'. Nii suuri auditoriume aga Eesti kõrgkoolides polegi! Nominatiivi, genitiivi ja partitiivi puhul antakse samas näpunäiteid ka mitmuse vormide moodustamiseks, illatiivis ja järgnevais obliikvakäändeis esineb aga seevastu viide märksõnale "Pluralbildung". Sealt selgub ka kahe mitmuse tüübi olemasolu (*de-* ja *i-*mitmus) eesti keeles. Viimase kohta on öeldud, et neljas viimases käändes seda reeglina ei kasutata ("wird für die letzten vier Kasus in der Regel nicht gebildet", lk. 159). Ometi võib raamatust leida interrogatiivpronoomeni *missugune* 'was für ein' ja mõne teisegi sõna täieliku käändeparadigma, kus paralleelselt *de-*mitmusega on neljas viimases käändes antud ka *i-*mitmuse vormid: *missugusteni/missuguseini, missugustena/missuguseina, mis-*

sugusteta/missuguseita, missugustega/missuguseiga (lk. 90). Selles küsimuses pole eestigi grammatikud olnud järjekindlad. Nüüd kui üha rohkem on hakatud jälle viljelema *i*-mitmust, tuleb pidada loomulikuks selle kasutamist kõigis obliikvakäändeis.

Komparatiivi ja superlatiivi vormide moodustamiseks annab autor täpsed reeglid ja käänab läbi ka mõned näidissõnad (*noorem* 'jünger', *kõige pikem tänav* ~ *pikim tänav* 'die längste Straße') kõigis käändeis. Erandlikult kompareeruvate adjektiivide loetelus on ka kahe algvõrdega keelend *lähedane/lähike* (komp. *lähem* 'näher', superl. *kõige lähem/lähim* 'das nächste'). Keskvõrde *väiksem* 'kleiner' kõrval võiks olla veel *vähem*, mis praegu puudub. Vormid *palju* — *enam* — *kõige enam/enim* on esitatud nii adjektiivide kui ka adverbide rühmas. Adverbide puhul puudub sünteetiline ülivõrde tüüp *kiiremini*, kuigi on olemas analüütiline *kõige kiiremini* 'am schnellsten'. Eesti keele iseärasuseks ("Besonderheit") peab autor põhjendatult substantiivide kompareerumist, näitesõnana *sõber* 'Freund', komp. *sõbrem* 'freundlicher' ('noch mehr Freund'). Sellele võiks lisada teisigi omadussõna funktsioonis kasutatud nimisõnu, nagu *koerem* (poiss), *rābalam* (lugu), *sandim* (ilm), kuid niisugust kompareerumisulatust eesti substantiividel siiski pole kui soome omadel. Vrd. näiteks soome keeles *rannempi vene* 'rohkem ranna pool paiknev paat'.

Arvsõnade käänamine on eesti keeles küllaltki keerukas. Seepärast on hea, et autor on nad põhikäänetes koos paralleelvormidega läbi käänanud, näit. 3 *ko`lm*, *kolme*, *ko`lme*, *kolmesse/ko`lme*, *ko`lmede*, *ko`lmi/ko`lmesid*, *ko`lmedesse/ko`lmissa*. Ebatäpne on vaid viimati nimetatud vormi III välde (p.o. *kolmissa*). Sama viga kordub nulli (0) puhul: *nu`llesse* (p.o. *nullesse*). Tavaliste arvsõnaliikide (põhi-, järg- ja murdarvsõnad) kõrval pakub sõnaraamat näiteid ka niisuguste arvsõnade kohta, mida eesti keele grammatikais pole kombeks käsitleda: kümnendarvud (0,08 *null koma null kaheksa*), distributiivarvud (*kuuekaupa* 'je sechs'), iteratiivarvud (*viis korda* 'fünfmal'), multiplikatiivarvud (adjektiivsena *sajakordne* 'hundertfach', adverbina *tegin seda kahekordselt* 'ich machte dies zweifach'), kollektiivarvud (*viied käärid* 'fünf Scheren') ja kumulatiivarvud (*kahekesi* 'zu zweit'), mille alaliigiks on indefiniitvarvud (*mitmekesi* 'zu vielen'). Arvsõnade käsitus on sõnaraamatus üldse põhjalik. Kui sinna juurde arvata veel "Datumangaben", võtab kogu arvsõnade probleemistik enda alla seitse lehekülge.

Eesti keele kaheksast pronoomeniliigist on C. Hasselblatt välja võlunud üheksa, sest ta on eraldanud enesekohasest asesõnast *ise* 'selbst' omaette liigiks determinatiivpronoomeni *ise*, mida kasutatakse vaid atributiivselt, näit. *Tema ise tuli kohale* 'Er selbst kam sofort' (lk. 37). Nagu teistegi sõnaliikide puhul, on autor ka pronoomenite esitamisel taotlenud suurt põhjalikkust. Näiteks võtab kõigi umbmääraste asesõnade läbikäänamine ainsuses ja mitmuses koos tähendusnüansse selgitavate lausenäidetega enda alla kaheksa

lehekülge, rohkem kui üheski eesti keele grammatikas. Paralleelvormidki on üldiselt omal kohal, seda ka harva esineva ill. *mõnda* korral pronoomenist *mõni* 'mancher, irgendein'. Lõputa paralleelvorm ill. *kõike* (: *kõik* 'alle, alles') siiski puudub, on vaid *kõigesse*. Mitmuse paradigma on tervikuna ära jäänud asesõnal *emb-kumb* 'eine(r) von beiden'. Ebaühtlust on ka selles, et *i*-mitmuse neli viimast käänat on siin antud sõnadest *kõik* 'alle, alles' (*kõigini, kõigina, kõigita, kõigiga*) ja *mingi* 'irgendein, ein gewisser' (*mingeini, mingeina, mingeita, mingeiga*), puuduvad aga asesõnadest *mitu* 'mehrere, viele' ja *mõningad* 'einige, manche'. Viimasest puudub ka kogu ainsuse paradigma (*mõningas*, gen. *mõninga* jne.). Saksa keelest erinev on pronoomeni *kumbki* kasutamine, vrd. *Kumbki* (ains.) *läheb ära* — *Beide* (mitm.) *gehen weg*. Eesti keeles tuleb mitmus arvesse ainult paarisesemete korral: *Kumbadelegi pükstele pandi uus tõmblukk* 'Beide Hosen wurden mit einem neuen Reißverschluß versehen'. Lausnäidete saksakeelseis vasteis äratav tähelepanu, et naissoo on üldiselt eelistatud meessoole, nii ka asesõnaga *emb-kumb* lauses: *Tuleb rääkida emma-kummaga: kas juhataja(ga) või asejuhatajaga* 'Man muß mit einer von beiden reden: entweder mit der Direktorin oder mit der Stellvertreterin'.

Verbivormistiku detailide esitamiseks on rakendatud hulk märksõnu, sealhulgas ka selliseid, nagu "da-Infinitiv", "ma-Infinitiv", "nud-Partizip", "tud-Partizip" jt., mis viitavad küllaltki kitsale grammatilisele kategooriale, kuid võimaldavad paremini süüvida detailidesse. Nii on antud *nud*-kesksõnast selle täielik ainsuse ja mitmuse paradigma. Kui samas aga teame, et *nud*- ja *tud*-kesksõna eesti keeles ei käändu, oleks pidanud *tulnud*-vormi asemel olema ainsuse nominatiivis selle substantiivne variant *tulnu* 'der Gekommene', millest mõistagi saab moodustada kõik käändevormid nii ainsuses kui mitmuses. *ma*-infinitiivi käändevormina on mainitud ka *maks*-translatiivi, mis asendab finaalsset kõrvallauset, näit. *Ta tõusis püsti paremini nägemaks* 'Er stand auf, um besser zu sehen' (lk. 111). Ootuspäraselt peaks sellest olema juttu ka seoses lauselühenditega ("Satzentsprechung"), kuid seal (lk. 184 jj.) on vaatluse all vaid temporaalsed partitsiipkonstruktsioonid. Tavalise imperatiivi kõrvval (*loe!* 'lies!', *luge/gu!* 'lese sie/er!') on eraldi välja toodud veel jussiiv, mida indirektse käsuna saab kasutada ka ainsuse 1. isiku kohta: *mina olgu* 'ich möge sein', *sina olgu* 'du mögest sein' jne. Seevastu analüütiline imperatiivitüüp *las ma olen, las sa oled* jne. puudub sõnaraamatust.

Eesti keele nelja kõneviisi hulgas on õigesti välja toodud ka kaudne kõneviis ("Modus obliquus"). Arusaamatuks jääb vaid, miks sõnaraamatu eri paigus on selle kõneviisi vorme tõlgitud saksa keelde erinevalt, näit. lk. 62 *mina olevat* 'ich soll sein', *sina olevat* 'du sollst sein' jne., aga lk. 115 *ma luge/vat* 'ich lese angeblich; man sagt, daß ich lese', *sa luge/vat* 'du liest angeblich' jne.

Partiklite hulka on sõnaraamatus arvatud traditsiooniliselt pre-

ja postpositsioonid, konjunktsioonid, adverbid ja interjektsioonid. Funktsiooni järgi on viimased jagatud kümnesse rühma (igas paar näidet), mis moodustab vaid osa eesti keele hüüdsõnadest. Siinkirjutaja on jälginud hüüdsõnade esinemust F. J. Wiedemanni sõnaraamatus "Estnisch-deutsches Wörterbuch", kus interjektsiooniliikide üldarv ulatub üle kolmekümne (vt. P. Alvre, Hüüdsõnadest Wiedemanni sõnaraamatus. "Emakeele Seltsi Aastaraamat" 14-15, 1968-1969. Tallinn 1969, lk. 221 jj.).

Süntaksi puhul lasub peatähelepanu lauseliikmete (alus, öeldis, sihitis jt.) esitamisel, kuid mõningaid algteadmisi saab lugeja ka eesti keele lausest kui sellisest üldse. Märksõna "Satz" all on juttu ka sellest, et erinevalt saksa keelest võib lause koosneda isegi ühestainsast sõnast, predikaadist ("ohne das unpersönliche Subjekt *es*"), näit. *sajab* 'es regnet'. Selliseid juhte on eriti ilmastikutingimuste kujutamisel teisiigi.

Väärib märkimist, et eesti keeleuendusliikumist aastail 1912-1924 eesotsas selle juhtkuju Johannes Aavikuga (1880-1973) pole sõnaraamatus unustatud. Märksõna "Spracherneuerung" alt leiab lugeja vastuse küsimusele, millised olid selle liikumise eesmärgid. Uudissõnaloomingut iseloomustatakse vaid kahe J. Aaviku keelenäidiga: *veenma* 'überzeugen' ja *imik* 'Säugling'. See loetelu võiks olla märksa pikem kasvõi niisugustegi sõnadega, nagu *laup* 'Stirn', *roim* 'Verbrechen', *taunima* 'verurteilen' jt., mis rahva kõnepruugis kii- resti kodunesid.

Sõnaraamatu lõpus leiduvad mitmed tarvilikud lisad: sufiksiste indeks, olulisimad saksa-eesti ja eesti-saksa grammatilised terminid ning kahel leheküljel valikuline bibliograafia. Viimase puhul on ülekaalus mujal kui Eestis ilmunud teosed. Grammatiliste terminite loetelusse on sattunud mõningaid ebatäpsusi. Nii pole "Lexicon" mitte 'sõnavara', vaid 'sõnaraamat'. Sõnavara on saksa keeles ikkagi "Wortschatz" või "Wortbestand". Lauselühendi vastena "Partizipialkonstruktion" pole samuti täpne, p.o. "Satzentsprechung".

Kokkuvõtteks võib öelda, et vaatamata mõnede ebatäpsustele ja lünkadele jätab esimene eesti keele grammatikasõnaraamat endast hea mulje. Selle peamisteks kasutajateks on muidugi muulased, kuid ka sünnipärasel eestlasel on sellega huvitav tutvuda. Jääb soovida, et hakkaks idanema mõte eestikeelsegi grammatikasõnaraamatu koostamiseks. Mahult ja märksõnade arvult võiks see aga olla märksa ulatuslikum.

Paul Alvre (Tartu)

László Honti, DIE GRUNDZAHLWÖRTER DER URALISCHEN SPRACHEN. Bibliotheca Uralica 11. Akadémiai Kiadó, Budapest 1993. 356 pp.

The book under review consists of a preface, a general theoretical introduction into numeral, an observation of general questions connected with the Uralic numerals, an etymological analysis of the old Uralic cardinal numerals, an analysis of the present-day Uralic cardinal numerals by individual languages, a summary, remarks, a register of printed source material on the Uralic cardinal numerals, bibliographical references and a list of abbreviations.

The preface testifies to the author's preliminary interest in the Ob-Ugrian compound numerals; in the course of time, however, he expanded his research resources over the numeral in the Uralic family of languages as a whole. He purposed to get to know all respective points of view, to study them critically, to replace erroneous standpoints by more acceptable ones, and to put forth hypotheses. He has also attempted to find an answer to the question whether the speakers of Proto-Uralic could calculate and whether they did so.

In the introduction (pp. 19–41) Honti gives credit first and foremost to Klara Majtinskaja, Kaisa Häkkinen and Juha Janhunen for their research into the origin of the Uralic numerals in modern times. (The author's own merits should be added, as referred to by his publications listed in the bibliographical references of his book.) Honti determines the category of numeral for his research and feels convinced that the speakers of Proto-Uralic were acquainted as with calculation as well as numerals. I suppose it is beyond all question that it is valid about the speakers of any language in the world even much earlier than 6,000–8,000 years ago (cf. also pp. 43–45).

In the following chapter (pp. 42–74) Honti gives a survey of the theories postulating different numeral systems (6-, 7-, 8-, 9-, 10-system et al) in Proto-Uralic (Proto-Finno-Ugric), also of the structural types of cardinal numerals.

He enumerates 54 structural types which have also been presented schematically and provided with examples. Perspicuously, Honti also deals with the Uralic ordinal numerals.

One of the two basic chapters treats of the etymological anal-

ysis of the Uralic cardinal numerals (pp. 75–136). As a result of the analysis he propounds the following reconstructions (the Proto-Samoyed ones are borrowed from Janhunen):

- 1 FU *ike, *ūke / Sam *op (?*ošp)
- 2 U *kāktā
- 3 FU *kolme / Sam. *nākār (?*nākārj)
- 4 FU *neljä (?*neljā) / Sam *te²tā (?*tettā ; ?*tejt²tā)
- 5 FU *wite or *witte / Sam *šāmpālāḡkā
- 6 FU *kutte or *kute. / Sam *māktāt (?*māktājt)
- 7 FP *šejjēem / Ug. *šāpts '7; Woche' / Sam. *sejt³wā
(? *sejkwā)
- 8 FW *kakta eksān / Ug. *nārls / Sam. *kitā tettā (?*kitātettā)
~ *kitāntettā (?*kitāntettā)
- 9 FW *ūke eksā / Sam *āmājtšmā
- 10 FU *mšns / FU *luka 'das (bis zum letzten Finger) Gezählte'
→ '10' / FW *kūmmen / Sam *wūt
- 20 FU *kušs
- 100 ?FU *šata / Sam. *jūr
- 1000 ?FU *šasra ~ *šarsa / FW *tušante, *tuša(m)

In his analysis Honti does not mention Janhunen's supposition that the meaning of the Uralic ? *witi/*wizti/*witti was 'five ten (the last finger of a hand, little finger)' (JSFOu 77 1981 : 261; this particular article by Janhunen is lacking also in the bibliography of his book). To strengthen his supposition Janhunen proposes that the observed combination of a long vowel and a geminate in *witi/*witti is a reflex of the phonetically unclear segment *x in Proto-Finno-Permic (Proto-Finno-Ugric). But, as Janhunen claims, this explanation does not go well with the Proto-Samoyed reconstruction *wūt. In the latter, to Janhunen's mind, the labialization *i* > *ū* has taken place under the influence of the labial consonant *w*.

The most extensive chapter of the book under review is dedicated to the cardinal numerals of the present-day Uralic languages (pp. 137–220). In the detailed analysis the reader can find numerous original explanations about such numerals whose nature or origin has not been interpreted so far, or the interpretation has failed. By way of illustration I would mention the case of Nenets 'nine' (pp. 202–204), which, in Honti's opinion, is one of the most peculiar numerals in the whole Uralic family of languages: (Schrenk) *Nénjza-ju* 'nine' ("Nenets ten"), (Castrén) *hasawa-ju* 'id., *habei-ju* 'id. ("Khanty ten"), cf. *ju* 'ten', (Tereščenko) *luca ju* 'id. ("Russian ten"). Based on such usage the earlier conclusions were that the Nenetses used to have the 9-system and only later they obtained the 10-system from Russians.

On the other hand, Honti is quite right drawing our attention to the fact that the opening component need not necessarily be

identified with the word *hasawa* 'man, a Nenets' as in the Nenets Forest dialect they are different, cf. (Castrén) *kašem-jut* 'nine' and *kaasauwa* 'man'. Honti suggests two explanations. The first of them results from the fact that the formation of the Uralic numeral 'nine' is characterized by subtractivity. Thus the opening component of the Nenets numeral 'nine' could have been an element **ka...*, **a...*, the primary meaning of which has faded out in the course of time and was replaced (compatibly with the second explanation) by a more comprehensible word.

Honti's second explanation proceeds from Strahlenberg's information, asserting that the Nenetses when paying taxes bound the pelts together by nines but Russians, collecting them, rebound them into bundles by tens. In this particular manners of action by the Nenetses Honti detects magic. The latter has certain analogical formations with that of the Mongol and Turkic peoples, where, as Honti suggests, the corresponding Nenets magic might have come from. Honti's explanation about the enigmatic Nenets numeral 'nine' is a good example about his systematic analysis comprising all possible additional data.

In the summary of the book (pp. 221-228) the author first of all touches upon some non-numeral components which are used in the Uralic compound numerals. Thereafter he enumerates the main conclusions of his analysis. First of all, when calculating, a person primarily proceeded from his/her toes and fingers. Fingers, in particular, were his/her most convenient calculator. Based on the analysis of the book it is possible to claim that the decimal system dominated both in Proto-Finno-Ugric and in Proto-Samoyed. It could be so already in Proto-Uralic. Compound numerals, as compound words in general, emerged and disappeared relatively quickly, therefore not a single Proto-Uralic, Proto-Finno-Ugric or Proto-Samoyed compound numeral is known.

The book under review by László Honti is so far the only handbook on the Uralic numerals. It is a very thorough and systematic handbook, rich in ideas, sound in explanations. It is a versatile and profound scientific monograph. We can only congratulate both the author and ourselves on the publication of this interesting and needful work.

Ago Künnap (Tartu)

Elias Lönnrot, VALITUT TEOKSET 1. KIRJEET. Toimittanut Raija Majamaa. SKST 510, Pieksämäki 1990. 628 lk.; **Elias Lönnrot, VALITUT TEOKSET 2. MEHILÄINEN.** Toimittanut Raija Majamaa. SKST 531, Pieksämäki 1990. 692 lk.; **Elias Lönnrot, VALITUT TEOKSET 3. KIRJOITELMIA JA LAUSUMIA.** Toimittanut Raija Majamaa. SKST 551, Pieksämäki 1991. 618 lk.

Laiem üldsus nii Soomes kui ka mujal tunneb Elias Lönnroti ennekõike rahvuseepose "Kalevala" loojana. Vähem teatakse sellest, et ta oli ka oma aja silmapaistev teadlane, Helsingi ülikooli soome keele professor, kirjanik ja rahvavalgustaja. Soome kirjakeele uuendajana, arstina, lehemehena ja paljude kirikulaulude loojanagi on E. Lönnrot jätnud sügava jälje soome kultuurilukku.

E. Lönnroti kohta käivaid materjale säilitatakse Soome Kirjanduse Seltsi kultuuriloolises arhiivis, peamiselt *Lönnrotiana* fondis. See on valdkond, mida Soome teadlased on virgalt kasutanud, publitseerides ülevaateid nii E. Lönnroti rohkete uurimisreiside kui ka muu tegevuse kohta. Kordustrukina on ilmunud A. Anttila mahukas monograafia "Elias Lönnrot. Elämä ja toiminta" (SKST 417, Helsinki 1985. 656 lk.). Ent *Lönnrotiana* fond on kuni viimase ajani pidevalt täienenud. Selle ammandamatuna näivaist kogudest on Soome Kirjanduse Selts otsustanud avaldada põhilise E. Lönnroti "Valitud teoste" sarjas. Kavandatud viiest osast on seni ilmunud kolm kopsakat köidet, mille lehekülgede üldarv läheneb 2000-le.

E. Lönnroti "Valitud teoste" 1. osa sisaldab tema kirjavahetuse. Toimetaja Raija Majamaa mainib eessõnas, et lisaks SKS-i arhiivis säilitatavaile kirjadele ja konseptidele on koopiatega näol saadud materjali mujaltki. Kirjade, konseptide ja konseptkirjade arv ületab 2500. Neist on R. Majamaa valinud 508 valgustama E. Lönnroti inimesena: teadlasena, sõbrana, arstina, kultuuriisikuna, avaliku elu tegelasena ja perekonnapeana. Pikkade artikleiks mõeldud, teadus- ja kultuuriprobleeme käsitlevate kirjade koost on siiski jäetud järgnevatesse köidetesse. Kõik E. Lönnroti kirjad (soome-, rootsi- ja saksakeelsed) on avaldatud algupärasel kujul. Pole parandatud E. Lönnroti keelevigu ega lisatud puuduvaid sõnu. Tähtedele *i*, *ä*, *õ* on peale pandud siiski punktid ja *w* asendatud *v*-ga.

Enam kui 60 aasta jooksul saadetud kirjaded (28.10.1823 – 1.3.1884) saab lugeja ülevaate kronoloogilises järjekorras. Kogu kirjavahetus on tükeldatud 11 osaks, peatükkideks, mida juhatab sisse vastava eluperioodi sündmuste lühikirjeldus ja ka andmed eri aastail saabunud kirjade arvu kohta. See on suurim 1847. aastal — 76 kirja. Peatükkide nimetused, nagu “Lähtekohad” (1802–1832), “Kajaa-ni arstina” (1833–1834), “Kalevala” esimene trükk” (1835–1836), “Uus “Kalevala” ja perekonna asutamine” (1849–1853), “Professo-riks Helsingisse” (1854–1861) jt., on valitud üldiselt õnnestunult. Mitmetahuline küsimuste ring aga, mida E. Lönnrot kirjades oma sõpradele, sugulastele, kaasaja kultuuri- ja teadustegelastele puudu-tab, pole endale eri indeksi saanud. Suureks abiks kirjade detailides orienteerumises on raamatu lõppu lisatud kommentaarid “Taust-andmed” (97 lk.) ja ka isikuregister (15 lk.), mis kirjaadressaatide suhtes pole täielik. Need selguvad paremini E. Lönnroti kirjade üld-loendist (lk. 584–614). Selles on kirju 1124, milledest 363-l on ka konsept või visand. Puhtkonsepte või märkmeid on ühtekokku 1396.

Kultuurikontaktide seisukohast Eestiga pakuvad huvi pea-tükki “Rändurist uurijaks” (lk. 219jj.) koondatud kirjad, mis E. Lönnrot saatis a. 1844 oma Eesti-reisi ajal Tartust. Kuuest kirjast viis (nr. 183–187) on J. V. Snellmanile, F. J. Rabbele ja C. H. Ståhlbergile saadetuina rootsikeelsed, üks (nr. 188), mille ad-ressaadiks on J. Zitting, soomekeelne. Teada olevail andmeil pole neist veel ühtki eesti keeles avaldatud. Küll on aga neile pilgu heitnud H. Niit kirjutises “Lisaandmeid Elias Lönnroti Eestis käigu kohta” (“Keel ja Kirjandus” 1986, nr. 6, lk. 321jj.; nr. 7, lk. 403jj.). H. Niidu õnnelik leid E. Lönnroti kalendermärkmiku näol Soome Kirjanduse Seltsi arhiivis võimaldas tal koos muu materjaliga anda detailidesse küündiv pilt E. Lönnroti reisimarsruudist ja kontak-tidest Eestis. “Valitud teoste” 1. osa pildimaterjali hulgas leidub E. Lönnroti Eesti-reisi marsruudi skeem, lehekülj päevikust ja Tar-tu ülikooli peahoone kujutis G. F. Schlateri litograafiana.

Tartus kopeeris E. Lönnrot ÕES-i sõnavarakogusid ja õppis Fr. R. Faehlmanni juhendusel eesti keelt. Kirjades C. H. Ståhlbergile ja F. J. Rabbele teeb E. Lönnrot juttu mõnedest eesti keele fonee-tilistest ja morfoloogilistest iseärasustest (sisekadu, rajava *ni* ja kaasautleva *ga*-lõpp), samuti ka kesksõnade käändumatuses. Väl-jenduse lühidust peab ta eeliseks soome keele ees (“ett företräde framför Finskan”; lk. 226, 228). Kirjas J. Zittingile avaldab aga E. Lönnrot imestust, kuidas eestlased (sealhulgas ka Fr. R. Faehl-mann), “nähes pindu teise ja nägemata palki omas silmas, võivad küll soome kirjaviisi pidada kõlbmatuks” ja eesti oma “palju pare-maks ning soome keelelegi sobivamaks” (lk. 232). Seda “paremust” demonstreerib E. Lönnrot ka näitlikult: *Penā heite minnon emmoi-ni* jne., millest soomlasel on raske aru saada. Mõtisklemine eesti

kirjaviisi üle on tõenäoliselt olnud tõukeks loobuda *i*, *ä*, *ö* kirjutamisest ilma punktideta (*i*, *æ*, *œ*) just J. Zittingile saadetud kirjust alates.

Kokkusaamine Fr. R. Kreutzwaldiga Võrus jäi põgusaks ja kirjavahetust teistegi Eesti kultuuritegelastega ei siginenud, ka mitte Ed. Ahrensiga, kellega E. Lönnrotil vähemalt soome kirjaviisi suhtes polnud lahkavamusi.

E. Lönnroti omad katsetused soome keele ortograafia muutmiseks on üldiselt vähetuntud. Kahekordseist vokaalidest vabanemiseks kasutas W. S. Schildt(-Kilpinen), kellega E. Lönnrot oli elavas kirjavahetuses, nn. venitusmärki ("venyke"), kuid sama moodust on tarvitanud ka E. Lönnrot näit. kirjas Leipzigi professorile H. Brockhausile, kus ta juhib tähelepanu soome onomatopoeetiliste sõnade suurele varieeruvusele (*larisê, lorisê, lurisê, lyrisê, lãrisê, lõrisê* jt.; lk. 245). Ühes kirjas W. S. Schildt(-Kilpisele) on ta katsetanud ka diftongidest vabanemist, muutes selleks sama venitusmärgi asendit, näit. *sëltã = sieltã, en tẽdã = en tiedã, lõna = luona, Kõpio = Kuopio* (lk. 234jj.).

E. Lönnroti vaated tollal veel üpris kõikuva soome õigekeelsuse kohta kajastuvad küllaltki selgepiirilisel 1847. a. Soome Kirjanduse Seltsile saadetud kirjas (lk. 264jj.). Nii soovitab ta kasutada *j*-i vaid *i*-tüveliste verbide tegijanimes, nagu *pyrkijã, repijã* (muudel juhtudel aga ilma *j*-ta: *lukia, tulia*). Pika vokaaliga käskiva kõneviisi vorme *ottakaamme, käykããme* peab E. Lönnrot kohmakaiks (pigem *ottakame*, mis on täiesti reeglipärane moodustis, või ka *ottakame*). Kindla kõneviisi puhul on ta aga veendunud *a*-liste vormide *tulimma, tulitta* pooldaja, sest karjalapärase *muutamme* tähendab 'muutan itseni' (muudan end). Seesütlevas soovitas E. Lönnrot *ssa-lõppu (kirjassa)*, kuigi *sa-line (kirjasa)* annaks luulekeeles puhtama daktüli. Aspiratsiooni märkimist pidas ta vajalikuks neljas vormirühmas: 1) *otta^a* 'võtta', 2) *ota^a* 'võta', 3) *ei ota^a* 'ei võta', 4) *ottamata^a* 'võtmata'. Veider tundub apostroofi kasutamine kontraheerunud verbides, näit. *pal'aa* 'tuleb tagasi', kuid sellega on E. Lönnrot püüdnud ilmselt kergendada soome keele õppimist muulasel (vrd. *palaa* 'põleb').

"Kalevala" koostamisel puutus E. Lönnrot sageli kokku erilaadsete refleksiivvormidega, mille üle ta on mõtteid vahetanud SKS-i sekretäri C. N. Keckmani ja teistega (lk. 35jj.). Tutvustades M. A. Castrénile oma reisi tulemusi vepslaste juurde, esitab E. Lönnrot äänisvepsa refleksiivkonjugatsiooni täisparadigma (*lugemoi, lugetei, lugeše* jne.; lk. 194). Arutlustes "Kalevala" sõnavarast toob ta kirjas C. N. Keckmanile näiteid puhtkarjala leksikast, nagu *mitys : mittyen* 'minkäläinen', *kaikenjytys* 'kaikenlainen', *ruot-sakko* 'Ruotsin mies eli akka' (lk. 104). Folkloriste tohiks huvitada fakt, kuidas vene täastuškad (Venäehen pajahusvirret) sundisid mõ-

nel pool Karjalas regivärsi taanduma juba möödunud sajandi algupoolel (lk. 103). Sel seigal on tähtsust vepslastegi vana rahvalaulu kadumist uurides.

Tagasiteel Eestist Soome põikas E. Lönnrot vadjalaste asualale. Ta peatus Kattilas pastor J. J. Groundstroemi juures, kus pani viimaselt vadja suurlaulikult Anna Ivanovalt kirja 2500 värssi pulmalale.

E. Lönnroti kirjavahetus on tulvil üksikküsimusi, mis lisaks filoloogidele pakuvad huvi ka ajaloo- ja kultuuriloolastele ning teistegi teadusalade esindajale. Esmajärguline tähtsus on aga E. Lönnroti kirjadel, kui otsime vastust küsimusele, milline ta oli inimesena. Neist vaatab vastu huumorimeelne, kuid samas iseteadev teadlane ja ühiskonnategelane, kes ajalukku mineva suurmehe tunnetas täiel määral vastutust, mida tal soome rahva ees kanda tuli.

E. Lönnroti "Valitud teoste" 2. osa on tervikuna pühendatud ajakirja "Mehiläinen" (1836–1840) kordustrukile faksiimiles. Algpärist teksti täiendavad vaid vähesed toimetaja reaalused kommentaarid. Kõite lõppu on lisatud M. Punttila koostatud sõnaloend (5800 märksõna).

Raamatu kasutamist hõlbustab paiguti vägagi detailne aineregister 11 leheküljel. Nii on näiteks märksõna "faabelit (Aisopoksen sadut)" all nimepidi ära toodud kõik vastavad "Mehiläises" ilmunud muinasjutud. Sama kehtib ka teiste muinasjutuliikide (sadut), pajatuste, ilukirjanduspalade, naljade, vanemate ja uemate rahvalaulude jms. kohta. Koondnimetuse "Kielitiede" alt juhatatakse otstarbekalt edasi selliste märksõnade juurde, nagu "koduloomade nimed", "murdenäited", "sõnade algupära uurimine", "soome keel õppekeelena ja õppeainena", "soome keele grammatika", "soome kirjakeel ja murded", "soomesugu keeled", "võõrkeelsed nimed".

Kui nimetatuile lisada veel sellised ainevaldkonnad, nagu "jutustused muistsete soomlaste usust ja nõidumisest, teadmisi möödunud ja praegusest ajast, elust ja kommetest, samuti Soomemaast ja selle üksikuist osadest, mõnikord ka muudest maadest" — seda kõike lubas E. Lönnrot ajakirja tellijale ajalehes "Sanan Saattaja Wiipurista" avaldatud eelteates 23. okt. 1835 —, siis saamegi enam-vähem ligikaudse ettekujutuse "Mehiläise" sisu mitmekesisusest. Praktilise rahvavalgustajana püüdis E. Lönnrot jagada algteadmisi ka mateemaatika, arstiteaduse ja põllumajanduse kohta.

E. Lönnroti "Mehiläinen" oli esimene soome ajakiri. Tema eelkäijateks olid olnud ajalehed "Suomenkieliset Tieto-Sanommat", "Turun Wiikko-Sanommat", "Oulun Wiikko-Sanommat" ja "Sanan Saattaja Wiipurista". Kuigi "Mehiläinen" polnud mingi põnev uudisleht ega sisaldanud poliitilisi kirjutisi, ületas ta oma eelkäijaid oma sisu mitmekesisusega. Lihtrahva kõrval peeti silmas ka võrsuvat haritlaskonda, kelles tuli kasvatada veendumust, et soome keel on võime-

line arenema tõeliseks kultuurkeeleks. "Mehiläise" kaudu püüdeski E. Lönnrot ühtlasi kogu Soomet katva üldkeele loomise poole. Aja-
lehtede keel oli aga tugeva paikkondliku värvinguga.

Läbi kahe esimese aastakäigu jagab E. Lönnrot algteadmisi soome keele grammatika kohta, luues selleks otstarbeks ka omakeelse terminoloogia. Mitmedki nimetused pole püsima jäänud ja tunduvad tänapäeva lugejale imelikud, näit. *nimukka* 'noomen', *lausukka* 'verb', *välikkä* 'partikkel', *omakohta* '1. isik', *kerakohta* '2. isik', *var-sikohta* '3. isik'. Üha on aga kasutusel sellised E. Lönnroti kasutatud lingvistilised terminid, nagu *kerake* 'kaashäälik', *pääte* '(kään-de)lõpp', *luku* 'arv', *yksikkö* 'ainsus', *monikko* 'mitmus', *kaksikko* 'kaksus' jt.

"Mehiläise" kaudu tuli üldse soome keelde suurel hulgal uut sõnavara. Nii on neid ajakirja kahes esimeses aastakäigus kõrvutatult G. Renvalli sõnaraamatuga u. 2000, mille hulgas ka selliseid, mis hiljem on tulnud laenudena eesti keelde: *alkuperä*, *alkuperäinen*, *alkukoti* 'algkodu', *epätietoinen* 'ebateadlik', *heimokansa* 'hõimurahvas', *ihmiskunta* 'inimkond', *jälkeläinen* 'järglane', *luettelo* 'loetelu', *myöntää* 'möönda' jt.

Huvitav on E. Lönnroti kirjavastus olematule küsijale iroonilise pealkirjaga "Graeca sunt; non leguntur" (= See on kreeka keel; seda ei loeta) (lk. 543jj.). See lubab heita pilgu E. Lönnroti õigekeelsusalastele tõekspidamistele. Ta põhjendab kannatlikult, miks kirjutab *ottavi* 'võtab' ja *menevi* 'läheb' (aga mitte *ottaapi*, *meneepi*), samuti *ele*, *ellös* 'ära', *elkoon* 'ärgu' (aga mitte *älä*, *ällös*, *älkoon*), sidesõnavormi *kun* (*kuni*) asemel *kuin* 'kui' jne. Võõrkohanimele puhul pole ta päri neis ilmneva rootsi ortograafia pealetungiga. Õigem on kirjutada *Korintho*, *Aleksandro*, *Thesei*, *Atheine* jt. (aga mitte *Korinthi*, *Aleksandri*, *Theseys*, *Atheni*). Olevat otse kurb vaadata, "Kuinka Suomen kieli monessa herraisten tekemässä kirjoituksessa on pilattu, erittäinki ensiaikoina" (kuidas soome keel paljudes härraste tehtud kirjutistes on rikutud, eriti endistel aegadel) (lk. 584). Võõrmõjudest (sealhulgas väärast sõnajärjestusest) vabanemiseks ongi E. Lönnrot avaldanud "Mehiläises" palju rahvaloomingut rik-kumatus soome keeles. Turu kandi kuluvoormidega küllastatud keelt ei saa aga selliseks pidada, sest see "on oma õige loomu kaotanud ja oma ilu rikkunud; eesti keel aga veelgi inetumaks muutunud" (pahemmaksi rumentunut) (lk. 285jj.).

Vahemärkusena lisatagu, et "Mehiläise" endagi keel polnud ehk mõnede kaasaegsete meelest kõige kenam, vähemalt tundus ta oma rikkalike uute sõnadega osale lugejaist raskepärane. Teravakeelne A. Ahlqvist kasutaski selle kohta pilkenimesid "Sotkulan kieli" (= Sasila keel) ehk "dialectus mehilainiana" (lk. 543).

Rahvalaulude võrdluse teel jõudis E. Lönnrot õigele, tänapäevalgi veel üldiselt paikapidavale järeldusele, et hämelastel on varem

olnud eestlastega (täpsem oleks: põhjaeestlastega) palju rohkem ühist kui karjalastega. Et aga karjala hõim eraldus teistest juba nii ammu ja isegi nii kaugel idas kui Kaama jõe ja Kaasani piirkonnas, ei pruukinud see arvamus Permia-vaatevinkli taustal tollal tundudagi nii fantastiline.

E. Lönnroti "Valitud teoste" 3. ossa koondatud ainekist heidab valgust tema juba varakult alanud teaduslikule tegevusele. Raamatu seitse peatükki on järgmised: "Akadeemiline karjäär", "Kirjutised", "Arvustused", "Reisikirjad", "Eessõnad", "Sõnaraamatunäited", "Ettekanded ja kõned".

E. Lönnroti õpiaastate kohta Turus on andmed üldse väga napid. Nii pole ka teada, kuidas tal 10. juunil 1826 läks prof. H. Fattenborgi koostatud ja avaldatud stipendiaaditeeside "Theses, philologici argumenti..." kaitsmine, mis aja nõuetele vastavalt ei toimunud ema- ega rootsi keeles, vaid ladina keeles. Heebrea luule olemust arutlevate teeside soomekeelne tõlge juhatabki sisse "Valitud teoste" käesoleva kõite.

Poolteise aasta pärast järgnes magistriväitekirja publitseerimine (14.2.1827). See 16-leheküljeline ladinakeelne väitekirj "De Väinämöine priscorum Fennorum numine" ilmub nüüd soome keelde tõlgitult. Soomekeelse kujud on saanud ka arstiteadusalane lõputöö (väitekirj) "Om finnarnes magiska medicin", mille kaitsmine toimus 15. juunil 1832. Maagiliste parandusvahendite käsitlemisel on E. Lönnrot lähtunud rahvaluule ainekist ja toonud sellega arsti-teadussegi uue vaatenurga.

Siinkohal rõhutatagu, et E. Lönnroti esimeseks keeleteaduslikuks kirjutiseks on a. 1834 ajalehes "Helsingfors Morgonblad" ilmunud kirjutis soome deminutiivide kohta "Diminutiver i Finskan" (lk. 114, 531).

M. A. Castréni surma tõttu vabanenud soome keele professori kohale kandideerisid 1853. a. nii E. Lönnrot kui ka C. A. Gottlund. Koha sai E. Lönnrot põhjavepsa keele kohta käiva väitekirjaga "Om det Nord-Tschudiska språket". Väitekirja kandvamateks osadeks on vepsa häälikulise ehituse ja verbivormistiku käsitus. Viimase puhul äratub tähelepanu omapärane kõneviis *modus eventivus* (potentsiaali ja konditsionaali segavorm).

Ametisse astumiseks tuli E. Lönnrotil muude ülesannete kõrvalt koostada kiiresti teaduslik ettekanne "Några ord om finskans, estniskans och lappskans inbördes förhållande", milles ta käsitleb soome, eesti ja lapi keele vahelisi suhteid. Ekslikult peab ta vokaalharmooniat alles soome keele eriarengu perioodil tekkinuks. R. Raski järgedes käies soovitas ta soome-ugri keeli nimetada sküüdi keelteks. Üldiselt on möödunud sajandi keskpaigast alates siiski kasutusel termin altai keeled.

Teised sellesse peatükki koondatud tekstid kajastavad peami-

selt E. Lönnroti arvamusi reisiabirahade taotlejate kohta või hinnanguid väitekirjadele (sealhulgas ka oma järglase A. Ahlqvisti omale).

Raamatu kõige pikemasse peatükki "Kirjutised" (217 lk.) on koondatud ajakirjades-ajalehtedes avaldatud teadustööd. Põhiliselt kuuluvad need soome keele valdkonda: deminutiivid, grammatika- ja meetrikaprobleemid, seadustõlgete keel jm. Südamelähedased olid E. Lönnrotile keeleteaduslikud oskussõnad, mida ta on käsitlenud korduvalt, a. 1847 koos rootsikeelsete, a. 1857 koos ladinakeelsete vastetega. Mitmed terminid on a. 1857 asendatud uutega, kuid käändenimetuste osas on nad küll kohmakamad kui varem. Vrd. *ominta* → *omistussija* 'genitiiv', *kohdinta* → *kohdesija* 'akusatiiv', *olenta* → *itsenäinen olosija* 'essiiv', *vajanta* → *ilmanolosija* 'abessiiv'. Tänapäeval kasutatavad *omanto*, *kohdanto*, *olento*, *vajanto* on ligemad just E. Lönnroti varasemale variandile.

Pikem uurimus inarilapi murde kohta "Ueber den Enare-lappischen Dialekt" (1856) oma võrdlevate, üle kahe lehekülje ulatuvate käänamis- ja pööramistabelitega soome, tallinnaeesti, tartueesti, põhjavepsa, lõunalapi, põhjalapi ja inarilapi kohta pakub huvi ka tänapäeval. Uurimuse lõpus oleva lapi-soome sõnaloendi kohta on kommentaarides märgitud, et see ei ole "Lönnrotin käsi-alaa" (lk. 538).

Praktilise keelemehena on E. Lönnrot arvustustes mitmete tõlgete ja ka G. E. Euréni grammatika kohta püüdnud omapoolsete arvamustega suunata soome keele arengut. Laiema kandepinnaga on arvustused H. Kellgreni uurimuse "Die Grundzüge der Finnischen Sprache mit Rücksicht auf den Ural-Altäischen Sprachstamm" ja A. Ahlqvisti mokšamordva grammatika "Versuch einer Mokscha-Mordwinischen Grammatik" kohta, mis E. Lönnrotil jäi viimaseks keeleteaduslikuks arvustuseks (lk. 544).

Ülevaateid E. Lönnroti uurimisreisidest on varem avaldatud mitmelgi korral (A. R. Niemi, Elias Lönnrotin Matkat I-II, 1902; lühendatult Elias Lönnrot, Matkat 1828-1844, 1980). "Valitud teosed" pakuvad lisa omaaegses ajakirjanduses ilmunust reiside kohta Koola poolsaarele ja Eestisse. E. Lönnroti Eesti-reisist oli juba eespool seoses tema kirjavahetusega juttu. Ajalehed "Saima" ja "Borgå Tidning" on avaldanud E. Lönnroti reisikirjad lühendatult (Utdrag af ett Bref från Estland). Põhja- ja lõunaeesti keele erinevusi on E. Lönnrot illustreerinud paralleelse tekstiga regivärsilisest rahvalaulust "Sõjasõnumid" (lk. 381 jj.).

Lühikeses "Eessõnade" peatükis näeme neid taastrükitult E. Lönnroti raamatuist "Suomen Kansan Sananlaskuja" (1842) ja "Suomen Kansan Arwoituksia ynnä 135 Wiron Arwoituksen kanssa" (1844).

E. Lönnrot on teatavasti kapitaalase soome-rootsi sõnaraamatu autor. Ent ta on ka üsna sõnarikka rootsi-soome-saksa vestlussõ-

nastiku "Svensk, Finsk och Tysk Tolk..." koostajaid. Üksiksõnu on selles ligi 10 000, 15 mõistepiirkonna vahel jagunevaid vestluslauseid aga paari tuhande ringis. Viimati nimetatud on "Valitud teoste" 25 leheküljel ära trükitud (lk. 401jj.). Võrdlus A. Renvalli sõnaraamatuga näitab, et selles on sadade kaupa uut leksikat, millest kahtlemata suur osa on E. Lönnroti loodud. Käsikirja jäänud "Suomalainen lintukirja" sisaldab alfabeetilise ladina-soome linnunimede loetelu (lk. 426jj.).

"Valitud teoste" 3. osa viimane peatükk sisaldab Soome Teadusseltsis, Soome Kirjanduse Seltsis jm. peetud ettekandeid ja kõnesid. Ettekandes "Om de finska magiska runorna" jagab E. Lönnrot loitsu(sõna)d 138 alaliiki. Nende hulka on arvatud ka palvesõnad (Ahtile, Ilmarisele, Neitsi Maariale, Tapiole, Vellamole). Kõned soome keele, soome kirjanduse ja soomluse tulevikuperspektiividest on oma laadilt programmilised (lk. 481jj.). E. Lönnroti tagasihoidliku loomuga kooskõlas on tema lühike, napilt üht lehekülge täitev lahkumiskõne, mille ta pidas 15. mail 1862 professorikohalt pensionile jäädes (lk. 505).

"Valitud teoste" 3. osa kommentaarid, sõnaindeks ja isikunimede register on koostatud samade põhimõtete järgi kui 1. osagi puhul. Juurde on tulnud vaid allikaloetelu, mis hõlmab nii trükkimata kui trükitud materjale (viimaste hulgas ka A. Suitsu "Lönnrot'i ja Faehlmann'i kokkupuuteid ja ühiseid harrastusi". Rmt. Tervitus lahe tagant, Tartu 1931).

Lõpetuseks soovib siinkirjutaja esile tõsta E. Lönnroti "Valitud teoste" põhjalikke, heas uurimuslikus laadis kirjutatud kommentaare, mis A. Anttila monograafiaga "Elias Lönnrot. Elämää ja toimintaa" võrreldes pakuvad mitmeidki uusi fakte ja õnnestunud üldistusi. Kommentaaride kasutamine on hädavajalik vastava E. Lönnroti tekstiga tutvumisel, kuid nendesse võib nauditavalt süveneda ka kui omaette lektüüri.

Paul Alvre (Tartu)

Tryggve Sköld, WORTSTUDIEN. FEST-SCHRIFT TRYGGVE SKÖLD ZUM 70. GEBURTSTAG AM 2. NOVEMBER 1992. Acta Universitatis Umensis. Umeå Studies in the Humanities 109, Stockholm 1992. VIII + 253 lk.

Silmapaistvate teadlaste ümmargusi tähtpäevi on kombeks tähistada juubelikogumikuga ("Festschrift"), mille sisuks on tavaliselt lühiuurimused sama eriala kolleegidelt. Harvemini rakendatav on teine *Festschrift*'i tüüp, kus kõik kirjutised pärinevad juubilarilt endast, erandiks vaid autori elukäiku tutvustav sissejuhatav osa.

Viimaste hulka kuulub ka siin ligemale vaatlusele võetud Tryggve Sköldi "Wortstudien", milles kordustrukina avaldamisele tulevate uurimuste põimiku on valinud autor ise. Niisuguse juubelikogumiku käsikirja kokkuseadmine on ehk mõneti lihtsamgi, sest üksikkirjutiste uustrukiks on tulnud hankida ajakirjade toimetustelt vaid T. Sköldi vastavate teadustööde koopiad ja need nüüd suruda käesoleva raamatu ühtsesse formaati. Tulemuseks on mitmegi kirjutise puhul tugevasti vähendatud tekst.

Sissejuhatav osa "Tryggve Sköld — 70 Jahre" on tulnud Axel Groundstroemi sulest. Sellest selgub, et Tryggve Mark Sköld on sündinud 2. nov. 1922 Lundis võrdleva indoeuroopa keeleteaduse dotsendi Hannes Sköldi pojana, ema pärines Norrast. Uppsala ülikoolis õppis T. Sköld põhjakeeli, pedagoogikat ja saksa keelt. Teadushuvid töid T. Sköldi aga fennougristikasse. 1955. a. valmis litsensiaadiväitekiri "Kännetecken på urnordiske läneord i lappkan" (Vananorra laensõnade tunnusjooned lapi keeles), millele eelnes 9 pikka keeleekspeditsiooni, 6 suve kestnud materjali kogumine peamiselt Gällivare laplastelt. Mõni aasta hiljem sooritas T. Sköld litsensiaadieksami ka põhjakeelte alal, mis samuti määras tema edaspidise uurimistöö suuna. Selgituseks lisatagu, et Rootsi litsensiaat vastab umbkaudu Saksa doktorile.

Dotsendina habiliterus T. Sköld Uppsala ülikoolis 1961. a. Edasi töötas ta Jyväskylä kõrgkoolis rootsi keele professorina ja Lundi ülikoolis soome-ugri keelte dotsendina. Kui 1973. a. alustas Umeå ülikoolis tegevust soome ja lapi keele instituut, sai selle professoriks T. Sköld. Sellelt ametikohalt emeriteerus ta 1987. a. Kaheveeruline *Tabula gratulatoria* 4,5 leheküljel mahutab endasse hulgaliselt sünnipäevaõnnitlejaid (üksikisikuid ja asutusi) nii Euroo-

past kui Ameerikast, ennekõike aga Skandinaaviast ja Soomest. Õn-
nitlejate hulgas on ka eestlasi (Halliki Mälk, Virve ja Raimo Raag,
Valev Uibopuu).

T. Sköldi 21 kirjutist, mis mahuvad ajavahemikku 1954–1991,
on valdavalt sõnavaralised uurimused. Need on reastatud kronolo-
ogiliselt, vastavalt esmasele ilmumisjärjekorrale. Ilmumiskoht ja -aeg
selgub küll alles raamatu lõppu lisatud T. Sköldi teadustööde loete-
lust “Die wissenschaftlichen Veröffentlichungen von Tryggve Sköld
1953–1992”, milles on 78 nimetust (nende hulgas ka 18 retsensiooni).

Uurimuses “Om uttalet av runan *R* och några nordiska låneord
i lapskan” osutab T. Sköld ennekõike lapi sõnavõrdlustele tuginedes,
et ruunikirja *R* hääldus algul *s*-ina. Vanade laenudena on selliseid
 $R = s$ sõnu tulnud terve rida ka soome keelde, näit. *keihäs* ‘oda’,
kuningas ‘kuningas’, *parmas* = rts *barm* ‘rind, põu’, *rengas* ‘rõngas’,
ruhtinas ‘vürst’, *valas* ‘vaal’, *varas* ‘varas’. Ruunikirjas hakkas *R*
märkima *r*-häälikut alles pärast 550. aastat p.Kr.

Kirjutises “The Scandinavian *norðr* and the Lappish System
of Orientation” näitab T. Sköld, et skandinaaviapärane ilmakaare
nimetus *norðr* muutis oma tähendust lapi keeles, sest seda hakati
tõlgendama ennekõike orgude või jõgede geograafilise suuna järgi.
Mõnes lapi murrakus on geograafilisel taustal hakanud *norðr* tähen-
dama isegi ilmakaart ‘lõuna’.

Lapi keele varajastele kontaktidele skandinaavia keeltega on pü-
hendatud kirjutis “The earliest linguistic contacts between Lapps
and Scandinavians”. Autor jälgib selles viie eri kihistu sõnalaene
alates algermaani perioodist kuni viikingiajani välja. Algermaani
puhul on kriteeriumiks *ē*, mis põhja- ja lõunagermaani keeltes on hil-
jem edasi arenenud *ā*-ks. Norralapi *ē*-liste vormidena esitab T. Sköld
sõnad *liedde* ‘lill, leht’ (vrd. norra *blad*) ja *viekko* ‘18 kilogrammi’
(vrd. norra samatähenduslik *våg*). Need pärinevad ruunikirjaeelsest
perioodist, mille algus dateeritakse III sajandisse p.Kr. Hääliku-
seaduste rakendamine hilisemate laenuperioodide kriteeriumina on
autori arvates siiski üsna tülikas ettevõtmine. Väga varajastesse
germaani laenudesse soome keeles, mida on oletanud Jorma Koivu-
lehto ja Erik von Herten, suhtub T. Sköld skeptiliselt (lk. 113).
Häälikuseaduste rakendamist laenukriteeriumina rõhutab raamatu
autor lapi keele puhul korduvalt, seda ka kirjutises “On the origin
and chronology of Saamish (Lappish) words”. Pole kahtlust, et näit.
junkare liitsõnas *styckjunkare* ‘suurtükiväe ohvitser’ (vrd. norra *jun-
ker* ja saksa *Junker*) on üsna hilist päritolu.

Lapi keelde tulnud laensõnad on uurimisobjektiks veel kirjuti-
sis “Das lappische Wort für ‘Silber’” ja “Ein nordisches Lehnwort
im Lappischen”. Esimeses neist on juttu kahest hõbeda nimetusest.
Sõna *sil'bâ* lähtekohaks on vnr *silfr*, mille *f* asendus esmalt *p*-ga.
1780. a. ilmunud E. Lindahli ja J. Öhrlingi “Lexicon Laponicum”

tunneb aga ka sõna *sālp* hõbeehete tähenduses 'orbiculus argenteus aut orichalceus, cui fæminæ forfices, cultellos crumenas etc. affigunt, en ring af silfver eller mässing, på hvilken Lappqvinfolken bära saxar, knifvar och andra småsaker'. Selle tähenduseltki pisut ebamäärase keelendi levik on olnud lapi keeles piiratud, kuid pole kahtlust, et tegemist on teistkordse hõbeda nimetuse laenamisega (vrd. nr *silf* ja vnr *silfr*). Samas E. Lindahli ja J. Öhrlingi leksikonis leidub lapi keele häälikusüsteemi halvasti sobiv *sk*-alguslik *skume* rinnal kantava rõivastuseseme tähendusega 'pelliceum aut aliud pectoris tegumentum, bröstduk af skinn el. annat'. Seda sõna on hiljemgi mitmel pool lapi keelest tähenduslikult varieeruvana kirja pandud. Tähendusvarjund 'Brusttuch' on aga ennekõike kinnistunud liitsõnas *buoŋə-skúwmie* (mille täiendosis *buoŋə* märgib konkreetset rinda). Alggermaani/algnorra **skūma* esialgne tähendus 'Deckendes, Decke' jms. on lapi keeles hästi säilinud, germaani keeltest aga üldiselt kadunud (vrd. näit. nr ja vrts *skum* 'vaht', samuti sks *Schaum* 'vaht').

Arheoloogia on toonud päevavalgele vanu toidukeetmiskohti ja sööginõusid, rahvalauludes kajastuvad aga keelised andmed vana-dest toiduvalmistamistavadest. Lühiuurimuses "Om äldre sätt att koka maten" (Toidukeetmise vanast viisist) on vaatluse all lapi oma-sõna *giew'dne*, *gied'bme* 'katel', mis on tõenäoliselt edasituletis tah-ma, nõge märkivat keelendist *gieppā*. Vanimata asbestkeraamiliste nõude sisepind meenutab nimelt klaasistunud nõekihti. Arheoloogia andmeil olid sellised keedunõud kasutusel juba 1000 a. e.Kr., siis kui laplasi hakkas saabuma oma praegustele asualadele.

Kirjutisest "Om rajder och skridfinnar" selgub, et rootsi *rajd* ja norra *raide* on laenatud lapi keelest. Põhiliselt põhjapõdrarakendite rida või vööri märkivat keelendit *rai'do* on K. Nielsen oma lapi keele sõnaraamatus "Lappisk ordbok" lahti mõtestanud kaheti:

"1. raide, rekke av arbeidsren som er bundet efter hverandre, li-kegyldig om det trekkren eller kløvren, og om de har lass, resp. kløv, eller ikke ...

2. rekke, rad (i all allmindelighet), ... linje (i bok el. brov etc)."
Laplaste kohta varem kasutatud nimetus *skridfinnar* (latiniseeritult *seritobini*, *scritofinni*, *scritefinni*) on liitsõna, mille täiendosis *skrida* 'edasi liikuma' on verbaalsubstantiiv, *finne* aga soomlastegi kohta käibel olev rahvanimetus.

Uurimuses "On *klæði*, Swedisk *klāde* etc. 'cloth' — an Old English or Old Frisian loanword" näitab T. Sköld, et pole mõttekas rekonstrueerida algskandinaavia vorme **klāðia* või **klaiðia* ega tu-gineda laenuseletusele lapi keelest. Sõnavormid *klæðl*, *klāde* on tõe-näoliselt saadud laenuna mingist läänegermaani keelest (vanainglise või vanafriisi keelest) alles pärast algskandinaavia perioodi lõppe-mist.

Kirjutises “Några namn i Vörlundarkviða” on T. Sköld heitnud pilgu vanadele saagadele (“Codex Regius”). Mitmete pärisnimede üheks komponendiks on luike märkiv sõna, näit. *Svanhvít* (= *svanr* ‘luik’ + *hvít* ‘valge’), *Alvitr* < **alptvitr* (vrd. *alpt* ‘luik’). Keelend *alpt* on ka raskemini etümologiseeritavate pärisnimede *Vlfsiár* ja *Vlfdalir* alguskomponendiks.

Erilist huvi on T. Sköld osutanud terve rea soome sõnade etümologiseerimise vastu. Kirjutisel “Drei finnische Wörter und die Laryngaltheorie” on ulatuslik võrdlusmaterjal nii soome-ugri kui ka indoeuroopa keeltest. Üllatav on see, et larüngaalteooriale tuginedes on võimalik osutada kõigi kolme käsitletava sõna laenulist päritolu indoeuroopa keeltest. Soome *tuoda* ‘tuua’ eelkäijaks on juba E. Itkonen rekonstrueerinud **tōye*-vormi. T. Sköld viib selle **tōye*-kujulisena uurali algkeelde. Indoeuroopa **doγ^ω*- labiaalne *γ^ω* asendati aga uurali keelkonnas *γ*-ga. Verbi *tehdä* ‘teha’ (mille *teke*-tüves praegugi veel *k*-häälik) indoeuroopa vasteks on juba E. N. Setälä oletanud **dhē-k-*, **dhe-k*-kuju. Raskem on leida soome sõnale *puhdas* ‘puhas’ indoeuroopa vastet, kuid autori arvates laseb *puhdas* seostada end soome verbiga *pohtia*. Indoeuroopa *pū*-tüveline verb laseb aga vanandia keele passiivis moodustada perfekti partitsiibi vormiks soome *puhdas*-keelendile sarnaneva kuju *pütäs*. Selline seletus lisaks mitmete häälikute substitutsioonidega tundub siiski liialt keerukas, et seda kohe tõe pähe võtta. Autori arvates on oluline, et tema esitatud argumendid ei käi otseselt indoeuroopa larüngaalteooria vastu.

Ilma indoeuroopa keelkonna võrdlusainesele tuginemata pole läbi saadud ka soome arvsõna *kymmen* käsitlevas uurimuses “The Finnish word for ‘ten’”. Autor hülgab varasemad seletused *kämmen* ja sanskriti **deksan* või **daksan* (arvsõnus *kah-deksan* ‘kaheksa’, *yhdeksän* ‘üheksa’). Asemele tuleb aga algindoeuroopa **de-kem* ‘10’ (vrd. lad *de-cem*), mille põhiosis **kem* on saanud põhjaks nii soome *kymmen-* kui ka ersamordva *k’émén*-kujule. Huvitav on tähelepanek, et ka ladina kümneid märkiv *-gista* on samasuguse indoeuroopa **kom*/**kem*/**km*-tüvega moodustis. Arvsõnade *kahdeksan* ‘kaheksa’ ja *yhdeksän* ‘üheksa’ puhul meenutagem siiski SKES-is leiduvat sõnaühendil baseeruvat seletusvõimalust *ükte e-k-sä* ‘üht ei ole olema’ või ‘üks puudub (kümnest)’ (lk. 1856). Selline arengukäik tundub kõigiti usutav, sest nii on arvsõnu moodustatud mõnes teiseski keeles.

Soome (resp. teiste läänemeresoome keelte) sõnavara etümologiseerimisele on pühendatud veel rida teisi lühiuurimusi.

Kirjutises “Finn. *osa*, ein indo-iranisches Lehnwort?” seostab T. Sköld soome jt. läänemeresoome keelte *osa*-sõna ‘osa; liha’ lapi *oaš’š’e*’ga ‘liha’ ning need omakorda (**ončo* või **onšo*) sanskriti *ámśa*’ga. Ka soome verbi *osata* 1. können, kennen; 2. finden; an-

treffen, auffinden, etwas treffen' võrdleb autor tähenduselt lähedase vanairaani *qs-* ja sanskriti *aś-nu-*verbiga, kuid eeldab nende puhul siiski omaette laenamist.

Kirjutises "Har svenskans (h)ven f. 'sank, mark, sidländ ort' lånats in i finskan och estniskan?" jõuab T. Sköld järeldusele, et nii soome *vainio* kui ka eesti *vainu* on saanud laenuna algnorra vormist **hwainiō*. Võrdluseks märgitagu, et SKES annab hiljem sama keelendi märgendiga ?*ksk* (= kantaskandinaavinen 'algskandinaavia').

Kaheleheküljelises lühiuurimuses "Är det finska *kuningas* lånats från gotiskan?" peab T. Sköld katset seostada soome *kuningas* gooti lähtekujuga **kuningaz* ebaõnnestunuks, sest seal oli kasutusel hoopis *fiudans* 'basileus, König'. Keelendi germaanipärasest algkujus **kuningaz* kahtlust siiski pole (vrd. ingl *king*, sks *König*). Häälikuliselt veelgi ligemad on SKES-i võrdlusvormid vüsk *kuning*, vask *cuning*, anglosaksi *cuning* (vnr *konungr*) 'kuningas' (lk. 238).

Sõna *kuningas* juurde pöördub T. Sköld veel korra tagasi kirjutises "Ein Beitrag zur Provenienz der älteren germanischen Lehnwörter im Finnisch". Gooti-hüpoteesi pooldajad eeldavad kunagiste gooti kaubanduskolooniate olemasolu läänemeresoomlaste vahetus naabruses, mida pole aga suudetud tõestada. Artiklis käsitletud kolm soome sõna *kuningas*, *saippua* 'seep' ja *kunnia* 'au' lasevad aga end lihtsalt grupeerida vanade germaani laenude hulka.

Kirjutises "Fi. *mato*" esitab autor soome sõnale *mato* 'uss, tõuk; madu' vasteid erinevaist germaani keeltest, sealhulgas ka gooti *maþa*. Alg- või üldgermaani lähtekohaks on siiski olnud *o*-line **maþō*⁽ⁿ⁾ (vrd. ka läänegermaani *maþo*), mis on häälikuliselt lähedane soome *mato*-vormile. SKES arvestab ühe võimalusena samuti *mato*-sõna germaani päritolu (lk. 337).

Kirjutisest "Finn. *raato* 'Aas, Luder, Kadaver' ein germanisches Lehnwort?" selgub, et alates juba E. Schroderuse tagasihoidlikust sõnaraamatukesest "Lexicon-Latino-Scondicum" (1637) on *raato* 'Cadaver. Aas, Lijk. das Aas' soome keele põhisõnavara hulka kuuluv keelend. Kõlaliselt langeb see küll kokku verbi *raataa* 'Bäume fallen' substantiivse tuletisega *raato*, kuid päritolu on neil erinev. Soome keelendi *raato* 'Kadaver' seostab T. Sköld algnorra sõnavormiga **brādō*, millel omakorda vasteid germaani keeltes laemalki (näit. vanaülemsaksa *brāt*, *prāt* 'liha' jt.). Väärrib märkimist, et SKES (lk. 710) käsitleb substantiivi *raato* selles tähenduses veel omasõnana.

R. Ingo on oma väitekirjas soome keele pluratiivide kohta juhtinud tähelepanu sellele, et need on sageli võõra päritoluga. Sellest on T. Sköld saanud ilmselt idee osutada artiklis "Finnish *valjaat* 'herne' a Baltic loanword" sama ka soome sõna *valjaat* kohta. Võrdluste lähtekohaks on vanapreisi *walis* 'orschyt', mille otsevasteiks on läti *vāle* 'Waschbläuel', *vāls* 'Walkholz' ja leedu *volė* 'hölzerner

Schlägel'. Läänemeresoome keeled on autori arvates oma *valjaat*-sõna (e. *valjad*, krj *val'lahad*, isuri *valjahaD* jt.) saanud muinasbaltili ains. nominatiivist **valjas*. Võrdluseks lisatagu, et nii SKES kui ka L. Vaba oma kandidaadiväitekirjas "Läti laensõnad eesti keeles" (1977) peavad *valjaat*-vormi ilmselt veel omasõnaks.

Usutav tundub ka artiklis "Finskans *limsiö* 'fiinta' och en eventuell motsvarighet i de svenska dialekter som finnarna kom i kontakt med" esitatud seletus soome sõna *limsiö* (ja selle murdevariantide *limpsein*, *limsen*, *limpsi* jne.) 'tulekivi, fiint' päritolu kohta rootsi sõnast *limsten* 'limestone'. Tõenäoline laenuaeg on XV ja XVI sajandi vahetus. Autor eeldab liitsõnalist lähtekuju **limstenflinta*, millest keelendi lõpuosis on laenamisel jäänud üle võtmata. Lisatagu veel, et sõnaartikkel *limsiö* SKES-is puudub.

Kõigi T. Sköldi üksikkirjutiste juurde kuuluvad ulatuslikud kommentaarid ning allika- ja kirjanduseloendid, mis omakorda kriipsutavad alla seda, et Tryggve Sköldi "Wortstudien" filigraanse uurimusena pakub lugejale rikkalikult faktitihedat ainet lapi, soome jt. sugulaskeelte sõnavara etümologiseerimise valdkonnast.

"Wortstudien" kajastab suurt osa T. Sköldi lingvistikaalasest elutööst. Raamat on seda väärt, et sellega tutvuda.

Paul Alvre (Tartu)

**Toivo Tikka, VEPSÄN SUFFIKSOI-
TUNEET POSTPOSITIOT. KIELIOPILLISIIN
SIJOIHIN LIITTYVÄ SUFFIKSOITUMINEN,
Uppsala 1992 (Acta Universitatis Upsaliensis.
Studia Uralica Upsaliensia 22). XIII + 208 lk.**

Siin vaatlusele tulev Toivo Tikka doktoriväitekiri vepsa keele sufikseerunud postpositsioonide kohta on avaldatud postuumselt. Lars-Gunnar Larssoni kirjutatud eessõnast selgub, et Toivo Tikka oleks selle uurimusega väidelnud Uppsala ülikoolis doktoriks 1991. a. detsembris. Uurimuse autor suri aga ootamatult, kui raamatu trükkimine oli jõudnud juba korrektooriastmele. Prof. L.-G. Larsson, kelle juhendamisel T. Tikka väitekiri valmis, on pidanud vajalikuks viia selle trükkimine lõpuni. Teda on seejuures abistanud fil. mag. Rut Boström-Andersson, dotsendid Stig Eliasson, Jurij Anduganov jt.

T. Tikka uurimus, mis haarab endasse 9 peatükki koos 38 tabeli ja 15 kaardiga, on ilmselt valminud pikema aja jooksul. Väiksematki vihjet selle kohta, millal autor asus mahukat materjali koguma ning kirjandust läbi töötama, väitekirjast endast ei leidu. Ammendavalt on püütud ära kasutada kõik trükis ilmunu kui ka eri riikide (Soome, Eesti, Venemaa) arhiivides leiduv käsikirjaline aines.

Sissejuhatavas osas tutvustab autor mõningaid taustandmeid postpositsioonidest kujunenud käänete kohta soome-ugri keelis ning viitab ka vastavatele uurimustele. Ugri ja permi rühma keeltes on postpositsionaalsete käänete sündi soodustanud tagasõnade nominatiivne rektsioon. Mõningat postpositsioonide sufikseerumist on ilmnenu juba ugri algkeeles. Läänemeresoome keeltes on aga seda laadi uute käänete tekkimine küllaltki noor ilming ning üldiselt ka vähe levinud. Silmapaistva erandi moodustab vepsa keel, millest juba F. Oinas tõdes oma uurimuses "The development of some postpositional cases in Balto-Finnic languages" (Helsinki 1961, lk. 179) tervelt 4 eri tüvega (*ke-*, *mõ-*, *lo-*, *sa-*) postpositsioonide ulatuslikku sufikseerumist. Tegelikult on sufikseeruvate postpositsioonide arv vepsa keeles veelgi suurem. T. Tikkal on üksikasjaliku analüüsi objektiks 16 erinevat sufiksatsiooni (nende hulgas ka **ala-*, **pāl-*, **kerda-* jt. juhud).

Et vepsa keelt on uuritud juba ligi poolteisesaja aasta jooksul (esimesena ilmus E. Lönnroti lühikäsitlus "Om det nord-tschudiska

språket", Helsingfors 1853), on olnud võimalik pidada geograafiliste näitajate kõrval silmas ka ajalisi parameetreid. Nii joonistubki T. Tikka uurimuses paiguti otse üksikkülade kaupa detailne pilt eri postpositsioonide sufikseerumisastmeist erinevail ajalõikudel. T. Tikka rõhutab, et see uurimus kuulub osalt keelegeograafia, osalt keeleajaloo valdkonda (lk. 86). Muutevormide paikkondlikku varieerumist aitavad näitlikustada koodinumbrid kaartidel. Keele muutumist ajas ilmestavad aga vastavad tabelid.

Postpositsioonide täielik või osaline ülekasvamine käändelõppudeks, nende järkjärguline kulumine ja häälikuline kombineerumine genitiivse, partitiivse vm. rektsiooni korral, samuti ka mitmuse-tüveliste vormide eripära jälgimine on paisutanud probleemistikku. Selle jälgimine eri tasandil pakub küll rikkalikult üksikfakte ja ka mitmete probleemide õnnestunud lahendusi, kuid puudu jääb üldistavast kokkuvõttest, millele ka eri peatükkide lõpus pole ruumi jätetud. Siduvat kokkuvõtet korvab siiski mõnel määral ingliskeelne "Summary and tentative conclusions" (lk. 190–196). Seevastu on uurimuse algusosa uurimisprobleemistiku püstitamisega vepsa keele murdelise jagunemise ja foneetiliste ning morfoloogiliste erijoonte tutvustamisega üsnagi detailne ja omal kohal.

Et kõik töös käsitletud sufikseerunud postpositsioonid väljendavad lokaalseid suhteid, on omal kohal ka nende semantilise omapära analüüs ja võrdlused indoeuroopa keelte (inglise, saksa, rootsi ja vene) vastavate ilmingutega. Nende keelte rikkalik prepositsioonide valik võimaldab eri käänetega kombineerudes saada diferentseeritud vorme 'in', 'auf' ja 'bei' -suhete märkimiseks kõigi kolme küsimuse *kuhu?*, *kus?*, *kust?* puhul. Ungari keel lubab samasugust liigitust oma üheksa kohakäändega. Läänemeresoome keeltes puuduvad erilised käändelõpud 'bei'-sarja jaoks. Mõnikord sobivad selleks väliskohakäänded (näit. sm *kaivolla*, e *kaevul* 'kaevu juures'), kuid tavaline on postpositsiooni kasutamine (sm *luona*, e *juures* 'bei').

Vepsa sufikseerumisele alluvate postpositsioonide käsitlemist alustabki T. Tikka propinkvatiivsest 'bei'-rühmast. **lā*-tüvelisest postpositsioonist on lõunavepsas saadud käändelõpud *-lost*, *-lon*, *-lompā*, näit. *jāniž joks kondjarost* 'jānes jooksis karu juurde', *mā oxen tataxon da mamaxon* 'mina olen isa ja ema juures', *hō basitit'he, mit' uitta mamšinoxpā* 'nad rääkisid, kuidas põgeneda vanaeide juurest'. Mujal on aga *l*-aines assimileerunud genitiivi *n*-lõpuga: keskvepsas *-nnost*, *-nnou*, *-nnoupAi*, äänisvepsas *-nno*, *-nno*, *-nnopAi*. Subessiivsed vormid baseeruvad **ala-*, superessiivsed aga **pā*-tüvelisel adverbil. Komitatiivi lähtekohaks on **kerta*, prolatiivil **mōtten* või **mōden*, terminatiivil aga **sā*-tüveline postpositsioon. Rektsioonikäändeks on terminatiivi puhul kas illatiiv (*ved'iba iknhassā kogod* 'veeti kuni aknani hunnikuid') või elatiiv (*norešsai elan nēciš pert'is* 'lapsest peale elan selles majas').

Hilistekkeliste käändelõppude põhjaks olevate postpositiivide etümoloogiad vaagides peatub T. Tikka detailsemalt ka siinkirjutaja esitatud eesti murdelise translatiivi sõnalõpulise *-st* kujunemisel (*süreks meheks* > *sürest mehest* 'suureks meheks'; vt. P. Alvre, *Wie ist der estnische auf -st* auslautende Translativ entstanden? SFU, XIX 1983, nr. 3, lk. 161–164) ja vepsa *lost*-tüübi seosel, pidades arengut *-ks* > *-st* võimalikuks just lõunavepsa murdes (lk. 55, 133).

Iidsete **ala*-tüveliste adverbide ja postpositiivide kõrval, mida T. Tikka on esitanud ka kõigist kaugemaist sugulaskeelist ja lisaks neneetsi *yl, yr* 'alla,' oleks soovinud viimasest näha just algupäraselt lokatüvi *yl-na* 'all' ja ablatüvi *yl-d* 'alt', mis kõige muu kõrval on heaks näiteks konsonanttüveliste sõnavormide ulatumise kohta otsaga juba uurali algkeelde (vrd. sm *al-la* < **al-na* ja *al-ta* < **al-ta*). Vepsa keele puhul on aga samad sõnavormid saanud baasiks uutele subessiivsetele käändelõppudele (näit. *võnnaa* 'vöö all', *päčinoupe* < **pätsin alta päin* 'ahju alt').

Eriolist tähelepanu on T. Tikka pööranud noomeni ja postpositiivide piiril toimuvale häälikumuutustele. Et näiteks lõunavepsa alal on liitsõna piiril toimunud häälikuühendeks *nm, nl, nr, nj, nv* regressiivne assimilatsioon, on ka *minuron*-tüüp (< **minullon* < **minun lõna* 'minu juures') täiesti ootuspärane. Kesk- ja põhjavepsa alal on *nl*-i assimileerumissuund olnud otse vastupidine (*poiganoks* 'poja juurde'). Paiguti tuleb aga algupärane *nl*-ühendki veel nähtavale (*a minun oks oks uji* 'aga minu juurde põder ujus').

Huvitav on jälgida hilistekkelise komitatiivi käändelõpu varieerumist ja selle järkjärgulist lühenemist (**kerda* > *kerd* > *-kerd* > *-ked* > *-ke*). **kerda* (sm *kerta*) on balti laen. Selle algupärane tüvi ilmneb näit. veel adverbis *kerdax* '(endaga) kaasa'. Komitatiivis on käändelõpp kulunud üldiselt *ke*-kujuliseks (*vel'leke* 'vennaga'), kuid 1842. aasta E. Lönnroti kirjapanekus on see veel kujul *-nked*. Mitmuses kuulub käändelõpu koosseisu ka genitiivi *de(n)*-lõpp, näit. *pirgoid'e(η)ke* 'pirukatega'. Võrreldagu ka: a. 1855 käändelõpp *-denked*, 1934. a. aga juba *-deke*.

Prolatiivis on kahesilbilisest **mōtten* või **mōden*-postpositiivis jäänud käändelõppu tähistama samuti ainult sõna esimene silp, eri murrakuis *-mōd, -med, -mō, -mo, -mu, -me*. E. Lönnroti ajal (1843) oli *mōte* veel lahkukirjutatult selge postpositiiv (*ajab dorogat mōte* 'sõidab teed mööda') Selle sajandi algupoolest on teada ka mõned üleminekuvormid (1934 *pōldodmōte* 'mööda põldu' jt.), kuid need ei vasta veel käändelõpule esitatavaile kriteeriumidele, millest tähtsaimad on ühesilbilisus ja omaette rõhu puudumine.

Oluline on T. Tikka tähelepanek, et rõhutus positiivis ja eriti sufikseerumisel on häälikuline areng sageli ebareeglipärane. See seletab ka prolatiivi käändelõpu vokaali suure varieeruvuse.

Hilistekkelise käändelõpu täit lülitumist deklinatsioonisüsteemi

näitab adjektiivse atribuudi kongruents, mis on aga alles kujunemisastmes. Kõige kaugemale on ehk jõutud prolatiivi puhul, näit. *mānen minā vedęę, kuivadmō kujošt'mō, vaššišt'mō vagošt'mō* 'lähen mina vett tooma, kuiva teerada mööda, vaskset vagu mööda'.

Raamatu lõpus on 11-leheküljeline kolme kaardiga lisa vepsa keele jagunemise kohta kolme põhimurdesse. Tarvilik on kodeeritud kohanimede loend kolmes keeles. Kui soomekeelsed külanimed on häälikuliselt vepsa originaalile lähedased, siis venekeelsed on enamikus tõlked, näit. koodinumbri 105VAL all soome *Valkeajärvi, Vaugedjärvi, Vaagedjärvi*, vepsa *vāgedjārv, vagāř, vaugedjārv, vau-gedjārv*, vene *Beloje, Beloje Ozero*.

Toivo Tikka väitekiri on oluline panus vepsa keele morfoloogia uurimisse. Et postpositionaalse päritoluga käändeid leidub teisteski läänemeresoome keeltes, kuigi piiratumal hulgal, on T. Tikka väitekirjast vahetut kasu nendegi uurimisel.

Paul Alvre (Tartu)

Pertti Virtaranta, AMERIKANSUOMEN SANAKIRJA. A DICTIONARY OF AMERICAN FINNISH, Vammala 1992. 329 lk.

Pertti Virtaranta märgib sõnaraamatu eessõnas, et see on valminud pikaajalise töö viljana. Juba oma esimesel reisil Põhja-Ameerika siirdlaste juurde 1965. a. suvel pööras ta ennekõike tähelepanu sellistele leksikaseikadele, mis eraldavad sealset soome keelt emamaal kasutatavast. Alustatud sõnakogule töid lisa ka järgmised sõidud Põhja-Ameerikasse (a. 1975 ja 1980). Erilist abi on aga prof. Pertti Virtarannal olnud oma õpilastest, kelle uurimisprogrammi on kuulunud nii Ameerika kui ka Austraalia soome keel.

Termini Ameerika soome keel (*amerikansuomi*) all tuleb mõista nende siirdlaste (ja nende järglaste) keelt, kes on asunud elama Põhja-Ameerikasse enne 1930-ndaid aastaid. Enne I maailmasõda väljarännanud pärinevad põhiliselt Pohjanmaalt, Peräpohjola ja Kainuust, kuid hiljem on mindud Ameerikasse kõikjalt mujaltki Soomest. Siirdlaste keel on arhailisena säilitanud paikkondlikke erijooni. Seetõttu eeldab Ameerika soome keelde süvenemine uurijalt ühtlasi head soome murrete tundmist.

Ameerika soome keelde on vajutanud tugeva pitseri sealne inglise keel. Märgatavaim on see sõnavara alal, kuid mõjud ulatuvad ka grammatikasse. Seal, kus soomekeelne asustus on tihe, näit. farmikülades, kaevanduste ja metsatööde aladel, on laenuline sõnavara oma vormi ja tähendussisu poolest küllaltki ühtne. Tugevatele võõrmõjudele vaatamata oleks siiski ekslik pidada Ameerika soome keelt segakeeleks, nagu mõnikord reisikirjade autorid on püüdnud seda teha. P. Virtaranta rõhutab, et selline kunstlikult kokkupandud lause, nagu *pussaa se peipipoki kitsistä petiruumaan* (push that baby buggy from the kitchen into the bedroom) pole üldsegi mitte omane spontaanssele Ameerika soome keelele.

Sõnaraamatu eessõnas peatub autor veel Ameerika soome keele senisel uurimisel, selle keelevormi tüüpilistel erijoontel, sõnalaenude tähenduslikul jagunemisel ja laenamise põhjustel ning erilaadsetele muutustele allunud perekonnanimedel.

Tõuke Põhja-Ameerika siirdlaste soome keele uurimiseks on P. Virtaranta saanud Oslo ülikooli soome-ugri keelte professorilt Knut Bergslandilt, kui see 1958. a. tutvustas Helsingi ülikoolis oma

uurimistegevust Ameerika norra keele kohta. Lühikese uurimisprogrammi esitas P. Virtaranta a. 1964 "Valvojas" avaldatud kirjutises "Valtamerentakainen työmaa". Selles rõhutas ta, et siirdlaste keele talletamine on ühtlasi nende vaimse pärandi talletamine. Head keelejuhid on samas ka silmapaistvad elu-olu, pärimuse ja paikkondliku ajaloo tundjad.

Esimesele uurimisreisile Ameerikasse eelnes lai kirjavahetus ja tutvustavate kirjutiste avaldamine kõigis Ameerika Ühendriikide ja Kanada soomekeelseis ajalehis. Kaks kuud väldanud 1965. aasta uurimisreisi pikkuseks tuli 6720 miili. Enam kui 200 keelejuhilt saadi 206 tundi salvestatud teksti, lisaks hulk kaustikumärkmeid ja paarsada fotot. Selle uurimisreisi ülevaade "Suomen kieli Amerikas-sa" ilmus a. 1966 ajakirjas "Suomen Silta". Ka 1975. ja 1980. a. sõidud Põhja-Ameerikasse, kuigi ajaliselt lühemad, olid tulemusrikkad. Nende kohta avaldas P. Virtaranta ülevaateartiklid "Amerikansuomea tutkimassa" (ajakirjas "Siirtolaisuus — Migration" 1975, nr. 3) ja "Tutkimusmatka amerikansuomalaisten pariin" (ajakirjas "Suomen Silta" 1980, nr. 6).

Kolme uurimisreisi ajal salvestas P. Virtaranta koos abilistega 465 tunni ulatuses soomekeelset kõnet, millele Soome Keele Heliarhiivis lisandub veel ligi paarsada tundi, nii et sõnaraamatu koostamisel oli kasutada u. 650 tundi salvestusi. Soome ligi 500 kihelkonnast ulatuvad intervjueeritud keelejuhtide juured 107-sse. Ligi kolmandik salvestustest on Lõuna-Pohjanmaalt läinud siirdlastelt. Keeleainese kogumisel on ootuspäraselt pööratud peatähelepänu 1. põlvkonna siirdlastele, kellelt on salvestusi 166 tundi e. 80%; 2. põlvkonnalt 37 tundi e. 18%, 3. põlvkonnalt aga üpris vähe.

Tekstide litereerimine, sõnakartoteegi koostamine, Ameerika soomlastelt saadud täiendavate sõnaloendite sedeldamine jms. on olnud aeganõudev toiming. Arvestada on tulnud nii Ameerikas kui ka Soomes tehtud Ameerika soome keele alast uurimistööd, mis pole küll eriti mahukas. Prof. P. Virtaranta juhendusel on siiski a. 1968–1983 valminud 14 Ameerika soome keelt käsitlevat diplomivõi laudaturtööd. Neis on uuritud Ameerikas ilmuva soome ilu- ja ajakirjanduse, kalendrite jms. keelekasutust nii sõnavaralisest kui ka grammatilisest aspektist. Kolmest publitseeritud väitekirjast on olulisim S. Sahlman-Karlssoni "Specimens of American Finnish. A Field Study of Linguistic Behavior" (Studia Uralica et Altaica Upsaliensia 11, 1976).

Siirdlaste esimene põlvkond pole olnud aldis grammatilistele muutustele, kuid selgelt võib seda märgata teise põlvkonna puhul. Morfoloogiline kohanemine toimub sõnatüübiti. Nii on laensõnadest 80% viidud *risti*-tüübi (s. o. *i*-tüveliste) alla, verbidest aga tervelt 85% kontraheerunud sõnade rühma. Tavalised on ka astmevaheldusvead, ennekõike tugeva astme üldistamise suunas. Püüd säilitada sõnatüvi muutumatuna on üldine. Grammatikat läbib tugev liht-

sustamistendents. Laensõna põhivorm (nominatiiv) asendab sageli objekti omastavat või osastavat käänet, näit. *Hän haluaa että puhuvat Polish* 'poola keelt'.

Sõnade üldarv on sõnaraamatus 4556, kuid märksõnu on viidete tõttu märgatavalt rohkem. Kõige enam on substantiive (3570 e. 78,1%), millele järgnevad verbid (593 e. 13%), adverbid (180 e. 4,0%), adjektiivid (96 e. 2,1%) jt.

Emigrantide esimesel põlvkonnal on inglise laenude foneetiline kohandamine seisnenud võõrhäälikute substituierimises omahäälikutega. Helilised klusiilid *g, b, d* on nii sõna alguses kui ka sõna sees asendatud helitute *k, p, t*-ga, näit. *baby buggy* 'lapsevanker' → *peipipoki*; *building* 'ehitus' → *piltinki*; *land* 'maanduda' → *läntätä*. *fi* asemel on *v, š* ja *tš* asemel *s*, näit. *family* 'pere' → *vameli, vamili*; *phone* 'telefon' → *vooni*; *shack* 'maja, onn' → *säksi, sääkki*; *shop* 'kauplus, töökoda' → *sappa, soppa, soppi*; *cherry* 'kirss' → *seeri, seri*; *chimney* 'korsten' → *simni*. Afrikaadi *dž* asendamisel on aga üldiselt lähtunud kirja-pildist, näit. *juice* 'mahl' → *juusi, juussi, juisi*. Konsonantühendeid sõna alguses on välditud ja toimitud nende puhul üldiselt samuti nagu rootsi laenudega Soomes, võttes üle vaid konsonantühendi viimase komponendi, näit. *clean* 'puhastada' → *liinata*; *granary* 'viljaait' → *reinari, reenari*; *blanket* 'tekk' → *länketti*.

Esimese silbi vokaal võib sõnalaenudes olla üsna varieeruv, vahelduvad *a* ja *ä*, *e* ja *i*, *o* ja *a*, *ei* ja *ee* jm., näit. *accident* 'õnnetus, kahju' → *aksitentti ~ äksitentti*; *relief* '(häda)abi' → *reliiffi, reliffi, reliihvi ~ riliiffi, riliffi, riliihvi*; *solid* 'kindel, tugev' → *solitti, soletti ~ saletti*; *cake* 'kook, küpsis' → *keiki ~ keeki*.

Konsonandiga lõppevad sõnad on muudetud soomepäraseks vokaali lisamisega. Sõnaraamatu 2418 sõnast on saanud *i*-lõpu 1949 e. 80,6%, *a* (*ä*)-lõpu 195 e. 8,1%, harvemini muu vokaaliga lõpu, näit. *bill* 'arve' → *pilli*; *pop* 'karastusjook' → *poppi*; *book* 'raamat' → *puuka*; *car* 'auto' → *kaara*.

Mitmuses kasutatavaist sõnadest on üle võetud ka tunnus *-s*, kuigi laenu ise tajutakse ainsuslikuna, näit. *beans* 'uba' → *pinsi, piinssi, pintsi*; *carrots* 'porgand' → *käretsi, kääretsi*; *matches* 'tuletikk' → *mätis, mätset*.

Inglise keelest saadud liitsõnadel on sageli muudetud soomepäraseks nii täiend- kui ka põhisõna, näit. *car shop* 'autoparandustöökoda' → *kaarasappa*; *dinner pail* 'toidukarp' → *tineripeili*. Tõlke-laene on liitsõnade puhul kaht liiki: 1) mõlema komponendi tõlkega, näit. *alakaupunki* 'kesklinn' (*downtown*), *jääkerma* 'jäätis' (*ice cream*), 2) ainult täiend- või põhisõna tõlkega, näit. *istumaruuma* 'elutuba' (*sitting room*), *kaupoika* 'kauboi' (*cowboy*).

Väga palju on üle võetud kõrvale võõrana tunduvaid fraseoloogisme, kus verbi *give, take, make* vms. otsevaste mõjub toortõlkena, näit. *antaa huomiota jklle* 'tähelepanu pöörata millelegi' (*give at-*

ention to), *ottaa huoli* 'hoolitseda' (*take care of*), *tehdä elämä(nsä)* 'elatust teenida, toime tulla' (*make one's living*).

Liitverbide hulgas on samuti palju selliseid, milles inglise keele mõju on vahetult läbinähtav, näit. *maksaa alas* (*pay down*) 'sularahas maksta', *mennä ulos* (*go out*) 'kustuda (elektri kohta)', *tulla sisään* (*come in*) 'võimule tulla'.

Selliseid juhte, kus soome omasõna on saanud endale uue, inglise keelest võetud tähenduse, on sõnaraamatus sadakond; *lattia* '(maja)korrus', näit. *elämme kolmannella lattialla* 'elame kolmandal korrusel' (vrd. *floor*), *mylly* 'vabrik' (vrd. *mill*).

Igapäevase kõnepruugi otselaene esineb aga nendegi soomlaste keeles, kelle inglise keele oskus on viletsavõitu: *all right, bye-bye, excuse me, help yourself, how are you, I don't know, I think, let's see, maybe, okay, welcome, well, yes, you see* jt.

Siinkohal lisatagu, et samalaadseid inglise keele erijooni on kergesti lülitunud ka anglosaksi maailma sattunud eestlaste kõnepruuki. Nende ridade kirjutaja on kogunud selle kohta näiteid küll ainult Austraalia eestlaste kohta (vt. "Austraalia eestlaste kõnepruugist" raamatus "VEKSA kalender 1985", Tallinn 1982, lk. 131jj.), kuid probleem väärib võrdlevat ja ammendavamalt ülekäsitlust, milleks käesolevad read ei paku võimalust.

Ameerika siirdlaste keelde tuli inglise keelest kõigepealt sellist sõnavara, mis kajastas puhtameerikalikku: sealseid olusid, asju, esemeid, töid, ameteid ja masinaid — kõike seda, millega puututi esmakordselt kokku alles uues kodupaigas. Rikkalik kaevurite keel (*mainiengelska*) kajastub vaadeldavas sõnaraamatus umbes poolesaja lekseemiga. Mõned näited: *maini* 'kaevandus' (*mine*), *mokkeri* ~ *mokkari* 'labidamees' (*mucker*), *oori* 'maak' (*ore*), *trillari* 'puurija' (*driller*), *veini* 'maagisoon' (*vein*). Omapärane, soome verbiga *soveltaa* (*sopia*-keelendi tuletis) kokkulangev sõna *soveltaa* 'kühveldada' on saadud inglise tegusõnast *shovel*. Soome kirjakeele *soveltaa* oli ilmselt küllaltki hilise tulnukana siirdlastele võõras.

Autoasjanduse kohta käiv sõnavara on suurelt osalt samuti inglispärane, kuigi soome keelele mugandatud, näit. *he(e)ltaitti* 'esituli' (*headlight*), *kaara(k)raatsi* 'autogaraaz' (*car + garage*), *kaararaitti* 'autosõit' (*car + ride*), *laisi* 'sõiduluba' (*license*), *taijeri* 'autokumm' (*tire*) jt.

Ka Ameerika omapärane floora ja fauna andis põhjust sellealasteks laenudeks inglise keelest, näit. *koorni* 'mais' (*corn*), *orenssi* 'apelsin' (*orange*), *siiteri* 'seeder' (*cedar*), *moskrätti* 'piisam' (*musc-rat*) jt.

Semantiliselt küllaltki suur sõnarühm on veel kokanduse ja toidumajanduse piirkond: *pänkeeki* ~ *pankeeki* 'pannkook' (*pancake*), *piiri* 'õlu' (*beer*), *sakletti* ~ *sokletti* 'šokolaad' (*chocolate*) jts.

Mitmed tehnika- ja meditsiiniterminid on niivõrd hilise tekkega, et nendega on kokku puutunud alles siirdlaste 3. või 4. põlvkond.

Pikkade ja raskesti hääldatavate soome perekonnanimedega kasutamine oli ingliskeelses Ameerikas kahtlemata tülikas. Sellest on tingitud nende mitut laadi lühendamise. Kõige sagedamini on ära jäetud liitsõna algusosa, näit. Aro ← Kiviaro, Koski ← Kallio-koski, Puro ← Hautapuro, Salo ← Hirvisalo. Harvemini on lühendamine toimunud nime lõpust: Huhta ← Huhtaoja, Kurki ← Kurkimäki jt. Lühemaks on hakitud ka (i)nen-lõpulisel perekonnanimesid, näit. Hyvärinen → Hyväri, Vesterinen → West.

Soome nimede otsesest tõlkimist inglise keeldegi esineb: Kettunen → Fox, Kirkkomäki → Churchill, Seppä, Seppälä, Seppänen → Smith.

Põhiosa sõnaraamatust moodustab mõistagi sõnaloend. Kui sõnaraamatu üldmahust (329 lk.) maha arvata muud osad — soome-ja ingliskeelne sissejuhatus (31 lk.), informantide loetelu, allikalooletelu, lühendid, ingliskeelsete sõnade pikavõitu indeks viidetega laenuvormidele (44 lk.) ja rikkalik pildimaterjal (37 lk.) —, jääb puht sõnaloendi jaoks järele 186 suureformaadilist kaheveerulist lehekülge.

Sõnaartiklid on minimaalsete lühenditega püütud koostada nii lihtsad kui vähegi võimalik, et neid saaks ilma eelteadmisteta kasutada igauks, kes Ameerika soome keele sõnavara vastu huvi tunneb. Märksõnale ja ingliskeelsele vastele järgneb tähenduse või tähenduste avamine (tõlked) koos näitelausestega. Liitsõnade puhul on otstarbekalt ära näidatud mõlema komponendi päritolu ka sel juhul, kui üks neist on soomekeelne, näit. *kaaratie* s. *autotie*, *ajotie*. *car + tie*. Sõnaartikli lõppu on lisatud märksõnalise põhisõnaga liitsõnade loetelu. Keelendi *kaara* 'auto, vagun, raudteevagun' puhul on selliseid liitvorme (*flättä-*, *freitti-* jne.) ühtekokku 18. Sellised liitsõnad esinevad sõnaloendis ka omaette märksõnadena, kust ühtlasi selgub nende tähendus, foneetilised paralleelvormid ja ingliskeelne vaste, näit. *flättäkaara* s. ~ *flätti-* ~ *flat-*, *avonainen* ja *laidaton* (*rautatien*) *tavaravaunu*. *flatcar*, *freittikaara* s. *tavaravaunu*, *freight car*. Kui aga liitvormi põhisõna on omakeelne, näit. *-mies* (*masiinamies*, *sukkerimies* 'teatud metsatööline'), siis sellised juhud leiab ükshaaval kätte ainult vastavate märksõnade alt.

Pertti Virtaranta arvukatele soome- ja sugulaskeelte lastele publikatsioonidele on "Ameerika soome keele sõnaraamatu" näol liisandunud väärtuslik teos keelekontaktide alalt. Selle tähtsus ulatub kahtlemata üle soome keele piiride. Veel pole hilja võtta meil käsile näiteks Austraalia eestlaste mitme põlvkonna sõnavara sihipärane kogumine ja uurimine. "Ameerika soome keele sõnaraamat" pakub selleks nakatavat eeskju ja toredat võrdlusmaterjaligi.

Paul Alvre (Tartu)

CONTENTS

Preface	3
Paul Alvre. Soome keele <i>o-</i> , <i>õ-</i> ja <i>oi-</i> , <i>õi-</i> tüvede mitmuse vormistik	5
Пауль Алвре. Формы множественного числа основ на <i>-o</i> , <i>-õ</i> и <i>-oi</i> , <i>-õi</i> в финском языке. Резюме	12
Paul Alvre. Über den Phraseologismus <i>sundid ja sandid</i> im Estnischen	14
Paul Alvre. Eesti fraseologismist <i>sundid ja sandid</i> . Resümee	18
Iris Audova. Algrii mist karjala rahvalauludes	19
Iris Audova. On the Alliteration in Karelian Folksongs. Summary	25
Sirkka-Liisa Hahmo. Suomen kolmitavuisista <i>-nO</i> -loppuisista sanoista	26
Sirkka-Liisa Hahmo. Über die finnischen dreisilbigen Wörter auf <i>-nO</i> . Zusammenfassung	32
Heinike Heinsoo. Personaalpronoomenite kasutamine ning subjekti ja predikaadi isikukongruents vadja keeles	34
Хейнике Хейнсоо. Употребление личных местоимений и согласование субъекта и предиката в лице в водском языке. Резюме	39
Tette Hofstra. Hängt am Webstuhl eine Spinne? Zu ostseefi. <i>kangas</i>	40
Tette Хофстра. Свисает ли с ткацкого станка паук? О прибалтийско-финском слове <i>kangas</i> . Резюме	47
László Honti. Zur Frage nach dem Aspekt und Tempus in der uralischen Grundsprache	48
Ласло Хонти. К вопросу о виде и времени глагола в уральском языке-основе. Резюме	64
Ольга Ерина. Семантические и синтаксические функции частицы <i>ансяк</i> 'только' в эрзянском языке	66
Ol'ga Jerina. The Semantic and Syntactic Functions of the Particle <i>anśak</i> 'only' in the Erza Language. Summary	72
Ago Künnap. On the Linguistic Death and Survival of Some Minor Uralic Peoples in North Russia and Siberia	73
Аго Кюннап. О лингвистическом вымирании и выживании некоторых малых уральских народов в Северной России и Сибири. Резюме	82

Ago Künnap. On the Past Tense of the Negative Auxiliary in the Uralic Languages	83
Аго Кюннап. К прошедшему времени отрицательного вспомогательного глагола в уральских языках. Резюме	87
Ago Künnap. Two Suffixes of Finite Verb Forms in Samoyed: <i>ɲ</i> and <i>š</i>	88
Аго Кюннап. Два суффикса самодийских финитных глагольных форм: <i>ɲ</i> и <i>š</i> . Резюме	112
Инна Лыскова. Локатив в обско-угорском предложении	113
Nina Lyskova. The Locative Case in the Ob-Ugric Sentence. Summary	119
Дмитрий Надкин. Проблемы возрождения народа эрзян и мокшан	120
Dmitrij Nad'kin. Problems of Rebirth of Erzian and Mokshan Peoples. Summary	130
Osmo Nikkilä. Itämerensuomen <i>pika</i> -sanan alkuperästä .	133
Osmo Nikkilä. Über die Etymologie von ostseefi. * <i>pika</i> . Zusammenfassung	138
Marja-Liisa Olthuis. Katsaus inarinsaamen teonnimijohdoksiin ja -johtimiin	139
Marja-Liisa Olthuis. An Overview of Inari Sami Action Names and Their Suffixes. Summary	151
Age Salo. Ühe eesti lapse esimesed sõnad	152
Age Salo. Die ersten Wörter des Kindes. Zusammenfassung	156
Инна Тимиряева. Гиперонимы одной из тематических групп в марийском языке	157
Inna Timirjajeva. Allgemeinbenennungen einer der thematischen Gruppen im Marischen. Zusammenfassung	162
Инна Тимиряева. Названия обрядовой (свадебной) одежды в марийском языке	163
Inna Timirjajeva. Benennungen von Festtrachten (Hochzeitstrachten) im Marischen. Zusammenfassung ...	171
Trond Trosterud. Auxiliaries, Negative Verbs and Word Order in the Sami and Finnic Languages	173
Trond Trosterud. Saamen ja itämerensuomen apuverbit, kieltoverbi ja sanajärjestys. Tiivistelmä	180
Тронд Тростерюд. Вспомогательные глаголы, отрицательные формы глагола и последовательность слов в саамских и прибалтийско-финских языках. Резюме .	180

Eduard Vääri. Fennougristikaalane teaduslik konverents Leningradis 1947. a.	182
Eduard Vääri. A Scientific Conference on Finno-Ugrics in Leningrad in 1947. Summary	188
Эдуард Вяйри. Научная конференция по финно-угроведению в Ленинграде в 1947 г. Резюме	189

MATERIALS

Ago Künnap. XVI ja XVII sajandi eestikeelsete tekstide jutustavate lausete V2	190
Ago Künnap. V2 of Narrative Sentences in the 16th and 17th Century Estonian Texts. Summary	196

REVIEWS

Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen	197
Cornelius Hasselblatt, Grammatisches Wörterbuch des Estnischen	204
László Honti, Die Grundzahlwörter der uralischen Sprachen	210
Elias Lönnrot, Valitut teokset. 1-3	213
Tryggve Sköld, Wortstudien. Festschrift Tryggve Sköld zum 70. Geburtstag am 2. November 1992	221
Toivo Tikka, Vepsän suffiksoituneet postpositiot. Kieliopillisiin sijoihin liittyvä suffiksoituminen	227
Pertti Virtaranta, Amerikansuomen sanakirja. A Dictionary of American Finnish	231